ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

1
ANUL XIV
1963

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

1

ANUL XIV

1963

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

APARE DE 2 ORI PE AN

Redacţia: INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Bucureşti, str. I. C. Frimu 11

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

Tomul XIV, nr. 1 1963

SUMAR

Pag.

STUDII

EUGEN COMȘA, Unele probleme ale aspectului cultural Aldeni II 7
PETRE ROMAN, Ceramica precucuteniană din aria culturilor Boian-Gumelnița și semnificația ei 33
VLADIMIR DUMITRESCU, Originea și evoluția culturii Cucuteni-Tripolie (I) 51
ADRIAN RĂDULESCU, Inscripții inedite din Dobrogea 79
MARIA COMȘA, Cu privire la evoluția culturii balcano-dunărene în sec. IX—XI (Studiu preliminar) 107

DISCUȚII ȘI NOTE

I. K. IVANOVA și A. P. CERNÎȘ, Despre fenomenele periglaciare și unele probleme de stratigrafie a paleoliticului de pe Nistrul mijlociu 123
MARIA BITIRI, O nouă așezare paleolitică pe valea Bistriței 135
SILVIA MARINESCU-BÎLCU, O statuetă neolitică de marmură descoperită la Gumelnița 139
A.D. ALEXANDRESCU, În legătură cu statuile-menhir de la Baia de Criș 145
I. BERCIU și AL. POPA, Depozitul de unelte dacice de pe muntele Strîmbu de lîngă Grădiștea Muncelului 151
SZÉKELY ZOLTÁN, Materiale epigrafice din estul Transilvaniei 163
GH. DIACONU și N. ANGHELESCU, Despre necropola din sec. IV e.n. de la Radu Negru (r. Călărași) 167
GH. RĂDULESCU și M. IONESCU, Noi morminte din sec. IV e.n. descoperite la Cacaleți (r. Giurgiu) 175
SUZANA DOLINESCU-FERCHE, Podoabe de aur descoperite la Balaci (r. Roșiorii de Vede) 183
ION BARNEA, Reprezentarea labirintului pe monumentele rupestre de la Basarabi (reg. Dobrogea) 189
DAN GH. TEODOR, Cîteva observații în legătură cu căldările de lut descoperite la Răducăneni (r. Huși, reg. Iași) 197
D. VÎLCEANU, Cu privire la data de început a cetății de la Păcuiul lui Soare (r. Adamclisi) 207
PETRE DIACONU, Un mormînt din sec. XI descoperit la Dervent (reg. Dobrogea) 213
N. CONSTANTINESCU, Din nou în problema Cetății Neamțului 217
VLADIMIR DUMITRESCU, Cîteva cuvinte despre unii termeni arheologici . . 225

CRONICĂ

Seminarul romîno-sovietic de arheologia orînduirii comunei primitive (*Sebastian Morintz*) 227
Dare de seamă asupra lucrărilor Seminarului romîno-bulgar din 12—15 noiembrie 1962 (*Maria Comșa*) 235

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE ÎN REVISTĂ 239

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT D'ARCHÉOLOGIE

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

Tome XIV, nº 1 1963

SOMMAIRE

Page

ÉTUDES

EUGEN COMŞA, Sur l'aspect culturel Aldeni II 7
PETRE ROMAN, La céramique précucuténienne de l'aire des civilisations de Boian-Gumelniţa et sa signification 33
VLADIMIR DUMITRESCU, Origine et évolution de la civilisation de Cucuteni-Tripolie (I) 51
ADRIAN RĂDULESCU, Inscriptions inédites de la Dobrogea 79
MARIA COMŞA, Sur l'évolution de la civilisation balkano-danubienne aux IXe XIe siècles (Étude préliminaire) 107

DISCUSSIONS ET NOTES

I. K. IVANOVA et A. P. TCHERNYCH, Sur les phénomènes périglaciaires et sur certaines questions de stratigraphie paléolithique du Moyen-Dniester 123
MARIA BITIRI, Un nouvel établissement paléolithique dans la vallée de la Bistriţa 135
SILVIA MARINESCU-BÎLCU, Une statuette néolithique en marbre découverte à Gumelniţa 139
A.D. ALEXANDRESCU, Au sujet des statues-menhirs de Baia de Criş . . 145
I. BERCIU et AL. POPA, Le dépôt d'outils daces découvert sur le mont Strîmbu, près de Grădiştea Muncelului 151
SZÉKELY ZOLTÁN, Matériaux épigraphiques de la Transylvanie orientale . . 163
GH. DIACONU et N. ANGHELESCU, Sur la nécropole du IVe siècle de Radu Negru 167
GH. RĂDULESCU et M. IONESCU, Nouvelles découvertes de tombes du IVe siècle à Cacaleţi 175
SUZANA DOLINESCU-FERCHE, Objets de parure en or découverts à Balaci 183
ION BARNEA, La représentation du labyrinthe sur les monuments rupestres de Basarabi 189
DAN GH. TEODOR, Quelques remarques sur les chaudrons en argile découverts à Răducăneni 197
D. VÎLCEANU, Au sujet de la date de construction de la forteresse de Păcuiul lui Soare 207
PETRE DIACONU, Une tombe du XIe siècle découverte à Dervent . . . 213
N. CONSTANTINESCU, Nouvelles données sur la forteresse de Neamţ 217
VLADIMIR DUMITRESCU, Considérations sur quelques termes archéologiques . 225

CHRONIQUE

Colloque roumano-soviétique d'archéologie de la commune primitive (*Sebastian Morintz*) 227
Compte rendu des travaux du Colloque roumano-bulgare des 12–15 novembre 1962 (*Maria Comşa*) 235
LISTE DES ABRÉVIATIONS UTILISÉES DANS LA REVUE 239

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ

Том XIV, № 1 1963

СОДЕРЖАНИЕ

Стр.

СТАТЬИ

ЕУДЖЕН КОМША, Вопросы в связи с культурным обликом Алдень II . 7
ПЕТРЕ РОМАН, Докукутенская керамика в ареале распространения культур Боян-Гумельница и ее значение 33
ВЛАДИМИР ДУМИТРЕСКУ, Происхождение и эволюция культуры Кукутени-Триполье (I) 51
АДРИАН РЭДУЛЕСКУ, Неизданные надписи из Добруджи 79
МАРИЯ КОМША, Об эволюции балкано-дунайской культуры в IX—XI вв. (Предварительный очерк). 107

ДИСКУССИИ И ЗАМЕТКИ

И. К. ИВАНОВА и А. П. ЧЕРНЫШ, О перигляциальных явлениях и некоторых вопросах стратиграфии палеолита среднего приднестровья 123
МАРИЯ БИТИРИ, Новая палеолитическая стоянка в долине р. Бистрицы 135
СИЛЬВИЯ МАРИНЕСКУ-БЫЛКУ, Неолитическая мраморная статуэтка из Гумельницы 139
А. Д. АЛЕКСАНДРЕСКУ, О статуях-менгирах в Бая де Криш . . . 145
И. БЕРЧУ и АЛ. ПОПА, Клад дакийских орудий на горе Стрымбу около Грэдиштя Мунчелулуй 151
СЕКЕЛИ ЗОЛТАН, Эпиграфические материалы на востоке Трансильвании. 163
Г. ДЬЯКОНУ и Н. АНГЕЛЕСКУ, О могильнике IV в. н.э. в Раду Негру 167
Г. РЭДУЛЕСКУ и М. ИОНЕСКУ, Новые погребения IV в. н.э. в Какалеци 175
СУЗАНА ДОЛИНЕСКУ-ФЕРКЕ, Золотые украшения, найденные в Балачи 183
ИОН БАРНЯ, Изображение лабиринта на наскальных памятниках в Бассараби 189
ДАН Г. ТЕОДОР, По поводу глиняных котлов, найденных в Рэдуканени 197
Д. ВЫЛЧАНУ, О дате сооружения крепости в Пэкуюл луй Соаре . . . 207
ПЕТРЕ ДЬЯКОНУ, Погребение XI в., открытое в Дервенте 213
Н. КОНСТАНТИНЕСКУ, Снова о крепости Четатя Нямцулуй 217
ВЛАДИМИР ДУМИТРЕСКУ, Несколько слов о некоторых археологических терминах 225

ХРОНИКА

Румыно-советский семинар по археологии первобытно-общинного строя (*Себастиан Моринц*) 227
Отчет о работе румыно-болгарского семинара, 12—15 ноября 1962 г. (*Мария Комша*) 235
СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В ЖУРНАЛЕ 239

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

UNELE PROBLEME ALE ASPECTULUI CULTURAL ALDENI II

(Pe baza săpăturilor de la Drăgănești-Tecuci) *

Regiunea din sudul Moldovei și cea din nord-estul Munteniei sînt deosebit de importante pentru arheologii care se ocupă cu problemele epocii neolitice, deoarece în acea zonă s-au produs, de mai multe ori, diferite interferențe de ordin cultural și desigur de caracter etnic între comunitățile culturale specifice Munteniei și Moldovei. La rezolvarea problemei raporturilor de ordin cronologic dintre aceste culturi nu se poate ajunge decît prin efectuarea unor săpături sistematice (cel puțin în cîteva complexe mai importante) și prin executarea unor amănunțite cercetări de suprafață.

Primele săpături, în zona amintită, au fost efectuate la Bonțești [1], mai tîrziu s-au executat săpăturile de la Aldeni [2], sondajele de la Bălănești [3]. O deosebită importanță pentru problemele studiate o au săpăturile de la Stoicani [4] și cele de la Brăilița [5]. Seria unor astfel de lucrări a fost continuată prin sondajele executate în luna iunie 1962, în cuprinsul așezării din marginea de nord-vest a satului Drăgănești (r. Tecuci).

* Comunicare prezentată la 13 octombrie 1962 în cadrul Seminarului romîno-sovietic de arheologia comunei primitive, ținut la București.

[1] Vladimir Dumitrescu, *La station préhistorique de Bonțești*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 88—114.

[2] Gh. Ștefan, *Raport asupra săpăturilor de pe „Balaurul", comuna Aldeni, jud. Buzău*, p. 31—34 (= Gh. Ștefan, *Aldeni*, 1942) și *Raport asupra săpăturilor și cercetărilor arheologice de la Băești-Aldeni (jud. Buzău)*, p. 74—76 (= Gh. Ștefan, *Aldeni*, 1943), ambele în *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități în anii 1942 și 1943*, București, 1944 (= *Raport MNA 1944*); Gh. Ștefan și Eugen Comșa, *Săpăturile arheologice de la Aldeni*, în *Materiale*, III, 1957, p. 93—102 (= Gh. Ștefan, Eugen Comșa, *Aldeni*).

[3] Hortensia Dumitrescu, *Raport asupra cercetărilor și săpăturilor din jud. Buzău*, în *Raport MNA*, 1944, p. 49—50.

[4] M. Petrescu-Dîmbovița, *Cetățuia de la Stoicani*, în *Materiale*, I, 1953, p. 13—155 (= M. Petrescu-Dîmbovița, *Stoicani*).

[5] Harțuchi N. și I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice de la Brăilița*, în *Materiale*, III, 1957, p. 129—144 (= Harțuchi N. și I. T. Dragomir, *Brăilița*); N. Harțuchi, *Săpăturile arheologice de la Brăilița*, în *Materiale*, V, 1959, p. 221—227 (= N. Harțuchi, *Brăilița*).

Cercetările de suprafaţă făcute pînă acum în regiune sînt relativ puţine, cu toate acestea cercetările din sud-estul Moldovei au dus la descoperirea unei serii de complexe importante [1].

Observaţiile făcute cu prilejul săpăturilor din aşezările menţionate au contribuit la lămurirea unora dintre probleme; altele însă au rămas pînă acum nerezolvate, mai ales datorită divergenţelor de păreri cu privire la aspectul cultural pentru care propunem denumirea de Aldeni II [2] (după al doilea strat din aşezarea de pe Gurguiul Balaurului lîngă com. Aldeni, r. Buzău).

În cursul ultimelor decenii s-au adunat date referitoare la răspîndirea teritorială a comunităţilor acestei culturi. Aria lor de răspîndire *sigură* este încă relativ restrînsă, în special datorită numărului redus al cercetărilor arheologice de suprafaţă din regiune.

Pe teritoriul Moldovei, comunităţile acestui aspect cultural au locuit în regiunea dintre Prut, cursul inferior al Bîrladului (aproximativ pînă în dreptul oraşului Bîrlad), spre nord şi al Siretului spre sud. Aşezări sau materiale izolate de tip Aldeni II au fost descoperite în următoarele localităţi din sud-estul Moldovei : Focşani [3] (r. Focşani); Ciorani [4] (r. Adjud); Drăgăneşti[5] (r. Tecuci); Smulţi[6], Tudor Vladimirescu[7], Umbrăreşti[8], Măstăcani (Gîtul Cămilei) [9] (r. Bujor); Şuletea [10], Bîrlăleşti [11] (r. Bîrlad); Folteşti (Ruptura) [12], Stoicani [13] (r. Galaţi).

La est de Prut, în sud-estul R.S.S. Moldoveneşti şi R.S.S. Ucrainene pînă de curînd nu se cunoştea nici o descoperire de acest fel, totuşi în funcţie de răspîndirea lor pe teritoriul Moldovei şi Dobrogei am postulat existenţa lor şi într-adevăr prin cercetările recent efectuate de arheologii sovietici au fost descoperite cîteva aşezări de tip Aldeni II : una pe malul lacului Ialpug în marginea oraşului Bolgrad (reg. Odessa) [14]; o alta, simi-

---

[1] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Archäologische Forschungreise im Bezirk Covurlui (Untere Moldau)*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, Bucureşti, 1941, p. 432—434, 439, 441, 443—445 (= M. Petrescu-Dîmboviţa, *Archäologische Forschungreise*).

[2] Acest aspect cultural este cunoscut în literatura de specialitate sub denumirea de aspectul Gumelniţa-Ariuşd.

[3] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Călătorie de cercetare arheologică în judeţul Covurlui*, extras din *Orizonturi*, III, 1940, 5—9, Galaţi, 1941, p. 21.

[4] Radu Vulpe, *Şantierul Poiana*, în *SCIV*, III, 1952, p. 211. Ciorani, locul Fîntîna din Cîmp.

[5-8] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Archäologische Forschungreise*, p. 443—445 (5); p. 441 (6); p. 439 (7); p. 434 (8).

[9] M. Petrescu-Dîmboviţa şi colaboratori, *Raport asupra săpăturilor arheologice din judeţele Covurlui şi Tutova*, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 59.

[10] Informaţii de la Radu Vulpe.

[11] C. Cihodaru, R. Vulpe, *Cercetările arheologice de la Şuletea şi Bîrlăleşti (r. Murgeni)*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 222—225.

[12] M. Petrescu-Dîmboviţa, I. Casan şi C. Mateescu, *Săpăturile arheologice de la Folteşti*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 256.

[13] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Stoicani*, p. 13—155.

[14] E. K. Cernîş, *Primele date cu privire la cultura Gumelniţa pe teritoriul U.R.S.S.* Comunicare prezentată pentru Seminarul romîno-sovietic de arheologia comunei primitive, Bucureşti, 11—13 octombrie 1962.

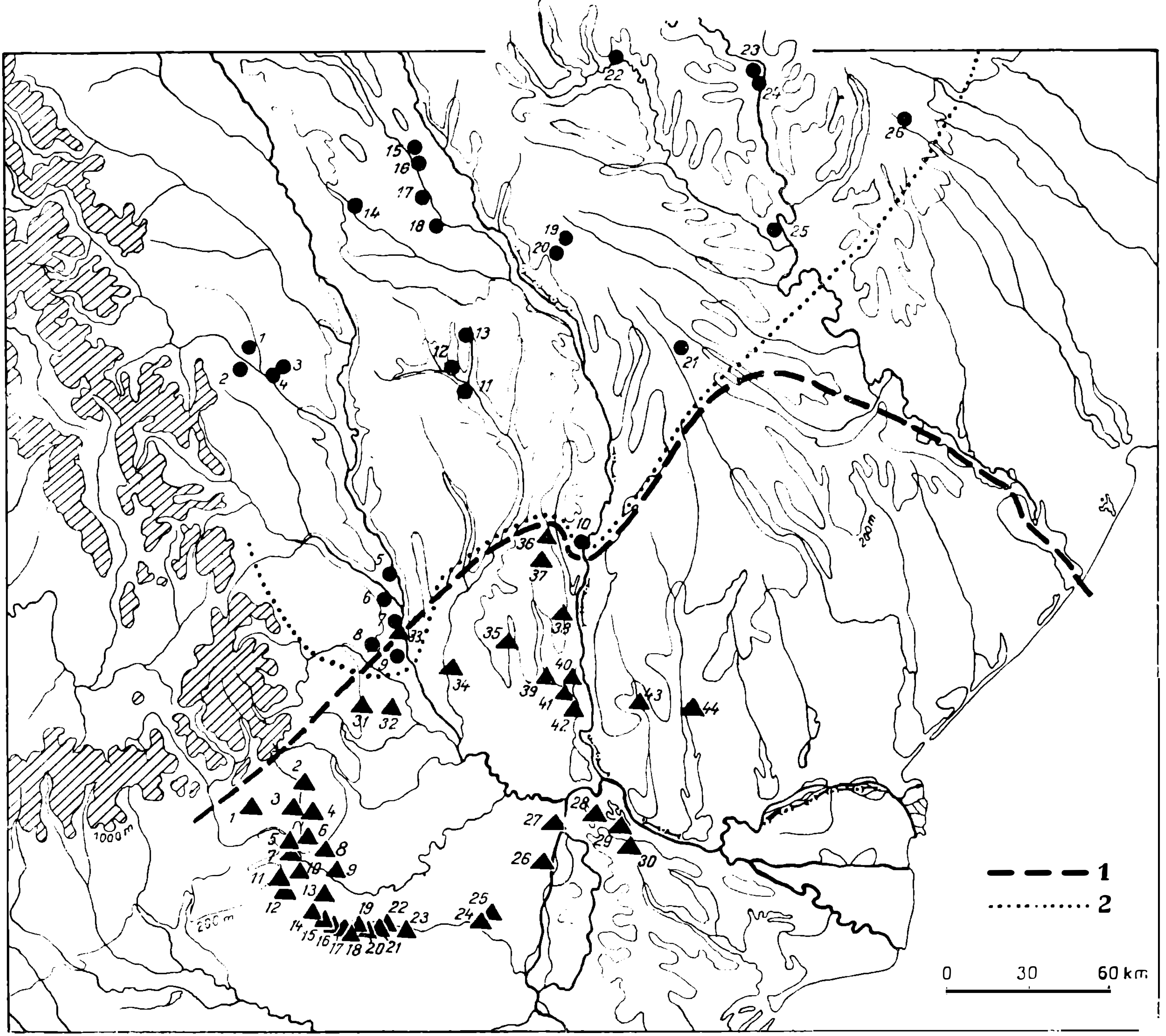

Fig. 1. — Harta de răspîndire a aspectului cultural Aldeni II.

1. *Aspectul Aldeni II*

1. Bălănești, (r. Cislău); 2. Podu Hîrbocii, 3. Aldeni, 4. Bălești, 5. Cîrlomănești, 6. Săpoca, 7. Nișcov, 8. Poșta Cîlnău, 9. Vadu Pașii, 10. Lipia, 11. Sărata Monteoru, 12. Izvoru Dulce, 13. Tîntești, 14. Cremenea, 15. Sudiți, 16. Bălaia, 17. Smeeni, 18. Sălcioara, 19. Moisica 20. Albești, 21. Udați, 22. Caragele (r. Buzău); 23. Largu (Popina), 24. Lișcoteanca, 25. Lișcoteanca II (r. Făurei); 26. Chișcani, 27. Brăilița (or. Brăila); 28. Garvăn (Chiatra), 29. Văcăreni, 30. Luncavița (r. Măcin); 31. Bontești, 32. Focșani (r. Focșani); 33. Ciorani (r. Adjud); 34. Drăgănești (r. Tecuci); 35. Smulți (r. Bujor); 36. Suletea, 37. Bîrlălești (r. Bîrlad); 38. Tudor Vladimirescu, 39. Umbrărești, 40. Măstăcani (r. Bujor); 41. Foltești (Ruptura), 42. Stoicani (r. Galați); 43. Vulcănești, R. S. S. Moldovenească; 44. Bolgrad, R.S. S. Ucraineană.

2. *Cultura Precuculeni*

1. Izvoare (r. Piatra Neamț); 2. Calu, 3. Traian, 4. Zănești (r. Buhuși); 5. Mindrisch, 6 Ruginești, 7. Ciorani (r. Adjud); 8. Panciu, 9. Mărășești (r. Panciu); 10. Bogdănești (r. Bîrlad); 11. Buhălești. 12. Tg. Negrești (r. Negrești); 13. Grajduri (r. Iași); 14. Bădeni (r. Hîrlău); 15. Glăvăneștii-Vechi, 16. Andrieșeni, 17. Vlădeni, 1º. Larga Jijia, (r. Iași); 19. Rădeni I, 20. Rădeni II, 21. Fundu Galben, 22. Florești, 23. Solonceni II, 24. Solonceni I, 25. Holercani, R. S. S. Moldovenească; 26. Alexandrovka, R. S. S. Ucraineană.

(21 după E. K. Cernis, К вопросу о раннетрипольских поселениях, în IMFAN, 4, Chișinău, 1956, p. 10 harta; iar 22—26 după T. S. Passek, Неолит и энеолит юга европейской части СССР, în MIA, 102, Moscova, 1962, p. 6 harta).

lară, s-a descoperit pe malul pîrîului Cahul lîngă satul Vulcănești (R.S.S. Moldovenească) [1].

Pe teritoriul Dobrogei numărul descoperirilor este mai redus și au un caracter mai mult gumelnițean. În nordul Dobrogei sînt documentate materiale de tip Aldeni II lîngă satul Garvăn (Chiatra) [2], lîngă satul Văcăreni (la gura Văii Nevestelnița) [3], la Luncavița (Cetățuia) [4]. Așezările comunităților aspectului Aldeni II sînt documentate în toată regiunea de nord-est a Munteniei, la nord de rîul Călmățui, exceptînd numai zona de munte. Dispunem de date în proporții diferite despre complexele de lîngă localitățile: Bălănești [5] (r. Cislău); Podu Hîrbocii [6], Aldeni [7], Băiești [8], Cîrlomănești[9], Săpoca[10], Nișcov [11], Poșta Cîlnău[12], Vadu Pașii[13], Lipia[14], Sărata Monteoru[15], Izvoru Dulce[16], Țintești[17], Cremenea[18], Sudiți[19], Bălaia[20], Smeeni[21], Sălcioara[22], Moisica[23], Albești[24], Udați[25], Caragele[26] (r. Buzău), Largu[27] (Popina), Lișcoteanca[28], Lișcoteanca II[29] (r. Făurei), Chișcani [30], Brăilița [31] (or. Brăila).

O observație mai veche făcută în cuprinsul așezării de la Glina, unde în stratul numit provizoriu Gumelnița Ia au fost descoperite cioburi dintr-un pahar de tip Aldeni [32], precum și descoperirile recente de la Măgurele (lîngă București) [33] și de lîngă Mizil [34], ridică problema dacă nu cumva aspectul de care ne ocupăm a fost răspîndit mult mai departe spre sud-vest, decît se credea pînă acum.

---

[1] Din informațiile verbale primite de la T. S. Passek rezultă că purtătorii aspectului Aldeni II sînt documentați pînă la rîul Botna în preajma căruia V. Markevici a descoperit o astfel de așezare. O ultimă așezare de acest tip a fost descoperită pe malul limanului Nistrului, de către membrii colectivului condus de T. S. Passek.

[2-3] Cercetări de suprafață, Eugen Comșa.

[4] Săpături 1951, 1959, Eugen Comșa.

[5] Hortensia Dumitrescu, *Raport asupra cercetărilor și săpăturilor din jud. Buzău*, în *Raport MNA*, 1944, p. 49–50.

[6] Cîteva fragmente ceramice de tip Aldeni II descoperite la Podu Hîrbocii, se păstrează la Muzeul de istorie Buzău.

[7] Gh. Ștefan, *Aldeni*, 1942, p. 31–34; Gh. Ștefan, *Aldeni*, 1943, p. 74–76; Gh. Ștefan, și Eugen Comșa, *Aldeni*, 1955, p. 93–102.

[8] Informație de la Gh. Ștefan.

[9-14] Informații de la Victor Teodorescu.

[15] Informație de la Ion Nestor.

[16] Informație de la Victor Teodorescu.

[17] Informație de la Gh. Bichir.

[18-26] Informații de la Victor Teodorescu.

[27] Așezare descoperită de B. Mitrea și Eugen Comșa; menționată apoi de Ioan T. Dragomir, *Cercetări arheologice pe valea Călmățuiului*, în *Materiale*, III, 1957, p. 308–309. Același cercetător a efectuat săpături în așezare, Ioan T. Dragomir, *Săpăturile arheologice de la Largu*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 499–503.

[28] Așezarea se afla la 1 km SSE de sat, pe marginea terasei, Ioan T. Dragomir, *Cercetări arheologice pe valea Călmățuiului*, în *Materiale*, III, 1957, p. 294.

[29] Popina nr. 1 din valea Călmățuiului, Ioan T. Dragomir, *op. cit.*, p. 298.

[30] Informații de la N. Harțuchi și Fl. Anastasiu.

[31] N. Harțuchi și I. T. Dragomir, *Brăilița*, p. 129–144; N. Harțuchi, *Brăilița*, p. 221–227.

[32] M. Petrescu-Dîmbovița, *Nouvelles données concernant le néolithique carpatho-balkanique*, în *Balcania*, VIII, 1955, p. 211.

[33] Complex descoperit de P. Roman.

[34] Complex descoperit de Victor Teodorescu.

În aşezarea de la Drăgăneşti-Tecuci a fost delimitat un singur strat de cultură din epoca neolitică. Fiind vorba de un complex închis, în care nu s-au produs amestecuri din culturi sau chiar faze tîrzii neolitice, materialele descoperite acolo, în condiţii stratigrafice clare, permit analiza unor probleme importante, cum este aceea a raporturilor dintre comunităţile fazei de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa şi comunităţile neolitice corespunzătoare lor ca timp, de pe teritoriul Moldovei. De lămurirea acestor probleme depinde periodizarea culturilor neolitice din regiune şi mai ales corelaţia cronologică dintre fazele culturilor neolitice din Muntenia şi Moldova, aşezările aparţinînd purtătorilor aspectului cultural Aldeni II constituind un pivot important.

După cum rezultă din observaţiile stratigrafice făcute la Stoicani (unde au fost delimitate şase niveluri) şi la Aldeni (unde s-au stabilit trei niveluri), aspectul Aldeni II a avut o evoluţie îndelungată (mereu în strîns contact cu comunităţile culturilor vecine), ce poate fi împărţită, în stadiul actual al cercetărilor, în două faze.

Mai veche este cea documentată în stratul inferior de la Stoicani (nivelurile 6—4) şi în aşezarea cu un singur strat de la Drăgăneşti-Tecuci. Deoarece în această din urmă aşezare avem un complex închis, propunem ca faza reprezentată acolo să fie denumită faza *Drăgăneşti-Tecuci*. Ea este documentată pînă acum numai în cele două aşezări menţionate.

Faza următoare, mai nouă, este cea reprezentată bine în stratul superior al aşezării de la Stoicani, în aşezările de la Aldeni şi de la Brăiliţa. Pentru această fază propunem denumirea de *faza Stoicani*. Este posibil ca în curînd să fie adăugate şi alte faze, mai ales pentru perioada de început.

Tipurile de aşezare ale oamenilor din ambele faze ale aspectului încă nu au fost studiate amănunţit, de aceea nu putem da decît destul de puţine date. Menţionăm că în unele cazuri (Brăiliţa) între pămîntul viu şi stratul de cultură s-a găsit un strat de cenuşă continuu, despre care se poate presupune că reprezintă probabil resturile arse provenite din vegetaţia ce se afla pe locul ales pentru aşezare. Stratul de cenuşă ar fi fost îngroşat şi prin resturile colibelor provizorii aflate pe acel teren şi folosite de primul grup omenesc stabilit acolo[1].

Pe întreaga arie sigură de răspîndire a comunităţilor aspectului Aldeni II se cunosc aşezări situate pe promontorii, mai joase sau mai înalte, în preajma unor cursuri de ape mai importante (Stoicani, pe terasa Prutului) sau pe văi laterale, în locuri ferite (Aldeni, pe valea Slănicului). În unele cazuri suprafaţa aşezărilor era apreciabilă, altele sînt mai reduse ca întindere, fiind delimitate prin pante abrupte şi prin şanţuri de apărare anume amenajate. Astfel de şanţuri se cunosc de exemplu în preajma aşezărilor de la Aldeni[2], Drăgăneşti, Stoicani, Luncaviţa[3]. În funcţie de răspîndirea lor teritorială, în stadiul actual al cercetărilor se poate preciza că oamenii aspectului cultural Aldeni II, de pe întreaga lor arie

[1] N. Harţuchi şi I. T. Dragomir, *Brăiliţa*, p. 129.

[2] Între suprafaţa ocupată de aşezare şi restul dealului este o albiere de teren prin care trece drumul actual. Credem că este şanţul aşezării adîncit de ape.

[3] Botul de terasă „Cetăţuia" pe care se află aşezarea este despărţit de terasă prin două şanţuri, clare.

de răspîndire, au trăit în aşezări întărite. Descoperirea în anul 1962 a şanţului de apărare al aşezării de la Drăgăneşti-Tecuci, din care s-a cercetat o porţiune, constituie o indicaţie preţioasă că astfel de şanţuri erau săpate încă din prima fază a aspectului, iar observaţiile relative la celelalte, din faza Stoicani, dovedesc că sistemul de a fortifica aşezările s-a menţinut în cursul întregii evoluţii a aspectului Aldeni II. Pînă în prezent nu dispunem de date sigure, care să ne permită să presupunem existenţa unor aşezări deschise ale purtătorilor acestui aspect cultural [1].

Răspîndirea şi desimea locuinţelor au fost studiate numai la Stoicani, unde s-a ajuns la concluzia, deşi resturile păstrate din locuinţe sînt sărace şi uneori îndoielnice, că locuinţele erau dispuse în mai multe şiruri de-a lungul axului longitudinal al aşezării [2]. În aşezarea de dimensiuni medii de la Aldeni au existat — raportînd numărul locuinţelor descoperite la întinderea aşezării — aproximativ 10 locuinţe.

Cu toate că s-a acordat o atenţie deosebită problemei tipurilor de locuinţe, nu s-a reuşit să se precizeze în ce fel de construcţii trăiau oamenii din faza Drăgăneşti-Tecuci, căci la Stoicani s-au găsit slabe resturi, iar la Drăgăneşti doar cîţiva bulgări izolaţi de lipitură arsă, din lut amestecat cu multe paie. Aceste urme par să indice existenţa, în faza amintită, a locuinţelor de suprafaţă construite în sistemul paiantă.

Din cursul fazei Stoicani s-au păstrat resturi din locuinţe *in situ* în aşezările de la Aldeni şi de la Brăiliţa [3].

În ambele cazuri s-au făcut observaţii importante. Se cuvine observat faptul că în cuprinsul stratului de cultură Aldeni din aşezarea de pe Gurguiul Balaurului de la Aldeni, s-au putut preciza unele deosebiri în ceea ce priveşte sistemul de construcţie al locuinţelor din nivelul 2 în raport cu cele din nivelul superior (ultimul).

Resturile locuinţei din nivelul 2 se prezintă sub forma unei suprafeţe acoperite cu bulgări de lipitură arsă la roşu, răvăşită în parte încă din vechime. Bulgării sînt de lut amestecat cu o mare cantitate de paie. Pe mai mulţi bulgări sînt imprimate urme de pari, bîrne despicate şi de nuiele. Concluzia care se degajă din datele menţionate este aceea că locuinţele din faza Stoicani erau construite în sistemul paiantă. Alte observaţii ne permit stabilirea grosimii pereţilor casei descrise. Pe un bulgăre mai mare se vede urma unui par cu diametrul de 14 cm, iar stratul de lut ce acoperea parul, pînă la făţuială, are 6 cm grosime ; rezultă că peretele locuinţei a avut aproximativ 30 cm grosime. Subliniem că în cursul săpăturilor din anul 1943, la Aldeni s-a constatat că la unele dintre locuinţele nivelului 2 s-a folosit „foarte multă piatră" [4]. Pînă în prezent nu a fost rezolvată pe deplin problema dacă locuinţele aveau podeaua făcută dintr-un strat de lipitură întins pe o suprafaţă de pari despicaţi. O indicaţie în acest sens ar constitui-o bucăţile unei vetre pe a căror parte inferioară, s-au observat urme de pari despicaţi, aşezaţi alături unul de altul. Vetrele

[1] În legătură cu majoritatea complexelor lipsesc astfel de date, deoarece aşezările au fost descoperite prin cercetări de suprafaţă.
[2] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Stoicani*, p. 18.
[3] N. Harţuchi şi I. T. Dragomir, *Brăiliţa*, p. 130.
[4] Gh. Ştefan, *Aldeni*, 1943, p. 75.

de la Aldeni erau făcute din pietre şi lut. O parte erau însă vetre obişnuite alcătuite dintr-un simplu strat de lipitură. Au fost descoperite şi cîteva porţiuni dintr-o îngrăditură de lut (gardină) avînd în secţiune forma triunghiulară cu vîrful rotunjit. Acelaşi tip de gardină s-a găsit şi la Luncaviţa. Nu putem peciza la ce anume serveau gardinele, înconjurau anumite vetre sau erau făcute în jurul rîşniţelor pentru a împiedica împrăştierea boabelor ce urmau a fi sfărîmate.

La Brăiliţa, pe baza dimensiunilor suprafeţei de lipitură şi a podinelor de lut, s-a determinat forma dreptunghiulară a locuinţelor de suprafaţă, care aveau dimensiunile de 7 × 4 m. Forma locuinţei este confirmată printr-un model de locuinţă stilizat descoperit în aceeaşi aşezare. Acesta permite şi precizarea că acoperişul era în două ape [1]. Vetrele locuinţelor, de formă ovală sau dreptunghiulară, erau făcute lîngă peretele opus intrării.

După cum am arătat, la Aldeni, la baza nivelului superior a fost descoperită o suprafaţă de bulgări micuţi de lipitură arsă la roşu, izolaţi, care ne indică că undeva în preajmă s-a aflat o construcţie de dimensiuni reduse ai cărei pereţi au fost făţuiţi cu un strat subţire de lut amestecat cu paie de cereale. După toate probabilităţile acelaşi fel de construcţie a existat şi în nivelurile superioare din aşezarea de la Stoicani unde, la fel, bucăţile de lipitură erau mărunte şi răzleţe, pe unele păstrîndu-se urme de beţe groase de secţiune rectangulară sau ovală. La construcţie au fost folosite de asemenea beţe şi trestii în cantitate apreciabilă [2].

În privinţa uneltelor se constată o variabilitate de la o aşezare la alta, mai ales datorită condiţiilor geografice. În aşezările din zona de dealuri a Munteniei, se folosea procentual o cantitate mai mare de unelte de silex, în raport cu aşezările din faza Drăgăneşti. În aşezarea de la Drăgăneşti şi în cea de la Stoicani s-a descoperit un număr cu totul redus de unelte de silex. Silexul folosit la Stoicani se aseamănă cu cel utilizat în chip obişnuit, în cantitate mare, în aşezările neolitice de pe Bărăgan [3]. La Aldeni, în schimb, probabil din cauza unei oarecare lipse a silexului, s-a folosit pe scară largă, paralel cu silexul, şi gresia silicificată, care clivează la fel ca şi cremenea. Aceeaşi situaţie se constată şi la Drăgăneşti-Tecuci, unde numărul pieselor de gresie silicificată este aproape egal cu al celor de silex.

Dintre uneltele de silex, în aşezări predomină lamele, urmate de răzuitoare, rare lame de ferăstrău şi percutoare [4], în plus la Aldeni [5], la Bonţeşti [6], la Luncaviţa [7] şi, în special, la Brăiliţa [8] se întîlnesc adesea

[1] N. Harţuchi şi I. T. Dragomir, *Brăiliţa*, p. 130, fig. 1.
[2] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Stoicani*, p. 18.
[3] *Ibidem*, p. 108. De asemenea, este semnalată existenţa uneltelor de silex de culoare neagră, caracteristic aşezărilor din nordul Moldovei.
[4] Vladimir Dumitrescu, *La station préhistorique de Bonţeşti*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 95.
[5] Gh. Ştefan, *Aldeni*, 1943, p. 74—75.
[6] Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p. 95.
[7] Eugen Comşa, *Raport preliminar asupra sondagiului de lîngă Luncaviţa, raionul Măcin*, în *SCIV*, III, 1952, p. 415, fig. 34/6.
[8] N. Harţuchi şi I. T. Dragomir, *Brăiliţa*, p. 132 şi fig. 3/1—3.

vîrfuri de săgeată și de suliță din silex, de formă triunghiulară, cu laturile lungi puțin arcuite în afară, cu baza dreaptă sau puțin arcuită spre interior. La Aldeni, la baza nivelului inferior, s-a găsit un mic depozit alcătuit din nouă lame de silex, subțiri și lungi, precum și cîteva toporașe

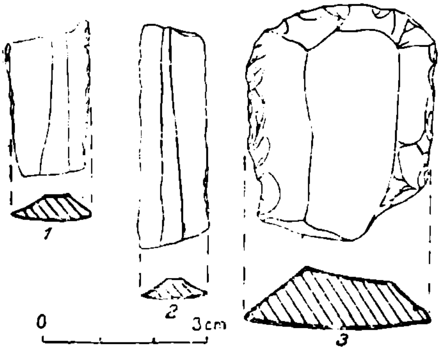

Fig. 2. — Unelte de silex (Drăgănești-Tecuci).

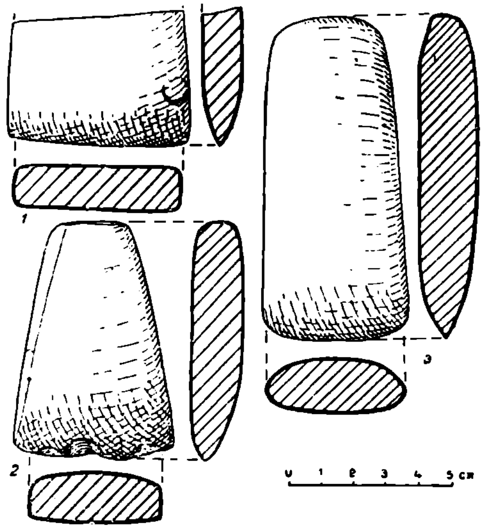

Fig. 3. — Topoare plate de piatră (Drăgănești Tecuci).

plate de piatră. În aceeași așezare este menționată descoperirea unei piese de obsidiană [1].

Se cuvine subliniat faptul că în faza Stoicani se foloseau și topoare de silex. Un fragment de toporaș de silex a fost descoperit în cuprinsul nivelului superior din așezarea de la Aldeni.

Dintre uneltele de os și corn în așezările de tip Aldeni II sînt documentate : sule de os, dălțițe, spatule, mînere, harpune și săpăligi avînd forme obișnuite culturilor neolitice din regiune.

Din cursul fazei Drăgănești-Tecuci se cunosc topoare plate, de formă dreptunghiulară sau trapezoidală, și topoare-ciocan perforate. În așezările din faza Stoicani s-au descoperit topoare plate, de asemenea dreptunghiulare și trapezoidale. În două așezări, la Aldeni (nivelul superior) și la Brăilița, au fost găsite și topoare-ciocan fragmentare [2]. Prin urmare în cursul evoluției aspectului Aldeni II s-au făcut și folosit în continuare topoarele plate (dreptunghiulare și trapezoidale) și s-au întrebuințat încă pe scară redusă — după cum pare să reiasă din numărul redus al pieselor — topoarele-ciocan perforate.

În diferitele așezări săpate, aparținînd aspectului Aldeni II, nu s-au găsit obiecte de aramă. Credem că este întîmplător, deoarece pe

---

[1] Gh. Ștefan, *Aldeni*, 1943, p. 74.

[2] N. Harțuchi și I. T. Dragomir, *Brăilița*, p. 132.

teritoriul Munteniei se cunosc obiecte de aramă descoperite în aşezări mai vechi, unele datate de la sfîrşitul fazei Giuleşti.

Oamenii comunităţilor aparţinînd aspectului Aldeni II practicau cultivarea primitivă a plantelor, creşterea pe scară redusă a animalelor domestice, vînătoarea, pescuitul şi culesul.

Principala ocupaţie, adică aceea de cultivare primitivă a plantelor, este documentată prin marea cantitate de paie de cereale amestecate în lipitura pereţilor, prin prezenţa a numeroase rîşniţe fragmentare (unele dintre ele, de o formă anumită, servind la sfărîmarea vopselei roşii) şi prin seria de săpăligi.

În ceea ce priveşte creşterea animalelor dispunem de prea puţine informaţii şi determinări, de aceea orice dată este preţioasă.

Din observaţiile făcute pe teren rezultă că în cursul fazei Drăgăneşti-Tecuci, în aşezarea cu acelaşi nume, predomină oase de bovine (printre alte oase mari s-au descoperit şi mai multe coarne care vor ajuta la determinări mai precise). Urmează procentual porcinele (sînt documentaţi deopotrivă indivizi tineri şi bătrîni) şi apoi ovicaprinele.

Deosebit de interesantă ne pare descoperirea la Drăgăneşti -Tecuci, în plin strat, a unei falange de ecvîdeu, probabil sălbatec. Problema este deosebit de importantă.

În aşezările din faza Stoicani s-au adunat cantităţi mari de oase de animale, găsite în condiţii stratigrafice clare, dar ele încă nu au fost determinate de specialişti. Din datele preliminare rezultă că în aşezarea de la Aldeni predomină bovinele, urmate de ovicaprine şi de porcine. Ca şi în alte aşezări, la Aldeni s-au găsit şi cîteva mandibule de cîine. În aceeaşi situaţie, probabil aparţinînd ultimului nivel, s-a descoperit o copită de cal. Precizările în legătură cu aceasta urmează a fi făcute de specialişti.

Dintre oasele de animale vînate menţionăm că la Drăgăneşti-Tecuci s-au scos la iveală fragmente de coarne de cerb, de căprioară (?). Semnalăm că în acelaşi complex s-au găsit şi mai multe plăci dintr-o carapace de broască ţestoasă.

Pescuitul ca preocupare se manifestă numai în aşezările mai importante din preajma cursurilor de apă principale. În aşezarea de la Brăiliţa s-au adunat o serie de oase de peşte care nu au fost încă determinate.

În ceea ce priveşte culesul, el este bine documentat în aşezarea de la Drăgăneşti-Tecuci unde, din toate şanţurile de sondare, s-au adunat numeroase valve de scoici.

În cîteva dintre şanţurile săpate la Drăgăneşti-Tecuci, cantitatea de oase de animale era egală sau chiar întrecea ca volum cantitatea de fragmente ceramice.

Materialul ceramic descoperit în aşezările săpate pînă acum prezintă o variabilitate destul de mare în ce priveşte formele şi ornamentarea.

În cursul evoluţiei aspectului Aldeni II ceramica a fost modelată în principal din pastă amestecată cu cioburi pisate mărunt. Fac excepţie doar cîteva fragmente ceramice, descoperite la Drăgăneşti-Tecuci, ce provin din vase modelate din pastă amestecată cu pleavă.

Pentru faza Drăgăneşti-Tecuci vom da o descriere sumară a ceramicii.

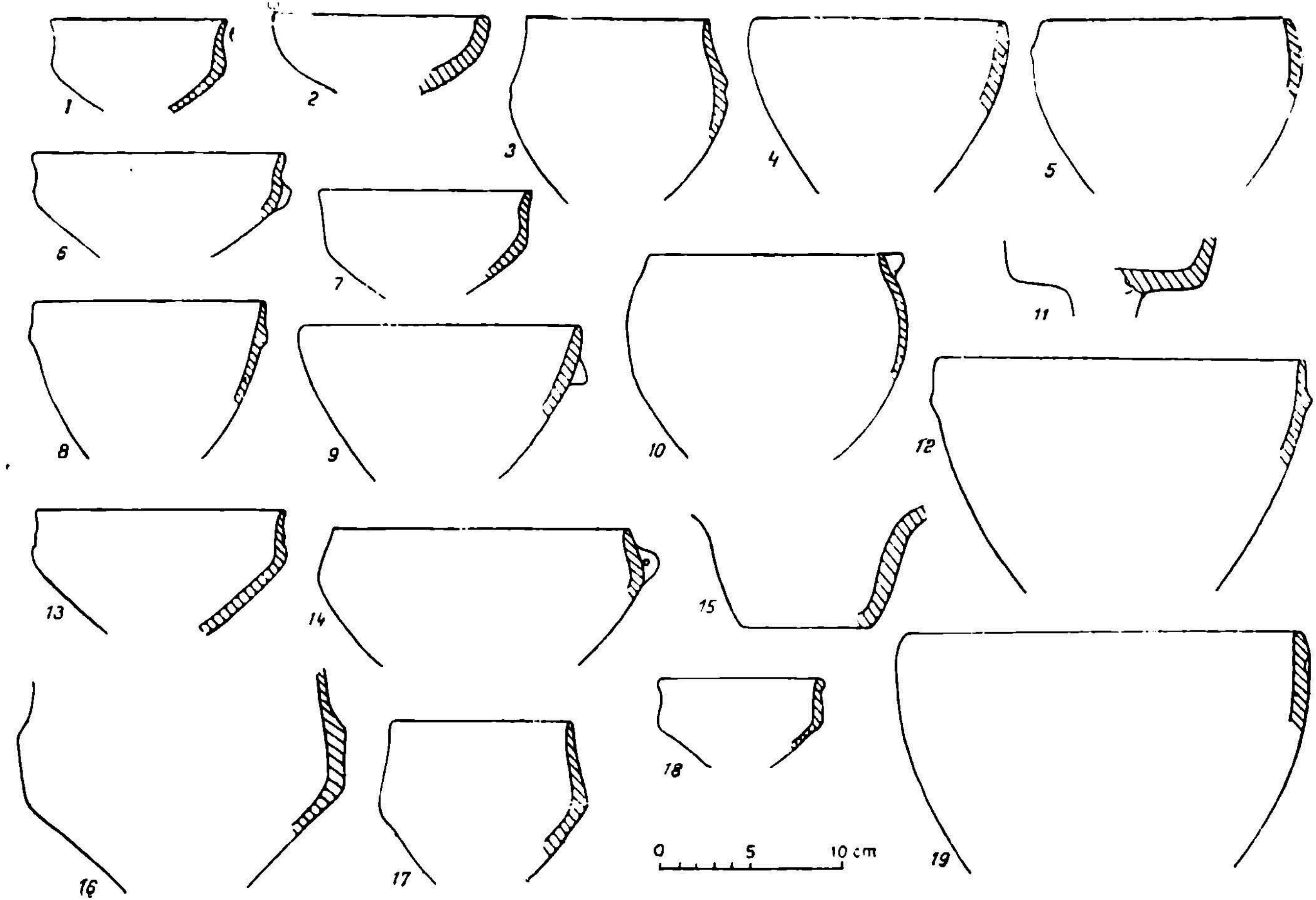

Fig. 4. — Forme de vase (Drăgănești-Tecuci).

Din categoria vaselor din pastă comună fac parte şi predomină obişnuitele borcane cu corpul bombat, cu buza în prelungirea corpului, ornamentate cu brîuri alveolate în relief şi cu adîncituri mai jos de buză.

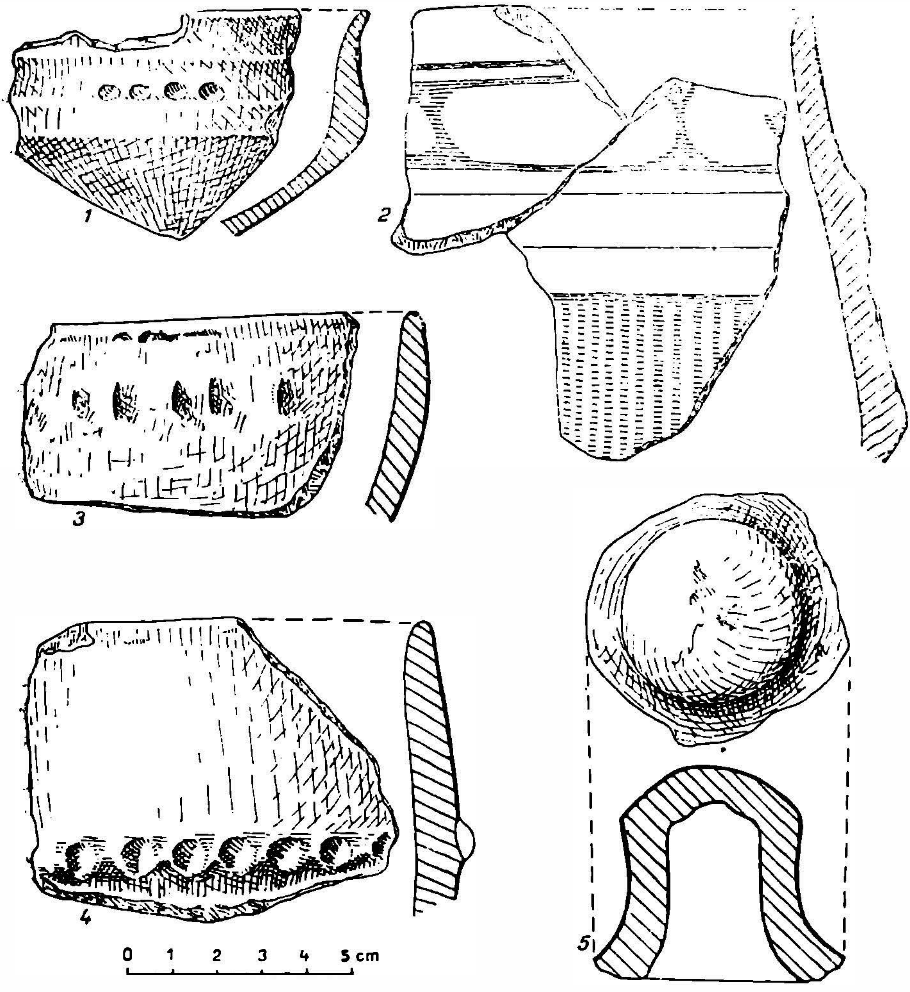

Fig. 5. — Fragmente ceramice ornamentale (1—4) şi apucătoare de capac (Drăgăneşti-Tecuci).

Semnalăm de asemenea vasele piriforme cu gîtul tronconic şi tăvile scunde. O formă interesantă o reprezintă un fel de tăvi mici rotunde, cu picior înalt (de 12—15 cm diametru).

În ornamentarea acestei categorii ceramice s-au mai folosit şi proeminenţe de diferite forme. Uneori, pe vasele mai mici, brîurile alveolate erau făcute chiar pe buză la exterior. Barbotina joacă un rol important

în ornamentarea vaselor din pastă comună. În cazuri rare s-au vopsit cu roşu crud vase cu decorul realizat cu barbotină. Pe unele vase sînt fixate torţi (de secţiune rotundă).

O categorie intermediară o formează fragmentele de vase avînd decorul realizat prin excizie. La Drăgăneşti s-au descoperit destul de multe fragmente din capace, cu partea inferioară cilindrică şi cu cea de sus în formă de calotă sferică. Partea inferioară este ornamentată prin dungi orizontale adîncite amintind excizia. Aceste dungi au fost incrustate cu materie albicioasă; din vase cu decor excizat s-au găsit numai cîteva fragmente mici. În schimb, în stratul inferior de la Stoicani, în special în nivelul 6, s-au adunat cioburi mai multe şi mai mari avînd decor excizat. Multe au făcut parte din vase cu corpul cilindric, cu prag specific în jurul gîtului, avînd la exterior decor excizat, iar de-a lungul buzei crestături mărunte. Capacele au apucători specifice, în formă de ciupercă sau cilindrice cu un con în vîrf.

Printre cioburile descoperite la baza stratului de cultură în partea de vest a aşezării de la Drăgăneşti-Tecuci, în condiţii stratigrafice clare, erau şi două cioburi din vase mari, cu picior (cu diametrul mare) ornamentat la partea superioară cu şiruri de adîncituri imitînd o tablă de şah, grosoiană.

Procentual numeroase vase sînt din pastă fină. În cadrul acestei categorii variabilitatea formelor este destul de mare: pahare mici cu gîtul tronconic, de culoare neagră, lustruite puternic; pahare cu pereţii subţiri, cu gît cilindric, cu teşitură specifică în interior de-a lungul buzei; castroane avînd partea superioară în secţiune în formă de S; castroane bitronconice; castroane mari cu corpul tronconic; castroane cu partea de sus cilindrică. Subliniem că în aşezarea de la Drăgăneşti nu am găsit nici un ciob de strachină, care să ne permită să-l comparăm cu cele gumelniţene. Ca o piesă rară amintim un fragment din mînerul unui căuş.

La ornamentarea vaselor din această categorie s-a folosit incizia. Din liniile incizate se formau reţele de linii, grupuri de linii orizontale, de delimitare, între grupuri lăsîndu-se benzi mai largi ornamentate, de exemplu prin ovale, spaţiile dintre ele fiind acoperite cu înţepături dese.

Se cuvine menţionată folosirea tangentelor la cerc, element decorativ important, ce a avut o largă folosire în perioadele următoare ale neoliticului din regiune. Ca o tradiţie mai veche, pe colţurile unor unghiuri se făceau liniuţe scurte.

Pentru paralelisme se cuvine remarcată găsirea la Drăgăneşti-Tecuci a unui ciob de castron avînd sub buza puţin răsfrîntă o linie alcătuită din adîncituri dreptunghiulare similare celor de pe vasele de tip Precucuteni III.

Pe un ciob de vas cu fundul în chip de soclu se observă un decor deosebit de interesant, compus din şiruri de adîncituri mici ovale, amintind pe cele de tip Hamangia. Fragmentul a fost descoperit în nivelul 6 din aşezarea de la Stoicani [1]. În ornamentare s-a folosit adesea decorul pictat cu culoare albă, roşie, decorul bicrom şi cu grafit. Decorul pictat

---

[1] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Stoicani*, p. 47, fig. 17, 19.

cu grafit se întîlneşte destul de rar, în special pe pahare. Motivul decorativ este compus din benzi înguste trasate oblic pe fondul negru lustruit. Adesea decorul pictat cu grafit se confundă cu cel pictat cu culoare albă.

Cu culoare roşie crudă erau totdeauna vopsite în interior paharele cu buza teşită înăuntru.

Remarcăm că în partea superioară a stratului de cultură de la Drăgăneşti-Tecuci s-a găsit un ciob dintr-un vas cu decor bicrom realizat înainte de ardere. Fondul vasului era vopsit cu roşu, iar decorul s-a făcut cu vopsea albă, lăsîndu-se o dungă roşie între cele albe. Roşul fondului era lustruit; albul a rămas mat.

Un alt ornament important este cel alcătuit din caneluri paralele orizontale, de obicei largi, pe castroanele de diferite forme. Adesea canelurile (de la exterior) sînt asociate cu vopsirea cu roşu crud (în interior), ca pe ceramica de la Stoicani. Pe vasele din pastă fină se făceau şi proeminenţe scunde ovale, perforate orizontal. Lipsesc cu desăvîrşire pliseurile.

În faza Stoicani se menţin numai două categorii principale : cea din pastă comună şi cea din pastă fină, pe cînd cea din pastă bună cu decor excizat încetează cu desăvîrşire. Avînd de-a face la Aldeni cu un complex închis, vom prezenta descoperirile de acolo aducînd completările cuvenite relative la stratul superior de la Stoicani şi de la Brăiliţa.

Cercetarea vaselor din pastă comună de la Aldeni ne duce la concluzia că astfel de vase au fost modelate pe un fel de suporturi cu suprafaţă netedă. În schimb, paharele din pastă fină au fost lucrate pe suporturi cu suprafaţa convexă, de aceea fundul vaselor este uşor concav.

În cadrul categoriei de vase din pastă comună se menţin borcanele obişnuite (cu decor compus din brîuri alveolate, cu brîuri oblice în relief, proeminenţe de diferite forme, cu barbotină), castroanele adînci, tronconice, strecurătorile. Pe unele vase sînt torţi ovale sau unghiulare.

Dintre vasele din pastă fină descoperite la Aldeni amintim : pahare scunde cu corpul bombat şi cu buza puţin răsfrîntă în afară, pahare înalte cu corpul bombat, pereţii subţiri şi buza răsfrîntă; străchini cu diametrul pînă la 30 cm, cu buza puţin îngroşată; castroane cu marginea arcuită spre interior; polonice cu mînerul de formă triunghiulară; vase suport scunde cu profilul în formă de paranteză.

În aşezarea de la Brăiliţa [1] varietatea formelor a fost mai mare şi de aceea se cuvin adăugate o serie de forme : vasele bitronconice; vasele emisferice; vasele cu profilul în formă de S; vasele cu marginea dreaptă şi cu prag. Străchinile se prezintă în două variante, prima fiind caracteristică, anume aceea a străchinilor cu marginea dreaptă şi cu umăr foarte pronunţat şi străchinile de formă emisferică, cu marginea răsfrîntă spre interior şi cu fundul îngust. Ele sînt mai puţine în primul nivel, dar devin mult mai numeroase în nivelul II de la Brăiliţa, în care nivel apar şi o serie de variante. Din acel nivel amintim ca forme noi : cupele cu picior larg şi înalt; vasele askos (două exemplare la Brăiliţa, unul la Stoicani); vasele cu picior scurt; capacele. Ornamentarea acestei categorii ceramice

[1] N. Harţuchi şi I. T. Dragomir, *Brăiliţa*, p. 131—132, p. 133—135.

este mult mai bogată decît în prima fază. Vasele erau ornamentate cu linii incizate, cu pictură executată cu grafit sau cu culoarea albă şi roşie şi cu caneluri. Decorul incizat era format din linii orizontale. În cadrul aşezării de la Brăiliţa, s-a observat că pictura cu grafit şi cu culoare albă sînt slab reprezentate pe vasele din nivelul interior, în schimb, în nivelul superior se întîlnesc foarte des. În aceeaşi aşezare pictura cu roşu crud este mai frecventă în nivelul inferior şi mai rară pe vasele din nivelul superior. La Brăiliţa castroanele mari au suprafaţa interioară împărţită în mai multe registre în cuprinsul cărora s-au desenat capete de spirale. În aşezările de la Brăiliţa şi Stoicani, pe unele vase se realiza un fond roşu, pe care se picta cu alb crud decorul alcătuit din spirale. Marginile vaselor la interior erau vopsite adesea cu culoare roşie crudă. Pe numeroase pahare se văd adînciturí ovale specifice.

Pe vase din aceeaşi categorie se întîlnesc proeminenţe mari conice sau plate, uneori perforate orizontal.

Oamenii aspectului Aldeni II realizau diferite obiecte de lut ars: fusaiole (cîteva piese bitronconice găsite la Stoicani în nivelurile 1, 2 şi 4)[1]; greutăţi pentru războiul de ţesut[2]; rondele făcute din cioburi perforate[3]; măsuţe-suport (un picior de măsuţă găsit la Drăgăneşti-Tecuci, alte două picioruşe de masă descoperite la Stoicani[4] şi un mic fotoliu de lut ars la Bălăneşti[5]).

În aşezările de tip Aldeni II din sudul Moldovei (Drăgăneşti-Tecuci, Stoicani)[6] şi din sudul R.S.S. Moldoveneşti (Bolgrad)[7] s-au descoperit mai multe plăci de lut, ornamentate. Ele aparţin cu certitudine fazei Drăgăneşti-Tecuci şi — după cum se arată în monografia aşezării de la Stoicani — şi fazei Stoicani. Plăcile au formă rombică cu colţurile rotunjite. Pe mijloc au un orificiu mai mare, iar la patru sau numai la două colţuri au orificii mai mici. Ele au suprafaţa lustruită şi sînt ornamentate pe una sau pe ambele feţe cu decor incizat ori crestat şi incrustat cu culoare albă sau roşie.

În aşezările de la Aldeni[8], Bălăneşti[9] şi Brăiliţa[10] s-au descoperit şi pintadere cu discul ornamentat în relief cu cîte o volută, cu cercuri concentrice sau cu ornamente unghiulare.

Plastica este bine reprezentată în aşezările aspectului Aldeni II. În diferite aşezări s-au găsit figurine antropomorfe şi în număr mai redus figurine zoomorfe. De exemplu, numai în cursul sondajelor efectuate la Drăgăneşti au fost descoperite 11 fragmente de figurine antropomorfe, feminine.

---

[1] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Stoicani*, p. 105.

[2-4] *Ibidem*, p. 105.

[5] Hortensia Dumitrescu, *Raport asupra cercetărilor şi săpăturilor din jud. Buzău*, în *Raport MNA*, 1944, p. 50.

[6] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Stoicani*, p. 106—107 şi p. 103, fig. 42/14—18.

[7] E. K. Cernîş, *Primele date cu privire la cultura Gumelniţa pe teritoriul U.R.S.S.* Comunicare prezentată pentru Seminarul romîno-sovietic de arheologia comunei primitive, 11—13 octombrie 1962, Bucureşti.

[8] Gh. Ştefan şi Eugen Comşa, *Aldeni*, p. 97.

[9] Hortensia Dumitrescu, *op. cit.*, p. 50.

[10] N. Harţuchi şi I. T. Dragomir, *Brăiliţa*, p. 138—139 şi fig. 12/1.

În cursul fazei Drăgăneşti-Tecuci tipul principal de figurină reprezentat în aşezarea de la Drăgăneşti, cît şi la Stoicani, este cel avînd următoarele caracteristici : capul foarte stilizat (nasul redat adesea printr-o proeminenţă realizată prin ciupire) cu gîtul înalt tronconic, arcuit la bază. De obicei, umerii nu sînt marcaţi, căci mîinile sînt reprezentate ca

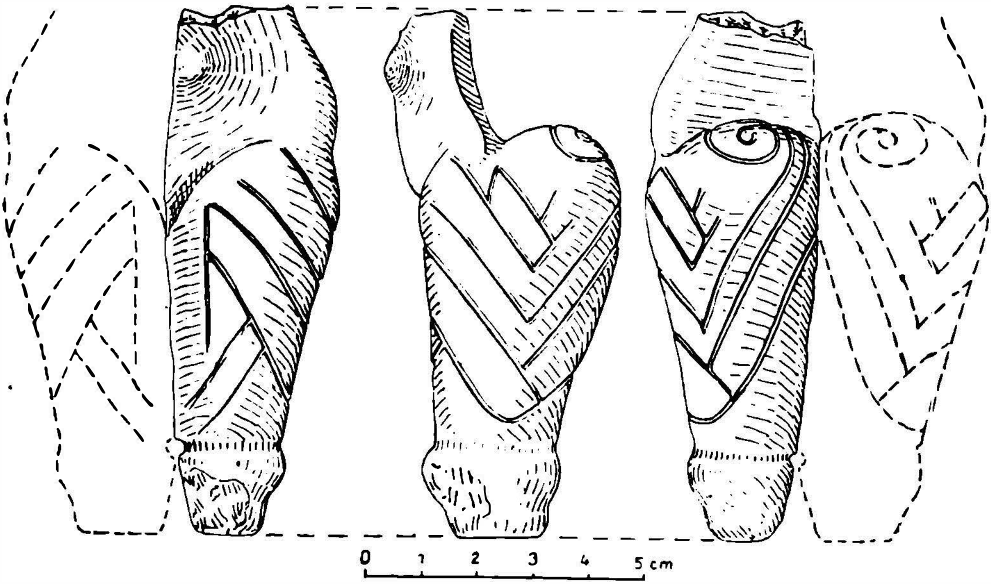

Fig. 6. — Figurină feminină fragmentară (Drăgăneşti-Tecuci).

îndoite din cot în poziţie de orantă. În dreptul fiecărui cot s-a făcut cîte un mic orificiu. În majoritatea cazurilor corpul figurinelor s-a păstrat fragmentar, cu toate acestea poate fi reconstituit. El era redat cu partea superioară mai îngustă, cu cea inferioară mai lată şi cu o sugrumătură în dreptul brîului. Puţin deasupra brîului, în părţi, este cîte un orificiu. Toate figurinele sînt reprezentate cu steatopigie. Majoritatea au picioarele alăturate şi lipite între ele. Genunchii sînt redaţi prin proeminenţe. Aproape toate figurinele au decor realizat din linii incizate care înfăţişează părul, podoabele şi îmbrăcămintea feminină din perioada corespunzătoare. Lipsesc pînă acum figurinele masculine.

În faza Stoicani se constată prezenţa altor tipuri de figurine feminine şi o singură figurină masculină [1].

La Aldeni s-au descoperit mai multe figurine dintre care majoritatea sînt neornamentate. Uneia dintre ele, păstrată mai bine, îi lipseşte capul. Gîtul este mai larg la partea inferioară. Mîinile sînt reprezentate întinse lateral şi lăţite la extremităţi, în special în sus (pare a fi vorba de stilizarea mîinilor întinse lateral şi cu antebraţele îndoite din cot şi ridicate

[1] Dinu V. Rosetti, *Movilele funerare de la Gurbăneşti*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 809, nota 1.

în sus). Pe extremitățile mîinilor este cîte un orificiu, ca la figurinele din prima fază. Corpul este reprezentat cu marginea în prelungirea liniei șoldurilor, fără sugrumătura obișnuită figurinelor din prima fază. La alte exemplare sugrumătura este indicată.

Seria figurinelor din faza Stoicani este completată de cele cîteva piese descoperite în stratul superior din așezarea eponimă. Acolo ca și la Aldeni predomină figurinele neornamentate. Una dintre ele este în poziție șezîndă. Brațele însă sînt redate îndoite din cot, cu antebrațele ridicate în sus.

La Brăilița, tot în nivelul superior, s-au găsit două piese similare celei de la Aldeni, cu mîinile întinse lateral și perforate. În plus la Brăilița s-a mai descoperit o figurină în picioare, mult stilizată. Nasul este realizat prin ciupire, lobii laterali au cîte două orificii. Pe cap se găsește un disc, ca o pălărie. Brațele sînt încrucișate pe piept. Pe spate are o proeminență despre care încă nu se poate spune dacă reprezintă steatopigia sau o cocoașă. Picioarele sînt stilizate și reprezentate printr-un cilindru terminat la partea inferioară printr-un fel de piedestal [1]. O altă descoperire importantă de la Brăilița o constituie o figurină fragmentară de os lucrată dintr-o plăcuță. Lipsește capul, dar s-a păstrat corpul și partea inferioară, ornamentată cu grupuri de linii paralele [2] incizate.

Figurinele zoomorfe sînt foarte stilizate și de aceea nu se poate preciza ce animale reprezintă (Aldeni, Brăilița [3], Bălănești [4]).

★

Părerile cu privire la originea aspectului cultural Aldeni II sînt apropiate. Gh. Ștefan, care s-a ocupat printre primii de problema amintită, a fost de părere că „din formele de vase și din motivele ornamentale ale culturii Boian se vor naște majoritatea formelor și motivelor ornamentale din complexul Gumelnița-Ariușd" [5]. Mai tîrziu, într-un alt raport, același arheolog formula o concluzie puțin deosebită și anume: „Cît despre stratul II de la Aldeni, atît în faza lui mai veche. cît și în cea mai nouă, el are, desigur unele afinități cu aria civilizației Gumelnița, însă, cele mai multe legături (pintadere, polonice, vase, suporturi conice etc.) le are tot peste Carpați cu aria civilizației Ariușd. Mai înrudită cu Bonțeștii din vecinul Rîmnic, civilizația Aldeni este un complex în care influențele celor două arii mari — Gumelnița și Ariușd-Cucuteni — s-au contopit într-o sinteză nouă care merită să poarte și un nume aparte" [6].

În urma săpăturilor de la Stoicani, M. Petrescu-Dîmbovița a studiat amănunțit problema și publicînd lucrarea arată cu prudență că „deocamdată, la Stoicani, ca și în alte așezări ale aspectului Gumelnița-Ariușd din regiunea de dealuri din Muntenia, se constată un contact între o fază de început a culturii Gumelnița și un aspect mai vechi al culturii Ariușd" [7].

---

[1] N. Harțuchi și I. T. Dragomir, *Brăilița*, p. 136.
[2] *Ibidem*, p. 137.
[3] *Ibidem*, p. 136.
[4] Hortensia Dumitrescu, *op. cit.*, p. 50.
[5] Gh. Ștefan, *Aldeni*, 1942, p. 32.
[6] *Ibidem* p. 75.
[7] M. Petrescu-Dîmbovița, *Stoicani*, p. 150.

Supunînd unei analize atente problemele fazei protocucuteni, Radu Vulpe este de părere că în acest aspect cultural pot fi încadrate şi descoperirile din sud-estul Moldovei şi cele din nord-estul Munteniei, făcînd într-o notă completarea că „particularităţile sale, ale grupului de aşezări din sud, par mai apropiate de acelea ale precucutenianului"[1].

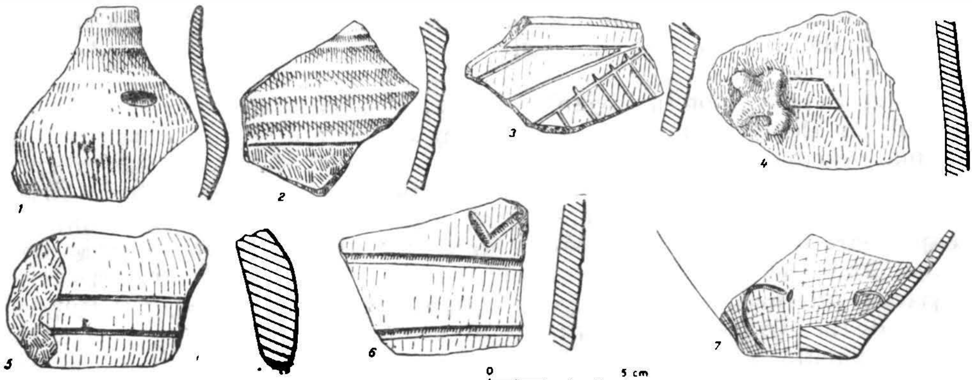

Fig. 7. — Fragmente ceramice din aşezarea de la Drăgăneşti-Tecuci.

Pornind de la unele elemente de ordin tipologic, N. Harţuchi, în urma săpăturilor de la Brăiliţa, este de părere că aspectul documentat acolo poate fi paralelizat în timp cu faza Gumelniţa A_1 (după periodizarea lui D. V. Rosetti), iar nivelul II cu faza Gumelniţa A_2 — B_1 [2].

Ultimul dintre arheologii noştri care s-au ocupat mai atent cu aceste probleme este D. Berciu. Referindu-se, într-o lucrare recentă, la complexul de la Brăiliţa, D. Berciu consideră că acolo sînt documentate toate fazele culturii Gumelniţa, începînd cu faza Gumelniţa I şi terminînd cu faza Gumelniţa IV [3].

Din datele prezentate, rezultă destul de clar asemănările şi deosebirile de păreri ce există între diferiţi arheologi cu privire la originea, la elementele componente şi la poziţia cronologică a aspectului Aldeni II.

Pornind de la observaţiile făcute cu prilejul săpăturilor de la Drăgăneşti-Tecuci, în comparaţie cu celelalte complexe, vom încerca să expunem sintetic situaţia aşa cum se prezintă ea în prezent.

Considerăm pe deplin justificată desprinderea acestui aspect de celelalte culturi vecine, deoarece din analiza materialelor reiese că este un aspect rezultat dintr-o combinaţie de elemente diferite.

Deosebirea de păreri se manifestă însă din momentul în care se pune problema care sînt elementele ce au contribuit la formarea aspectului Aldeni II. Unii arheologi au afirmat că un element principal l-ar constitui elementele gumelniţene. Mai tîrziu s-a adus completarea că este vorba

[1] Radu Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948*, Bucureşti, 1957, p. 343, nota 3.

[2] N. Harţuchi şi I. T. Dragomir, *Brăiliţa*, p. 143.

[3] D. Berciu, *Contribuţie la problemele neoliticului în Romînia în lumina noilor cercetări*, 1961, p. 146—147.

de elemente legate de faza Gumelniţa A_1 (după periodizarea noastră = faza de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa), care s-ar fi amestecat şi contopit cu elemente de tip protocucuteni, mai bine zis de tip Ariuşd. Afirmaţia era justă căci se referea la complexe din faza tîrzie a aspectului Aldeni II. În prezent, cînd după săpăturile de la Drăgăneşti-Tecuci se adaugă încă o fază, mai veche, situaţia se modifică în sensul că într-adevăr la formarea aspectului Aldeni II au contribuit comunităţile fazei de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa [1] şi anume sigur cele din etapa a doua a acestei faze şi probabil (după cum pare să rezulte din descoperirile de la Măgurele şi de lîngă Mizil) chiar cele din prima etapă a fazei. Cel de-al doilea element constitutiv este reprezentat nu prin faza protocucuteni, ci prin elemente ale precucutenianului pe deplin dezvoltat, anume de la sfîrşitul fazei Larga Jijia şi începutul fazei Izvoare.

În privinţa regiunii de formare a aspectului Aldeni II (pe care Radu Vulpe îl încadrează în evoluţia fazei Ariuşd), acelaşi arheolog formula ipoteza că aceasta din urmă s-a format în zona extracarpatică de unde comunităţile ei ar fi pătruns apoi în sud-estul Transilvaniei, ajungînd pînă la Tg. Mureş [2]. Datele existente în prezent permit să delimităm mai precis zona de formare a aspectului şi evoluţia istorică a comunităţilor. Ţinîndu-se seama de ariile de răspîndire a celor două faze ale aspectului Aldeni II trebuie să admitem că acesta s-a format în zona de sud a Moldovei şi probabil în nord-estul Munteniei. Un grup de comunităţi ale aspectului Aldeni II s-a stabilit în sud-estul U.R.S.S. în regiunea dintre Prut şi Nistru, ajungînd în nord pînă în preajma rîului Botna. Este posibil ca acest grup de comunităţi să se fi răspîndit în regiunea menţionată încă din cursul primei faze.

În stadiul actual al cercetărilor, în perioada corespunzătoare fazei Drăgăneşti-Tecuci, în partea de est a ţării noastre şi în regiunile vecine au locuit comunităţi aparţinînd unor culturi diferite. În Moldova de nord, de centru şi de sud-vest, ca şi în nordul R. S. S. Moldoveneşti au vieţuit comunităţile din faza Izvoare (= Precucuteni III). În sud-estul Moldovei şi probabil în sud-vestul U.R.S.S. şi în nord-estul Munteniei au vieţuit comunităţile fazei Drăgăneşti-Tecuci, iar în sudul Munteniei comunităţile din etapa a doua a fazei de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa.

La sfîrşitul fazei Drăgăneşti-Tecuci sau la începutul fazei Stoicani, situaţia s-a schimbat. Un grup de comunităţi s-a răspîndit spre sud, pe teritoriul Munteniei, cel puţin pînă la rîul Călmăţui. Semnalăm totuşi că

[1] Vom cita cîteva elemente de legătură între faza de tranziţie Petru Rareş şi faza Drăgăneşti-Tecuci : vasele cu corp cilindric, cu prag în jurul gîtului; castroanele adînci ornamentate cu caneluri paralele largi ; paharele cu buza teşită înăuntru, oblică şi vopsită în interior cu roşu crud ; şirurile de crestături mici de-a lungul buzei vaselor; vasele cu fundul în formă de inel etc.

[2] Radu Vulpe, *Problemele neoliticului carpato-niprovian în lumina săpăturilor de la Izvoare*, în *SCIV*, VII, 1–2, 1956, p. 78.

elemente din faza Stoicani sînt menţionate în diverse aşezări din sudul Munteniei (Glina [1], Cuneşti [2]).

Situaţia din Moldova vestică nu este încă prea clară. Ţinînd seama de cîteva descoperiri şi în special de complexul precucutenian de la Traian [3], care după părerea noastră este de la sfîrşitul fazei Izvoare (= Precucuteni III) şi face trecerea spre faza Ariuşd (= Protocucuteni), trebuie să admitem că în mare măsură aceasta din urmă s-a format pe baze locale, în vestul Moldovei, în strîns contact cu aspectul Aldeni II.

Nu sîntem în măsură să precizăm cînd şi din ce direcţie au pătruns în sud-estul Transilvaniei comunităţile fazei Ariuşd (= Protocucuteni), căci nu sînt bine studiate pînă acum etapele de început ale acestei faze din Transilvania. Este însă evident că ele erau pe acel teritoriu în cursul fazei Stoicani, căci au avut o puternică influenţă asupra comunităţii din aşezarea de la Aldeni.

Din punct de vedere cultural situaţia s-ar prezenta astfel. În timp ce în Muntenia erau în plină evoluţie comunităţile din faza de început (propriu-zisă) a culturii Gumelniţa (după vechile periodizări fazele Gumelniţa A_2 şi B_1), în nord-estul Munteniei, în nordul Dobrogei şi în sud-vestul U.R.S.S. erau în plină dezvoltare comunităţile fazei Stoicani a aspectului Aldeni II. Lor le corespund în timp în sud-estul Transilvaniei şi în vestul Moldovei comunităţile fazei Ariuşd, iar în centrul şi în nordul Moldovei şi în nordul R. S. S. Moldoveneşti vor fi trăit comunităţile dintr-o etapă tîrzie a fazei Izvoare [4].

Prezenţa unor fragmente ceramice de tip Cucuteni A în nivelul superior de la Stoicani [5] şi de la Aldeni, precum şi în cadrul nivelului II de la Brăiliţa [6], constituie dovezi ale paralelismului dintre o fază mijlocie a culturii Gumelniţa (D. Berciu este de părere că este vorba de finalul fazei Gumelniţa II sau de orizontul Gumelniţa III a) [7] cu sfîrşitul fazei Stoicani şi cu începutul fazei Cucuteni A. Trebuie remarcat că faza Stoicani şi întreg aspectul cultural Aldeni II (cel puţin pe teritoriul Moldovei) îşi încetează evoluţia într-o perioadă corespunzătoare fazei Cucuteni A.

---

[1] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Nouvelles données concernant le néolithique carpatho-balkanique*, în *Balcania*, VIII, 1945, p. 251.

[2] Materiale la Muzeul de istorie Călăraşi, descoperite de N. Anghelescu.

[3] Săpături Vladimir Dumitrescu şi Hortensia Dumitrescu.

[4] Vezi şi Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 69.

[5] La Stoicani în ultimul nivel al stratului superior (nivelul I) s-au găsit două cioburi cu pictură tricromă (tip Ariuşd). „Pe unul din aceste fragmente, pictat pe ambele feţe, s-au cruţat cu culoare albă benzi spiralice din fondul de culoare roşie al vasului, încadrate apoi cu negru". (M. Petrescu-Dîmboviţa, *Stoicani*, p. 148).

[6] N. Harţuchi şi I. T. Dragomir, *Brăiliţa*, p. 135; apoi: N. Harţuchi (*Brăiliţa*, p. 226) face precizarea că materialele de tip Cucuteni A se găsesc în asociere cu cele de tip Gumelniţa numai în nivelul Brăiliţa IIa. Se menţionează că în interiorul locuinţei 2, din acest nivel, „lîngă un grup de vase gumelniţene s-a găsit un vas cucutenian pictat cu trei culori: fond alb din care s-au rezervat cu ajutorul culorii roşii motive spiralo-meandrice. Benzile albe sînt încadrate de linii negre" (*ibidem*, p. 226). Subliniem deosebirea între cioburile cu pictură tricromă de la Stoicani şi cele de la Brăiliţa; deosebire ce ar putea fi şi de ordin cronologic.

[7] D. Berciu este de părere că este vorba de finalul fazei Gumelniţa II sau de orizontul Gumelniţa III a (D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în Romînia în lumina noilor cercetări*, p. 146), N. Harţuchi este însă de părere că este vorba de o perioadă corespunzătoare fazei Gumelniţa II b şi c de la Tangîru (N. Harţuchi, *Brăiliţa*, p. 226).

Documentarea actuală cu privire la neoliticul din sud-estul Moldovei încă nu ne permite precizări cu privire la soarta comunităţilor Aldeni II şi la cele ce au urmat acolo în timp.

În zona respectivă se cunoaşte o singură aşezare din faza Cucuteni A (tip Fedeleşeni) lîngă Tîrgu Bereşti [1], dar nu se cunosc aşezări din

Sudul Munteniei	r. Buzău	Regiunea Galaţi			Regiunea Bacău
		r. Tecuci	r. Bujor	r. Brăila	
Gumelniţa B_1 (IIIa)	?	?	?	Cultura Gumelniţa ?	Cucuteni A—B
		Faza Cucuteni A			Cucuteni A (Cucuteni A_3) —(Cucuteni A_2)— Protocucuteni (Cucuteni A_1)
Gumelniţa A_2 (II)	Faza Stoicani				
Faza Petru Rareş	Faza Drăgăneşti-Tecuci ?	Faza Drăgăneşti-Tecuci		Faza Drăgăneşti-Tecuci ?	Traian Faza Izvoare (Precucuteni III)
					Faza Larga-Jijia (Precucuteni II)
Faza Vidra	Faza Petru Rareş	Faza Larga-Jijia ?	?	?	
	?	?	?	Faza Vidra ?	Faza Giuleşti-Zăneşti (Precucuteni I)
Faza Giuleşti		Faza Giuleşti ?	Cultura cu ceramică liniară ?	Faza Giuleşti	Cultura cu ceramică liniară ?
Faza Bolintineanu		?		?	

faza Cucuteni AB şi B. În schimb aşezări dintr-o anumită etapă a fazei Cucuteni B se cunosc în Muntenia [2] la Podu Hîrbocii [3], la Sărata Monteoru [4] şi pînă la Ceptura [5].

[1] Informaţie de la Ioan T. Dragomir. Acelaşi cercetător a efectuat săpături în această aşezare. În literatura mai veche este menţionată o descoperire de tip Cucuteni B.

[2] Ţinem să precizăm că în stadiul actual al cercetărilor se poate arăta că pe teritoriul Munteniei nu se cunoaşte nici o aşezare de tip Cucuteni A. Toate materialele de acest tip (în cantităţi diferite) au fost descoperite în aşezări de tip Aldeni II. Comunităţile culturii Cucuteni s-au răspîndit pe teritoriul Munteniei de-abia în faza Cucuteni B.

[3] Cioburi de tip Cucuteni B de la Podu Hîrbocii se păstrează în Muzeul de istorie Buzău.

[4] Ion Nestor, *Raport general asupra săpăturilor de la Sărata Monteoru*, în *Raport MNA*, 1944, p. 21.

[5] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Nouvelles données concernant le neolitique carpatho-balkanique*, în *Balcania*, VIII, 1945, p. 211.

Este clar că avem lacune destul de serioase în ceea ce privește documentarea.

Pentru zona din preajma Dunării, în raionul Brăila, D. Berciu este de părere că de exemplu în așezarea de la Brăilița sînt materiale care permit să se acopere din punct de vedere cultural întreaga perioadă dintre faza Stoicani și sfîrșitul culturii Gumelnița marcat prin pătrunderea comunităților de tip Foltești-Usatovo [1].

Pentru a ușura înțelegerea punctului nostru de vedere cu privire la cronologia relativă a comunităților Aldeni II în raport cu cele ale culturilor vecine, prezentăm tabelul cronologic alăturat.

Continuarea săpăturilor și analiza materialelor descoperite în diverse așezări de tip Aldeni II vor permite aprofundarea și rezolvarea altor numeroase probleme rămase încă nerezolvate și lămurirea diferitelor amănunte legate de modul de trai al oamenilor din comunitățile de pe teritoriul Munteniei, din cursul epocii neolitice.

EUGEN COMȘA

ВОПРОСЫ В СВЯЗИ С КУЛЬТУРНЫМ ОБЛИКОМ АЛДЕНЬ II (ПО РАСКОПКАМ В ДРЭГЭНЕШТЬ-ТЕКУЧ)

РЕЗЮМЕ

Общины этого облика бытовали в области между Прутом, нижним течением р. Бырлад (почти до города Бырлада на севере) и нижним течением р. Серет на юге. К востоку от Прута, на юго-востоке Молдавской ССР и Украинской ССР до недавнего времени не отмечалось открытий этого типа; при недавних раскопках советских археологов были вскрыты несколько поселений : одно находится на берегу озера Ялпуг, на окраине города Болград (Одесская обл.), а другое, аналогичное первому — около Вулканешты (Молдавская ССР). На территории Добруджи число открытий ограничено: известны материалы типа Алдень II близ Гарвэна, Вэкэрени, Лункавицы. Общины Алдени II обоснованы на северо-востоке Мунтении, к северу от реки Кэлмэцуй.

Как показывают стратиграфические наблюдения в Стойкани (6 горизонтов) и в Алдени (3 горизонта), облик Алдень II имел длительную эволюцию, которую на настоящем этапе исследований можно подразделить на две фазы. Древнейшая обоснована в нижнем слое в Стойкани (горизонты 6—5) и в однослойном поселении в Дрэгэнешть-Текуч. Поскольку на этом поселении речь идет о замкнутом комплексе, мы предлагаем назвать представленный там облик фазой *Дрэгэнешть-Текуч*. Следующий облик представлен верхним слоем в Стойкани, Алдени и

---

[1] D. Berciu, *op. cit.*, p. 146—147.

Брэилице. Для этого облика мы предлагаем наименование *фаза Стойкань*. Возможно, что будут добавлены и другие фазы.

Исходя из наблюдений в Дрэгнешть-Текуч и сравнивая их с другими комплексами, попытаемся синтетически изложить результаты исследований облика Алдень II.

Мы считаем правильным выделение этого облика из других соседних культур, т.к. анализ материалов показывает, что этот облик образовался в результате сочетания разных элементов. Некоторые археологи утверждали, что главными компонентами были элементы культуры Гумельница. Позднее было внесено уточнение, что речь идет об элементах, связанных с фазой Гумельница А I (по нашей периодизации — с фазой Петру Рареш), смешавшихся и слившихся с элементами протокукутенского типа. Это утверждение правильно, поскольку речь идет об элементах поздней фазы облика Алдень II. После раскопок в Дрэгэнешть-Текуч, когда была открыта еще одна, более древняя фаза, положение изменилось в том смысле, что сложению облика Алдень II действительно содействовали общины фазы Петру Рареш, а именно, бесспорно общины второго этапа этой фазы и, возможно, даже общины первого этапа. Второй основной элемент представлен не протокукутенской фазой, а элементами вполне развитой докукутенской фазы — элементами конца фазы Ларга Жижия и начала фазы Извоаре.

Имеющиеся данные позволяют точнее определить область образования культурного облика. Учитывая ареалы распространения обеих фаз, надо допустить, что облик сложился на юге Молдавы и, вероятно, на северо-востоке Валахии. Общины облика Алдень II осели и на юго-западе СССР, в междуречье Прута и Днестра, распространившись на север до реки Ботна. Возможно, что эта группа общин расселилась в указанной области еще в течение первой фазы.

Современные исследования показывают, что в северной центральной и юго-западной Молдове, а также на севере Молдавской ССР бытовали общины фазы Извоаре (=Докукутени III). На юго-востоке Молдовы, вероятно и на юго-западе СССР, а также на северо-востоке Мунтении жили общины фазы Дрэгэнешть-Текуч, между тем как южную Мунтению, заселяли общины второго этапа фазы Петру Рареш. К концу фазы Дрэгэнешть-Текуч или в начале фазы Стойкань группа общин продвинулась на юг, на территорию Мунтении, по меньшей мере до реки Кэлмэцуй.

Положение в Западной Молдове еще не вполне выяснено. Судя по некоторым открытиям, в частности, по докукутенскому комплексу в Траяне (Дялул Фынтынилор), восходящему, по нашему мнению, к концу фазы Извоаре (= Докукутени III) и образующему переход к фазе Ариушд (= Протокукутени), можно допустить, что последняя в значительной степени сложилась из местных элементов на западе Молдовы в тесном соприкосновении с обликом Алдень II. В этот период положение могло быть следующим: в то время как на юге Мунтении полного расцвета достигли общины фаз Гумельница А2 и В1, на северо-востоке Мунтении, на севере Добруджи и на юго-западе СССР бытовали общины фазы Стойкань. На юго-востоке Трансильвании и на западе Молдовы им

соответствовали во времени общины фазы Ариушд, а в центральной и северной Молдове и на севере Молдавской ССР бытовали, по-видимому, общины позднего этапа фазы Извоаре.

Наличие керамических фрагментов типа Кукутени А в верхнем горизонте в Стойкани, Алдени, Бонцешти и в горизонте II *a* в Брэилице доказывает параллельное развитие средней фазы культуры Гумельница, конца фазы Стойкани и начала фазы Кукутени А. Отметим, что фаза Стойкань и весь культурный облик Алдень II (по крайней мере на территории Молдовы) прерывается в период, соответствующий фазе Кукутени А.

Современные сведения о неолите в юго-восточной Молдове еще не позволяют уточнить события, происшедшие позднее в данной области. Там известно одно лишь поселение фазы Кукутени А (типа Феделешень) близ ТыргуБерешть, но неизвестны поселения фаз Кукутени АВ и В. Зато поселения определенного этапа фазы Кукутени В известны в Мунтении в Поду Хырбочий, Сэрата Монтеору и в Чептуре. Что касается придунайской области в районе Брэила, то Д. Берчу считает, что на поселении в Брэилице есть материалы, иллюструющие с точки зрения культуры весь период между фазой Стоикань и концом культуры Гумельница, характеризующийся проникновением общин типа Фолтешть-Усатово.

ОБЪЯСНЕНИЯ РИСУНКОВ

Рис. 1.— Карта распространения культурного облика Алдень II.
Рис. 2. — Кремневые орудия (Дрэгэнешть-Текуч).
Рис. 3. — Плоские каменные топоры (Дрэгэнешть—Текуч).
Рис. 4. — Формы сосудов (Дрэгэнешть—Текуч).
Рис. 5. — Фрагменты орнаментированной керамики (1—4) и ручки крышек (Дрэгэнешть-Текуч).
Рис. 6. — Фрагменты женской статуэтки (Дрэгэнешть—Текуч).
Рис. 7. — Фрагменты керамики из поселения в Дрэгэнешть—Текуч.

SUR L'ASPECT CULTUREL ALDENI II
(à la lumière des fouilles de Drăgăneşti-Tecuci)

RÉSUMÉ

Les communautés dont il s'agit ont habité la région comprise entre le Prut, le cours inférieur du ruisseau Bîrlad (à peu près jusqu'aux environs de la ville de Bîrlad) et, au sud, le cours inférieur du Siret. Jusqu'aux derniers temps, aucune découverte dans ce domaine n'était connue à l'est du Prut, dans la R.S.S. de Moldavie et la R.S.S. d'Ukraine; les fouilles récentes des archéologues soviétiques y ont mis au jour quelques établissements : l'un sur les rives du lac Yalpoug, dans les environs immédiats de la ville de Bolgrad (rég. d'Odessa), et un autre, semblable au

premier, près de Vulcănești (R.S.S. de Moldavie). Sur le territoire de la Dobrogea, les découvertes sont en nombre limité ; du matériel de type Aldeni II a été signalé près de Garvăn, de Văcăreni, de Luncavița. Enfin, dans le nord-est de la Munténie, les communautés Aldeni II sont connues au nord de la rivière Călmățui.

Ainsi qu'il résulte des observations stratigraphiques faites à Stoicani (6 niveaux) et à Aldeni (3 niveaux), l'aspect Aldeni II a connu une évolution prolongée, à laquelle il est possible, dans l'état actuel des recherches, de reconnaître deux phases. La plus ancienne est celle identifiée dans la couche inférieure de Stoicani (niveaux 6—5) et dans l'établissement de Drăgănești-Tecuci, qui comporte une couche unique. Compte tenu que ce dernier établissement constitue un ensemble fermé, l'auteur propose pour cette phase l'appellation de phase *Drăgănești-Tecuci*. Pour la phase suivante, représentée dans la couche supérieure de Stoicani, à Aldeni et à Brăilița, il propose de la nommer phase *Stoicani*. Il est possible que dans un proche avenir de nouvelles phases soient identifiées.

A partir des observations effectuées à Drăgănești-Tecuci, considérées par rapport aux autres sites, l'auteur fait un exposé d'ensemble sur les recherches concernant l'aspect Aldeni II.

La distinction faite entre l'aspect Aldeni II et les civilisations avoisinantes est justifiée par l'analyse des matériaux archéologiques, car il en ressort que cet aspect résulte de la combinaison d'éléments variés. Mais les avis diffèrent dès qu'il s'agit de désigner ceux-ci. Certains archéologues ont soutenu que la part la plus importante en revient aux éléments Gumelnița, opinion complété ultérieurement dans le sens qu'il s'agirait d'éléments liés à la phase Gumelnița A1 (d'après la périodisation de l'auteur = phase Petru Rareș), mêlés et fusionnés à des éléments Protocucuteni. Cette affirmation était exacte à son heure, vu qu'elle se rapportait à des ensembles appartenant à la phase avancée de l'aspect Aldeni II. Mais après les fouilles de Drăgănești-Tecuci, qui ont fait connaître une phase plus ancienne, la situation s'est modifiée : on constate que les communautés Petru Rareș — celles de la seconde étape de cette phase de façon certaine et probablement aussi celles de sa première étape — ont en effet contribué à la formation de l'aspect Aldeni II ; par contre, le second élément constitutif de celui-ci n'est pas représenté par la phase Protocucuteni, mais par des éléments précucuténiens appartenant à une phase pleinement développée, à savoir à la fin de la phase Larga Jijia et au commencement de la phase Izvoare.

Les données dont on dispose permettent de délimiter de manière plus précise la zone de formation de l'aspect Aldeni II qu'il n'a été fait jusqu'à présent. D'après les indications fournies par les aires de diffusion de ses deux phases, l'auteur estime que la formation de celui-ci a eu lieu dans la zone méridionale de la Moldavie et probablement dans le nord-est de la Munténie. Par la suite, un groupe de communautés appartenant à l'aspect Aldeni II s'est établi dans le sud-ouest de l'U.R.S.S., dans la région comprise entre le Prut et le Dniestr, arrivant au nord jusque près de la rivière Botna. Il est possible que la diffusion de ce groupe dans la région mentionnée se soit produite dès la première phase.

Dans l'état actuel des recherches, la situation se dessine de la manière suivante : dans le nord, le centre et le sud-ouest de la Moldavie, ainsi que dans le nord de la R.S.S. de Moldavie, se trouvaient les communautés de la phase Izvoare (= Précucuteni III). Le sud-est de la Moldavie, ainsi probablement que le sud-ouest de l'U.R.S.S. et le nord-est de la Munténie, étaient habités par des communautés appartenant à la phase Drăgăneşti-Tecuci et dans le sud de la Valachie par des communautés de la seconde étape de la phase Petru Rareş. Vers la fin de la phase Drăgăneşti-Tecuci ou le commencement de la phase Stoicani, un groupe de communautés s'est répandu vers le midi, sur le territoire de la Munténie, atteignant au moins le cours du Călmăţui.

La situation en Moldavie occidentale est encore assez confuse. D'après certaines découvertes — et en premier lieu d'après les constatations auxquelles donne lieu le complexe précucuténien de Traian (Dealul Fîntînilor), assigné par l'auteur à la fin de la phase Izvoare (= Precucuteni III) et marquant le passage à la phase Ariuşd (Protocucuteni) — il faut admettre que, dans une large mesure, la formation de celle-ci a eu lieu en Moldavie occidentale, à partir d'éléments locaux et en contact étroit avec l'aspect Aldeni II. A cette époque, la situation aurait été la suivante : cependant qu'en Munténie méridionale les communautés des phases Gumelniţa A2 et B1 se trouvaient en pleine évolution, le nord-est de la Munténie, le nord de la Dobrogea et le sud-ouest de l'U.R.S.S. étaient peuplés par les communautés de la phase Stoicani ; au même moment, le sud-est de la Transylvanie et l'ouest de la Moldavie étaient peuplés par les communautés de la phase Ariuşd, tandis que le nord et le centre de la Moldavie, ainsi que le nord de la R.S.S. de Moldavie, l'étaient sans doute par des communautés appartenant à une étape avancée de la phase Izvoare.

La présence de fragments céramiques du type Cucuteni A dans le niveau supérieur de Stoicani, d'Aldeni, de Bonţeşti et aussi dans le niveau II a de Brăiliţa prouve le parallélisme existant entre une phase moyenne de la civilisation de Gumelniţa, la fin de la phase Stoicani et le commencement de la phase Cucuteni A. Il faut remarquer que l'évolution tant de la phase Stoicani que de l'aspect culturel Aldeni II, en général, cesse — tout du moins sur le territoire de la Moldavie — à une période correspondant à la phase Cucuteni A.

Les données dont on dispose à ce jour sur le néolithique du sud-est de la Moldavie ne permettent pas de préciser le cours des événements qui ont suivi. Si l'on connaît dans la région un établissement de la phase Cucuteni A (type Fedeleşeni), près de Tîrgu Bereşti, on n'en connaît aucun des phases AB et B. Par contre, des établissements d'une certaine étape de la phase Cucuteni B sont connus en Munténie, à Podu Hîrbocii, Sărata Monteoru et Ceptura. Pour la région du Danube, dans le district de Brăila, D. Berciu estime que les matériaux mis au jour à Brăiliţa couvrent toute la période comprise entre la phase Stoicani et la fin de la civilisation de Gumelniţa, qui est marquée par la pénétration des communautés du type Folteşti-Usatovo.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Schéma de la diffusion de l'aspect culturel Aldeni II.
Fig. 2. — Outils en silex (Drăgăneşti-Tecuci).
Fig. 3. — Haches plates en pierre (Drăgăneşti-Tecuci).
Fig. 4. — Formes de vases (Drăgăneşti-Tecuci).
Fig. 5. — 1—4, fragments céramiques décorés et anses de couvercles (Drăgăneşti-Tecuci).
Fig. 6. — Figurine féminine à l'état fragmentaire (Drăgăneşti-Tecuci).
Fig. 7. — Fragments céramiques de l'établissement de Drăgăneşti-Tecuci.

CERAMICA PRECUCUTENIANĂ DIN ARIA CULTURILOR BOIAN-GUMELNIȚA ȘI SEMNIFICAȚIA EI

În articolul de față încercăm să adîncim unele probleme legate de „importurile" de caracter precucutenian din aria culturilor Boian-Gumelnița, în cadrul cărora descoperirile de la Măgurele se impun prin bogăția lor. Acest articol este o continuare a semnalării rezultatelor obținute prin săpăturile de la Măgurele [1].

Apariția, în tellul de la Vidra, a unui fragment ceramic ornamentat cu motive incizate [2], deschide seria descoperirilor de acest fel. Apartenența acestuia la cultura Precucuteni n-a fost de nimeni contestată și încadrarea lui în categoria „importurilor" este unanim acceptată.

În anul cînd D. V. Rosetti publica raportul preliminar asupra cercetărilor de la Vidra, o altă descoperire apare la Tangîru [3]. De-abia în 1961, noul document este studiat și, în lumina noilor rezultate ale arheologiei romînești, este atribuit „unui stadiu mai evoluat al culturii precucuteniene" [4].

În 1957, săpăturile de la Tangîru făceau să crească cu încă unul numărul pieselor cotate drept „importuri" precucuteniene în aria culturilor Boian-Gumelnița [5].

Un an mai tîrziu, în urma săpăturilor făcute la Medgidia, N. Harțuchi obținea noi dovezi ale unor manifestări precucuteniene în afara ariei acestei culturi. Descoperirea a intrat în literatura de specialitate [6], înainte ca ea să fi fost prezentată cu ansamblul cultural în care se găsise.

---

[1] P. Roman, *Săpăturile arheologice de la Măgurele (r. V. I. Lenin, or. București)*, în *Materiale*, X (în pregătire); idem, *O așezare neolitică la Măgurele*, în *SCIV*, XIII, 2, 1962, p. 259–271.

[2] D. V. Rosetti, *Săpăturile de la Vidra*, în *PMMB*, 1, 1934, p. 17 și fig. 25.

[3] D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în Romînia în lumina ultimelor cercetări*, 1961, p. 66, 413–414, fig. 256.

[4] *Ibidem*, p. 66.

[5] *Ibidem*, fig. 189/6 = 257.

[6] *Ibidem*, p. 414.

În urma cercetărilor de teren întreprinse de V. Teodorescu de la Muzeul din Ploieşti, se semnalează [1] resturi precucuteniene şi în apropierea localităţii Mizil.

Cele mai numeroase urme de caracter precucutenian au ieşit însă la iveală în urma săpăturilor executate într-o aşezare gumelniţeană din comuna Măgurele (raionul V. I. Lenin, oraşul Bucureşti) [2], unde s-au găsit fragmente de vase cu suprafaţa exterioară de culoare cenuşie, uneori neagră-cenuşie, sau castanie cu nuanţe cărămizii. Suprafaţa interioară şi pereţii, deşi foarte subţiri, au culoarea neagră şi, foarte rar, neagră-cenuşie. Pasta este bine aleasă, compactă, cu puţine impurităţi constînd din nisip fin sau pietricele foarte mărunte. Uneori s-au folosit şi bucăţele de calcar sau cioburi pisate. La exterior s-a dat cu un slip care, în cele mai multe cazuri, a căzut. Se observă şi urme de lustruire mecanică.

Forma predominantă este aceea de ulcică, nu prea înaltă (circa 12 cm), cu diametrul gurii şi al rotunjimii maxime a corpului mai mare decît înălţimea (fig. 2/1, 3, 15, 19 şi fig. 3/1, 2). S-au putut identifica, pînă în prezent, circa 10 vase de acest tip. Diametrul rotunjimii maxime se găseşte întotdeauna la jumătatea superioară a vasului. Partea superioară este bombată, marginea relativ înaltă şi aplecată spre exterior; partea inferioară este tronconică, fundul albiat spre interior sau drept. Umărul vasului este clar despărţit atît de margine cît şi de partea inferioară. O variantă a aceleiaşi forme o constituie fragmentele de vase cu marginea tronconică şi umărul mai puţin bombat (fig. 2/9, 10).

O altă formă este aceea a unui vas cu gît înalt tronconic, marginea uşor îngroşată şi puţin aplecată spre exterior, cu corpul puternic bombat (fig. 2/2). Din această categorie s-au identificat fragmente de la trei vase (fig. 2/2, 14, 18 şi fig. 3/4, 5).

Un bol, cu marginea puţin răsfrîntă spre exterior şi cu o apucătoare pe umăr, ruptă din vechime, ne orientează spre aceeaşi arie precucuteniană (fig. 2/4).

Tot din categoria vaselor străine de aria Boian-Gumelniţa este şi un fragment de ulcică bitronconică, de culoare neagră, cu slipul căzut şi pastă în care s-au folosit bucăţele mici de calcar sau cioburi pisate (fig. 2/5). Peretele este foarte subţire. Înălţimea pare să fie egală cu maxima bombare a corpului, aceasta din urmă găsindu-se aproximativ la jumătatea distanţei între margine şi fund. Marginea vasului este aplecată puţin spre exterior. Partea superioară şi mijlocul prezintă o curbură spre exterior. Un văscior, cu corpul bombat şi partea inferioară strînsă, este de asemenea mai puţin obişnuit în mediul gumelniţean (fig. 2/6). Alte fragmente ceramice (fig. 2/8, 11, 13, 17 şi fig. 3/3), din umărul sau partea inferioară a vaselor, se înscriu, după toate probabilităţile, în primele două forme mai sus descrise.

Tehnica folosită la ornamentare constă din caneluri late (faţete), impresiuni, pictură cu grafit sau cu ocru roşu (aplicat după ardere), proeminenţe şi scrijelire. Canelurile-faţete sînt aşezate fie orizontal — în grup

[1] Informaţie de la V. Teodorescu.

[2] P. Roman, *O aşezare . . .*, în *SCIV*, XIII, 2, 1962, p. 259–271; idem, *Săpăturile arheologice de la Măgurele*, în *Materiale*, X (în pregătire).

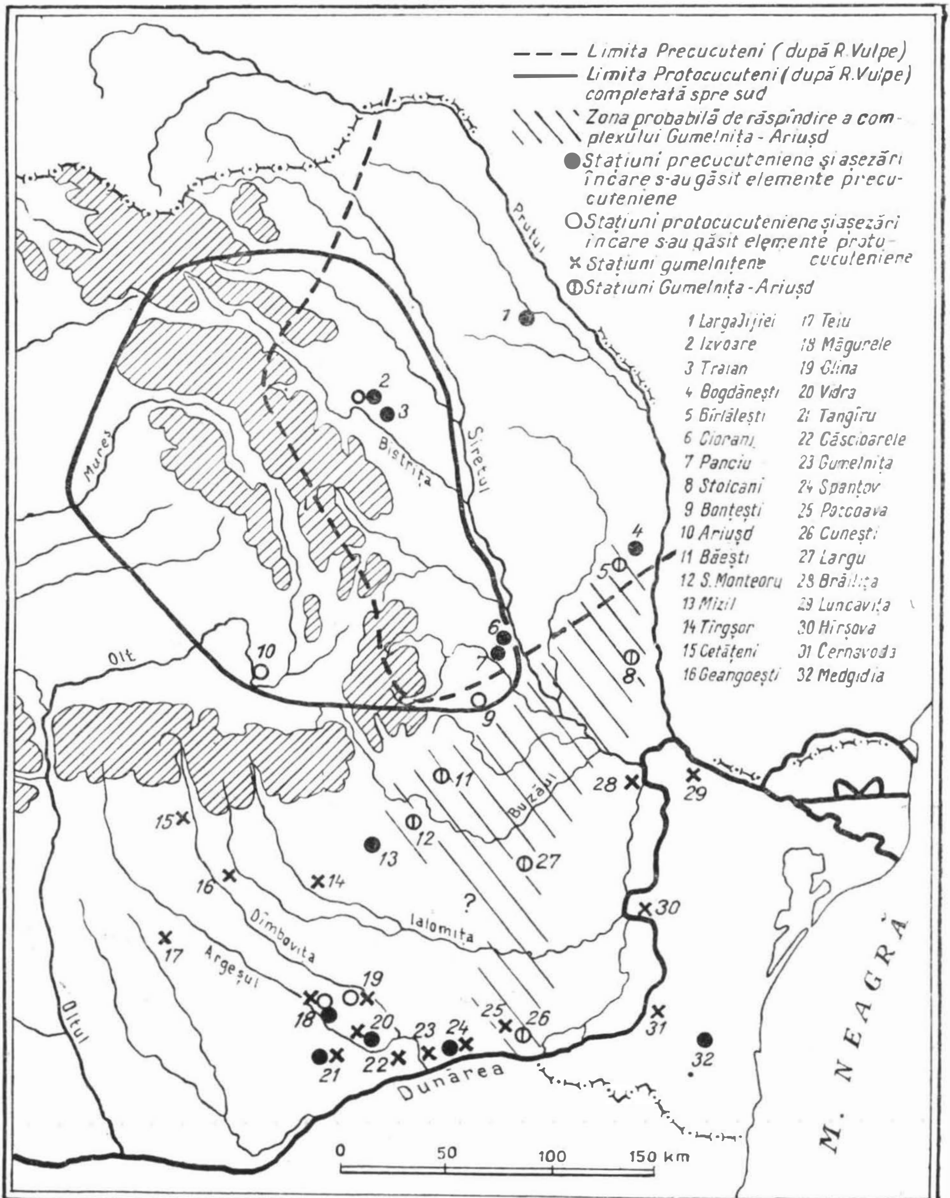

Fig. 1. — Harta răspîndirii ceramicii precucuteniene în aria culturilor Boian-Gumelnița

de cîte trei-patru, pe partea superioară a ulcelelor (fig. 2/1, 3, 4, 9—10, 15, 19 şi fig. 3/1, 2) sau pe gîtul vaselor cu corp bombat (fig. 2/2) — fie oblic (fig. 2/2, 6 şi fig. 3/5). Cu ajutorul impresiunilor s-au realizat linii,

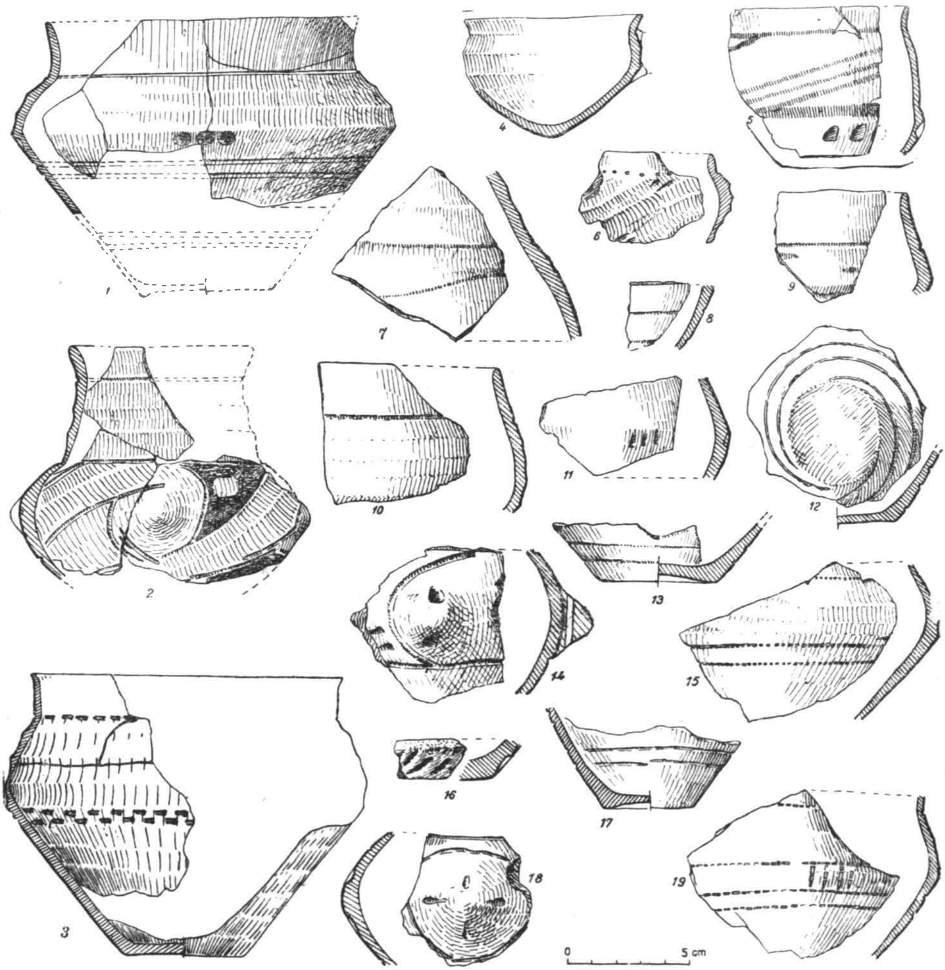

Fig. 2. — Fragmente ceramice de la Măgurele. 1—4, 6—19, precucuteniene; 5, cu influență protocucuteniană.

executate cu un vîrf bont şi lat, dispuse orizontal (fig. 2/1, 8—10, 13, 17, 18 şi fig. 3/1—4), oblic (fig. 2/2, 7, 14 şi fig. 3/5) sau „în vîrtej" (fig. 2/12). O linie orizontală izolată separă de fiecare dată marginea de corpul vasului (fig. 2/1, 2, 9, 10, 18 şi fig. 3/1, 2, 5). Pe jumătatea inferioară a vasului găsim, în cazuri extrem de rare, cîte o linie izolată orizontală, care se repetă de două sau trei ori (fig. 2/8). De cele mai multe ori, liniile sînt

grupate paralel, cîte două și dispuse la o distanță de circa 5 mm una de alta (fig. 2/1, 13, 17 și fig. 3/3, 4). Grupele de două linii paralele se repetă de cîte două ori (fig. 2/17 și fig. 3/3). Într-un caz, cele două linii paralele pleacă, în spirală, dinspre fund spre zona de maximă rotunjime a vasului (fig. 2/12). Cu ajutorul aceluiași procedeu tehnic se realizează un motiv spiraliform de tipul tangentă la cerc (fig. 2/2 și fig. 3/5), sau o linie curbă, care, unind două linii orizontale, mărginește o tortiță (fig. 2/14). Pe un fragment de vas, a cărui apartenență la grupa în discuție este nesigură, se observă un decor unghiular obținut cu ajutorul a două linii (fig. 2/7). Deasupra acestui motiv ornamental sînt două caneluri-fațete. În două cazuri, locul liniilor imprimate cu ajutorul unui vîrf bont îl iau liniile imprimate cu ajutorul unui pieptene a cărui lungime nu depășește 5 cm. Ca și în cazul liniilor simple, impresiunile dinților de pieptene, de formă pătrată, separă marginea de corpul vasului (fig. 2/15, 19). Dispuse orizontal, cîte două, astfel de impresiuni ornamentează și partea inferioară a vasului (fig. 2/15, 19). Pe maxima rotunjime a unui fragment s-a realizat o friză mărginită deasupra de o linie, iar dedesubt de două linii paralele (fig. 2/19). Vertical s-a imprimat o grupă de patru linii scurte făcute în același mod. Nici în acest caz canelurile-fațete nu lipsesc de pe partea superioară a vasului. Pe un vas fragmentar, locul liniilor obținute cu ajutorul unui vîrf-bont sau cu pieptenele îl iau șirurile de impresiuni, făcute prin imprimarea, în pasta moale a vasului, a unui băț rupt neglijent (fig. 2/3).

Tot prin impresiuni s-au obținut și mici gropițe de formă rotundă, elipsoidală sau neregulată, netezite sau nu și grupate cîte două sau trei (fig. 2/1, 5, 6, 11). Uneori, pentru a separa gîtul de corpul vasului, se folosesc punctele imprimate cu un vîrf ascuțit (fig. 2/6).

Pictura cu grafit s-a întrebuințat, în asociere cu impresiunile neregulate și liniile incizate, pentru ornamentarea unui vas. Ea constă din benzi nu prea late. O bandă servește pentru a separa marginea de corpul vasului — înlocuind linia imprimată cu un pieptene sau incisă —, iar alta, pentru a separa partea superioară de maxima rotunjime a vasului. Între cele două benzi se găsesc fîșii, formate din cîte trei benzi paralele, dispuse oblic. Pe maxima rotunjime s-au aplicat grupe de impresiuni neregulate, iar sub ele s-a incizat o linie orizontală (fig. 2/5). Pe un vas fragmentar, pictura cu ocru roșu (după ardere) este folosită în asociere cu aproape toate elementele decorative descrise mai sus (fig. 2/2). Ea constituie fondul cu ajutorul căruia se scoate în relief motivul ornamental. Pentru a marca separarea gîtului de marginea și corpul vasului s-a folosit o linie incizată executată cu un vîrf bont. Între cele două linii gîtul este canelat cu fațete late dispuse orizontal. Pe corpul bombat al vasului s-au executat, cu același instrument bont, patru spirale în sistemul tangentă la cerc, cercurile avînt ca centru o proeminență organică. Tangentele la cerc sînt formate din două linii paralele dispuse oblic la distanță una de alta și avînd pe mijloc o creastă în relief ce imită canelura-fațetă. Pentru a umple spațiul liber dintre liniile oblice care jucau rolul de tangentă și linia orizontală ce separa corpul de restul vasului, s-a făcut scrijelirea acestuia, după ce mai întîi s-a crutat cîte o bulină ușor concavă în urma apăsării cu degetul (fig. 2/2). În partea inferioară, suprafața scrijelită

nu ocupa întregul gol creat şi era delimitată prin linii executate tot cu un vîrf bont. Peste suprafeţele scrijelite s-a dat apoi cu ocru roşu.

Proeminenţele se folosesc în trei cazuri, numai pe vasele cu corpul puternic bombat (fig. 2/2, 14, 18). Într-un caz, proeminenţele formează centrul unor cercuri dintr-un ornament spiraliform, în alt caz, deşi

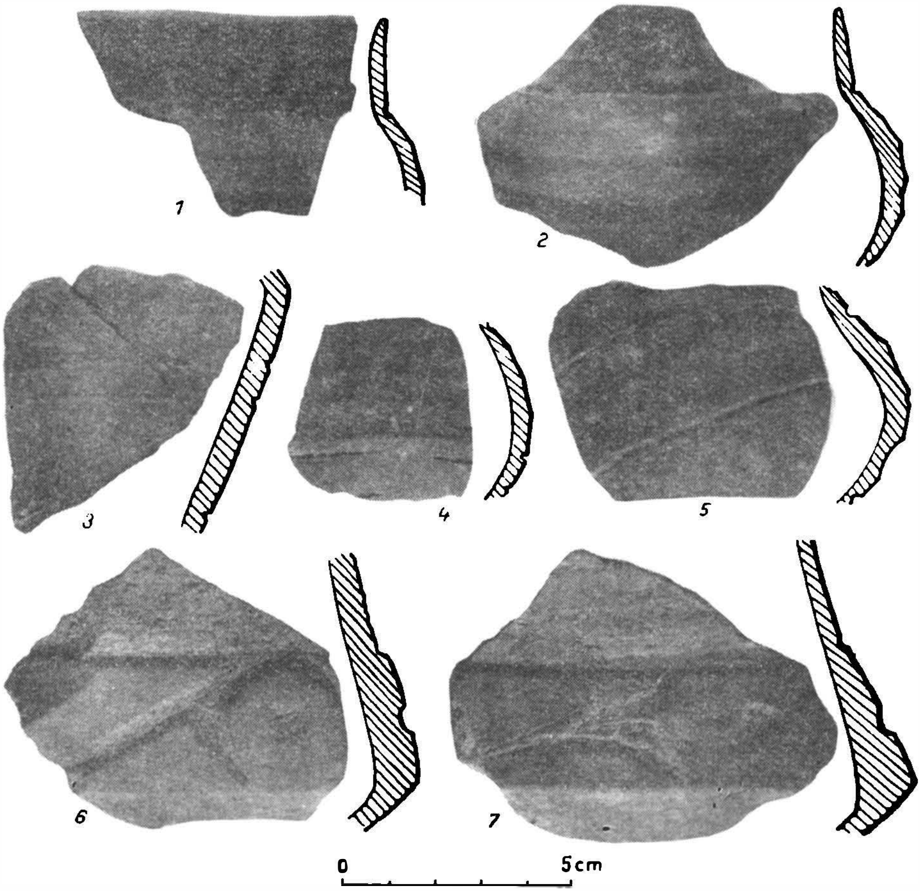

Fig. 3. — 1—5, fragmente ceramice precucuteniene, de la Măgurele; 6, 7, fragmente ceramice cu influenţă precucuteniană, de la Spanţov.

sînt înconjurate de un cerc incizat, nu pare să fie vorba şi de motivul spiralei. Spre baza proeminenţei, dispuse simetric, se găsesc patru impresiuni executate prin apăsarea piezişă a unui băţ în pasta moale a vasului (fig. 2/18). Pe un alt fragment, din aceeaşi categorie a vaselor cu corpul puternic bombat, proeminenţa este perforată vertical, servind drept tortiţă (fig. 2/14). Ea este delimitată pe o parte de o linie incisă executată cu un vîrf bont.

Se cuvine menționat și un mic fragment de la fundul unui vas, care este ornamentat pe partea exterioară cu linii scurte, incizate, mai late la partea superioară și mai înguste jos (fig. 2/16). Deasupra acestui șir de incizii se observă și impresiuni cu unghia. Pasta este de o factură locală, iar ornamentul ne îndreaptă atenția spre aceeași arie precucuteniană.

Problema mediului cultural în care se încadrează aceste elemente străine de aria balcano-danubiană a provocat, încă de la apariția lor, multe discuții, deoarece ea se leagă de sincronizarea unor culturi din spații diferite.

De la început, explicînd prezența fragmentului ceramic de la Vidra ca o urmare a unui „import" din aria Tripolie, D. V. Rosetti arată că acesta „corespunde stilului III de la Tripolie" [1] și sincronizează Gumelnița A1 de la Vidra cu „grupul ceramicii respective de la Tripolie" [2]. Este o primă și hotărîtă precizare care se cuvine subliniată întrucît, în timpul din urmă, se tinde spre o concluzie asemănătoare [3].

Formarea culturii precucuteniene imediat după aspectul Boian II din Moldova și paralelizarea precucutenianului cu faza Vidra a culturii Boian, l-au făcut pe Radu Vulpe să considere descoperirea de la Vidra ca „un document izolat și ca atare prea puțin concludent" [4]. Un an mai tîrziu, același autor, socotind că „cultura Gumelnița A prezintă în mod sigur o situație de contemporaneitate cu culturile ceramicii pictate Ariușd-Cucuteni A" [5] și că stratul Izvoare I_2 este „contemporan, în principiu" „cu fazele Boian-Vidra sau Boian-Petru Rareș" — ca apoi să precizeze: „contemporaneitatea nu se referă decît la faza Boian-Vidra" [6], pune la îndoială situația stratigrafică a importului de la Vidra și propune ca „pînă la o nouă clarificare... să lăsăm la o parte ciobul precucutenian de la Vidra și să privim lucrurile numai prin prisma materialului masiv" care „nu ne oferă nici un temei pentru a vorbi de o contemporaneitate între Izvoare I_2 și Gumelnița A1" [7].

Bazat pe situația de la Tangîru, D. Berciu, ca și D. V. Rosetti, consideră Gumelnița Ia „parțial paralelă cu sfîrșitul Precucutenianului final, cum ne-o dovedește importul «binoclului» de la Vidra" [8]. Cît privește importurile precucuteniene de la Tangîru, unul ar aparține nivelului Boian Vb, iar al doilea, după considerente tipologice, este atribuit nivelului Boian Vc [9]. Totuși, în stadiul actual al cunoștințelor noastre, nu se poate fixa începutul prefacerilor „în direcția sintezei Precucuteni" de-abia „la orizontul fazei Boian IV sau poate și Va din Muntenia și Bulgaria de nord-est", iar formarea culturii Precucuteni „la orizontul Boian

---

[1] D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 17.

[2] *Ibidem*, p. 18.

[3] Cf. D. Berciu, *op. cit.*, p. 91 și P. Roman, *O așezare* ..., în *SCIV*, XIII, 2. p. 268.

[4] R. Vulpe, *Problemele neoliticului carpato-niprovian la Izvoare*, în *SCIV*, VII, 1—2, 1956, p. 64.

[5] R. Vulpe, *Izvoare, monografie arheologică*, 1957, p. 114.

[6] *Ibidem*, p. 116,

[7] *Ibidem*, p. 115.

[8] D. Berciu, *op. cit.*, p. 91.

[9] *Ibidem*, p. 66, 413—414.

Vb"[1]. Considerentele tipologice nu credem că sînt suficiente în cazul de față, mai ales că importurile pot indica numai data cu totul relativă la care încep relațiile de schimb între două culturi. De cele mai multe ori asemenea relații nici nu pot fi sesizate. În această ordine de idei, amintim că unele spirale de tipul tangentă la cerc — străine ariei Boian dar realizate în tehnica Boian — apar în nivel Spanțov[2]. Fixarea începutului culturii Precucuteni propriu-zise la orizontul Boian IV ne-ar îndepărta foarte mult ca timp și de baza care a generat-o, respectiv de elementele liniare-ceramice Giulești și chiar Vinča-Turdaș[3].

Dacă față de divizările propuse de D. Berciu, în lucrarea deseori citată, avem multe rezerve și așteptăm deslușiri stratigrafice certe, nu putem să nu fim de acord cu sincronizarea, pe care d-sa o dovedește prin multe elemente, între faza Boian V și cultura Precucuteni tîrzie. Lăsînd la o parte cele două „importuri", D. Berciu aduce în discuție tipul de pahar cu corp tronconic acoperit cu caneluri paralele și orizontale întîlnit în stratul Izvoare I_2 și în Boian V[4]. Generalizarea ceramicii „care face apel la canelura relativ lată, similară întru totul canelurii, tot atît de frecventă din ceramica Boian V de la Dunărea de Jos", paharele de la Zănești și Larga Jijia[5] care și-ar găsi analogii „în numeroasele pahare de același tip din faza Boian V, avînd buza scurtă și răsfrîntă ușor în afară și corpul acoperit cu caneluri paralele"[6], adăugate la „importul" descoperit în nivelul Boian V, ar întregi acest sincronism cu noi fapte și ar indica crearea culturii „Precucuteni propriu-zisă" la orizontul Boian V b, „deși în structura primei faze a acesteia persistă cu tărie elemente Boian întîrziate"[7]. Trebuie însă reținut că tipul de pahar aici amintit, și ilustrat în citata lucrare a lui D. Berciu la figura 188/1,2, nu-și are antecedente în cadrul culturii Boian. Același lucru se poate spune și despre canelura-fațetă care, ca și tipul de „pahar" menționat, este tipică pentru cultura Precucuteni, mai rară și tîrzie în schimb în cultura Boian. La Măgurele, tipul de vas-„pahar" (preferăm denumirea de ulcică) cu umărul canelat este ornamentat cu motive tipice precucuteniene (cum ar fi liniile incise, impresiunile de pieptene, impresiunile alveolate etc.). Aceasta ne indică o transmisie culturală inversă aceleia pe care o lasă să se întrevadă D. Berciu. Fără îndoială că purtătorii culturii Precucuteni au preluat inițial canelura de la o cultură sudică[8], în cazul de față Boian, dar ei au prelucrat în mod

---

[1] D. Berciu, *op. cit.*, p. 68.

[2] După cum am constatat pe unele materiale văzute prin bunăvoința lui Sebastian Morintz (fig. 3/6, 7).

[3] Cf. în acest sens, I. Nestor, *Cultura ceramicii liniare în Moldova*, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 22; R. Vulpe, *Problemele neoliticului carpato-niprovian la Izvoare*, în *SCIV*, 1—2, 1956, p. 61—64; idem, *Izvoare*, p. 116—119; H. Dumitrescu, *Contribuții la problema originii culturii Precucuteni*, în *SCIV*, VIII, 1954, 1—4, p. 53—69.

[4] D. Berciu, *op. cit.*, p. 66.

[5] D. Berciu, în lucrarea citată, la nota 2 de la p. 68, pentru comparație cu paharele ce au corpul bombat și canelat de la Tangîru, trimite la un vas de la Traian, publicat în *SCIV*, V, 1—2, 1954, pl. II/10. Este vorba probabil de o scăpare, fiindcă vasele au forme diferite.

[6] *Ibidem*, p. 68.

[7] *Ibidem*.

[8] I. Nestor, *op. cit.*, p. 23.

propriu noul element, pe care l-au generalizat în decorul ceramicii lor și apoi, în cadrul unor manifestări de o mai mare amploare, l-au transmis în noua formă urmașilor celor de la care îl preluaseră. O tendință similară în aria Boian nu este nici ca exclusă; certă este însă apariția elementelor precucuteniene în aria Boian tocmai cînd acest procedeu tehnic apare aici și momentan nu se poate vorbi de un proces identic în aria precucuteniană. Cu alte cuvinte, noi înclinăm să credem că aceste tipuri de „pahare" de la Tangîru pot fi și ele încadrate în tipurile de vase contaminate de o influență estică.

Probleme deosebite au ridicat și descoperirile de la Medgidia. N. Harțuchi a făcut săpături într-un tell gumelnițean și, printre altele în orizontul zis „Protogumelnița" [1] a găsit „un fragment ceramic, tot ca import, caracteristic speciei Luka-Vrubleveţkaia" [2]. Pornind de la această descoperire, D. Berciu sincronizează sfîrșitul Precucutenianului cu faza finală Hamangia și cu manifestările protogumelnițene din Dobrogea [3], considerînd „protogumelnițene" materialele de la Medgidia și altele provenite dintr-un tell de la Baia-Hamangia [4]. Avînd în vedere locul descoperirii, în plin centru al ariei Hamangia, socotirea celor două fragmente ceramice ca „importuri" din aria Precucuteni e riscantă, întrucît, în Dobrogea, ne putem aștepta la apariții locale asemănătoare cu cele din aria Precucuteni, datorită existenței fondului Hamangia. Reține atenția și faptul că pentru forma de vas de la Medgidia nu am reușit să găsesc analogii în aria Precucuteni, decît la Traian-Dealul Viei [5] într-un mediu mai timpuriu al culturii Precucuteni.

Cît privește resturile arheologice de la Măgurele, de caracter străin ariei Boian-Gumelnița, ele au fost descoperite în special în umplutura primului șanț de apărare, dar și în cuprinsul așezării. În zona săpată nu am descoperit *in situ* decît unele resturi din șanțul IX, care însă datînd dintr-o perioadă mai tîrzie a culturii Gumelnița, nu conține și urme precucuteniene. În rest totul este răvășit și deplasat de amenajări din cultura Gumelnița sau din epoci mai noi. Un complex închis îl constituie materialele din primul șanț de apărare care, prin bogăția și diversitatea lor, permit ipoteze cu sorți de confirmare. Fără îndoială că și aici este vorba de un amestec de materiale ce datează dintr-o perioadă anterioară săpării șanțului, din vremea săpării lui și din întreaga perioadă cît a stat deschis pînă la umplere, dar spațiul de timp ce se atribuie întregului complex este mult

---

[1] D. Berciu, *op. cit.*, p. 15, 79, 91.

[2] *Ibidem*, p. 414. Prin bunăvoința descoperitorului am văzut și desenat, în 1958, acel fragment ceramic. De fapt sînt două. Unul provine de la un văscior cu gît înalt și corp bombat. Are gîtul acoperit cu caneluri orizontale, iar pe corp este ornamentat cu o linie orizontală incizată și cu un semicerc ce se sprijină pe acea linie. Ca o primă impresie, notam cu acea ocazie: „pastă, tehnică de lucru, cu foarte, foarte multe influențe sau tradiții precucuteniene". Un alt fragment ceramic era ornamentat cu șiruri de impresiuni semilunare, unite între ele cu linii obținute prin imprimarea unei „rotițe". Cercetînd publicația referitoare la descoperirile de la Luka-Vrubleveţkaia (vezi *MIA*, 38) am constatat că afirmația „caracteristic speciei Luka-Vrubleveţkaia" (cf. D. Berciu, *op. cit.*, p. 414) pentru fragmentele mai sus descrise nu are nici un temei.

[3] *Ibidem*, p. 91.

[4] *Ibidem*, p. 79.

[5] H. Dumitrescu, *Șantierul Traian*, în *SCIV*, V, 1–2, 1954, pl. II/10.

mai mic decît cel pe care, în mod firesc, trebuie să-l acordăm amestecului din așezare. Următoarele precizări sînt și ele de natură să limiteze timpul dintre cele mai vechi și cele mai noi elemente din umplutura șanțului: a) șanțul a fost săpat la începutul locuirii masive a zonei fortificate, fapt ce se petrece o dată cu așezarea pe acest loc a gumelnițenilor; b) locuințele din zona fortificată fiind înghesuite, erau ușor incendiabile și umplerea șanțului cu aceste resturi s-a făcut repede; c) alte două amenajări sigure și alte cîteva probabile care succed primului șanț de apărare [1] de la Măgurele — toate făcute în vremea culturii Gumelnița — pledează și ele pentru scurta perioadă de folosire a șanțului. Dacă pentru stabilirea limitei inferioare de la care apar aici elementele precucuteniene trebuie să avem în vedere resturile arheologice din întreaga așezare, pentru stabilirea limitei superioare ne vom referi în special la cele mai noi elemente din umplutura șanțului I de apărare, la fundul căruia s-au găsit 3/4 din totalul „importurilor" precucuteniene de la Măgurele. Cele mai timpurii urme de locuire de pe așezarea de la Măgurele sînt cele de tip Bolintineanu, care nu ne preocupă acum. În schimb, o altă categorie ceramică foarte redusă numeric [2], care folosește ca tehnică ornamentală excizia degenerată — indicînd, în acest fel, cel puțin o tradiție Boian, dacă nu mai mult — trebuie luată în considerație. Nicăieri nu am reușit însă să surprindem stratigrafic un nivel de locuire mai vechi decît cel gumelnițean dar, avînd în vedere deranjamentele constatate aici, posibilitatea nu este exclusă. Tehnica pastei și excizia mult degenerată apropie aceste urme mai curînd de cultura Gumelnița decît de cultura Boian. Un singur fragment ceramic indică eventual o perioadă mai veche a culturii Boian, dar el face notă discordantă chiar în cadrul ceramicii excizate, deși folosește același procedeu tehnic. În concluzie, pînă la noi preciziuni stratigrafice, și deci pînă la noi date, sîntem nevoiți să menținem în suspensie și eventualitatea existenței unui nivel Boian tîrziu.

Cît privește componenta gumelnițeană timpurie, dacă o urmărim pe nivelele de umplere din șanțul de apărare, constatăm deja o evoluție a resturilor, de la un arhaism rar întîlnit în cultura Gumelnița la o tehnică de lucru în care recunoaștem imediat maniera gumelnițeană obișnuită. Ceramica de la fundul șanțului, alături de care apar „importurile" precucuteniene, folosește ca degresant o mare cantitate de pleavă. Numai vasele „fine" au la exterior un slip foarte subțire — de cele mai multe ori căzut — și urme de lustruire.

Formele sînt cele gumelnițene timpurii cu bune analogii în Gumelnița A1. Aici apar numai străchinile cu marginea dreaptă. În materialele de la mijlocul șanțului constatăm deja o cantitate mai mare a vaselor din categoria „fină", mai frecvente fiind străchinile cu umăr bombat. La partea superioară a șanțului de apărare, ceramica capătă un aspect gumelnițean obișnuit, dar aici trebuie avute în vedere și posibilitățile infiltrării din

---

[1] P. Roman, *O așezare . . .*, în *SCIV*, XIII, 2, p. 260, 262; *Săpăturile arheologice de la Măgurele*, în *Materiale*, X (în pregătire).

[2] Credem că, deși nu am reușit să facem încă o statistică precisă, grupa excizată nu depășește ca număr materialul precucutenian.

nivelele superioare. Trei exemplare de străchini cu marginea înălțată și puțin aplecată spre interior anunță apariția acestei variante atît de răspîndite după aceea. Arhaismul și specificul deosebit al ceramicii gumelnițene din primul șanț de apărare frapează și el se poate datora condițiilor de viață ale acestei comunități, dar prin formele sale ea se alătură ceramicii din faza A1 a culturii Gumelnița. Analogii găsim atît în resturile Gumelnița Ia și b de la Tangîru, cît și la Vidra sau în alte așezări gumelnițene timpurii. Nu lipsesc nici analogiile cu unele materiale de la Stoicani, dar trebuie reținută observația că în timp ce la Stoicani se întîlnesc străchinile cu marginea îngroșată, ele lipsesc din nivelul cel mai timpuriu de la Măgurele. Faptul pledează pentru o mai mare vechime a aspectului de la Măgurele întrucît acest tip de vas începe să se răspîndească de-abia la orizontul Gumelnița I c.

Atribuirea resturilor de la Măgurele fazei A_1 a culturii Gumelnița nu rezolvă firește problema, deoarece săpăturile executate de Sebastian Morintz la Chirnogi [1] au dovedit, prin grosimea depunerilor, că această fază durează destul de multă vreme. Întrucît nu dispunem de fapte certe pentru comparație, sîntem nevoiți să restrîngem totul la următoarea problemă : mediul cultural de la Măgurele, în care pătrund elementele precucuteniene, este Boian sau Gumelnița? Deslușiri în această spinoasă problemă ne pot da resturile precucuteniene înseși. Mai întîi rămîne să stabilim dacă întregul material își găsește analogii în cultura Precucuteni sau nu ; apoi, dacă este vorba de simple „importuri" — și în acest caz problema este rezolvată atît cronologic cît și cultural cu condiția să se precizeze și mediul cultural în care se introduc — sau de produse locale, lucrate sub impulsul unor modele, care pot fi mai vechi, și în acest caz nivelul cronologic nu mai corespunde cu cel cultural. Între timp, în aria de baștină a modelelor este posibil să se fi trecut la o nouă etapă care, cronologic, este contemporană cu manifestări (ce se petrec în alte regiuni) pe care ea le depășise de mult.

Dar să revenim la materiale. Ulcelele cu marginea aplecată în afară și corpul bombat își găsesc bune paralele în vasele similare din stratul Izvoare I_2 [2]. A doua variantă a acestei forme o întîlnim la Traian-Dealul Fîntînilor [3]. Pentru ornamentul în formă „de vîrtej" cităm din nou materiale din stratul Izvoare I_2 [4]. Vasele cu gît înalt, tronconic și corpul bombat sînt mai rare în cultura Precucuteni și mai frecvente în fazele următoare ale culturii Cucuteni. O formă apropiată de vasele noastre o găsim tot la Izvoare [5]. Un fragment din gîtul unui vas de mari dimensiuni, descoperit în stratul Izvoare I_2 [6], sugerează și el similitudini, după cum unele forme de la Traian-Dealul Fîntînilor merg aproximativ pe aceeași linie [7]. Un amănunt decorativ, folosit pe unul din fragmentele de

[1] Informație de la Sebastian Morintz.
[2] R. Vulpe, *Izvoare*, fig. 15/2 a ; 22/a ; 27/7 ; 29/7 ; 35/1,2.
[3] Cf. *Istoria Romîniei*, vol. I, fig. 11/1.
[4] R. Vulpe, *op. cit.*, fig. 38 ; 36/3.
[5] *Ibidem*, fig. 66/2.
[6] *Ibidem*, fig. 26/1.
[7] H. Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 3 și 8/2 ; idem, *Șantierul arheologic Traian*, în *Materiale*, V, fig. 6/2.

acest tip de la Măgurele (fig. 2/2), suscită interesul prin semnificația sa. Este vorba anume de tratarea pozitivă a spațiului rămas între motivul spiraliform și linia despărțitoare dintre gîtul și corpul vasului. Întregul spațiu a fost scrijelit destul de superficial după ce mai întîi s-a cruțat în negativ o mică bulină ușor ovală. Spațiul scrijelit s-a umplut apoi cu culoare roșie. Scrijelirea și aplicarea de ocru roșu pe suprafața astfel tratată este destul de frecvent întîlnită în culturile Boian și Gumelnița. Nu lipsește însă nici din cultura Precucuteni, deși aici se întîlnește cu totul sporadic [1] și probabil sub influența culturii Boian. Cît privește motivul bulinei ,,cruțate'' din fondul vasului, întîlnită în cultura Boian sporadic [2] și în orice caz nesigur, dar atît de frecventă în ceramica pictată cu grafit din cultura Gumelnița, se pune problema dacă nu cumva pe acest vas se întrevede mîna unui gumelnițean care a asociat decorul tipic precucutenian cu cel specific gumelnițean [3]. Motivul cercurilor sau, de cele mai multe ori al elipselor, este însă folosit destul de frecvent și de precucutenieni, pentru a umple diferitele suprafețe rămase libere [4] și chiar în cazuri similare celui de la Măgurele [5]. Se cuvine însă precizat faptul că, în timp ce în aria precucuteniană, cercurile sau elipsele sînt întotdeauna realizate printr-o linie incizată cu un vîrf bont, chiar atunci cînd fondul care le înconjoară este scrijelit, în cazul fragmentului de la Măgurele nu se face o asemenea delimitare; aici forma cruțată este reliefată — deși scrijeliturile sînt foarte superficiale — ca și cînd în jurul ei s-ar fi produs o săpare. Se întrevede aici o manieră de lucru Boian-Gumelnița ce nu trebuie trecută cu vederea. Aceasta înseamnă că s-a surprins momentul cînd un element decorativ specific culturii Precucuteni este preluat de o cultură danubiană, care îi va da ulterior o foarte mare extindere.

Vasul-miniatură și, în mai mică măsură, tot așa de micul bol (căuc) de la Măgurele amintesc, ca formă, un văscior de la Izvoare canelat oblic, descoperit în stratul Protocucuteni de acolo [6].

Fragmentul de ulcică cu peretele curbat în exterior la partea superioară și corpul bombat (fig. 2/5) își găsește analogii foarte apropiate într-un vas de la Izvoare descoperit în nivelul protocucutenian [7]. Formele celor două vase sînt aproape identice. Și unul și altul folosesc incizia și pictura. Motivul pictat este identic și într-o parte și în cealaltă, cu deosebirea că cel de la Măgurele este realizat cu ajutorul grafitului, pe cînd cel de la Izvoare folosește pictura albă. Avem deci toate motivele să presupunem că ulcica de la Măgurele a fost lucrată pe loc (în acest sens pledează pictura cu grafit) sub o influență ariușdeană. Amintim aici, că această ulcică fragmentară a fost descoperită într-un nivel care suprapune primul șanț de apărare, fapt firește semnificativ în cazul în care întîmplarea n-a făcut ca el să fie împreună cu celelalte fragmente ceramice mai sus descrise.

---

[1] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 97.
[2] D. Berciu, *op. cit.*, fig. 227/4.
[3] P. Roman, *O așezare ...*, în *SCIV*, XIII, 2, p. 268.
[4] R. Vulpe, *op. cit.*, fig. 46/1 ; 54/9.
[5] *Ibidem*, fig. 21 ; fig. 58/4 ; 61/1 ; 64/1.
[6] *Ibidem*, fig. 89/3.
[7] *Ibidem*, fig. 89/2.

Recapitulînd, constatăm că analogiile ce se pot face cu resturile descoperite de noi la Măgurele cuprind spațiul de timp afectat culturii Precucuteniene tîrzii (Izvoare I_2 — Dealul Fîntînilor) [1] și Protocucuteni (Cucuteni A 1) [2]. Am văzut că în cazul unor fragmente ceramice se poate presupune o intervenție locală. Despre restul materialelor însă, o asemenea presupunere nu se sprijină momentan pe nici un indiciu și sîntem nevoiți să constatăm situația lor de importuri. Dacă, în cazul ulcelei cu analogii în Protocucuteni, sîntem obligați să admitem că aceste relații se practicau între cultura Cucuteni A1 și Gumelnița A1, în sprijinul acestei ipoteze venind descoperirea făcută la Glina—unde în stratul Gumelnița A 1 au fost descoperite fragmente de pahare ariușdene, „faciesul Băiești-Aldeni" [3] —, precum și existența unei culturi mixte Ariușd-Gumelnița la nivelul Gumelnița A 1 [4], la care se adaugă situația stratigrafică de la Brăilița—unde, în nivelul Gumelnița A2 (II), au fost descoperite fragmente ceramice Cucuteni A [5] — și asemănările plasticii de la Tangîru (Gumelnița Ib) cu cea Protocucuteni [6], situația se schimbă cînd se discută celelalte resturi și în special acelea care sînt specifice numai culturii Precucuteni (ornamente cu impresiuni de pieptene), nu și pentru Protocucuteni. Mediul cultural din Muntenia, în mijlocul căruia se infiltrează astfel de elemente, trebuie să fie, din punct de vedere cronologic, contemporan cu o fază a culturii Precucuteni din Moldova. Noi credem că mediul cultural în care se încadrează aceste „importuri" precucuteniene este cel gumelnițean timpuriu. Către această ipoteză ne conduce atît asocierea unui element de cultură precucutenian cu altul gumelnițean pe același fragment de vas, cît și factura generală a grupei incizate și numărul redus al acesteia. Contemporaneității parțiale între Precucutenianul tîrziu și Gumelnița timpurie nu i se opun nici celelalte fapte, ci dimpotrivă : „importul" precucutenian de la Vidra, apariția unor elemente gumelnițene într-un mediu precucutenian tîrziu la Traian [7], lunga dezvoltare în timp a fazei A1 a culturii Gumelnița, ce dă posibilitatea rezervării unui spațiu suficient pentru paralelizarea și cu Protocucutenianul, confirmă presupunerea noastră.

Începute așadar la orizontul Boian V și chiar mai devreme (vezi Spanțov), relațiile între cultura Precucuteni și aria Boian-Gumelnița au continuat, cu intensități sporite, pînă în vremea culturii Gumelnița timpurie, cînd transformările petrecute în aria Precucuteni — de care cultura Gumelnița pare să nu fie străină — au dus la apariția unei noi culturi ale cărei legături cu aria Gumelnița vor fi și mai complexe decît pînă aici.

---

[1] Cf. *Istoria Romîniei*, vol. I, p. 60; Vl. Dumitrescu introduce în cultura Precucuteni și cultura Zănești, împărțind cultura Precucuteni în : Precucuteni I = Traian-Dealul Viei; Precucuteni II = Izvoare I_1 Larga Jijiei; Precucuteni III = Izvoare I_2, Traian-Dealul Fîntînilor.

[2] *Ibidem*, p. 61.

[3] M. Petrescu-Dîmbovița, *Cetățuia de la Stoicani*, în *Materiale*, I, p. 152.

[4] *Ibidem*.

[5] N. Harțuchi, *Săpăturile arheologice de la Brăilița*, în *Materiale*, V, p. 226.

[6] D. Berciu, *op. cit.*, p. 91.

[7] H. Dumitrescu, *Contribuții la problema originii culturii Precucuteni*, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1954, p. 69.

Limita sudică a culturii Precucuteni a fost marcată de R. Vulpe [1] prin așezările de la Panciu, Ciorani și Bogdănești. Adînca infiltrare a elementelor de cultură precucuteniene în aria Boian-Gumelnița, faptul că în Muntenia nord-estică (aproximativ în zona ocupată apoi de complexul Stoicani-Aldeni) nu cunoaștem resturi Boian după faza Giulești, faptul că o serie întreagă de elemente decorative (cum ar fi impresiunile cu dinții de pieptene) și unele tipuri de vase, dezvoltate cu precădere apoi în fazele Protocucuteni și Cucuteni A, presupun un contact direct sau foarte apropiat cu cultura Hamangia, precum și semnalarea unor resturi precucuteniene în raionul Mizil, ne fac să credem că limita sudică a culturii Precucuteni coboară mult în jos, ocupînd și nord-estul Munteniei. Pentru Moldova s-a postulat și un hiatus care ar fi avut loc între sfîrșitul culturii Precucuteni și începutul culturii Protocucuteni, menționîndu-se că purtătorii ultimei culturi ar fi revenit pe vechile locuri cu o cultură deja creată [2]. În timp, această vreme corespunde de altfel cu manifestările intense de caracter precucutenian din aria Boian-Gumelnița. Nu este exclusă deci posibilitatea ca presupusa deplasare să fi afectat în special regiunile de la sudul și vestul ariei Precucuteni, cu care ocazie legăturile cu triburile Boian, trecute sau în curs de trecere, în stadiul de dezvoltare Gumelnița și cele ale culturii Hamangia tîrzie, să se fi intensificat. Acum de altfel se produc mai multe frămîntări, înregistrîndu-se și o puternică influență sudică cu direcția nord, influență ce presupune, în cazul Dobrogei, și o deplasare de populație din foste arii Boian care asimilînd fondul Hamangia, va crea varianta dobrogeană a culturii Gumelnița [3].

Amploarea cu care se manifestă cultura Precucuteni la Măgurele, la o distanță așa de mare de centrul ariei sale, ne face să credem că, în spațiul de contact dintre cele două culturi (care cuprinde probabil aria ocupată apoi de complexul Stoicani-Aldeni) s-a petrecut o îmbinare culturală și mai strînsă pe care viitoarele descoperiri ne-o vor face cunoscută. Nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că tocmai în această perioadă

---

[1] R. Vulpe, *Problemele neoliticului carpato-niprovian la Izvoare*, în *SCIV*, VII, 1–2, 1956, fig. 1 și p. 60.

[2] *Ibidem*, p. 77–78, 83 și fig. 10.

[3] După D. Berciu cultura Gumelnița în Dobrogea s-ar fi creat prin transformarea „treptată" a culturii Hamangia (*op. cit.*, p. 73), „ca factor principal – dar cu participarea culturii Boian de la vest ori de la sud" (*ibidem*, p. 79). Acest proces s-ar fi petrecut înainte de sfîrșitul fazei Boian V și începutul culturii Gumelnița din Muntenia (*ibidem*). Chiar dacă apariția mai timpurie, în Dobrogea, a culturii Gumelnița poate fi discutată, ipoteza nașterii culturii Gumelnița din cultura Hamangia nu poate fi acceptată. Dacă cultura Gumelnița ar fi o continuatoare directă, în urma unei transformări „treptate", a culturii Hamangia și nu un rezultat al asimilării elementelor de cultură Hamangia de către triburile culturii Gumelnița (ceea ce explică de fapt și particularitățile deosebitoare ale variantei dobrogene față de aria generală a Gumelniței), pătrunse aici din altă parte, ar însemna ca așezările gumelnițene să le suprapună direct pe cele hamangiene. Or, o asemenea situație nu se constată, chiar cînd așezările celor două culturi sînt foarte apropiate unele de altele. Rămîne să se precizeze dacă triburile pătrunse în Dobrogea vin dinspre sud, unde e de presupus că ele au trecut la faza gumelnițeană mai devreme decît cele din nordul Dunării – și în acest caz într-adevăr s-ar putea vorbi de o anterioritate a începutului Gumelniței dobrogene față de cea din Muntenia – sau că ele au pătruns dinspre vest, și în acest caz cultura Gumelnița din Dobrogea e mai tîrzie. În ultima probabilitate, așa-zisele manifestări precucuteniene s-ar putea petrece, din punct de vedere cronologic, la orizontul Stoicani-Aldeni.

pictura cu grafit sau crudă (cu alb și roșu) cunoaște cea mai mare înflorire la gumelnițeni, fapt ce va trebui avut în vedere la explicarea genezei picturii cucuteniene cu alb [1].

Pînă în prezent în zona din nord-estul și estul Munteniei, exceptînd linia Dunării pe care gumelnițenii nu o vor ceda, cunoaștem numai existența unei culturi mixte Gumelnița-Ariușd care, din punct de vedere cronologic, se situează după descoperirile de la Măgurele, deoarece conține elemente ariușdene care sînt sigur posterioare celor precucuteniene (are străchini cu marginea îngroșată, absente la Măgurele) și, în sfîrșit, la Măgurele fragmentul de vas cu analogii în Protocucuteni suprapune stratigrafic orizontul cu ,,importuri'' precucuteniene.

Rămîne deci ca viitoarele cercetări să precizeze și această problemă importantă, și anume : complexul Stoicani-Aldeni (zis Gumelnița-Ariușd) este un rezultat final al unui proces mai vechi Gumelnița-Precucuteni (de tip Măgurele), sau pur și simplu este ceea ce s-a presupus pînă acum, adică un rezultat al întrepătrunderii culturilor Gumelnița și Ariușd ?

Complexul acesta mixt mai întîi într-o formă Gumelnița-Precucuteni și apoi Gumelnița-Ariușd va avea un aspect mai mult gumelnițean sau din contra precucutenian sau protocucutenian, în funcție de participarea mai mare sau mai mică a celor două arii culturale ; de pe acum par însă a se delimita două zone : una avînd ca sprijin Dunărea cu o mai puternică manifestare gumelnițeană și alta, sprijinindu-se pe Carpați, cu o mai puternică participare Precucuteni-Ariușd.

Existența unei culturi mixte Gumelnița-Ariușd a facilitat și o largă vehiculare a bunurilor culturale în ariile propriu-zise ale celor două culturi. Așa se face că ecoul unui asemenea proces se resimte la Măgurele, Glina și Cunești [2]. Ultimul punct, prin particularitățile sale, ridică însă probleme mai complexe.

Cît privește legăturile dintre culturile Boian-Gumelnița și Precucuteni, ele au dus de asemenea la largi transmisiuni culturale ; în această categorie se încadrează și motivele ,,bulinei'' sau spiralelor de tip tangentă la cerc, preluate din aria Precucuteni de către gumelnițeni.

Lămuriri mai ample le vom obține din studierea mai atentă a resturilor culturii Gumelnița, Precucuteni și Gumelnița-Ariușd din zona de contact a acestor culturi.

PETRE ROMAN

---

[1] I. Nestor, *op. cit.*, p. 24 ; Vl. Dumitrescu, *Hăbășești — monografie arheologică*, p. 524 ; *Istoria Romîniei*, vol. I, p. 65 ; Vl. Dumitrescu, *Originea și evoluția culturii Cucuteni*, comunicare ținută la seminarul romîno-sovietic din 12 oct. 1962, București ; R. Vulpe, *Izvoare*, p. 543, nota 3 ; D. Berciu, *op. cit.*, p. 70, 406.

[2] De la baza măgurii Cunești (r. Călărași) Niță Anghelescu (cf. *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 311) a scos mai multe vase pe care le atribuie complexului Gumelnița-Ariușd. Vasele ar fi ornamentate cu motive spiraliforme, liniare și pictate cu alb, roșu și grafit. Aceasta presupune o puternică infiltrare pre- și protocucuteni în Muntenia estică.

ДОКУКУТЕНСКАЯ КЕРАМИКА В АРЕАЛЕ РАСПРОСТРАНЕНИЯ КУЛЬТУР БОЯН-ГУМЕЛЬНИЦА И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ

РЕЗЮМЕ

Автор обсуждает докукутенские открытия в ареале распространения культур Боян-Гумельница и вопрос об их синхронизме. Он приходит к заключению, что связи между областями распространения обеих культур возникают в фазе Спанцов культуры Боян и усиливаются к концу культуры Боян и началу культуры Гумельница.

Что касается северо-восточной Мунтении, то автор предполагает существование докукутенского поселения, в которое впоследствие вторглись элементы гумельницкого поселения, образовав смешанный комплекс, предшествовавший комплексу Гумельница-Ариушд и, возможно, содействовавший зарождению последнего.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Карта распространения докукутенской керамики в ареале культур Боян-Гумельница.

Рис. 2. — Фрагменты керамики в Мэгуреле. 1—4, 6—19, докукутенские; 5, отражающие влияние протокукутенской культуры.

Рис. 3.—1—5, фрагменты докукутенской керамики в Мэгуреле; 6,7, фрагменты керамики, отражающей влияние докукутенской культуры в Спанцове.

LA CÉRAMIQUE PRÉCUCUTÉNIENNE DE L'AIRE DES CIVILISATIONS DE BOIAN-GUMELNIȚA ET SA SIGNIFICATION

RÉSUMÉ

Au sujet des découvertes précucuténiennes faites dans l'aire des civilisations de Boian-Gumelnița et du problème de leur synchronisme, l'auteur aboutit à la conclusion que les liens entre les deux aires de culture commencent lors de la phase Spanțov de la civilisation de Boian et s'intensifient à la fin de la civilisation de Boian et au début de la civilisation de Gumelnița.

En ce qui concerne le nord-est de la Valachie, l'auteur suppose l'existence d'un habitat précucuténien qui, par la suite, va s'interpénétrer avec celui de la civilisation de Gumelnița, créant un faciès mixte qui précède celui de Gumelnița-Ariușd, à la genèse duquel il a éventuellement participé.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Carte de la diffusion de la céramique précucuténienne dans l'aire des civilisations de Boian-Gumelniţa.

Fig. 2. — Fragments céramiques de Măgurele. 1—4, 6—19, précucuténiens ; 5, à influence protocucuténienne.

Fig. 3. — 1—5, fragments céramiques précucuténiens, de Măgurele; 6—7, fragments céramiques à influence précucuténienne, de Spanţov.

ORIGINEA ȘI EVOLUȚIA CULTURII CUCUTENI-TRIPOLIE

I

Problema originii și evoluției culturii Cucuteni-Tripolie a preocupat pe cercetătorii neoliticului sud-est-european încă de la primele descoperiri mai importante din acest domeniu, fără ca pînă de curînd să se fi ajuns la încheieri în care locul ipotezelor de lucru să fie cît mai redus. Diferitele încercări mai vechi de a explica apariția acestui important complex cultural — unele avînd ca punct de plecare mai mult idei preconcepute în legătură cu evoluția culturii neolitice europene, altele pornind însă, măcar în parte, de la componentele sale esențiale —, n-au reușit să formuleze concluzii satisfăcătoare, primele fiind viciate organic tocmai de ideile preconcepute care le stăteau la bază, iar celelalte, între altele, și pentru că datele pe care se puteau sprijini erau încă cu totul insuficiente.

Cercetările din domeniul culturii ceramicii pictate est-europene în U.R.S.S. și în țara noastră — începînd chiar cu perioada dintre cele două războaie mondiale — dar mai ales săpăturile și cercetările sistematice din ultimii 15 ani, au pus la dispoziția cercetătorilor un mănunchi impresionant de fapte care au determinat cu necesitate reluarea discutării problemei originii și evoluției culturii Cucuteni-Tripolie. De data aceasta, pentru acei care se aflau în posesia acestor noi izvoare, importantul complex cultural al ceramicii pictate neolitice din răsăritul Europei nu se mai prezenta ca o apariție aproape misterioasă, care a dispărut tot atît de neașteptat pe cît de neexplicabil se ivise, ci dimpotrivă ca o cultură ce poate fi considerată drept rezultatul firesc al unei evoluții anterioare și al unor aporturi dinafară, ale căror componente esențiale se pot preciza destul de clar, putînd fi în același timp urmărite de-a lungul diferitelor etape principale de dezvoltare, fără posibilitate de greșeli majore de interpretare.

Desigur, aceasta nu înseamnă că astăzi toate faptele legate de originea și de dezvoltarea complexului cultural Cucuteni-Tripolie ar fi pe de-a întregul cunoscute și că interpretarea lor s-ar face întotdeauna pe

aceeaşi linie, dar se poate spune că istoria triburilor care în neoliticul mijlociu şi tîrziu au locuit vastul teritoriu ce se întinde în R.P. Romînă din colţul de SE al Transilvaniei şi peste aproape întreaga Moldovă, iar în U.R.S.S. peste o bună parte a zonei de silvo-stepă dintre Prut şi Nipru poate fi reconstituită în chip valabil atît în ceea ce priveşte originea şi evoluţia diferitelor fenomene de cultură materială, cît şi în privinţa vieţii însăşi a societăţii primitive neolitice de pe aceste meleaguri. Iată de ce, încercarea de a prezenta sintetic problema originii şi evoluţiei culturii Cucuteni-Tripolie în liniile sale generale — fără a mai face istoricul tuturor ipotezelor formulate de-a lungul multor decenii de cercetare şi fără a intra în toate detaliile pe care o cercetare mult amplificată ar trebui să le aibă în vedere — ni se pare nu numai posibilă dar şi extrem de utilă; cu atît mai mult cu cît credem că cel puţin unele dintre concluziile la care ne putem opri au şansa de a obţine adeziunea majorităţii cercetătorilor care cunosc problema prin studierea directă a izvoarelor constituite de aşezările cucuteniene şi de bogatele resturi materiale îngropate timp de milenii în ele şi scoase din nou la viaţă de cazmaua arheologului.

1

Încercările mai vechi de a preciza geneza culturii Cucuteni-Tripolie erau în chip firesc menite eşecului prin însăşi insuficienţa faptelor pe baza cărora asemenea încercări se puteau atunci sprijini, şi în special de împrejurarea că pînă acum un sfert de veac (1936) nu se cunoştea pe întregul teritoriu de răspîndire a culturii ceramicii pictate nici o altă cultură neolitică sigur mai veche de care să poată fi legată direct sau indirect. Tocmai de aceea nu este de mirare că s-a încercat rînd pe rînd sau simultan să se caute originea culturii Cucuteni fie în zone europene mai mult sau mai puţin apropiate, fie în zone egeo-asiatice mai îndepărtate, unii cercetători dînd chiar acestui complex cultural denumirea de „civilizaţie premiceniană", nume ce nu putea fi corect decît în măsura în care era folosit ca o încercare de situare cronologică relativă, dar în nici un caz pentru o eventuală încercare de a indica regiunea de origine a culturii Cucuteni. Despre toate aceste încercări se poate spune de altfel că nu corespund realităţii istorice de acum cîteva milenii pe care începem să o descifrăm acum mult mai bine, realitate istorică infinit mai nuanţată în detaliile sale şi în acelaşi timp mult mai complexă.

Faptul capital în precizarea unui neolitic mai vechi decît acela reprezentat de cultura Cucuteni l-au constituit, fără îndoială, rezultatele sondajului stratigrafic efectuat în 1936 de Radu Vulpe [1] la Izvoare-Neamţ; acestea au dovedit — cu tot scepticismul cu care au fost privite mulţi ani de către unii cercetători — că cel puţin în Moldova a existat cu siguranţă o cultură neolitică mai veche decît aceea cucuteniană, caracterizată

[1] R. Vulpe, *Civilisation précucuténienne récemment découverte à Izvoare, en Moldavie*, în *ESA*, XI, 1937, p. 134–146.

şi prin ornamentarea incizată, dar mai ales imprimată cu pieptenele (sau cu rotiţa), avînd şi ea ca motive de bază spirala şi derivatele ei. Bineînţeles că nu din primul moment s-a putut spune că această nouă cultură ar sta într-un fel sau altul în chip direct la originea culturii ceramicii pictate; dar această descoperire justifica din plin ipoteza mai veche a lui von Stern[1], care pe criterii pur stilistice susţinuse că ceramica adînc-incizată şi aceea imprimată cu pieptenele şi cu rotiţa, din cuprinsul aşezărilor tripoliene dintre Nistru şi Nipru, trebuie considerată tipologic anterioară ceramicii policrome din aceeaşi zonă, ipoteză împărtăşită şi de autorul prezentului studiu încă de acum mai bine de trei decenii[2].

Interpretarea completă a faptelor constatate la Izvoare avea să vină, în chip firesc, mult mai tîrziu, cînd descoperirile mai ample şi studierea lor mai temeinică le putea pune în adevărata lor lumină. Cînd alături de confirmarea datelor stratigrafice s-a putut preciza şi legătura organică, tipologic-stilistică dintre aceste apariţii mai vechi şi cultura Cucuteni, s-a încetăţenit în ştiinţa noastră conceptul de cultură precucuteniană, indiferent de controversele asupra numărului şi denumirii fazelor acesteia. Astăzi nici un cercetător nu mai poate contesta nu numai anterioritatea culturii Precucuteni, dar nici legătura organică, genetică, dintre aceasta şi cultura Cucuteni. S-a mers chiar atît de departe încît ultima fază precucuteniană a fost considerată drept prima etapă a culturii Tripolie[3], soluţie care nu ni se pare totuşi cea mai potrivită, căci în felul acesta ultima etapă precucuteniană este ruptă de cele precedente, din care decurge în chip firesc, fără nici un fel de cezură.

De aceea ni s-a părut şi ni se pare şi acum mult mai potrivit să vorbim despre *complexul cultural* Cucuteni-Tripolie atunci cînd vrem să încorporăm şi cultura Precucuteni cu diferitele ei faze, şi să păstrăm numele de *cultura* Cucuteni-Tripolie exclusiv pentru aceasta, începînd de la primele apariţii specifice ale ceramicii pictate.

În ceea ce priveşte originea şi fazele de dezvoltare ale culturii Precucuteni — problemă care nu poate fi tratată aici pe larg — am arătat şi cu alte prilejuri[4] că se poate vorbi în chip valabil despre trei faze bine definite: prima este reprezentată pînă acum în chip aproape exclusiv de aşezarea de la Traian-Dealul Viei (şi impropriu numită cultura Zăneşti), a doua reprezentată prin stratul I 1 de la Izvoare şi în special prin aşezarea de la Larga Jijiei, iar a treia documentată într-o serie de aşezări dintre care amintim aici stratul respectiv de la Izvoare (I 2), unde a fost identificată pentru prima oară, aşezarea de la Traian-Dealul

[1] E. von Stern, art. *Südrussland*, în *Ebert*, *RL*, XIII, p. 32 şi urm.; v. p. 39, unde precizează că ceramica cu ornamente adînc-incizate este iniţial mai veche, dar apoi se dezvoltă paralel cu ceramica pictată.

[2] Vladimir Dumitrescu, *La cronologia della ceramica dipinta dell'Europa Orientale*, în *ED*, IV, 1926—1927, p. 257 şi urm.

[3] T. S. Passek, *Периодизация трипольских поселений*, în *MIA*, 10, Moscova-Leningrad, 1949.

[4] Vladimir Dumitrescu, *La civilisation de Cucuteni*, în *Berichten van de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek*, Amersfoort, 9, 1959, p. 6—48; idem, *Complexul cultural Cucuteni*, în *Istoria Romîniei*, I, 1960, p. 60—70; v. p. 60—63.

Fîntînilor, unde materialele fazei Precucuteni III sînt foarte bogate, şi aşezările încorporate de T. Passek etapei Tripolie A.

Încadrarea fazei Precucuteni I (respectiv a aşezării Traian-Dealul Viei) în faza Giuleşti a culturii Boian [1] se datoreşte în primul rînd unei insuficiente cunoaşteri a materialelor din această aşezare şi într-o oarecare măsură şi faptului că în unele dintre rapoartele preliminare asupra săpăturilor de aici s-a pus accentul tocmai pe specia ceramică ce se leagă de cultura Boian care constituia într-adevăr o noutate în Moldova. Dar, aşa cum am mai subliniat şi altă dată [2], componenta Boian a primei faze precucuteniene nu reprezintă decît cel mult o treime din total, celelalte două treimi fiind legate în cea mai mare măsură direct pe de o parte de ascendenţa liniară a culturii Precucuteni (inclusiv topoare-calapod absolut tipice !), iar pe de altă parte de unele elemente nord-estice, şi într-o mai mică măsură de cultura Hamangia din Dobrogea. Chiar dacă între ultimele apariţii specifice culturii ceramicii liniare cu note muzicale de pe teritoriul Moldovei şi faza Precucuteni I (Dealul Viei) par a lipsi unele verigi intermediare, nu poate fi nici o îndoială totuşi că această fază are o incontestabilă ascendenţă liniară. Ea — şi o dată cu ea însăşi cultura Precucuteni şi deci şi întregul complex cultural Cucuteni-Tripolie — s-au născut din şi după contactul triburilor locale, descendente ale culturii liniare din Moldova, cu unele elemente nord-estice ale culturii Bugului meridional şi cu unele triburi ale fazei Boian-Giuleşti pătrunse în Moldova de sud-vest, fără ca acestea din urmă să fi constituit elementul decisiv în formarea noii culturi. Şi nici nu se poate crede că elementele liniare din cultura Precucuteni I s-ar datora unei ,,vecinătăţi temporare'' dintre triburile acestei culturi [3]. Altfel credem că nici nu s-ar putea explica de ce fazele următoare ale culturii neolitice din Moldova (constituind în chip indiscutabil celelalte faze ale culturii Precucuteni) nu au urmat aceeaşi linie de dezvoltare ca şi fazele culturii Boian din Muntenia ; căci numai elementele de esenţă nord-estică nu ni se pare că ar fi putut singure determina ulterior această evoluţie diferită, dacă într-adevăr faza Traian-Dealul Viei ar trebui să fie înglobată culturii Boian-Giuleşti.

Pentru lămurirea completă a acestei probleme va trebui să se ţină seama şi de altă explicaţie dată în legătură cu originea ceramicii de la Traian-Dealul Viei, deci a fazei Precucuteni I. Într-adevăr, prezenţa ei în Moldova a fost pusă nu numai în legătură cu triburile Giuleşti din Moldova, dar şi cu descoperiri similare de pe valea Mureşului, în centrul Transilvaniei (la Turdaş etc.) şi prin acestea cu culturile din regiunea situată mai la vest şi sud-vest, socotindu-se că triburile cărora li se datoreşte prezenţa acestor manifestări au venit în Moldova dinspre vest,

---

1 Eugen Comşa, *Stadiul cercetărilor cu privire la faza Giuleşti a culturii Boian*, în *SCIV*, VIII, 1957, p. 27 şi urm.

2 Vladimir Dumitrescu, *La civilisation de Cucuteni*, p. 12 ; *Istoria Romîniei*, I, p. 61—63.

3 T. S. Passek, *Relations entre l'Europe occidentale et l'Europe orientale à l'époque néolithique*, în *Atti del VI Congresso internazionale delle scienze preistoriche e protostoriche*, I, p. 127 şi urm., Roma, 1962.

din Transilvania, şi nu dinspre sud, din Muntenia [1]. Poate în felul acesta s-ar explica pe de o parte identitatea materialelor de tip Boian de la Turdaş cu acelea de la Traian-Dealul Viei, şi în acelaşi timp deosebirile dintre materialele acestor aşezări şi acelea de tip Boian din sud-estul Transilvaniei. Discutarea acestei ample probleme în toate detaliile ei depăşeşte însă cadrul acestui studiu, aşa încît ne mulţumim să repetăm că la Traian-Dealul Viei nu este vorba de o aşezare a culturii Boian din faza Giuleşti, ci de o aşezare a altei culturi, căreia noi credem că nu greşim dîndu-i numele de Precucuteni I.

Cît priveşte contactul cu elementele culturii Hamangia, deşi el reiese din unele caracteristici ale ceramicii etc., natura lui este ceva mai greu de precizat.

Abia ulterior, în faza Precucuteni II (Larga Jijiei), triburile precucuteniene din Moldova au ocupat o zonă mai întinsă şi au ajuns pînă la Nistru (aşezarea de la Floreşti, în R.S.S. Moldovenească, eronat considerată uneori ca o reprezentantă a fazei Giuleşti [2]), şi probabil atunci s-a reluat şi contactul cu elementul nordic de care abia am amintit. Pe de altă parte, ţinînd seama de strînsa legătură organică şi de filiaţia directă dintre faza Precucuteni II şi faza Precucuteni III (s-au găsit de altfel aşezări ce pot fi datate la sfîrşitul fazei II şi la începutul fazei III), socotim că ultima nu poate fi desprinsă de fazele precedente pentru a fi înglobată culturii Tripolie (respectiv Cucuteni), deoarece în chipul acesta s-ar secţiona în chip aritificial evoluţia acestui complex cultural.

Cînd se susţine că „triburile culturii tripoliene din etapele vechi s-au format în regiunea locuită de multă vreme de triburile indigene agricole din prima perioadă a neoliticului" (aşa-zisa cultură a Bugului şi Nistrului) [3], negîndu-se orice aport al culturii liniare — dar admiţîndu-se contactul cu triburile culturii Boian-Giuleşti — la naşterea culturii Precucuteni (deşi cultura liniară este prezentă şi în Moldova şi la Bug) ni se pare că nu se ţine seama de fapte absolut esenţiale, aşa încît nu putem accepta această explicaţie. Între cultura Bugului meridional şi faza Precucuteni III *nu* se poate stabili o filiaţie directă nici din punct de vedere cronologic, nici din cel cultural, tocmai pentru că cele mai multe dintre elementele culturii Precucuteni III ar rămîne absolut neexplicate organic. Şi nici măcar faza Precucuteni II (Larga Jijiei) nu poate fi considerată ca făcînd legătura directă între cultura Bugului meridional şi faza Precucuteni III (= Tripolie A), deoarece nu este nici o îndoială că ea derivă direct din faza Precucuteni I — în care în schimb există şi elemente ce pot fi atribuite aportului culturii Bugului meridional — chiar dacă în regiunea aceasta de est ultima cultură va fi dăinuit mai mult, ceea ce de altfel nu sîntem siguri că se poate admite. Pe de altă parte, întrucît în aşezările unora dintre fazele acestei culturi s-a găsit ceramică liniară cu note muzicale, absolut tipică [4], este limpede că şi în această

---

[1] Hortensia Dumitrescu, *Contribuţii la problema originii culturii Precucuteni*, în *SCIV*, VIII, 1957, p. 53–69.

[2] T. S. Passek, *Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровя*, în *MIA*, 84, Moscova, 1961, p. 193 şi urm.

[3] T. S. Passek, *Relations* ..., p. 141 şi urm.

[4] *Ibidem*, p. 130

zonă răsăriteană cultura ceramicii liniare a avut o anumită contribuţie la naşterea culturilor următoare. Cert este în orice caz că ea a avut acest rol la naşterea culturii Precucuteni în zona de vest, iar întrucît pînă acum la est de Nistru nu ştim să se fi găsit aşezări din fazele Precucuteni I şi II, care să indice pătrunderea triburilor respective spre Bug şi Nipru încă din această vreme — deşi triburile liniare au pătruns pînă la Bug — teoretic s-ar putea admite că rolul culturii Bugului meridional din ultimele sale faze ar fi fost activ la trecerea spre faza Precucuteni III (= Tripolie A). Pentru aceasta ar trebui să admitem însă că cultura Bugului meridional a dăinuit foarte mult, ceea ce în fapt nu este imposibil, dar totodată ar trebui să găsim în cultura fazei Precucuteni III (= Tripolie A) din această zonă şi dinspre Nipru elemente care să lipsească din zona vestică; tot ce putem spune deocamdată este că numai un studiu amănunţit al acestui aspect al problemei va putea pune la îndemîna cercetătorilor datele necesare pentru un răspuns întemeiat în această privinţă.

În orice caz nu putem subscrie la concluzia potrivit căreia triburile „tripoliene timpurii" (= Tripolie A, respectiv Precucuteni III) venite dinspre sud-est au înlocuit cultura liniară [1], atît pentru că din înseşi relatările cercetătorilor sovietici aceasta din urmă este sincronă la Bugul meridional cu ultimele faze ale culturii locale de aici — fiind deci mult anterioară tripolianului timpuriu —, iar în al doilea rînd pentru că, după cum se ştie, la Floreşti, aproape de Nistru, stratul liniar este suprapus de stratul Precucuteni II-Larga Jijiei, aşa încît triburile liniare nu mai existau ca atare nicăieri atunci cînd se poate vorbi despre triburile tripoliene timpurii (Precucuteni III). Faptul că la Niezwisko, deasupra stratului cu ceramică liniară decorată cu note muzicale, se află un strat cultural cucutenian atribuit fazei Tripolie B/I (= Cucuteni A) nu poate însemna în nici un caz că aici cultura liniară ar fi dăinuit pînă la începutul culturii Cucuteni [2], ci numai că după încetarea existenţei aşezării cu ceramică

[1] T. S. Passek, *Relations...*, p. 131.

[2] E. K. Cernîş, *К истории населения энеолитического времени в среднем Приднестровье* în *Неолит и энеолит юга европейской части СССР*, în *MIA*, 102, Moscova, 1962, p. 5 şi urm. Este adevărat că înainte de a se face observaţii stratigrafice precise şi noi ne-am gîndit la o dăinuire îndelungată a ceramicii liniare cu note muzicale (Vladimir Dumitrescu şi colaboratori, *Hăbăşeşti. Monografie arheologică*, Bucureşti, 1954, p. 527 şi urm.). Aceeaşi ipoteză au emis-o, independent, şi alţi cercetători, dintre care amintim pe I. K. Sveşnikov, (*Культура линейно-ленточной керамики на территории верхнего Поднестровья и западной Волыни*), în *SA*, XX, 1954, p. 101—130). Anterior, Vl. Milojčić (*Die Siedlungsgrenzen und Zeitstellung der Bandkeramik im Osten und Südosten Europas*, în *33.BerRGK*, 1943—1950, p. 110 şi urm.; v. p. 122) postulase chiar un sincronism parţial între ceramica liniară şi Cucuteni A, ceea ce evident nu se poate admite, după cum evident nu se poate accepta ipoteza unui sincronism între Cucuteni A şi Vinča A formulată de acelaşi cercetător (*ibidem*), ultima cultură fiind mai veche chiar decît prima fază a culturii Precucuteni. Pe de altă parte trebuie precizat că în aşezarea de la Nezvisko, pe lîngă materialele ce se încadrează perfect în faza Cucuteni A, se găsesc şi materiale ce trebuie datate în faza Cucuteni A-B (de ex. E. K. Cernîş, *op. cit.*, p. 46, fig. 26/11), iar altele chiar în faza Cucuteni B (*ibidem*, fig. 26/7, fig. 27/28, 29, 37 etc.). De altfel se ştie că în această aşezare, în afară de nivelul liniar, sînt cel puţin două nivele cucuteniene (vezi şi T. Sulimirski, *The Climate of the Ukraine during the Neolithic and the Bronze Age*, în *Archeologia*, XII, 1961, p. 1 şi urm.; v. p. 2).

liniară, această aşezare n-a mai fost locuită decît după trecere de multe secole, cînd începe viaţa aşezării cucuteniene. Tot astfel nu se poate vorbi despre relaţii între „diferitele grupe de triburi Boian" şi acelea din faza Tripolie A [1] (respectiv Precucuteni III), căci — aşa cum am arătat chiar acum — triburile Boian se contopiseră în masa triburilor locale din Moldova încă de la formarea culturii Precucuteni I şi deci nu mai existau ca atare la această dată şi nu mai puteau avea prin definiţie nici un fel de relaţii cu triburile tripoliene timpurii, care nu erau altceva decît urmaşii lor îndepărtaţi.

În sfîrşit, este clar că nu mai poate fi vorba la ora actuală nici de înaintarea triburilor culturii Tripolie timpurie (= Precucuteni III) dinspre sud-est pe Nistru în sus, pînă în regiunea locuită înainte de triburile liniare [2], deoarece mişcarea generală a triburilor care au creat şi au răspîndit cultura Precucuteni şi Cucuteni a fost una dinspre sud-vest spre est-nord-est.

În funcţie de cele de mai sus şi de toate datele pe care le cunoaştem, putem afirma că deocamdată cultura Precucuteni nu se poate împărţi decît în cele trei faze amintite, deşi există în chip evident şi aşezări care se situează la pragul dintre două faze şi dovedesc şi în acest fel în chip convingător continuitatea organică dintre aceste faze. Orice alte subîmpărţiri în nivele şi chiar faze ale fazei Precucuteni I sînt construcţii lipsite de fundamentul faptelor şi deci nu pot fi acceptate [3].

În cadrul marelui complex cultural constituit de cultura Precucuteni şi de cultura Cucuteni-Tripolie, aceasta din urmă începe deci cu cele mai vechi aspecte ale fazei Cucuteni A (care pînă acum lipsesc din aşezările încadrate în etapa Tripolie B/I), iar etapa Tripolie A, echivalentă întru totul cu faza Precucuteni III, ni se pare mai firesc să rămînă în cadrul Precucutenianului.

O dată precizate aceste lucruri în legătură cu ascendenţa precucuteniană a culturii Cucuteni, putem trece la apariţia elementelor esenţiale şi specifice culturii Cucuteni propriu-zise, care formează de fapt unul dintre obiectivele principale pe care ne-am propus să le urmărim în aceste pagini.

---

[1] T. S. Passek, *Relations* ..., p. 135.

[2] *Ibidem*, p. 132. Tot astfel nu putem admite sub nici un motiv că „centrul aşa-numitei culturi precucuteniene, care s-a dezvoltat probabil din rădăcini independente, este în nord-estul Ucrainei" (Vladimir Mijlojčić, *Die Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südost Europas*, p. 106 şi *South-Eastern Elements in Prehistoric civilization of Serbia*, în *BSA*, XLIV, p. 289). După cum am arătat, centrul ei este în regiunea de vest şi sud-vest, iar rădăcinile ei se leagă numai în parte de culturile din regiunea de nord (Bug) a Ucrainei.

[3] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în Romînia în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 58 şi urm. şi tabelul cronologic de la p. 70. Această problemă va fi discutată pe larg cu alt prilej, dar trebuie subliniată şi aici lipsa de bază stratigrafică a nenumăratelor faze şi subfaze în care este împărţită cultura reprezentată prin descoperirile de la Traian-Dealul Viei (Zăneşti) şi care nu este altceva decît faza I a culturii Precucuteni. În repetate rînduri am arătat că în această aşezare nu este decît *un singur* nivel cultural, cu mai multe categorii ceramice care se întîlnesc împreună în toată grosimea stratului de cultură, aşa încît este neîntemeiată atît împărţirea lui în mai multe faze şi nivele, cît şi atribuirea lui exclusivă culturii Boian-Giuleşti.

2

Acceptarea continuităţii organice dintre cultura Precucuteni şi cultura Cucuteni-Tripolie nu explică totuşi în chip mulţumitor tocmai *caracteristica esenţială* a culturii Cucuteni-Tripolie — şi anume *ceramica pictată* policromă. Într-adevăr, se ştie că în nici una dintre cele trei faze precucuteniene nu este folosită, pentru decorarea ceramicii, pictura de esenţă superioară, bi- şi tricromă, aşternută fie direct pe peretele vasului, fie pe învelişul acestuia *înainte* de arderea lui în cuptor. Numai în ultima fază precucuteniană — aceea care precede direct prima fază a culturii Cucuteni — se folosea pictura roşie crudă, aşternută *după* arderea vaselor în cuptor şi totodată culoarea albă încrustată uneori în ornamentarea adînc incizată. Acestea constituie elemente folosite ca argumente esenţiale pentru cercetătorii care susţin că trecerea de la faza Precucuteni III (= Tripolie A) la prima fază a culturii Cucuteni (= Tripolie B/I) s-ar fi făcut direct, fără nici o contribuţie dinafară [1]. Dar între vopseaua roşie crudă (care mai niciodată nu trasează motive decorative, ci este folosită pentru vopsirea spaţiilor rămase între ornamentele incizate) şi pictarea motivelor în benzi de culoare roşie în tehnică superioară, înainte de arderea în cuptor, este o distanţă care nu poate fi explicată exclusiv prin perfecţionarea cuptoarelor. Iar diferenţa dintre încrustarea cu alb a benzilor de linii incizate şi pictarea cu alb a motivelor înainte de ardere este şi mai mare, şi nu ni se pare că ar putea fi explicată printr-o trecere directă de la una la alta. Pe de altă parte, în cadrul ornamentării policrome, culoarea albă — folosită pentru înveliş sau pentru pictarea motivelor decorative — se dovedeşte a juca un rol destul de important. Ba chiar atît de important în aparenţă, încît, cu mult înainte de precizarea existenţei culturii Precucuteni, H. Schmidt a socotit că ceramica pictată cucuteniană se caracterizează prin fondul pictat în alb al vaselor şi a legat-o genetic de ceramica pictată a culturii Bükk din nord-estul Ungariei [2]. Explicaţia aceasta — deşi respinsă de la început de unii cercetători [3] — putea totuşi să pară atrăgătoare la data formulării ei, dar astăzi nu mai poate fi luată în consideraţie, între altele şi pentru că argumentul esenţial al lui H. Schmidt nu este valabil : ceramica policromă cucuteniană *nu* este în esenţă o ceramică cu înveliş alb din care se rezervă cu roşu şi se mărginesc cu negru motivele ornamentale, căci alături de această grupă se găseşte şi alta, cel puţin tot atît de importantă, dacă nu chiar mai reprezentativă, în care fondul sau învelişul este roşu şi în schimb motivele sînt pictate sau rezervate cu alb. De altfel însăşi a doua caracteristică de bază enunţată de H. Schmidt nu este, după părerea noastră, întemeiată, căci ornamentarea ceramicii pictate cucuteniene *nu* este numai rezervată (cruţată = ausgespart), ci şi pozitivă, adică propriu-zis trasată şi pictată ca atare.

[1] T. S. Passek, *Relations* ..., p. 136.
[2] H. Schmidt, *Cucuteni*, p. 111—113.
[3] I. Nestor, recenzie la volumul *Cucuteni*, în *PZ*, XXIII, 1932, p. 357 şi urm.

Pe de altă parte, existenţa unei specii *bicrome*, în care albul *nu* este folosit pentru înveliş, ci numai pentru pictarea motivelor, specie cunoscută încă din săpăturile lui F. László de la Ariuşd [1] şi din acelea de la Bonţeşti [2] întreprinse de noi înşine, şi apoi mult mai bogat reprezentată în aşezarea de la Frumuşica [3], desminte prin ea însăşi teoria ceramicii cu fond alb, tocmai pentru că în această specie bicromă albul este exclusiv culoare de ornament. Dacă însă în aceste săpături nu s-a putut constata nici o deosebire între poziţia stratigrafică a ceramicii bicrome [4] (alb pe fond sau înveliş mai mult brun decît roşu) şi aceea a ceramicii tricrome, căci ele se găseau împreună [5], faptul însuşi că ceramica bicromă apărea alături de aceea tricromă numai *în unele* dintre aşezările cucuteniene din Moldova constituia un indiciu că ea ar putea fi, dacă nu neapărat anterioară ceramicii tricrome, în orice caz reprezentativă numai pentru o fază mai veche a culturii Cucuteni. Alături de unele considerente de ordin stilistic, acesta a fost motivul care ne-a determinat încă de acum două decenii să formulăm ipoteza că ceramica bicromă ar putea fi anterioară aceleia policrome [6], cu atît mai mult cu cît în ceramica bicromă se întîlneşte şi combinarea decorului pictat (alb pe fond brun-roşcat) cu decorul incizat, combinare care lipseşte cu desăvîrşire în ceramica pictată în trei culori.

Relativ de curînd, prin săpăturile mai noi întreprinse în 1948 la Izvoare, R. Vulpe [7] a crezut că se pot preciza trei nivele deosebite cu ceramică pictată, dintre care cel mai vechi ar conţine aproape numai ceramică bicromă, cel intermediar ceramică de acest fel împreună cu mai multă ceramică în trei culori, iar ultimul nivel exclusiv ceramică tricromă. Aceste constatări l-au determinat pe cercetătorul de la Izvoare să încadreze primele două nivele într-o fază (sau cultură) protocucuteniană anterioară fazei clasice Cucuteni A, aşa cum fusese ea definită în linii largi prin săpăturile lui H. Schmidt din aşezarea eponimă. Luînd

---

[1] F. László, *Stations de l'époque pré-mycénienne dans le comitat de Háromsek*, în *DolgCluj*, II, 1911, p. 175—227—259; idem, *Fouilles à la station primitive de Erősd*, în *DolgCluj*, V, 1914, p. 269—387—417.

[2] Vladimir Dumitrescu, *La station préhistorique de Bonţeşti*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 88—114.

[3] C. Mătasă, *Frumuşica. Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du Nord, Roumanie*, Bucureşti, 1946.

[4] În privinţa ceramicii bicrome trebuie făcută de la început o precizare, spre a evita orice confuzie. Prin acest termen nu trebuie înţeleasă o specie ceramică la decorarea căreia s-au folosit totdeauna două culori, căci în fapt este vorba în general, pe de o parte, de pictură exclusiv pozitivă cu alb pe fondul sau învelişul vasului, iar pe de altă parte de pictura cu alb care trasează motivul decorativ dar în acelaşi timp rezervă motive similare şi complimentare din fondul sau învelişul vasului. Aspectul este fără îndoială bicrom, dar la pictarea şi trasarea *decorului* s-a folosit în aceste cazuri o singură culoare. Sînt însă şi destule exemple în care s-a pictat atît cu roşu şi cu alb, dar atunci fondul a fost complet acoperit, şi deci avem tot bicromie. De altfel acelaşi este în general şi cazul picturii tricrome, în care se pictează cu *două* culori (negru-ciocolatiu şi alb, pe fond-înveliş roşu, sau negru-ciocolatiu şi roşu, pe fond-înveliş alb), deşi există şi exemple de tetracromie.

[5] În fapt observaţii stratigrafice s-au făcut exclusiv la Ariuşd şi la Bonţeşti, deoarece de la Frumuşica lipsesc orice informaţii în legătură cu acest aspect al problemei.

[6] Vladimir Dumitrescu, *La station préhistorique de Traian*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 11 şi urm.; v. p. 89, nota 4.

[7] R. Vulpe, *Izvoare*, Bucureşti, 1957, p. 15 şi urm.; v. p. 35.

în discuție în ultimii ani periodizarea culturii Cucuteni și aceea a diferitelor aspecte ale fazei sale de început [1], ni s-a părut însă mai firesc să renunțăm la termenul de Protocucuteni, pe de o parte pentru a evita prea multe denumiri, iar pe de altă parte pentru că în felul acesta se restrîngea prea mult conținutul cultural și durata fazei Cucuteni A, și să înglobăm toate aceste apariții în cadrul fazei Cucuteni A, împărțită în cel puțin trei etape de dezvoltare: în prima dintre acestea am situat ceramica bicromă, în a doua așezările în care alături de aceasta apare și ceramica policromă, iar în a treia, după dispariția ceramicii bicrome, așezările conținînd exclusiv ceramică tricromă; bineînțeles însă că în toate aceste etape au existat și alte specii ceramice.

Sarcina cercetărilor viitoare în această privință este să precizeze, între altele, *în chip absolut cert* dacă într-adevăr a existat o etapă de început caracterizată din punct de vedere al ceramicii pictate *exclusiv* prin specia bicromă, sau dacă dimpotrivă această specie a apărut o dată cu acea tricromă, dintru început. Înainte de a stărui mai pe larg asupra acestei probleme, legată mai ales de evoluția culturii Cucuteni-Tripolie decît de originea ei, se cuvine să ne oprim asupra problemei esențiale, constituită de apariția ceramicii pictate și implicit de originea ei.

Datele de care dispunem pînă acum în legătură cu neoliticul mijlociu și tîrziu din Moldova îndreptățesc afirmația că între ultima fază precucuteniană și cel mai vechi cucutenian există — cum am spus și mai sus — o legătură genetică și cronologică directă. Totodată însă, tocmai faptul că în ceramica precucuteniană pare a lipsi decorul pictat *înainte* de ardere (cunoscîndu-se în genere numai pictura roșie crudă, așternută după ardere) este considerat ca o dovadă incontestabilă că, dacă motivele decorative fundamentale și cea mai mare parte a gamei formelor ceramice cucuteniene își au rădăcina în ceramica precucuteniană, în schimb tehnica superioară a picturii înainte de ardere, ca și arderea însăși a ceramicii în cuptoare oxidante cu reverberație la temperatură ridicată (circa 900°) au fost adoptate la un moment dat în urma unei influențe străine. Firește, se poate presupune (cum am amintit că s-a făcut destul de des, de altfel) că acestea sînt invenții locale ale triburilor respective, dar această soluționare a problemei, mai ales în stadiul actual al cercetărilor, pare forțată. Într-adevăr, pînă acum numai extrem de izolate descoperiri tind a atesta și existența picturii *înainte* de ardere în cadrul ceramicii precucuteniene (ceea ce de altfel nu înseamnă că ar fi neapărat o invenție locală), iar pe de altă parte această interpretare ar trece cu vederea o serie de fapte semnificative, constatate în zone direct sau indirect legate de aria de răspîndire a ceramicii pictate cucuteniene. Și aceasta cu atît mai mult cu cît, așa cum abia am amintit mai sus, astăzi nu mai avem dreptul să ne îndoim că ceramica bicromă (decor alb pe fond-înveliș roșu-brun) se situează în faza de început a culturii Cucuteni. Din aceeași categorie a faptelor cunoscute în ultima fază precucuteniană fac parte și unele descoperiri

---

[1] Vladimir Dumitrescu, *La civilisation de Cucuteni*, *loc. cit.* și paragraful *Complexul cultural Cucuteni*, *loc. cit.*

de la Traian [1] şi de la Negreşti-Vaslui [2], care vor trebui reexaminate cu atenţie înainte de a fi acceptate sau respinse: este vorba de acele vase care poartă urmele unui înveliş zemos, alb, dat înainte de ardere, care ar putea fi considerat punctul de plecare al învelişului alb din faza Cucuteni A; totuşi în ceramica bicromă („protocucuteniană") acest înveliş *lipseşte*, iar în acelaşi timp în cuprinsul ceramicii precucuteniene el este pînă acum cu totul sporadic. Nu este mai puţin adevărat însă că aceste apariţii tind să se înmulţească [3] şi par a dovedi că încă din faza Precucuteni III începuseră să se ivească unele dintre elementele care, fructificate sau chiar inspirate de influenţe străine, aveau să ducă la apariţia strălucitei ceramici pictate cucuteniene.

De unde a putut veni deci această probabilă influenţă exterioară, care a fost cultura în conţinutul căreia existau mai dinainte elemente similare, care au fost triburile al căror contact a putut prilejui sau determina acest împrumut ce urma apoi să fie fructificat într-un chip atît de original şi, putem spune, aproape genial —, iată întrebările la care trebuie să răspundem pentru a putea înţelege procesul petrecut la pragul dintre neoliticul mijlociu şi neoliticul tîrziu într-una dintre zonele vastei arii de răspîndire ulterioară a culturii ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie şi pentru a soluţiona astfel problema originii ceramicii pictate.

Încă dintr-o vreme contemporană cu ultima fază precucuteniană (= Precucuteni III), în vasta zonă dunăreano-balcanică situată la sud de aria culturii Precucuteni, se născuse cultura Gumelniţa, dezvoltîndu-se, printr-o fază de tranziţie, din faza finală a culturii Boian [4], asupra căreia astăzi cunoştinţele noastre sînt destul de cuprinzătoare, pentru a ne da o idee relativ clară despre evoluţia ei [5]. Unele considerente temeinice de ordin tipologic-stilistic îndreptăţesc această paralelizare cronologică,

[1] Hortensia Dumitrescu, *Şantierul arheologic Traian*, în *SCIV*, V, 1954, p. 35 şi urm.; v. p. 39.

[2] *Aşezarea cu ceramică de factură precucuteniană de la Tg. Negreşti*, în *SCŞIaşi*, III, VI, 1–2, 1955, p. 1 şi urm.

[3] În săpăturile din 1961 şi 1962 de la Tîrpeşti s-au găsit fragmente precucuteniene cu înveliş roşu pe faţa exterioară, avînd culoare albă în interiorul ornamentului adînc incizat, şi cu înveliş alb, mat, destul de gros pe faţa interioară.

[4] Dacă este indiscutabil că cultura Gumelniţa este o continuare directă şi organică a culturii Boian, printr-o fază de tranziţie asupra conţinutului căreia nu toţi cercetătorii sînt încă de acord, credem că nu se acordă suficientă atenţie şi faptului că — la sud de Balcani — cultura Gumelniţa apare pe fondul regional al culturii Mariţa şi ca atare e greu de presupus că aceasta din urmă n-ar fi avut un rol la formarea culturii Gumelniţa, cel puţin în zona sudică de răspîndire a acesteia. Evident, dacă se va dovedi că la sud de Balcani lipsesc formele cele mai vechi ale culturii Gumelniţa, atunci va trebui să admitem că aceasta s-a format numai la nord de Balcani, şi anume exclusiv în aria de răspîndire a ultimei faze a culturii Boian şi numai ulterior a trecut Balcanii spre sud, primind unele aporturi din contactul cu ultimele supravieţuiri ale culturii Mariţa. Acest aspect al problemei originii culturii Gumelniţa va fi desigur lămurit şi prin studierea datelor obţinute prin amplele săpături executate în ultimii ani de colegii bulgari.

[5] În ceea ce priveşte periodizarea culturii Gumelniţa, ni se pare că se porneşte în ultimul timp pe o cale greşită, folosindu-se conceptul de fază pentru orice apariţie care nu se înscrie perfect în limitele anterior fixate pentru una sau alta dintre fazele deja cunoscute. În unele cazuri trebuie să admitem că avem de-a face mai degrabă cu aspecte sau variante regionale sau chiar locale, şi nu neapărat cu faze şi subfaze cu valoare cronologică. Această observaţie o socotim valabilă şi în ceea ce priveşte unele „subfaze" ale culturii Boian.

deşi durata acestui sincronism nu a putut fi încă precizată mai strîns. Recent, unele descoperiri dintr-o aşezare gumelniţeană de lîngă Bucureşti (Măgurele) au confirmat descoperirile mai vechi şi totodată au dovedit temeinicia considerentelor tipologic-stilistice, întrucît s-a găsit aici şi ceramică tipic-precucuteniană, caracteristică pentru ultima fază a acestei culturi moldoveneşti, care nu se poate explica decît printr-un import din mediul precucutenian moldovenesc [1], aşa precum descoperirile de acum cîţiva ani de la Brăiliţa au scos la lumină ceramică cucuteniană policromă într-un mediu gumelniţean [2] (faza A 2). În aceste condiţii este firesc să ne întrebăm dacă în mediul gumelniţean nu existau unele elemente care au putut contribui într-un fel sau altul la naşterea culturii Cucuteni. Mai amintim de altfel un fapt cunoscut, înainte de a încerca să răspundem la această întrebare, şi anume că în zona de nord-est a culturii Gumelniţa a existat un contact foarte strîns cu elementele cele mai sudice ale triburilor din Moldova, care a dat naştere în unele cazuri la un aspect deosebit — Stoicani, Aldeni [3] — ce se situează cronologic în orice caz într-o perioadă contemporană cu începutul culturii Cucuteni, deoarece este vorba şi de ceramică bicromă [4].

Cunoscînd tehnica picturii cu grafit, *înainte de arderea* ceramicii în cuptor, moştenită de altfel din cultura Boian, se poate spune că triburile gumelniţene nu au perfecţionat în chip creator această importantă invenţie a strămoşilor lor, nici din punctul de vedere al materialelor întrebuinţate pentru pictură, nici în ceea ce priveşte calitatea însăşi a produselor ceramice. În legătură cu primul aspect al acestei constatări, se cuvine să amintim că rarele exemple de pictură cu alb din cultura Boian nu au fost urmate de o dezvoltare şi de o adevărată perfecţionare a acestei specii în cursul diferitelor faze ale culturii Gumelniţa; totuşi exemple de pictură cu alb nu lipsesc în ceramica gumelniţeană, fiind frecvente chiar în aspectul Aldeni-Stoicani despre care am amintit. Este incontestabil că existenţa acestei specii ceramice gumelniţene a putut contribui la apariţia picturii albe în ceramica cucuteniană de început; cu atît mai mult, cu cît aceasta din urmă este fără îndoială posterioară începuturilor culturii

[1] Petre Roman, care a întreprins săpăturile de la Măgurele, socoteşte că nu toată ceramica de caracter precucutenian din aşezarea gumelniţeană de acolo este de import, deoarece unele fragmente provin de la vase ce au fost lucrate la faţa locului. Pe de altă parte, fragmente precucuteniene răzleţe au fost găsite şi mai înainte în unele aşezări gumelniţene (vezi datele la D. Berciu, *op. cit.*, p. 66—67, p. 91 şi fig. 256—257).

[2] N. Harţuchi, *Săpăturile arheologice de la Brăiliţa*, în *Materiale*, V, p. 221 şi urm.

[3] Este adevărat că foarte de curînd s-a încercat să se considere acest aspect drept o cultură de sine stătătoare — Aldeni II (comunicarea lui E. Comşa la Seminarul romîno-sovietic de comună primitivă, din octombrie 1962) — avînd chiar două etape de dezvoltare, dar cred că nu putem folosi conceptul de *cultură* deosebită pentru fiecare *aspect regional* al unei culturi. De aceea deocamdată ni se pare preferabil să vorbim despre un aspect al culturii Gumelniţa din zona de nord-est a Munteniei şi de sud-est a Moldovei, recent identificat şi la răsărit de Prut, în apropiere de Bolgrad. Din punctul de vedere al cronologiei relative, acest aspect trebuie încadrat cel puţin parţial în faza Gumelniţa A 1, astfel încît el este contemporan cu ultima fază a culturii Precucuteni.

[4] În ceea ce priveşte aşezarea de la Stoicani, elementele cucuteniene sînt extrem de puţine, marea majoritate a descoperirilor de aici fiind tipic gumelniţene în toate nivelele. De aceea credem că şi această aşezare trebuie socotită gumelniţeană şi de contact cu faza cea mai veche a culturii Cucuteni.

Gumelniţa, care (după cum am spus şi mai sus) se situează într-o perioadă contemporană cu ultima fază Precucuteni).

Cît priveşte al doilea aspect al problemei enunţate mai sus, abia cele mai bune produse ale ceramicii gumelniţene pot sta alături, din punct de vedere tehnic, cu produsele comune ale ceramicii pictate cucuteniene. Într-adevăr, ceramica pictată cu grafit nu este întotdeauna de factură tehnică superioară, atît în ceea ce priveşte prepararea pastei cît şi arderea în cuptor, numai în cazuri cu totul rare pereţii vaselor gumelniţene avînd consistenţa compactă, rezonanţa şi fineţea ceramicii cucuteniene. În schimb nu trebuie trecut cu vederea faptul că o bună parte din ceramica bicromă zisă protocucuteniană (cu pictură în benzi, puncte sau pastile albe, în combinaţie sau chiar subordonate decorului incizat) este, din punct de vedere al preparării pastei, al arderii în cuptor şi chiar al aspectului suprafeţei-înveliş, întru totul asemănătoare ceramicii gumelniţene mai fine, cu înveliş brun-lustruit. Numai uneori, ceramica bicromă zisă protocucuteniană este de factură tehnică superioară. Toate acestea tind să confirme posibilitatea ca ceramica gumelniţeană veche, pictată cu alb, să fie unul dintre factorii externi care au contribuit la transformarea culturii Precucuteni în cultura Cucuteni. De altfel şi unele forme ceramice specifice fazelor vechi ale culturii Gumelniţa se regăsesc în faza de început a culturii Cucuteni, deşi lipseau în faza finală a Precucutenianului (de exemplu strachina carenată), aşa încît nu ni se pare de loc neverosimil să postulăm un rol oarecare aportului culturii triburilor gumelniţene la naşterea culturii Cucuteni. Însuşi faptul că, cel puţin pînă acum, aşa-zisa fază protocucuteniană (respectiv ceramica bicromă) *nu a fost identificată pe toată aria de răspîndire a culturii Cucuteni, ci numai într-o zonă relativ sud-vestică* (adică tocmai acolo unde triburile precucuteniene au putut fi în contact direct cu cele gumelniţene) întăreşte această încheiere. Oricum ar fi însă, nu se poate postula — aşa cum s-a încercat recent[1] — o influenţă a culturii Cucuteni-Tripolie asupra culturii Gumelniţa, în urma căreia aceasta ar fi adoptat ornamentarea cu grafit, tocmai pentru că această ornamentare, existentă încă din cultura Boian, este în chip evident anterioară ornamentării pictate cucuteniene. Interesant este şi faptul că în ceramica bicromă a fazei Cucuteni A, benzile albe pictate pe fondul brun-roşcat sînt mărginite adeseori de linii incizate paralele, aşa încît s-ar putea admite că, în aceste cazuri, culoarea albă nu a avut decît rolul secundar de a umple interiorul benzilor incizate. Totuşi benzile spiralice, constituite din cîte două linii paralele incizate, sînt specifice atît decorului vechi gumelniţean, cît mai ales decorului ceramicii fazei Precucuteni III, ceea ce dovedeşte că soluţia problemei nu poate fi o explicaţie simplă, ci una complexă şi nuanţată. Alte elemente tipice ale ceramicii bicrome — canelurile, pastilele apăsate etc. — constituie unele dintre caracteristicile ceramicii precucuteniene, dar se regăsesc şi în faza de început a culturii Gumelniţa, mai ales în zona nord-estică, aşa încît în felul acesta, alături de continuitatea dintre decorul precucutenian şi acela al fazei cucuteniene de început, care este incontestabilă, se poate vorbi şi de un contact

---

1 T. S. Passek, *Relations* ..., p. 137.

între Precucuteni III şi Gumelniţa A1. În sfîrşit, aşa cum am arătat cu alt prilej [1], bordura liniară incizată pe marginea benzilor albe pictate din „protocucutenian'' ar putea fi foarte bine punctul de plecare al liniilor negre-ciocolatii pictate pe marginea benzilor albe şi roşii din ceramica policromă cucuteniană — dar bineînţeles abia după ce această tehnică policromă, ca şi folosirea culorii negre-ciocolatii, a fost cunoscută prin intermediul altei culturi.

Dacă am limita cercetarea noastră la elementele aduse în discuţie pînă aici, am putea să concludem că ceramica pictată cucuteniană bicromă şi o dată cu ea însăşi cultura Cucuteni propriu-zisă s-a născut în urma unei anumite influenţe exercitate de cultura triburilor gumelniţene asupra culturii triburilor ultimei faze precucuteniene care, adoptînd şi transformînd noile elemente primite, au folosit ceramica bicromă şi apoi au creat-o pe aceea tricromă a fazei Cucuteni A.

Dar această încheiere ar păcătui prin aceea că nu ar ţine seama de un fapt deosebit de important, constituit de existenţa culturii ceramicii pictate transilvănene de tip Petreşti, situată în imediata vecinătate vestică a zonei transilvănene a culturii Cucuteni. Această vecinătate ne determină să nu respingem aprioric un eventual rol al culturii Petreşti la naşterea fazei Cucuteni A, aşa încît trebuie să analizăm datele pe care cercetările întreprinse asupra acestei culturi ni le pun deocamdată la dispoziţie, înainte de a formula o concluzie în această privinţă.

Sînt aproape trei decenii de cînd un cercetător ardelean, socotind că, pe baze destul de neconvingătoare, poate data cultura Petreşti înaintea culturii Cucuteni-Ariuşd, a afirmat că aceasta din urmă s-a născut din răspîndirea spre est a triburilor celei dintîi [2]. Tocmai din pricina şubrezeniei argumentelor sale, ipoteza lui Schroller a fost respinsă de aproape toţi cercetătorii [3], deşi avea un substanţial sîmbure de adevăr. Cu toate că asupra numeroaselor săpături întreprinse în ultima vreme în aşezări aparţinînd culturii Petreşti din Transilvania nu avem decît puţinele informaţii rezumative ale rapoartelor preliminare, studiul materialelor din muzee şi în special al acelora păstrate în Muzeul Brukenthal, completat cu aceste informaţii, ne pune la îndemînă date suficiente pentru a putea încerca să precizăm atît originea culturii Petreşti cît şi evoluţia acelor elemente care ar putea fi avute în vedere în legătură cu problema urmărită aici.

Succesiunea stratigrafică a diferitelor culturi şi faze constatate în aşezările acestei culturi, ca şi conţinutul cultural al diferitelor straturi ne îndreptăţesc să afirmăm că naşterea culturii Petreşti este un fenomen autohton, legat în chip organic de cultura Turdaş şi petrecut în regiunea centrală a Mureşului.

Astăzi este bine stabilit că în faza Turdaş I se întîlnesc vase pictate cu fîşii late (roşii şi negre), reprezentînd o continuitate directă din ultima fază a culturii Criş-Starčevo. Materialele specifice unei faze mai vechi a culturii Petreşti se întîlnesc în multe aşezări proprii acestei culturi îm-

---

[1] Vladimir Dumitrescu şi colaboratori, *Hăbăşeşti*, p. 522 şi pl. CXXXII.
[2] H. Schroller, *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933, p. 69 şi urm.
[3] I. Nestor, recenzie la lucrarea lui H. Schroller, în *PZ*, XXIII, 1932, p. 364 şi urm.

preună cu materiale caracteristice unei faze finale Turdaş — ceea ce înseamnă că ele se nasc chiar din elementele culturii Turdaş şi sînt prin urmare contemporane cu ultima fază a acesteia. În schimb este evident că ceramica pictată mai veche, întîlnită în faza Turdaş I, nu poate fi considerată ca o apariţie a culturii Petreşti, ea fiind, dimpotrivă, o moştenire a ultimei faze a culturii Criş-Starčevo transmisă culturii Turdaş. Şi în straturile aparţinînd unei faze mai tîrzii — Petreşti II — se mai întîlnesc materiale Turdaş, dar acestea nu sînt decît ultimele ecouri ale culturii Turdaş. Lăsînd la o parte faza următoare a culturii Petreşti, considerată — atît din punct de vedere stilistic-tipologic, cît şi din acela cronologic — o fază Pre-Coţofeni, se cuvine să amintim că în special în faza mai veche a culturii Petreşti se găseşte multă ceramică tricromă, o specie avînd învelişul alb şi alta avînd învelişul roşu, a treia culoare fiind un negru-ciocolatiu. Ceea ce înseamnă că ambele specii tricrome ale culturii Cucuteni A îşi găsesc aici paralelisme precise.

Ţinînd seama de cele arătate mai sus, este clar că ceramica pictată tricromă a culturii Petreşti, existentă încă într-o perioadă imediat următoare culturii Turdaş, datează dinaintea celor mai vechi manifestări ale culturii Cucuteni, inclusiv etapa ,,protocucuteniană''. Nu este locul aici să intrăm în detalii de ordin cronologic, dar nu mai poate fi nici o îndoială că sfîrşitul culturii Turdaş se situează în neoliticul mijlociu, în timp ce întreaga cultură Cucuteni propriu-zisă trebuie situată în neoliticul tîrziu.

Toate aceste fapte arată că ceramica pictată central-ardeleană de tip Petreşti, realizată încă de la început în tehnica superioară a decorului policrom înainte de ardere, nu poate fi ignorată atunci cînd căutăm eventualul izvor de inspiraţie al triburilor precucuteniene din perioada finală dinaintea trecerii la prima fază cucuteniană. De altfel nu numai tehnica arderii superioare oxidante şi a aplicării decorului pictat policrom, ci şi culorile şi multe dintre motivele folosite de ceramica pictată a culturii Petreşti — ca şi unele forme — pot fi recunoscute printre elementele specifice ale ceramicii pictate cucuteniene. Prezenţa picturii tricrome (benzi liniare negre pe fond roşu, avînd spaţiile intermediare umplute cu alb, alături de benzi roşii mărginite de linii negre pe învelişul alb), a benzilor liniare cu liniile de margine mai groase, a motivului spiralic şi a aceluia în şah etc., este revelatoare şi impune concluzia că cel puţin una dintre sursele ceramicii pictate cucuteniene trebuie căutată în ceramica policromă a culturii Petreşti, chiar dacă multe dintre vasele acesteia sînt ornamentate cu motive pictate cu negru-ciocolatiu pe fond-înveliş roşu. De altfel şi unele dintre forme trebuie avute în vedere — şi ne gîndim mai ales la suportul cvasicilindric, înalt şi gol în interior — aproape ca un burlan — avînd două găuri diametral opuse situate în zona superioară : această formă aşa de tipică pentru faza Cucuteni A — şi care lipseşte din cultura Precucuteni — nu se mai întîlneşte în variante similare în regiunea carpato-dunăreană decît tocmai în cultura Petreşti, deşi este sigur că ea îşi are originea în culturile Asiei Anterioare.

Este regretabil că nu avem pînă acum un studiu detaliat al formelor şi decorului ceramicii pictate a culturii Petreşti, pentru a putea cunoaşte

evoluţia acestora şi a preciza astfel din punct de vedere cronologic momentul apariţiei fiecărei variante; de vreme ce în evoluţia culturii Petreşti trebuie avute în vedere cel puţin două faze succesive, aceste precizări ar fi deosebit de importante pentru a adînci şi mai mult problema pe care o urmărim şi spre a se putea şti cu certitudine care anume dintre aceste elemente comune culturilor Petreşti şi Cucuteni au apărut în prima şi au fost transmise celeilalte chiar la începutul ei, şi dimpotrivă care se datoresc şi unei evoluţii paralele petrecute după ce punctul de plecare a fost declanşat în cultura Cucuteni (respectiv la sfîrşitul evoluţiei culturii Precucuteni) prin impulsul primordial primit de la cultura Petreşti.

Într-adevăr, aşa cum am avut prilejul să arătăm încă de acum cîţiva ani[1], se ştie că în aşezarea de la Gumelniţa s-a descoperit încă din 1925 în stratul A (= faza A2 din periodizarea culturii Gumelniţa) un fragment ceramic pictat care — după pastă şi decor — nu poate aparţine ceramicii gumelniţene şi trebuie socotit în chip sigur un import din cuprinsul culturii ceramicii pictate Petreşti. Pe de altă parte, unele dintre motivele decorative frecvente în aceasta din urmă amintesc, într-o anumită măsură, de ceramica pictată a fazei Cucuteni A-B, ceea ce ne arată că cel puţin în faza a II-a a existenţei sale, cultura Petreşti a fost contemporană cu faza Gumelniţa A2 şi cu o bună parte a evoluţiei culturii Cucuteni A, dăinuind probabil şi pînă după începutul fazei A-B, dacă nu chiar şi mai tîrziu.

Ţinînd seama de toate cele arătate mai sus, ni se pare că se impune concluzia că elementul fundamental care marchează naşterea culturii Cucuteni propriu-zise din cultura precucuteniană — şi anume ceramica pictată bi- şi tricromă în tehnica superioară înainte de ardere, pe vase arse în condiţii optime în cuptoare oxidante cu reverberaţie — se datoreşte într-o anumită măsură influenţei şi împrumuturilor din zona nord-estică a culturii Gumelniţa şi într-o măsură mai mare şi mai hotărîtoare acelora din cultura Petreşti. Faptul că o bună parte din ceramica pictată a fazei cu totul incipiente a culturii Cucuteni (A1 = Protocucuteni) este, aşa cum am amintit, mai apropiată — din punctul de vedere al condiţiilor de ardere şi al aspectului general — de produsele ceramice ale culturii Gumelniţa decît de acelea ale culturii Petreşti, trebuie să aibă şi el o anumită importanţă. Dacă săpăturile viitoare, pe scară mai întinsă, ne vor pune la îndemînă date absolut concludente care să confirme în chip definitiv existenţa unei etape Cucuteni A în care ceramica pictată să nu fi fost reprezentată decît prin ornamentarea bicromă, atunci va trebui să admitem că trecerea de la faza Precucuteni III la ceea ce s-a numit Protocucuteni (în periodizarea noastră Cucuteni A1) s-a făcut în principal sub influenţa contactului cu cultura Gumelniţa şi că, la scurtă vreme după aceasta, contactul cu cultura Petreşti a influenţat profund noua cultură materială abia născută din Precucuteni, transformînd-o în adevărata cultură Cucuteni, cu admirabila sa ceramică pictată policromă, superioară celeilalte nu numai din punct de vedere al decorului, ci şi din acela al tehnicii de preparare a vaselor înseşi. Dacă însă descoperirile viitoare vor

[1] Vladimir Dumitrescu, *Peut-on admettre — du point de vue chronologique — une participation des tribus de la civilisation à céramique peinte ouest-Transylvanie à la „migration Dimini"?* în *Swiatowit*, XXIII, 1960, p. 189—200.

arăta că ceramica tricromă este tot atît de veche ca şi aceea bicromă, atunci chiar periodizarea propusă acum de noi va trebuie revizuită şi totodată va rămîne stabilit că influenţa culturii Petreşti a avut nu numai un rol mai mare, dar chiar cu totul hotărîtor la naşterea culturii Cucuteni.

În sfîrşit, pentru a sublinia un ultim aspect al problemei originii culturii Cucuteni, precizăm că nu ni se pare să mai existe vreo îndoială asupra faptului că procesul naşterii culturii Cucuteni din cultura Precucuteni nu s-a putut petrece în nici un caz în zona vastă pe care este cunoscută această cultură încă din faza A, ci într-o zonă mult mai restrînsă, situată în regiunea de sud-vest a ariei ei ulterioare de răspîndire şi anume în sud-estul Transilvaniei, sud-vestul Moldovei şi eventual nord-estul Munteniei. Este limpede că numai în această zonă restrînsă s-a putut petrece acel contact între triburile precucuteniene pe de o parte şi acelea nord-est gumelniţene şi ale culturii Petreşti de altă parte, care să determine acele schimbări structurale în cultura materială a triburilor precucuteniene şi în special în ceramică, schimbări ce au dus la transformarea culturii Precucuteni III în cultura Cucuteni A. Acest contact a fost de altfel înlesnit nu numai de vecinătatea teritorială, ci şi de comunitatea etnică dintre triburile acestor trei culturi, care, după opinia ce a predominat pînă de curînd, erau toate triburi preindoeuropene, cu puternice trăsături mediteraneano-asiatice. Ele făceau parte dintr-o vastă comunitate etnică a sud-estului Europei, strămoşii lor comuni fiind, între alţii, şi purtătorii culturii Crişş-Starčevo din neoliticul vechi, în a căror cultură materială ceramica pictată jucase un rol important. Din cultura Criş-Starčevo ornamentarea pictată s-a transmis culturii Turdaş, suferind unele transformări care constituie un evident regres tehnic, dar apoi — o dată cu apariţia primelor elemente caracteristice ale culturii Petreşti — tehnica preparării vaselor, a pictării lor şi a arderii în cuptoare oxidante cu reverberaţie s-a perfecţionat din nou, depăşind-o cu mult pe aceea a culturii Criş-Starčevo. În altă ordine de idei, nu mai este azi nici o îndoială că această ultimă cultură ca şi triburile respective aveau o origine sud-orientală, avîndu-şi leagănul îndepărtat în Asia Anterioară, ajungînd treptat în Grecia şi în regiunile dunărene, iar de aici şi în acelea carpatice şi extracarpatice. Faptul că în acest fel — *dar numai în acest fel* — ceramica pictată a culturii Cucuteni se poate lega, prin aceea a strămoşilor săi îndepărtaţi, de marea familie a culturilor cu ceramică pictată din Asia Anterioară nu poate fi aici decît amintit, fără a mai fi nevoie să stăruim asupra lui. Destul să spunem că urmaşii cucutenieni i-au depăşit cu mult pe îndepărtaţii strămoşi din cultura Criş-Starčevo şi au creat produse de înaltă valoare artistică ce pot sta cu cinste alături de cele mai bune realizări ceramice ale culturilor materiale neolitice din Asia Anterioară, aducînd astfel o preţioasă contribuţie la creaţia artistică a omenirii neolitice.

3

Discuţiile purtate la începutul secolului nostru în legătură cu evoluţia, şi deci cu etapele de dezvoltare ale culturii Cucuteni-Tripolie şi cu succesiunea lor, nu merită să mai fie astăzi amintite decît eventual cu titlu

de istoric al cercetărilor, deoarece chiar privind problema exclusiv prin prisma celor spuse mai sus, astăzi este cu totul în afară de discuție că cea mai veche fază a culturii Cucuteni propriu-zise este faza A, în care noi încorporăm, așa cum s-a văzut, și preconizata fază sau cultură protocucuteniană. Datele de care dispunem astăzi îngăduie aprofundarea acestei probleme, dîndu-ne posibilitatea să încercăm o periodizare mai articulată, a cărei valoare nu constă în posibilitatea de a distinge în fiecare fază cît mai multe subfaze, mai ales pe baza criteriilor stilistic-tipologice, ci în aceea de a înțelege cît mai just evoluția culturii Cucuteni, a legăturii organice între aceste faze și etape și, eventual, a cauzelor de ordin economic-social sau de altă natură care au determinat transformările ce caracterizează etapele acestei îndelungate evoluții.

Cert este că și în această privință săpăturile din 1909—1910 de la Cucuteni marchează o dată, atît pentru că au pus capăt pentru totdeauna controversei asupra priorității fazei A asupra fazei B, cît și pentru că au reușit să precizeze o fază intermediară, denumită de H. Schmidt faza A-B și considerată de el mai mult ca o etapă de tranziție situată la începutul fazei B. Cercetările romînești dinainte și de după al doilea război mondial au dovedit însă că această așa-zisă fază de tranziție reprezintă o perioadă destul de cuprinzătoare, cu așezări și manifestări proprii de mare amploare, așa încît este preferabil să se renunțe la interpretarea ei drept o simplă fază de tranziție, ea trebuind să fie apreciată la justa ei valoare.

Evoluția culturii Cucuteni nu se face simțită însă numai o dată cu trecerea la această fază „intermediară", ci încă din timpul fazei A, așa încît trebuie să ne oprim în chip firesc asupra interpretării faptelor care, în cadrul acestei prime faze, ne îndreptățesc să precizăm diferitele momente ale dezvoltării culturii materiale a triburilor cucuteniene. Întrucît însă elementele în care aceste momente ale evoluției sînt sensibile — și am putea spune chiar : pipăibile — se află mai ales în domeniul ceramicii și anume în acela al ornamentării acesteia, ne vom restrînge aici tocmai la analiza decorului pictat. Într-adevăr, oricît de uniformă pare la prima vedere ornamentarea ceramicii policrome cucuteniene a fazei A, o analiză ceva mai strînsă permite împărțirea așezărilor respective în cîteva grupe care nu au o valoare regională ci, indiscutabil, una cronologică ; singura excepție în această privință ar putea-o reprezenta prima dintre aceste grupe, constituită (cel puțin pînă la ora actuală) din așezări situate exclusiv la apus de Prut, și care, în afară de valoarea cronologică, are și una regională. Această primă grupă de așezări sau straturi bine precizate ale fazei A reprezintă tocmai ceea ce s-a numit la început faza sau cultura Protocucuteni. Pornind de la datele publicate de cercetătorul de la Izvoare, care socotea că a putut distinge două nivele diferite „protocucuteniene", în cel mai vechi cunoscîndu-se, în cadrul ceramicii pictate, aproape numai ornamentarea bicromă, iar în cel mai nou decor bicrom alături de ornamentare policromă în trei culori[1], și considerînd că nici una dintre manifestările acestor nivele (și ale așezărilor în care, din punct de vedere al ornamentării ceramicii, avem de-a face cu ceramică bicromă și tricromă) nu

[1] R. Vulpe, *Izvoare, loc. cit.*

constituie elemente majore care să ne determine să vorbim despre o „cultură Protocucuteni" (așa cum pe bună dreptate se poate vorbi despre o cultură precucuteniană), am încorporat aceste manifestări în prima fază a culturii Cucuteni (faza A), postulînd încadrarea așezărilor (sau nivelelor) cu ceramică pictată exclusiv bicromă într-o etapă inițială, A1, iar a acelora în care apare și ceramica tricromă alături de aceea bicoloră în altă etapă imediat următoare, A2. În felul acesta, toate celelalte așezări cucuteniene cu ceramică pictată policromă (dar fără ceramică pictată în două culori) au fost înglobate de noi într-o etapă finală, A3, despre care — încă de la început — am spus că va trebui să fie ulterior subîmpărțită în două sau mai multe etape.

În funcție de toate cele spuse mai sus, nu pare necesar să modificăm deocamdată prima parte a periodizării noastre, așa încît vor rămîne înscrise într-o primă etapă A1 toate așezările sau straturile în care ceramica pictată este reprezentată exclusiv prin ceramica bicoloră, dar alături de care apar în chip firesc și alte specii ceramice, nepictate, dintre care interesează aici, din punctul de vedere al periodizării fazei A, ceramica cu ornamente adînc-incizate. De asemenea etapa A2 va cuprinde așezările cucuteniene în care, alături de ceramica bicromă se întîlnește și ceramica policromă, după cum se găsește mai departe bogat reprezentată și ceramica cu ornamentare incizată de neîndoielnică esență precucuteniană. Numai în caz că totuși săpăturile viitoare vor infirma existența unui nivel conținînd exclusiv ceramică bicromă, va trebui să contopim etapele A1 și A2 într-una singură. În etapa A3 am include în schimb acum numai acele așezări a căror ceramică pictată este exclusiv policromă, dar în care s-a mai găsit și ceramică cu ornamente incizate. În sfîrșit, am adăuga încă o etapă, A4, din așezările căreia a dispărut ornamentarea incizată, menținîndu-se aproape exclusiv decorul pictat policrom [1]. În unele dintre aceste așezări apare acum și o nouă specie de ceramică bicoloră, dar cu totul de altă factură decît acea a etapelor de început (decor alb pe fond sau înveliș roșu), dar și decor ciocolatiu pe fond alb = Fedeleșeni.

---

[1] Pentru a evita orice greșită interpretare a acestor caracterizări, expuse aici în chip cu totul rezumativ, precizăm că în toate fazele și etapele de dezvoltare ale culturii Cucuteni se întîlnește, în ceramica numită de folosință casnică, și o categorie decorată cu unele proeminențe-apucători, cu brîuri alveolare și cu o specie de barbotină simplă (în special chiupuri mari de provizii), care nu diferă în nici un fel de la o etapă la alta și deci nu trebuie luată aici în discuție. Pe de altă parte, chiar în cadrul ceramicii pictate se întîlnesc unele variante de mai mică importanță care nu pot forma aici obiectul unei discuții aprofundate. Așa de exemplu chiar în așezarea de la Hăbășești, lipsită de pictură bicromă de factură veche și încadrată astfel în periodizarea noastră în faza A3, se mai întîlnește încă pe ceramica cu ornamente incizate și pictură *roșie crudă*, de evidentă factură și reminiscență precucuteniană, fără ca aceasta să ne dea dreptul să o situăm într-o etapă prea veche a fazei A. În noua periodizare propusă aici, așezarea de la Hăbășești se încadrează în chip firesc tot în etapa A3, deci imediat după cele două etape de început ale fazei A. În altă ordine de idei, chiar unele vase cu decor policrom de la Cucuteni și din alte așezări (de ex. Hăbășești) au pe buza interioară decor negru-ciocolatiu pe fondul roșcat al vasului, ceea ce în fapt duce la un efect bicrom, dar evident de altă esență decît acela din primele etape. Asemănarea acestei categorii ceramice cu unele vase din faza Cucuteni A-B ne-a determinat la un moment dat în chip greșit să credem că în așezarea de la Hăbășești s-ar putea întrevedea zorile fazei A-B, deși această așezare este departe de a se situa la sfîrșitul fazei A.

Asupra ceramicii bicrome din primele etape nu ni se pare necesar să stăruim prea mult. Ne mulțumim să amintim că ceramica bicromă cucuteniană este în genere de factură tehnică mai puțin îngrijită, semănînd în felul acesta cu ceramica nepictată din aceeași etapă, dar și cu ceramica nord-est-gumelnițeană cu pictură albă. Totuși și unele dintre vasele care pot fi încadrate cu siguranță în etapa A 1 sînt lucrate dintr-o pastă fină, bine preparată și arse de asemenea într-o tehnică superioară, similară aceleia a ceramicii policrome. Totodată nu trebuie uitat că, din toată ceramica pictată cucuteniană realizată înainte de ardere, ea este singura specie care combină, pe aceleași vase, decorul pictat cu acela incizat, procedeu care poate fi considerat moștenit din ceramica precucuteniană, deși atunci pictura era aplicată *după* ardere. Este util să precizăm de asemenea că în ornamentarea policromă a ceramicii din faza A, alături de uniformitatea generală despre care am vorbit, care privește atît motivele decorative cît și culorile folosite, se pot observa și unele diferențieri a căror semnificație în legătură cu aspectul evolutiv al problemei ne scapă încă. Alături de decorul în benzi foarte înguste, pictate pe (sau crușate din) învelișul ce constituie în acest caz un cîmp predominant, se întîlnesc *în aceleași așezări* și benzi late trasate sau crușate în așa fel încît ele ocupă o suprafață tot atît de mare ca aceea a cîmpului pe care se desfășoară. În aceste ultime cazuri valoarea ornamental-motivistică a decorului este sensibil egală cu aceea a fondului; tocmai de aceea, ca și din pricină că procedeul crușării (rezervării) motivului ornamental se întîlnește paralel cu acela al pictării propriu-zise, am socotit încă de acum două decenii[1] că definirea decorului policrom al ceramicii cucuteniene din faza Cucuteni A drept un decor exclusiv crușat (așa cum afirmase H. Schmidt) nu corespunde realității.

În stadiul actual al cunoștințelor noastre ni se pare deci prematur să încercăm o periodizare a ceramicii cu decor policrom în funcție de lățimea sau îngustimea benzilor și de amploarea suprafeței pe care ele o reprezintă în întinderea totală a zonei decorate, deși recunoaștem că înclinăm să credem că o așezare ca aceea de la Calu — în care benzile sînt mai late și mai spațiate — poate fi considerată chiar numai pe baza acestui singur fapt mai veche decît așezările în care — alături de benzi de lățime normală — se întîlnesc în măsură dominantă și benzi înguste și dese. O poziție intermediară ar putea să ocupe așezările în care benzile au aproape în totalitatea lor o lățime medie, am spune normală (vezi de pildă așezările de la Cucuteni și Ruginoasa), deși — repetăm —deocamdată aceasta trebuie considerată mai mult ca o impresie decît ca o concluzie, căci unele motive foarte spațiate se întîlnesc în așezări din care nu lipsește ceramica bicromă și deci, și din acest punct de vedere, trebuie plasate la începutul fazei A. Pe de altă parte s-ar mai putea emite ipoteza că această diferență în lățimea benzilor ar fi legată de existența unor variante regionale, însă din ceea ce ne putem da seama în funcție de așezările mai bine cunoscute, credem că această ipoteză nu poate fi încă sprijinită pe date certe, așa încît nu ne oprim la ea. De altfel un răspuns definitiv în această privință este neapărat condiționat

[1] Vladimir Dumitrescu, *La station préhistorique de Traian*, *loc. cit.*, p. 88 și urm.

de o prealabilă cartografiere detaliată a tuturor aşezărilor cu ceramică cucuteniano-tripoliană policromă, în care s-ar indica şi caracterul predominant al benzilor. Cum însă în unele aşezări se întîlnesc în acelaşi strat vase pictate cu benzi late, alături de altele cu benzi înguste, problema rămîne deocamdată deschisă.

Un alt aspect al problemei raportului cronologic dintre diferitele maniere ale picturii tricrome poate fi schiţat în funcţie de benzile neunitare compuse din mai multe linii paralele, întîlnite frecvent în unele aşezări ale fazei A. Într-o vreme cînd ceramica precucuteniană cu ornamente adînc incizate era cunoscută destul de puţin (ca să nu spunem aproape de loc) pe teritoriul Romîniei, am fost înclinat să cred că benzile compuse din linii paralele din pictura cucuteniană se datoresc unei influenţe a ceramicii incizate tripoliene[1]. Totodată, neapreciind just faptul că asemenea benzi de linii paralele apar şi în aşezări ce trebuie situate într-o perioadă de început a fazei Cucuteni A, am fost tentat să cred pe de o parte că predominarea benzilor de linii paralele în ceramica pictată a unor grupe ale fazei Cucuteni A-B se datoreşte unui aport cultural şi etnic al triburilor de la răsărit de Nistru, şi pe de altă parte că aşezările din faza Cucuteni A (de exemplu Hăbăşeşti) în care asemenea benzi de linii paralele sînt frecvente, trebuie plasate spre sfîrşitul fazei Cucuteni A. Este evident că la prima dintre aceste ipoteze trebuie să renunţăm, deoarece acum se cunoaşte şi la apus de Prut destul de multă ceramică precucuteniană, chiar mai veche decît aceea de la răsărit, iar benzile compuse din linii paralele pictate, întîlnite încă din etapa Cucuteni A2[2], trebuie considerate o moştenire locală transpusă în tehnica picturii. Iar întrucît ele se întîlnesc începînd chiar din această etapă destul de timpurie a fazei Cucuteni A şi se menţin şi în etapele următoare, nu este nici un motiv să ne îndoim că ele au fost transmise fazei A-B direct din ceramica pictată a fazei A, fără intermediul sau aportul vreunui element etnic sau cultural venit dinspre est, care să indice o mişcare de triburi determinantă pentru trecerea de la faza Cucuteni A la faza A-B. Pe de altă parte, asemenea benzi pictate fiind frecvente şi în cultura Petreşti, se poate crede că de aici a venit impulsul care a determinat adoptarea lor în ceramica pictată veche cucuteniană. În sfîrşit, este de presupus că în decursul desfăşurării existenţei fazei Cucuteni A — probabil în timpul etapelor A2-A3 — s-a mai adăugat un aport cultural sau etnic venit dinspre nord sau nord-est, căruia i se datoreşte introducerea decorului cu gropiţe, de altă natură şi altfel organizat decît acela din zona răsăriteană de stepă şi foarte frecvent întîlnit în ceramica unor aşezări cucuteniene, ca de exemplu la Hăbăşeşti.

Dar înainte de a trece mai departe, se cuvine să mai facem cîteva observaţii ce ni se par departe de a fi de ordin secundar. Într-adevăr, dacă cele spuse mai sus sînt în conformitate cu faptele constatate în zona apuseană a vastei arii de răspîndire a culturii Cucuteni, nu tot acelaşi lucru

---

[1] Vladimir Dumitrescu, *La station préhistorique de Traian*, *loc cit.*, p. 98 şi urm.

[2] Idem, *Complexul cultural Cucuteni*, *loc. cit.*, p. 66, unde am precizat că banda decorativă a fazei Cucuteni A-B este de cele mai multe ori compusă dintr-o serie de linii paralele, „procedeu cunoscut de altfel încă de la sfîrşitul protocucutenianului şi începutul etapei Cucuteni A2”.

se poate spune şi pentru zona răsăriteană, niproviană. În primul rînd, cel puţin pînă acum, nu se cunosc în zona răsăriteană aşezări care să poată fi încadrate în etapele noastre A1 şi A2, fapt explicabil prin însăşi zona restrînsă unde s-a petrecut procesul de naştere al culturii Cucuteni pe rădăcinile precucuteniene; acest fapt dovedeşte la rîndul lui fie că triburile culturii ceramicii pictate s-au răspîndit mai spre răsărit într-o etapă mai tîrzie (A3), fie că — deoarece şi în zona estică vieţuiseră aceleaşi triburi tîrzii precucuteniene —, ele au transmis mai tîrziu noile lor creaţii culturale acelora. Unele descoperiri din anumite aşezări precucuteniene din zona răsăriteană de dincolo de Nistru (încadrate de T. Passek în etapa sa Tripolie A) par a dovedi că acolo etapa finală precucuteniană a dăinuit mai mult, acoperind probabil şi perioada de timp corespunzătoare etapelor A1 şi A2 din zona vestică. În legătură cu această problemă trebuie amintit aici depozitul de cîteva sute de obiecte de cupru descoperit recent în aşezarea de la Cărbuna (sudul R.S.S. Moldoveneşti) şi încadrat de T. Passek în faza Tripolie A (= Precucuteni III). Vasul în care au fost găsite aceste obiecte are însă analogii nu numai în ceramica de la Alexandrovka, lîngă Odesa, unde — după unele informaţii — îşi face apariţia şi pictura, dar şi în unele vase de la Truşeşti, datînd din etapa Cucuteni A2; iar vasul ce a îndeplinit rolul de capac este şi el tipic din toate punctele de vedere pentru etapele Cucuteni A1-A2, chiar dacă reprezintă o formă de tradiţie precucuteniană. Pe de altă parte, foarte multe dintre piesele înseşi (figurine stilizate de tip cicladic-troian, brăţări cu mai multe spirale, dinţi de cerb şi alţii imitaţi în aramă etc.) îşi au analogii absolut concludente în aşezări cucuteniene ce nu pot fi mai vechi de etapa Cucuteni A2 mergînd pînă în etapa A3 (Hăbăşeşti), dar *nu* şi în ultima fază precucuteniană. Aceste fapte ne îndeamnă să credem că depozitul de la Cărbuna trebuie datat într-o perioadă corespunzătoare etapei Cucuteni A2. Cît priveşte celelalte probleme pe care le pune depozitul amintit, ele nu pot fi discutate aici.

Pe de altă parte, se constată că în regiunile de nord şi nord-est ceramica incizată de tradiţie precucuteniană din aşezările ce trebuie încadrate în etapa Cucuteni A3 are o amploare neobişnuită, fiind de departe superioară numeric ceramicii pictate, aşa încît şi pe această bază se poate afirma că ceramica pictată a fost *iniţial* străină acestui mediu, reprezentînd un bun cultural (şi poate chiar un aport etnic mai puţin important) venit dinspre sud-vest. Acest fapt sprijină şi el concluzia noastră că aria niproviană *nu a intrat* în zona primordială de formare a culturii ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie.

Şi în sfîrşit, impietînd întrucîtva asupra discutării etapelor următoare, amintim că în zona de nord şi nord-est a ariei de răspîndire a culturii Cucuteni-Tripolie, ceramica cu decor adînc-incizat de factură precucuteniană dăinuieşte nu numai pînă la sfîrşitul fazei A, dar se întîlneşte şi în aşezări avînd unele elemente pictate din faza A-B şi chiar în aşezări cu ceramică pictată absolut tipică pentru faza Cucuteni B (= Tripolie C/I). În unele dintre aceste aşezări ceramica pictată reprezintă de altfel un procent infim din întreaga ceramică descoperită, aşa încît şi acest fapt îndreptăţeşte încheierea noastră de mai sus: dacă în preajma Nistrului, deşi deocamdată lipsesc etapele de început ale culturii Cucuteni (A1 şi A2), este bine repre-

zentată etapa ei principală (A3), ceea ce dovedeşte pătrunderea relativ timpurie a elementelor noii culturi în aceste regiuni, desigur datorită şi vecinătăţii cu aria de formare a ei, în schimb în zona niproviană, ceramica pictată (şi probabil şi unii purtători ai ei) pătrunde puţin şi joacă un rol secundar faţă de elementele culturale (şi etnice) ale precucutenianului, a căror persistenţă se constată în această zonă răsăriteană pînă aproape de sfîrşitul culturii Cucuteni-Tripolie.

Cît priveşte durata diferitelor etape ale fazei Cucuteni A, este evident că orice încercare de precizare absolută ar fi deocamdată pură speculaţie. Iar în ceea ce priveşte datarea fazei Cucuteni A în întregul ei, vom reveni la sfîrşitul acestui studiu. Se poate spune totuşi, şi credem fără a greşi, că etapa de început a fazei Cucuteni A a avut o durată mai scurtă decît etapele A2 şi A3, după cum de altfel şi etapa finală, A4, va fi fost de scurtă durată. Aceste afirmaţii se bazează în primul rînd pe faptul că marea majoritate a aşezărilor cucuteniene ce se înscriu în faza Cucuteni A aparţin etapei A3. S-ar putea totuşi ca şi etapa A2, în care ceramica bicoloră persistă încă alături de ceramica policromă nou apărută, să fi dăinuit şi ea destul de mult, ţinînd seama de faptul că în unele aşezări tipice (Ariuşd, Bonţeşti) s-au descoperit straturi suprapuse groase de cîţiva metri, care indică desigur o îndelungată existenţă a aşezărilor respective.

Ca reprezentante tipice pentru diferitele etape ale fazei Cucuteni A, aşa cum au fost definite în paginile precedente, ar putea fi considerate următoarele aşezări :

Etapa A1 : Primul nivel cu ceramică bicromă de la Izvoare (II1); unele locuinţe de la Tîrpeşti.

Etapa A2 : Ariuşd, Bonţeşti, Frumuşica[1], Truşeşti, nivelul II2 de la Izvoare.

Etapa A3 : Hăbăşeşti, Cucuteni.

Etapa A4 : Ruginoasa, Fedeleşeni.

Menţionăm însă că aşezarea de la Hăbăşeşti trebuie situată chiar la începutul etapei respective (A3), unele elemente ale sale constituind supravieţuiri ce par mai vechi chiar decît unele dintre materialele aşezărilor din etapa A2 (de exemplu Truşeşti). Iar Ruginoasa — situată de noi în etapa A4 — trebuie considerată printre cele mai vechi aşezări ale acestei etape, aproape sau parţial sincrone cu ultimele aşezări (Cucuteni) ale etapei precedente (A3), de care nu o desparte decît lipsa decorului incizat[2]. De asemenea deocamdată cel mai recent aspect al etapei finale a fazei Cucuteni A

[1] S-ar putea de altfel ca la Frumuşica să existe mai multe nivele diferite ale fazei A, chiar dacă nu s-au făcut în această privinţă observaţiile stratigrafice de rigoare. După cum aici locuinţele cu ceramică din fazele A, A-B şi B s-au găsit aproximativ la aceeaşi adîncime, n-ar fi exclus să fi existat şi locuinţe conţinînd numai ceramică bicromă, iar altele ceramică bicromă şi ceramică policromă şi, în sfîrşit, altele în care să se fi descoperit numai ceramică policromă. În acest caz în aşezarea de la Frumuşica ar putea fi reprezentate toate primele trei etape ale fazei Cucuteni A, şi nu numai etapa A2. Din păcate descoperitorul nu a dat nici o precizare care să lămurească acest aspect al problemei.

[2] La Ruginoasa nu s-au găsit decît două-trei fragmente cu decor incizat în şănţuleţe, fapt care dovedeşte că această specie ceramică era pe punct de dispariţie. Este clar însă că fragmentele cu striuri-zgîrieturi, aparţinînd în general unor vase mari „de bucătărie" (v. Hortensia Dumitrescu, *La station préhistorique de Ruginoasa*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 56 şi urm., cf. fig. 21/1, 3, 5, 8), nu pot fi atribuite speciei ceramice cu decor incizat spiralo-

ni se pare a fi acela reprezentat prin ceramica pictată a așezării de la Fedeleșeni, unde — alături de policromie în trei culori — apare o nouă specie de bicromie de care s-ar putea lega unele dintre manifestările fazei următoare, Cucuteni A-B. Dacă în viitor astfel de așezări se vor înmulți și caracteristicile lor vor putea fi conturate mai îndeaproape, va trebui probabil să le trecem într-o etapă A5, care ar fi cu adevărat etapa finală a fazei Cucuteni A.

Întorcîndu-ne la încheierile noastre de mai sus în legătură cu elementele specifice ale diferitelor etape ale fazei Cucuteni A, ne-ar fi greu să indicăm, în stadiul actual al cunoștințelor noastre, cauzele de ordin intern și extern care au determinat toate aceste schimbări și această evoluție stilistică. Din punctul de vedere al stadiului de dezvoltare a societății primitive cucuteniene, al uneltelor de producție și al relațiilor de producție, al caracteristicilor de ordin general ale așezărilor etc., nimeni nu ar putea face, în chip valabil, precizări și discriminări în acest domeniu, deoarece este cu totul evident că în acest răstimp nu s-a petrecut nici o transformare sensibilă în viața triburilor cucuteniene. De aceea, credem că, după însușirea picturii tricrome, evoluția pe care o constatăm în cadrul ceramicii pictate a fazei A nu reprezintă decît o dezvoltare de ordin pur formal, stilistic, fără a constitui ecoul unor transformări de ordin economic-social, deși este evident că pentru noi ele au și o valoare cronologică. Influența culturii Petrești a putut juca un anumit rol și în această transformare de ordin stilistic, după cum s-ar putea presupune că dispariția decorului adînc-incizat s-a petrecut într-o vreme cînd el încetează de a mai juca un rol important și în cultura Gumelnița, înrudită din atîtea puncte de vedere cu cultura Cucuteni, deși această înrudire credem că nu îndreptățește și încadrarea culturii Gumelnița în marea familie neolitică a culturilor cu ceramică pictată, cum s-a făcut de curînd.

VLADIMIR DUMITRESCU

ПРОИСХОЖДЕНИЕ И ЭВОЛЮЦИЯ КУЛЬТУРЫ КУКУТЕНИ—ТРИПОЛЬЕ

I

РЕЗЮМЕ

Благодаря расширению археологических исследований, посвященных культурам восточно-европейской расписной керамики в СССР и РНР, в распоряжение историков был предоставлен целый ряд новых данных, обусловивший пересмотр вопроса о происхождении и развитии культуры Кукутени-Триполье. Судя по новым сведениям, эту культуру в

meandric, așa încît nu contrazic cele arătate mai sus. De altfel pasta și arderea ceramicii cu striuri sînt de calitate superioară, foarte apropiată și uneori identică cu aceea a ceramicii pictate, fapt explicabil dacă ținem seama că uneori acest decor este aplicat pe unele vase ornamentate parțial și cu motive pictate policrome (de ex. H. Schmidt, *Cucuteni*, pl. 8/5).

значительной мере можно считать результатом более древней эволюции, существенные компоненты которой обрисовываются довольно четко; в то же время ее можно проследить по этапам развития, характерные черты которых хорошо известны в настоящее время.

Прежние попытки установить происхождение культуры Кукутени-Триполье были обречены на неудачу из-за недостатка известных данных и главным образом потому, что до 1936 г. на всей территории распространения культуры расписной керамики не была известна какая-либо другая, более древняя неолитическая культура, с которой ее прямо или косвенно можно было бы связать. Первые раскопки 1936 года в Извоаре (р-н Пятра Нямц) и последующие исследования уточнили, что, по крайней мере в Молдове, бытовала более древняя неолитическая культура, характеризующаяся как врезанным орнаментом, так и узором, сделанным при помощи гребня или колесика.

Позднее удалось точнее определить эту докукутенскую культуру и, таким образом, в настоящее время можно говорить о трех основных обликах ее развития: I. Траян — Дялул Вией (Зэнешть); II. Ларга Жижией; III. Извоаре — Траян — Дялул Фынтынилор (=Триполье А).

Первая докукутенская фаза и, следовательно, докукутенская культура как таковая, является результатом слияния важнейших и второстепенных элементов. Первый из основных факторов представлен местными — и в то время автохтонными — элементами, относящимися к культуре линейной керамики, которая бытовала в Молдове уже со второй половины раннего неолита; вторым фактором являются элементы южно-бужской культуры, а третий представлен племенами культуры Боян-Джулешть, вероятно пришедшими с юго-запада. Из числа второстепенных факторов упомянем известный вклад добруджской культуры Хаманджия.

Процесс образования этого нового культурного синтеза (фаза Докукутени I) развернулся, однако, не на всей, столь обширной территории будущего распространения культурного комплекса Кукутени-Триполье, а лишь исключительно в ее западно-юго-западной части.

Две последующих докукутенских фазы — результат местной эволюции, причем последняя непосредственно предшествует древнейшей фазе культуры Кукутени, которой она передала многочисленные характерные элементы . Все же основную характерную черту новой материальной культуры, а именно отличающийся *высокой техникой расписной орнамент, нанесенный на сосуд до обжига*, нельзя считать наследием докукутенской культуры, даже если, наряду с сырой росписью после обжига,со времен последней фазы этой культуры и сохранились редкие образцы росписи до обжига. Поэтому мы думаем, что невозможно уже утверждать, что расписная керамика является спонтанным творчеством потомков докукутенских племен, ставших таким образом носителями культуры Кукутени, тем более, что известные нам данные о соседних культурах заставляют учитывать и некоторые внешние факторы.

Действительно, носители культуры Гумельница в Мунтении знали с самого начала бытования этой культуры — то есть в период, совре-

менный фазе Докукутени III—роспись графитом до обжига, унаследованную от культуры Боян. В то же время они использовали, особенно на северо-востоке, и белую роспись до обжига.

Следовательно, весьма вероятно, что унаследование белой росписи из культуры Гумельница является одним из внешних факторов появления кукутенской расписной керамики, тем более что древнейшая фаза культуры Кукутени (по нашей периодизации фаза Кукутени А, а согласно другим исследователям — первый горизонт Протокукутенской культуры) характеризуется двукрасочной росписью, причем белая краска использована для узора, а не для фона. Все же нельзя допустить, что этот внешний фактор наряду с докукутенским наследием мог бы обусловить возникновение кукутенской многоцветной керамики. Следует учитывать то, что в непосредственной близости к юго-западному участку культуры Кукутени (Ариушд) распространилась культура трансильванской расписной керамики типа Петрешть, носители которой знали и многокрасочную роспись. Древнейшая фаза этой культуры была несомненно современна последней фазе культуры Докукутени. Расписанная до обжига керамика содержит довольно много как декоративных и технических элементов, так и некоторые типичные формы, которые снова встречаются в кукутенской многокрасочной керамике. Поэтому мы вправе утверждать, что именно культура Петрешть была одним из решающих факторов возникновения культуры Кукутени.

Учитывая орнаментику керамики, древнейшую фазу культуры Кукутени можно теперь подразделить на 4 этапа: A1 = двукрасочная роспись наряду со врезанным орнаментом, иногда на одном и том же сосуде; A2 = дву- и трехкрасочная роспись наряду с врезанным орнаментом; A3 = трехкрасочная роспись наряду с врезанным орнаментом; A4 = трех -и двукрасочная роспись новой фактуры, причем врезанный орнамент отсутствует.

ORIGINE ET ÉVOLUTION DE LA CIVILISATION DE CUCUTENI-TRIPOLIE

I

RÉSUMÉ

Grâce à l'essor pris par les recherches archéologiques sur la civilisation de la céramique peinte est-européenne de l'U.R.S.S. et de la R.P. Roumaine, on dispose d'une série impressionnante de données nouvelles, qui ont amené la révision des problèmes concernant l'origine et l'évolution de la civilisation de Cucuteni-Tripolie. Compte tenu de ces nouvelles données, ladite civilisation peut être considérée, dans une large mesure, comme le résultat d'une évolution antérieure, dont il est possible de définir les

éléments constitutifs essentiels ; elle peut, d'autre part, être suivie à travers ses étapes de développement, dont les traits les plus caractéristiques sont aujourd'hui bien connus.

Les tentatives plus anciennes en vue de déterminer la genèse de la civilisation de Cucuteni-Tripolie étaient condamnées à l'échec par suite de l'insuffisance des données connues et, surtout, du fait que jusqu'en 1936 on ne connaissait — dans toute l'aire de diffusion de la civilisation de la céramique peinte — aucune autre civilisation néolithique indiscutablement plus ancienne à laquelle la civilisation de Cucuteni-Tripolie pût être reliée directement ou indirectement. Les premières fouilles d'Izvoare (distr. de Piatra Neamţ), pratiquées en 1936, de même que celles qui leur ont fait suite, ont établi qu'il a existé, tout du moins en Moldavie, une civilisation néolithique antérieure, caractérisée par un décor incisé, ou imprimé au peigne ou à la roulette, directement liée à la civilisation de Cucuteni.

Par la suite, cette civilisation précucuténienne a pu être mieux définie et il est possible actuellement d'y reconnaître trois phases principales de développement : I, Traian-Dealul Viei (Zăneşti) ; II, Larga Jijiei ; III, Izvoare I 2, Traian—Dealul Fîntînilor (=Tripolie A).

La première phase précucuténienne et, par conséquent, la civilisation précucuténienne elle-même sont le résultat d'une fusion de facteurs principaux et d'autres de moindre importance. Parmi les facteurs principaux, le premier est constitué par les éléments locaux — autochtones à cette époque — appartenant à la civilisation de la céramique rubanée, éléments qui existaient en Moldavie dès la seconde moitié du néolithique ancien ; un second facteur est constitué par les éléments de la civilisation du bassin inférieur du Boug ; le troisième facteur, enfin, est représenté par les tribus de la civilisation de Boian-Giuleşti, venues probablement du sud-ouest. Parmi les facteurs secondaires, il faut citer les apports de la civilisation de Hamangia, de la Dobrogea.

Le processus de formation de cette nouvelle synthèse culturelle que représente la phase Precucuteni I n'a pas eu lieu sur tout le territoire qui constituera à l'avenir l'aire de diffusion de la civilisation de Cucuteni-Tripolie, mais exclusivement dans la zone ouest-sud-ouest de celle-ci.

Les deux phases suivantes de Precucuteni sont le résultat d'une évolution locale, la dernière en date précédant directement la phase la plus ancienne de la civilisation de Cucuteni, à laquelle elle a transmis plusieurs éléments caractéristiques. Néanmoins, l'élément le plus caractéristique de cette civilisation — à savoir *le décor peint, d'une technique supérieure, appliqué sur les vases avant la cuisson* — ne peut être considéré comme un héritage précucuténien, même si l'on tient compte des quelques rares exemplaires de peinture antérieure à la cuisson qui, à côté de la peinture crue après cuisson, semblent provenir de la dernière phase précucuténienne. Aussi, selon l'auteur, n'est-il plus possible de soutenir que la céramique peinte représenterait une création spontanée des descendants des tribus précucuténiennes, devenus de la sorte cucuténiens, d'autant plus que les données concernant les civilisations avoisinantes imposent de tenir compte de certains facteurs extérieurs.

En effet, la civilisation de Gumelniţa, de Valachie, connaissait dès ses débuts — donc à une époque contemporaine de la phase Precucuteni III — la peinture au graphite appliquée avant la cuisson, elle-même d'ailleurs un héritage de la civilisation de Boian ; mais elle pratiquait également, surtout dans la zone nord-est de son aire, la peinture en blanc exécutée avant la cuisson.

Il semble donc assez probable que la transmission du décor peint en blanc de la civilisation de Gumelniţa constitue l'un des facteurs extérieurs qui ont contribué à la genèse de la céramique peinte cucuténienne, surtout si l'on a en vue le fait que la phase la plus ancienne de la civilisation de Cucuteni (phase Cucuteni A1, d'après la périodisation de l'auteur, ou, d'après celle adoptée par d'autres archéologues, le premier niveau Protocucuteni) est caractérisée surtout par une peinture bichrome, dans laquelle le blanc ne constitue pas le fond, mais une couleur utilisée pour tracer le décor. Toutefois, on ne saurait admettre que la seule association de ce facteur extérieur et des héritages précucuténiens ait donné naissance à la céramique polychrome cucuténienne. Il faut tenir compte du fait que, dans le voisinage immédiat de la zone sud-ouest de la civilisation de Cucuteni (Ariuşd), s'est diffusée la civilisation de la céramique peinte transylvaine du type Petreşti, qui connaissait aussi la peinture polychrome et qui, dans sa phase la plus ancienne, a certainement été contemporaine de la dernière phase de la civilisation Precucuteni. Cette céramique peinte avant la cuisson comprend, dans son décor, dans sa technique et dans ses formes, assez d'éléments que l'on retrouve dans la céramique polychrome cucuténienne pour autoriser l'auteur à affirmer que la civilisation de Petreşti a constitué un facteur essentiel dans la genèse de la civilisation de Cucuteni.

La phase la plus ancienne de la civilisation de Cucuteni peut, aujourd'hui, d'après le décor de sa céramique, être répartie en 4 étapes : A 1 = peinture bichrome à côté du décor incisé, parfois sur les mêmes vases ; A 2 = peinture bichrome et trichrome, à côté de vases à décor incisé ; A 3 = peinture trichrome, à côté de vases à décor incisé ; A 4 = peinture trichrome et bichrome d'une nouvelle facture et abandon du décor incisé.

INSCRIPȚII INEDITE DIN DOBROGEA

În lapidariul Muzeului de arheologie din Constanța, există un numeros lot de inscripții în limba greacă sau latină, inedite, provenite fie din colecțiile preexistente reorganizării acestei instituții, fie adunate în ultimii ani, cu ocazia săpăturilor arheologice executate în oraș și în regiune, ori descoperite întîmplător de muncitorii constructori sau colectiviști.

În cele ce urmează vom prezenta un număr de 19 inscripții alese dintre cele mai semnificative.

1. *Panduru* (r. Istria). Altar votiv de calcar cu inscripție în limba greacă. Dimensiuni : 0,700 × 0,700 × 0,620 m. Monumentul este foarte avariat pe latura și în colțul superior drept. Partea inferioară lipsește total. Suprafața scrisă a suferit dăltuiri, ceea ce o face greu lizibilă. Inv. 45.

Literele inscripției sînt săpate îngrijit. Remarcăm literele Θ cu bară scurtă în interior și *Y* cu o liniuță transversală. Înălțimea literelor : 0,030—0,040 m (fig. 1).

A mai fost publicată de I. Micu[1] cu o lectură incompletă și cu întregiri numai în rîndurile 1 și 2, ceea ce ne-a îndemnat să o reluăm.

Dedicația în cinstea lui Lucius Verus (161—169) ar putea proveni de la Histria, de unde a fost ridicată într-o perioadă mai recentă și abandonată în satul Panduru, unde a și fost găsită[2].

2. *Pantelimonul de Sus (ULMETUM)*. Altar votiv de calcar cu inscripție în limba latină, descoperit întîmplător în 1958, de către săteni, lîngă zidul de incintă al castrului. Dimensiuni : 0,395 × 0,423 × 0,415 m. Fiind spart pe toate laturile, mai ales sus și jos, textul a avut mult de suferit. Inv. 26. Scrierea, neîngrijită, manifestă tradiții grecești prin folosirea lui Δ (delta) în locul lui *D* și mai ales *E* (epsilon) lunar. Înălțimea literelor : 0,025—0,037 m (fig. 2).

În ciuda spărturilor de-a lungul rîndurilor 2 și 9, sînt totuși clare părți din cuvinte, care impun întregirile propuse. Reconstituirea ultimelor

---

[1] I. Micu, *Călăuza vizitatorului în Muzeul regional Dobrogea*, 1937, p. 36, nr. 201.

[2] Satul se găsește la circa 20 km nord-vest de cetatea vest-pontică.

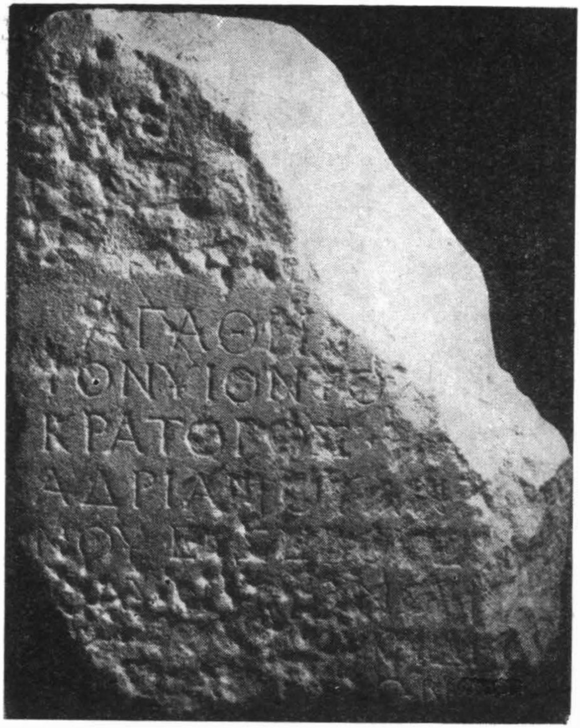
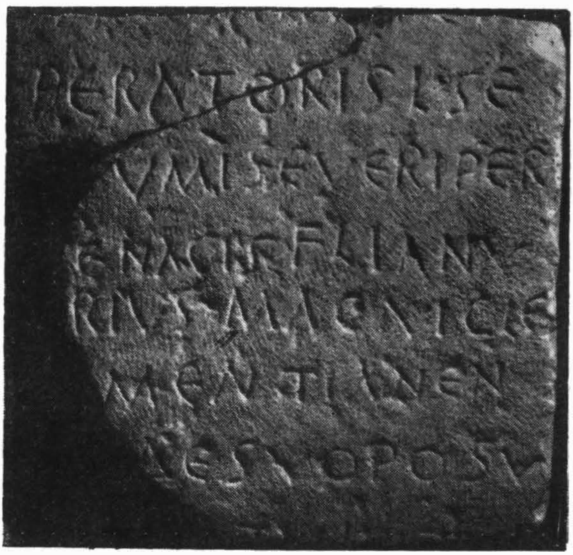

Fig. 1. — Altar votiv cu inscripție în limba greacă (com. Panduru, r. Istria).

'Αγαθῆ τ[ύχῃ]
τὸν υἱὸν το[ῦ αὐτο-]
κράτορος [Καίσαρος]
'Αδριανοῦ 'Αντ[ωνεί-]
νου Εὐσεβοῦς [Λούκι-][ον]
Αὐ[ρ]ή[λι]ον Οὐή[ρον Σε-]
[βαστὸν βου]λὴ δῆ[μος]
[τῆς Ἰστριαν]ῶν [πόλεως]

Fig. 2. — Altar votiv din calcar cu inscripție în limba latină (com. Pantelimonul de Sus).

[I(ovi) O(ptimo) M(aximo)]
pro sal(ute) [Im-]
peratoris L(ucii) Se[p-]
[t]umi Severi Per-
[t]enacis. Fl(avius) Ianu-
[a]rius mag(ister) vici C-
[le]mentianen[s-]
[is] de suo posu[it]
[Ter]tull(o) et C[le-]
[mente co(n)s(ulibus).

două rînduri e făcută pe baza rămășițelor unor litere greu de citit. Numele celor doi consuli *Scapula Tertullus* și *Tineius Clemens* par totuși singura întregire probabilă, ceea ce datează monumentul din anul 195 e. n.[1].

Se impune să relevăm că inscripția ne prezintă în funcția de *magister vici Clementianensis* un alt personaj decît cel atestat mai demult pentru același an[2]. Dacă aici apare *Flavius Ianuarius*, în celălalt document găsim pe *Aelius Aelianus*, deci cei doi *magistri-vici* ai anului 195.

Pînă în prezent, au mai fost publicate încă două inscripții care atestă numele așezării romane *vicus Clementianensis*: una lîngă actualul sat Mihail Kogălniceanu (vechiul Caramurat)[3], iar a doua la Ulmetum[4] — ca și inscripția noastră. Pe baza celor două documente cunoscute anterior, V. Pârvan, căutînd să determine numele exact al acestui vicus, a admis forma *vicus Clementianum*, nume provenit poate de la cel dintîi proprietar stabilit pe acel loc. Credem că este îndreptățită supoziția după care de aici s-ar trage forma adjectivală din inscripția noastră, unde se păstrează clar C[..]MENTIANEN, întregită C[le]MENTIANEN[sis].

Ținînd seama de faptul că una din cele trei inscripții s-a găsit lîngă satul Mihail Kogălniceanu, iar celelalte două la Ulmetum, se pune întrebarea unde poate fi localizat acest *vicus Clementianensis*? Răspunsul, care a mai fost formulat[5], este că satul lui *Clemens* (sau *Clementianus*) trebuie căutat în apropierea actualei comune Mihail Kogălniceanu. Două din cele trei documente au fost refolosite într-o epocă tîrzie, ca material de construcție, la fortificarea așezării Ulmetum.

3. *Constanța* (*TOMIS*). Inscripție onorifică în limba greacă, pe placă de marmură, descoperită cu ocazia unor sondaje executate în raza portului Constanța, în spatele clădirii Sfatului popular al orașului. Inv. 1487. Dimensiuni: 0,460 × 0,315 × 0,53 m. Fragmentul este spart în trei și păstrează părți din primele trei rînduri ale inscripției, cu litere elegante, înalte între 0,052 și 0,055 m (fig. 3).

Dedicația — pentru împăratul Marcus Aurelius sau pentru alt împărat antonin — este pusă probabil de Sfatul și Adunarea poporului tomitan.

4. *Constanța* (*TOMIS*). Altar onorific de marmură cu inscripție în limba latină, descoperit pe terenul fostei gări din Constanța cu prilejul recentelor lucrări de construcții. Ceea ce se păstrează din monument este un fragment semirotund, cu profilatură simplă la capătul superior, acum aflat într-o gravă stare de avarie. Inv. 2101. Spatele, partea inferioară și profilatura, spre stînga, sînt total dispărute. Dimensiuni: diametrul superior 0,730 m; diametrul inferior 0,600 m; înălțimea 0,500 m.

---

[1] A. Degrassi, *Fasti consolari*, p. 54.

[2] V. Pârvan, *Ulmetum* II, în *ARMSI*, XXXVI, 1914, p. 368–371, nr. 17.

[3] *CIL*, III, 7563: *(C)astus Mucap(o)ri a vico Clem(en)tin(o) vixit annis...*

[4] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 369: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) S(acrum) pr(o) s(alute) Imp(eratori) Lu(cio) Septumio Sever(o) Aelius Aelianus m(a)gistratus vici Clementianesces...* Acum se află în muzeul cetății Histria.

[5] *Ibidem*, p. 337–338.

Imediat sub profilatură s-a păstrat un singur rînd din inscripție, cu litere relativ îngrijite, înalte între 0,052 și 0,058 m. Din ultima literă vizibilă, se menține numai un arc de cerc care provine de la una din literele *C*, *O* sau *Q*. Apare și o mică hederă între *M* și *S* (fig. 4).

Fig. 3. — Inscripție onorifică în limba greacă (Constanța).

['Αγαθῆι] τύχηι
[Αὐτοκράτο]ρι Καίσαρι
[Μ. Αὐρηλίῳ 'Α]ντω [νεί-
νῳι]
[Σεβάστῳ . . . . .]

Fig. 4. — Altar onorific de marmură cu inscripție în limba latină (Constanța).

M(arco) Servilio Q(uinti)
[f(ilio) Hor(atia tribu)]
[Fabiano Maximo .... leg.
aug. pr. pr.]
[Moes. Inferioris....]

Altarul a fost deci închinat unuia dintre guvernatorii Moesiei Inferior, M. Servilius Fabianus Maximus, al cărui nume este atestat și în alte documente epigrafice, provenite fie din Tomis[1], fie din alte regiuni de la Dunăre ale imperiului roman [2]. În timpul guvernării lui M. Servilius Fabianus s-au întreprins acțiuni constructive [3] sau refaceri de drumuri care

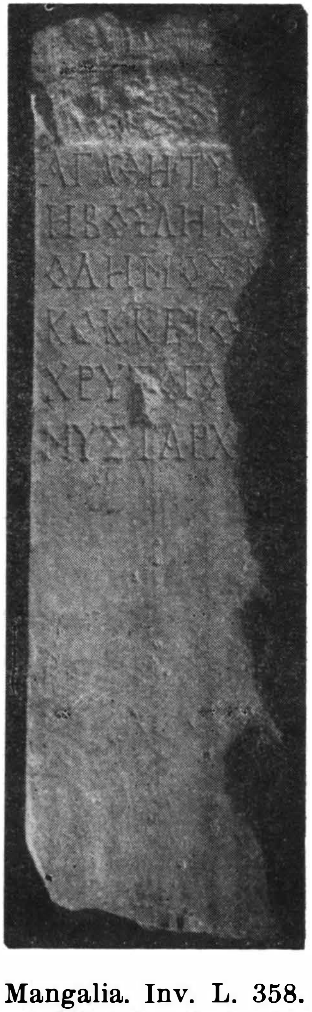
[1] V. Pârvan, în *AA*, 1914, col. 435—436; D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomis*, București, 1918, p. 131 și urm.
[2] *CIL*, VI, 1517; cf. A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Leipzig, 1950, p. 45—46, 76.
[3] G. Bordenache, *Attività edilizia a Tomi nel II secolo dell'e. n.*, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 268 și urm.

i-au consacrat numele pe monumente arhitectonice [1] sau pe altare onorifice, lucru care se constată şi de această dată la Tomis.

5. *Constanţa* (*TOMIS*). Monument onorific de marmură, de formă paralelipipedică, descoperit în timpul săpăturilor la basilica mică, sub terasamentul de cale ferată al fostei gări [2]. Inv. 2097. Dimensiuni : 1,300 × 0,330 × 0,230 m. Monumentul este întreg, numai muchia dreaptă este avariată pe aproape întreaga înălţime, ceea ce a dus şi la dispariţia unor litere din text. Scrierea conţine litere înalte şi cu apices. Litera *A* are bara orizontală frîntă, iar literele *O* şi θ au formă rombică, cu unghiurile de sus şi de jos mult alungite ; înălţimea lor, între 0,035 şi 0,040 m (fig. 5).

La sfîrşitul r. 3, apare hasta verticală şi începutul celei oblice a unei litere care nu poate fi decît *M*, ceea ce impune întregirea M(άρκον). Monumentul onorific este pus pentru un cetăţean roman M.Cocceius Chrysogonos, de către ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος ale tomitanilor. Este important să subliniem menţionarea calităţii de μυστάρχης a celui onorat [3], titlu religios atestat pentru prima oară în inscripţiile din Tomis.

După scriere, monumentul datează din a doua jumătate a sec. II e.n.

'Αγαθῇ τύχ[η]
ἡ βουλὴ κα[ὶ]
ὁ δῆμος Μ(άρκον)
Κοκκεῖο[ν]
Χρυσόγο[νον]
μυστάρχ[ην]

Fig. 5. — Monument onorific de marmură (Constanţa).

6. *Mangalia* (*CALLATIS*). În Muzeul din Mangalia. Inv. L. 358. Placă de marmură descoperită întîmplător în anul 1958, în săpăturile pentru fundaţiile blocurilor moderne, construite în apropierea edificiului bizantin de lîngă zidul de nord al cetăţii. Dimensiuni : 0,260 × 0,230 × 0,070 m. Placa este spartă în două părţi care se îmbină perfect. Latura

[1] V. Pârvan, *loc. cit.*, şi D. M. Teodorescu, *loc. cit.*
[2] Monumentul a fost folosit ca treaptă a scării ce cobora în criptă.
[3] *CIG*, 3662 şi 3803_{10}.

stîngă şi cea superioară lipsesc. Litere drepte purtînd *apices*, înalte între 0,018 şi 0,028 m (fig. 6).

Numele înşirate pe piatră aparţin desigur membrilor unei asociaţii. Aceştia par să fi fost destul de numeroşi, din moment ce printre ei apare şi

Fig. 6. — Placă de marmură cu inscripţie în limba greacă (Mangalia).

[. . . . . .] ΙΣ Διο-
[δώρου] Ἀπολλοφά-
[νης Σα]τύρου Ἀπελ-
[λᾶς Βοΐ]σκου Δάδας
[? Φίλων]ος ταμίας
[? Μόνιμ]ος Θεοδώρου
[εὐχαρι]στήριον.

numele unui casier, indiciu care aduce lămuriri asupra formelor de organizare a asociaţiei. Numele *Dadas* îl întîlnim într-un catalog de la Histria [1]. Este un nume frecvent la traco-geţi [2], răspîndit şi în nordul Mării Negre [3] şi în Frigia [4].

După scris, inscripţia pare să aparţină sfîrşitului sec. I sau sec. II e.n.

7. *Mangalia* (*CALLATIS*). Placă de marmură descoperită în condiţii necunoscute, achiziţionată de Muzeul regional Dobrogea în 1958. Inv. 1483. Dimensiuni : 0,630 × 0,480 × 0,110 m. Placa este spartă şi roasă atît în colţurile superioare cît şi în centrul textului, unde acesta e în parte ilizibil. Spre jumătatea din stînga a rîndurilor 8, 9 şi 10, o gaură de formă dreptunghiulară, adîncită cu 7 cm. Aceasta, ca şi urmele de mortar de pe piatră, dovedesc refolosirea ei ca material de construcţie. Literele sînt relativ îngrijite. Primele 7—8 rînduri conţin litere mai înalte, apoi ele se micşorează. Din lipsă de spaţiu la sfîrşitul rîndurilor literele sînt

---

[1] V. Pârvan, *Histria* IV, în *ARMSI*, XXXVIII, 1916, nr. 20, col. II, r. 26, p. 599. Cf. V. Pârvan, *Ulmetum* I, în *ARMSI*, XXXIV, 1912, p. 564—565 şi I. I. Russu, în *SCIV*, 1958, p. 52.

[2] D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 110.

[3] L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzenmeerküste*, Praga, 1955, p. 301.

[4] P. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Göttingen, 1896, p. 337.

înghesuite sau legate deasupra. Ex. r. 8, *P* scris deasupra desinenței *OY*; r. 10, *Y* scris peste *O*.

Ligaturile sînt frecvente și pe alocuri foarte complicate (ex.r. 5,6,8, 16). În r. 7 remarcăm folosirea comună a literei Σ atît pentru sfîrșitul numelui 'Ανδρόνεικος cît și pentru începutul patronimului Σατύρος. Jumătatea din dreapta a r. 20 a fost ștearsă o dată, apoi săpată din nou, fapt care a dus la adîncirea spațiului respectiv. Observăm cuvinte la care lipsește cîte o literă: r. 12, Ὄλυπος, fără μ, r. 13, Σίνος cu un singur ν. Înălțimea literelor: 0,014—0,017 m (fig. 7).

Inscripția cuprinde numele membrilor unei asociații religioase. Ea prezintă o deosebită importanță pentru cunoașterea cultelor locale și a relațiilor cetății Callatis cu alte localități de pe coastele Pontului Euxin.

Divinitatea în cinstea căreia s-a organizat asociația este, aproape neîndoios, Kybela. Reconstituirea acestui nume se sprijină, mai întîi, pe existența ultimelor două litere, cum și pe faptul că în partea ștearsă din cuvînt ar mai încăpea încă patru litere: [Κυβέ]λη. Mai mult decît atît, propunerea este confirmată și de epitetul, atestat acum pentru prima oară Φαρανγείτης, care pare a fi format din numele unei localități, așa după cum se întîmplă adeseori. Nu este exclus să fie o formă adjectivală după numele localității *Pharanx* din Cappadocia [1]. Mai plauzibilă apare însă o altă explicație, și anume aceea după care epitetul în discuție ar fi o formă derivată de la cuvîntul φάραγξ, — αγγος, „prăpastie, văgăună într-un munte".

Adjectivul scris corect φαραγγείτης ar putea deci indica pe „cel sau cea care este adorat(ă) în prăpăstiile ori în văgăunile munților", și ar constitui un epitet potrivit pentru Kybela, zeiță adorată în munți (ὀραία, ὀρειμανής, ὀρείνόμος), cum îi spun poeții [2]. Epitetul Φαρανγείτης, așa cum este scris pe piatră, își are o explicație justă și determină identificarea numelui Kybelei. Scrierea celor două guturale γγ>νγ este fenomen frecvent în inscripțiile grecești [3] și nu pune nici o dificultate interpretării de mai sus.

Originar din Phrygia [4], cultul Kybelei s-a răspîndit mai întîi în regiunile apropiate locului de baștină, de unde a fost apoi împrumutat, cu funcțiile și unele din epitetele sale, de către coloniștii Heracleei Pontice și, mai departe, de către cei din Callatis, unde este atestată prin documente arheologice [5].

Trebuie subliniată menționarea expresă în inscripție a obîrșiei asociaților, originari din Heracleea Pontică, metropola orașului Callatis [6].

---

[1] W. Ruge, în *RE*, col. 1813.

[2] Cf. *Imnul homeric*, XIV, 4—5 și Catul, LXVIII.

[3] G. Mihailov, *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie*, Sofia, 1943, p. 73.

[4] H. Graillot, *Le culte de Cybèle, Mère de Dieux, dans l'Empire romain*, Paris, 1912.

[5] G. Bordenache, *Antichità greche e romane nel nuovo Museo di Mangalia*, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 501—502, nr. 9—12, fig. 13—15.

[6] Pentru σύνοδος, ca formă de organizare religioasă, cf. I. I. Russu, în *Dacia*, N. S., I, 1957, *Décret de Callatis en l'honneur d'Isagoras*, p. 181, cu referințe și note bibliografice pentru toate atestările de σύνοδοι din Callatis, Tomis și Istria, și în general Fr. Poland, *Geschichte der griechischen Vereinswesens*, Leipzig, 1909, p. 102, relativ la un σύνοδος μυστική Ταρσέων pentru Θέα 'Αγγίστη în Bithynia.

Altă contribuţie importantă pe care o aduce inscripţia rezidă în fondul său onomastic — atît de important pentru cunoaşterea populaţiei din Callatis către sfîrşitul sec. II şi începutul sec. III e.n.

Fig. 7. — Placă de marmură cu inscripţie în limba greacă (Mangalia).

Analiza textului ne dă posibilitatea să determinăm patru categorii de nume, după cum reiese din tabelele următoare :

Nume greceşti

Alexandros (r. 5—6, 8), *Andromachos* (r. 11), *Androneikos* (r. 7), *Apollophanes* (r. 10), *Artemidoros* (r. 25), *Diophantos* (r. 11), *Dionysios*

(r. 8, 24), *Eubulos* (r. 10), *Helios* (r. 12, 14, 14, 19, 19), *Herakles* (r. 8), *Herakleon* (r. 16, 16, 19), *Kalistratos* (r. 10, 10), *Menephron* (r. 13), *Menos* (r. 6), *Olympos* (r. 12, 12), *Philumenos* (r. 6), *Satyros* (r. 4, 4—5, 7, 15, 18). *Sinnos* (r. 12), *Theagenes* (r. 15), *Theophilos* (r. 13), *Trasymedes* (r. 18).

[Ἀγαθῇ] τύχῃ
[Κυβέ]λῃ Φαρανγείτῃ χα[ρι-]
[σ]τήριον· σύνοδος Ἡρακλε-
ωντῶν τῶν περὶ Σάτυρον Σατύ-
ρου, γραμματεύοντος Ἀλεξάνδ-
ρου Ἡρακλέωνος, Φιλούμενος Μενοῦ,
Ἀνδρόνεικος [Σ]ατύρου, Ἀντώνιος Μακέδονος,
Ἡράκληος Διονυσίου, Ἀλέξανδρος Ἀδεξάνδρου,
Μά[ρκος] Ἀντονίου, Ῥησιανός Σατρίου,
Καλλίστρατος Καλ(λ)ισ(τράτου), Εὔβουλος Ἀπολ(λ)οφάνου
Γαῖος Κοΐντου, Διόφαντος Ἀνδρομάχου,
Ὄλυ(μ)πος Ὀλύμπου, Ἥλιος Σίν(ν)ου,
Μενέφρων Θεοφίλου, Ἡρακλέων Γαίου,
Ῥήσιος Σάτριος, Ἥλιος Ἡλίου,
Θεαγένης Σατύρου, Καικίλιος Τείμων
Ἡρακλέων Ἡρακλέων Μάρκος Λευκίου,
Νίγερ Τίτου, . . . Τ[ε]ρέντιος Φίλων,
Φρόντων Διοφ[ά]ν[το]υ, [Τρα]συ[μ]ήδης Σατύρου,
Ἡρακλέων Χ [. . .] ΣΟΓ, Ἥλιος Ἡλίου,
Φλά(βιος) Ἡρακλ[έων], Γαῖος Ἀγήνορος,
Ἥλιος Κερε[α]λίου, Ἰουλιανὸς Τίτου,
Ἀλέξανδρος Τίτου, Κ[ο]ΐντος Σίννου,
[Δ]ημήτριος Λουκίου, Κερέαλις Ἡλίου,
Ἀρτεμίδωρος Διονυσ[ίου]
Ἀρτ[ε]μίδωρος <

Nume romane cu patronime grecești

Antonios, fiul lui *Makedon* (r. 7), *Gaios*, fiul lui *Agenor* (r. 20), *Kaikilios*, fiul lui *Teimon* (r. 15), *Kerealis*, fiul lui *Sinnos* (r. 23), *Koïntos*, fiul lui *Sinnos* (r. 22), *Flabios*, fiul lui *Herakleon* (r. 20), *Phronton*, fiul lui *Dophantos* (r. 18), *Terentios*, fiul lui *Philon* (r. 17).

Nume grecești și patronime romane

Alexandros, fiul lui *Titos* (r. 22), *Demetrios*, fiul lui *Iulios* (r. 23), *Helios*, fiul lui *Kerealios* (r.21), *Herakleon*, fiul *Gaios* (r. 13).

Nume romane și patronime romane

Gaios, fiul lui *Koïntos* (r. 11), *Iulianos*, fiul lui *Titos* (r. 21), *Markos*, fiul lui *Antonios* (r. 9), *Markos*, fiul lui *Leukios* (r. 16), *Niger*, fiul lui *Titos* (r. 17), *Rhesianos*, fiul lui *Satrios* (r. 9), *Rhesios*, fiul lui *Satrios* (r. 14).

Fig. 8. — Placă de marmură cu inscripție în limba greacă (Constanța).

. . . . ΙΕ.Δ . . . .

. . . . οη ἀναστήσ[αντες]. . . . .

. . . . σος Θεοδώρου Γ(αῖος) Ἰούλ(ιος) Νεικύλ[ας] . . .

[Δημήτ?]ριος Θ[εόδ]ωρος τὸ Β̄, Μεσσαλεῖνος . . . .

[Ἀρτεμίδ?]ωρος [Τείμ?]ωνος, Ἀλέξανδρος Ῥ . . . .

[Μετρόδω?]ρος [. . . . .]ωνο[υ] ΑΓΟΥΝΝΙΣΕΝ . . . . . .

. . . . . . ρο[ς] . . . .

. . . . [γραμμα]τεὺς καὶ κοινὸς ΩΣ . . . . .

. . . . [Ἰο]ύλ(ιος) Ἡρακλείδης Ἀ . . . . . .

. . . . Μάγνος Μεσσαλείνου . . . .

Ultimul nume, *Artemidoros*, apare scris jos, în partea dreaptă, fără patronim. Fie că acesta a existat dar a dispărut o dată cu vătămarea pietrei, fie că, aparținînd lapicidului, acesta a renunțat să-l mai scrie, din lipsă de spațiu, la sfîrșitul ultimului rînd.

Judecînd după scris, inscripția se poate încadra în limitele cronologice dintre sfîrșitul sec. II și începutul sec. III e.n.

8. *Constanța* (*TOMIS*). Placă de marmură descoperită întîmplător pe faleza de lîngă Cazino, cu circa 20 de ani în urmă. Dimensiuni : 0,405 × 0,445 × 0,068 m. Cele 10 fragmente care compun placa în starea actuală făceau parte dintr-o lespede, din păcate nerecuperată total. Inv. 1460. În scrierea, relativ îngrijită, s-a folosit *O* rombic; Ω este scris ca un *W*, Σ unghiular. Ligaturile sînt frecvente cu cîte două litere, dar găsim și una cu trei litere. Pe parcursul rîndurilor apar hederae. Înălțimea literelor : 0,017—0,023 m. În primele două rînduri ele sînt mai înalte ; în următoarele mai mici, însă aproape invariabile ca înălțime (fig. 8).

Inscripția păstrează în bună parte numele membrilor unei asociații. Numele sînt întregi sau parțiale, cu sau fără posibilități de întregire. La sfîrșitul r. 3, literele *N E I K Y* sînt urmate de o bară oblică aparținînd fără îndoială unui Λ, ceea ce ne-a determinat să întregim cognomenul Νεικύ[λας] [1] și deci triplul nume al cetățeanului Γ. Ἰούλιος Νεικύλας. În primele părți ale rîndurilor 4—6 se păstrează numai sfîrșitul unor cuvinte — nume personale — urmate de patronimele respective, uneori

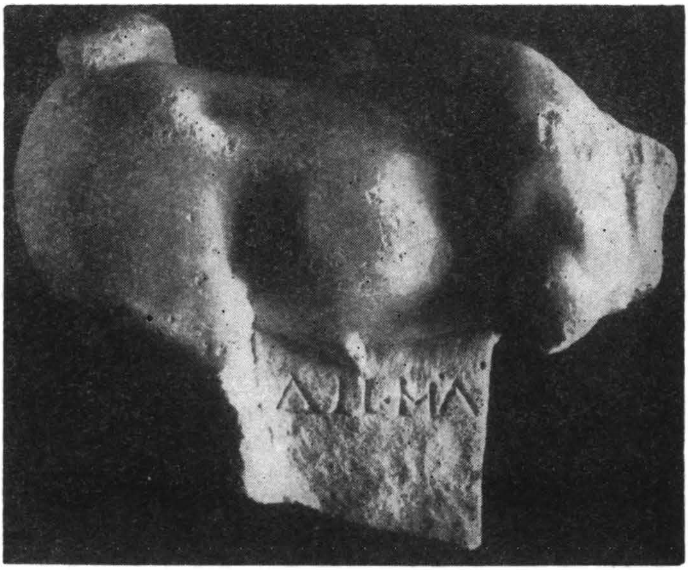

Fig. 9. — Statuetă de marmură (Constanța).

Διί Μ(εγίστῳ) Δ(ολιχηνῷ)

întregibile ipotetic. Rămîne încă neclar cuvîntul ΑΓΟΥΝΝΙΣΕΝ în r. 6, pentu care nu facem ipoteze ; tot așa, la sfîrșitul r. 8, cuvîntul înce-

[1] Pape-Benseler, *Wörterbuch der Griechischen Eigennamen*, I, ed. III, Braunschweig, 1884, p. 984.

pînd cu literele ΩΣ, indicînd cu multă probabilitate o funcţie colegială exercitată de aceeaşi persoană care făcea şi funcţia de γραμματεύς. După scris, inscripţia pare a fi de la începutul sec. III e.n.

9. *Constanţa* (*TOMIS*). Statuetă de marmură reprezentînd corpul unui taur căruia-i lipsesc capul şi picioarele. Deasupra se observă resturi din partea inferioară a lui Jupiter Dolichenus. Soclul se prelungeşte în formă paralelipipedică sub abdomenul animalului. Inv. 32. Dimensiuni : 0,240 × 0,210 × 0,140 m. Scrierea stîngace, cu litere înalte între 0,016 şi 0,018 m (fig. 9).

Pe partea inferioară a soclului, care a dispărut, va fi existat continuarea inscripţiei, în care era menţionat numele dedicantului.

Formula latină I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(olicheno) transcrisă în greceşte Διί Μ(εγίστῳ) Δ(ολιχηνῷ) nu este nouă pentru Moesia Inferior, unde cultul acestei zeităţi s-a dovedit destul de răspîndit [1].

Monumentul, sub această formă sculpturală, este unic pînă acum în Dobrogea şi credem că poate fi încadrat în perioada de sfîrşit a sec. II şi începutul sec. III e.n.

10. *Constanţa* (*TOMIS*). Altar votiv de marmură descoperit în anul 1959, în subsolul unei clădiri în curs de construcţie, în Piaţa Ovidiu, la nord-vest de clădirea Sfatului popular al oraşului Constanţa. Inv. 1520. Dimensiuni : 0,696 × 0,285 × 0,240 m. Spart în patru-cinci bucăţi, altarul a putut fi restaurat. Îi lipseşte un mic fragment de pe muchia stîngă, pe care era scrisă o literă.

Între capitel şi trunchiul paralelipipedic al inscripţiei, ca şi între bază şi acelaşi trunchi, există profilaturi simple, frumos cioplite. Pe latura din faţă a capitelului, la colţuri, sînt redate schematic, în relief, acrotere.

Literele, de aspect îngrijit, poartă *apices*. Ligaturile sînt puţine. Înălţimea literelor : 0,015—0,020 m (fig. 10).

Inscripţia aduce pentru prima dată varianta Μανίβαζος a cunoscutei divinităţi tracice Ἥρως Μανίμαζος [2].

De asemenea aminteşte o *ala Gaetulorum*, despre care nu aveam pînă acum nici o dovadă certă că ar fi staţionat cîndva pe teritoriul Moesiei Inferior [3]. Ea este din Orient [4], ἐν Ἀραβία(ι), aşa cum menţionează inscripţia. Prezenţa în Moesia Inferior a unui *praefectus equitum Gaetulorum*, şi poate a unităţii sale, în perioada de sfîrşit a sec. II şi de început a sec. III, cînd se încadrează inscripţia, ar putea fi pusă în legătură cu evenimente de ordin militar, probabil războaiele marcomane-sarmatice

---

1 *CIL*, III_{λ} 14445 ; V. Pârvan, în *Dacia*, II, 1925, p. 226 ; idem, *Municipium Aurelium Durostorum*, extras pin *Riv. di Fil. e d'istr. class.*, Torino, 1924, p. 21—23 ; idem, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, Bucureşti, 1923, p. 155, fig. 37 ; Gh. Mihailov, în *IGB*, I, nr. 601 ; D. Tudor, în *SCŞIaşi*, 1951, p. 499—500 şi 505 şi urm.

2 G. I. Kazarow, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, Budapest, 1938, nr. 974—975. Cf. G. Mihailov, în *IGB*, I, nr. 77 şi 78 ; *AEM*, VI, 1882, p. 18, nr. 38.

3 W. Wagner, *Die Dislokationen der römischen auxiliar Formationen in Provinzien Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Galienus*, Berlin, 1938, p. 35. Ala I Gaetulorum relatată aici nu se identifică cu cea atestată de inscripţia noastră.

4 *CIL*, XVI, nr. 33 şi *CIL*, V, 7007 : *C. Valerio Clementi decurioni ala Gaetulorum quibus praefuit bello iudaico sub Divo Vespasiano* ; *Cichorius*, în *RE*, I, col. 1243.

din timpul lui Marcus Aurelius, cînd se știe că au fost aduse trupe din Orient în provinciile dunărene amenințate de popoarele dinafara *limes*-ului [1]. Staționarea unității în această parte a imperiului trebuie să fi fost

'Αγαθῆι τύχηι
῞Ηρωι Μανιβά-
ζω(ι) Σηδάτιος
[Α]πολλώνιος ἔ-
5. παρχος ἱπτέων (sic)
εἴλης Γαιτούλων
τῶν 'εν 'Αραβία(ι)
εὐχήν.

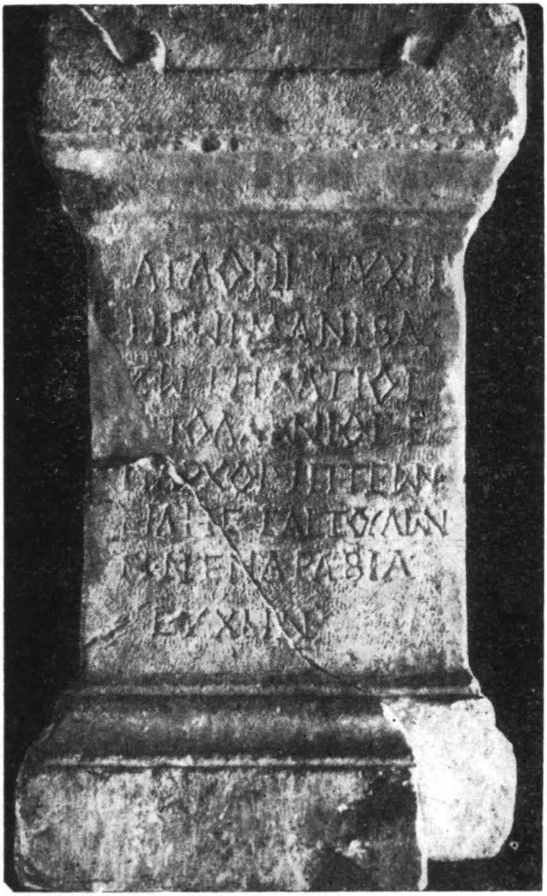

Fig. 10. — Altar votiv de marmură (Constanța).

destul de îndelungată, din moment ce un ofițer roman devine adoratorul zeului local *Heros Manibazos*, căruia îi ridică un altar.

11. *Constanța* (*TOMIS*). Stelă funerară de marmură descoperită în timpul săpăturilor executate în 1961 lîngă curtina stîngă a porții de nord de la zidul de incintă (strada Răscoalei din 1907, colț cu Bulevardul Republicii), la — 2,40 m, sub nivelul actual al solului. Dimensiuni: 0,210 × 0,380 × 0,070 m. Monumentul fragmentar păstrează inscripția întreagă, dar numai o parte din relieful funerar. Pe partea lui superioară se reliefează frontonul cu acrotere, fără nici un alt ornament. În cîmpul frontonului apare o coroană schematică cu *taenia*. Jos, cîmpul reliefului

[1] *Istoria Romîniei*, I, 1961, p. 484—487.

prezintă, în stînga, capul unui bărbat cu păr buclat și cu barbă — o divinitate sau portretul defunctului. Inv. 1519.

Inscripția este săpată la baza frontonului, pe chenarul despărțitor al acroterelor. Neavînd suficient spațiu ca să lege inscripția într-un singur rînd pe chenar, lapicidul a continuat să scrie deasupra, la bazele acroterelor, astfel încît textul nu respectă ordinea firească a cuvintelor. Ca să se facă economie de spațiu, au fost realizate ligaturi între toate literele penultimului cuvînt: *M* + *N* și în continuare, deasupra, *H* + *M* + *H* + Σ. Observăm de asemenea, din punct de vedere paleografic, folosirea în două chipuri a lui Σ: dreptunghiular și unghiular. Înălțimea literelor: 0,017—0,022 m (fig. 11).

Fig. 11. — Stelă funerară de marmură (Constanța).

Πανθία Σπίκλῳ ἰδίῳ ἀνδρὶ μνήμης χάριν.

Monumentul ridicat de *Pantia* pentru amintirea soțului ei *Spiklos* este interesant prin însăși cele două valori onomastice — noi pentru regiunea vest-pontică și rare în toată aria de răspîndire a documentelor epigrafice de limbă greacă. Numele Πανθία apare mai mult sub forma Πανθεία [1]. Σπίκλος, întîlnit mai rar, ar putea fi, socotim, transcrierea grecească a numelor italice *Spicillus* sau *Spiculus* [2]. După scris, inscripția poate fi încă din sec. II e.n.

12. *Valul lui Traian.* Placă de calcar cu inscripție în limba greacă. Dimensiuni: 0,290 × 0,720 × 0,135 m. Placa conservă numai muchia de jos, cea inițială; în rest, spartă peste tot. Înălțimea literelor: 0,075—0,080 m (fig. 12).

---

[1] Pape-Benseler, *op. cit.*, col. 1124; Fr. Bechtel, *Die historischen Personennamen der Griechen bis zur Kaiserzeit*, Halle, 1917, p. 525.

[2] Vezi Pape-Benseler, *op. cit.*, col. 1424 și dicționarele; *CIL*, VI, 883; T. Claudius Spiculus.

Din rîndul superior se disting ușor grupele de litere *OY* și Δ *E*; restul, cu foarte mare greutate. În rîndul de jos, jumătatea de cerc vizibilă este sigur Ω, deoarece aici se vede arcuirea interioară identică cu celelalte litere omega.

Resturile din cele trei rînduri sînt insuficiente pentru o reconstituire mai amplă. Fragmentul aparține unei inscripții funerare potrivit căreia

Fig. 12. Placă de calcar cu inscripție în limba greacă (Valul lui Traian).

. . . . ΟΥ . . ΔΕ . . . . .
. . . . . [δ]ώσει τῷ ταμίῳ . . . . . .
. . . . Ω

profanatorul monumentului trebuia să plătească vistieriei — δώσει τῷ ταμίῳ — o sumă de bani. Inv. 1464.

13. *Proveniența necunoscută*. Placă de marmură cu inscripție în limba greacă. Dimensiuni : 0,230 × 0,150 × 0,070 m.

Micul fragment mai păstrează părți din trei rînduri și urme din al patrulea. Inv. 1510.

Scrierea dreaptă, cu *apices*, conține litere înalte între 0,015 și 0,018 m (fig. 13).

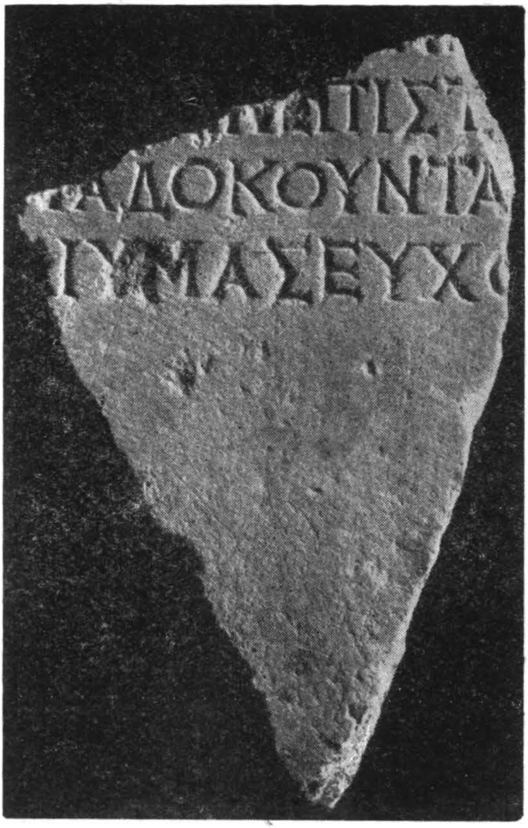
Partea finală a unei scrisori — probabil oficiale, a cărei stare mult prea fragmentară nu ne lămurește asupra conținutului.

14. *Dulgheru* (r. Hîrșova). Stelă funerară cioplită în calcar dur, de culoare roșiatică, descoperită într-o vîlcea, la circa 3 km vest de sat. Dimensiuni : 2,380 × 0,885 × 0,285 m. Inv. 7.

Cu excepția unor mici lovituri de tîrnăcop, monumentul, a cărui formă paralelipipedică este modificată jos de un pivot, nu prezintă avarii. Stela are două cîmpuri : cel superior prezintă în basorelief banchetul funerar; cel inferior are două registre : inscripția și reprezentarea, tot în basorelief, a mortului eroizat sub o înfățișare asemănătoare cu cea a Cavalerului trac.

Scena funerară, adîncită într-o nișă, prezintă în prim plan imaginea a două personaje întinse pe o *klinè* : un bărbat cu capul sprijinit pe mîna stîngă ține în dreapta o coroană ; celălalt personaj, probabil o femeie tînără,

apare în dreptul picioarelor bărbatului, sprijinită şi ea pe mîna stîngă. Capul îi este complet mutilat din pricina lovirii monumentului. La capătul patului, pe o *kathedra*, se află altă femeie. În partea dreaptă a cadrului

[. . . τὴ]ν ἐπιστ[ολήν . . .]
. . . . . τὰ δοκοῦντα . . . .
[ἐρρῶσθ]αι ὑμᾶς εὔχο[μαι]

Fig. 13. — Placă de marmură cu inscripţie în limba greacă (provenienţă necunoscută).

funerar este prezentat un băieţaş în picioare, iar în spatele kathedrei, o fetiţă, poate sclavii.

Întreaga stelă funerară este adîncită într-o nişă cu bolta perfect arcuită, încadrată de chenarul care împodobeşte întregul monument.

În cel de-al doilea registru al cîmpului inferior este reprezentat în basorelief defunctul, eroizat, în plin galop spre dreapta, cu hlamida fluturînd în spate. În mîna dreaptă ţine lancea în poziţie de aruncare; între picioarele calului se vede cîinele, iar mai în faţă un iepure, ambii alergînd.

Stela prezintă de jur împrejur cît şi între cele două cîmpuri chenarul dublu-profilat. Elementele sale ornamentale pornesc din partea inferioară, unde un chenar lat de 0,240 m se suprapune unui spaţiu complet liber deasupra pivotului. În mijlocul chenarului, jos, figurează un *kantharos* din care ies vrejuri cu frunze şi flori cu patru petale. Vrejul se continuă

apoi de jur-împrejurul stelei. Același ornament ocupă spațiul dintre cele două cîmpuri. În cele două colțuri de sus sînt săpate două rozete.

Inscripția este scrisă cu litere clare, drepte, care poartă *apices* ; cîteva cuvinte sînt încadrate cu frunze de iederă. Pe parcursul textului distingem două ligaturi. Înălțimea literelor: 0,035—0,045 m (fig. 14).

Inscripția atestă pentru a doua oară numele Ἄττας Πόσσει, pe care îl întîlnim și pe alt monument identic, ridicat de acest personaj fiului său Iustos [1]. Stela funerară de la Dulgheru este ridicată pentru el însuși și pentru soția sa Mama, fiica lui Crescens.

Fig. 14. — Stelă funerară cioplită în calcar (com. Dulgheru).

Ἄττας Πόσσει
ζῶν ἑαυτῷ καὶ
συνβίῳ Μάμᾳ
Κρήσκεντος
θυγατρί, ζησα-
σα ἔτη ξ'
τὴν στηλεῖδα
ἀνέστησεν
χα[ῖρ]ε

[1] V. Pârvan, în *Ulmetum* I, în *ARMSI*, XXXIV, 1912, p. 561—562, nr. 14, Ἄττας Πόσει τῷ ἰδίῳ υἱῷ Ἰουστῳ ἥρωι ζήσαντι, ἔτη κ' τὴν στηλλεῖδα ἐκ τῶν ἰδίων μνήμης χάριν ἀνέστησεν. Χαῖρε παροδεῖτα.

Descoperirea a două inscripţii cu acelaşi nume oferă un prilej nou pentru cîteva consideraţii de ordin onomastic.

După V. Pârvan, Ἄττας este de provenienţă greacă, iar patronimul Πόσσει ar fi de origine tracică, înregistrat pînă atunci şi sub formele Πόσσεις şi Πόσις — fem. Πόσσια [1].

Se constată că nume de formaţie asemănătoare cu *Attas* se întîlnesc atît în onomastica greacă, cît şi în cea italică, celtică, micro-asiatică, iraniană şi tracică [2] (Athys, Athes, Attes, Atta, Attia, Atius etc.), deci este un nume obişnuit răspîndit în toată lumea antică.

În ce priveşte patronimul Πόσσει, el a mai fost înregistrat în cîteva rînduri de onomastica tracică [3], în afară de Moesia Inferior, însă sub forma Πόσσης. Originea tracică a numelui este deci încă o dată dovedită. Forma Πόσσει a patronimului din cele două inscripţii găsite în Moesia Inferior [4] nu are desinenţa de genitiv obişnuită în limba greacă. Este posibil să fie un genitiv tracic, fără să excludem nici posibilitatea unui nume nedeclinabil.

Numele Μάμα este răspîndit în onomastica greacă, tracă, semită, micro-asiatică etc.[5]. Fiind însă un nume de formaţie atît de simplă, el a existat în mediul traco-getic, bunăoară la Capidava, în forma Mammusa[6].

În afara problemei de ordin onomastic, mai este de luat în considerare şi faptul că personajul în discuţie, *Attas Possei*, a putut face parte din pătura proprietarilor funciari înstăriţi din *territorium Capidavense*, dată fiind monumentalitatea celor două stele ridicate la comanda lui.

Interesant este şi faptul că între cele două monumente există şi o oarecare asemănare de ordin artistic, care se explică probabil prin aceea că ele se datorează unuia şi aceluiaşi meşter, poate un sculptor dintr-un oraş grecesc de pe coastă, care a dat dovezi de reale calităţi artistice.

Luînd în considerare aspectul general al monumentului nostru cît şi al celui publicat de Pârvan, grafia şi atestările onomastice, totul realizabil într-o epocă de linişte şi de prosperitate economică, socotim indicată

---

[1] Pârvan, în *Ulmetum* I, *loc. cit.*

[2] A. Holder, *Alt celtischer Sprachschatz*, Leipzig, 1891, col. 276—278; L. Zgusta, *op. cit.*, p. 297—298, nr. 596, cu numeroase exemple în nordul Mării Negre; A. Wuthnow, *Die semitischen Menschennamen in griechischen Inschriften und Papyri des vorderen Orients*, Berlin, 1930, p. 28; D. Detschew, *op. cit.*, p. 375—376, unde enumeră: Athys, Athes, Atius, Attius etc., fapt care ar determina mai degrabă originea tracică sau greco-tracică.

[3] G. I. Kazarow, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, Budapesta, 1938, p. 42, nr. 157; L. Zgusta, *op. cit.*, p. 409, nr. 1132—1136.

[4] În colecţiile numismatice ale Muzeului regional Dobrogea există două monede din Tomis, sec. I e. n., cu numele unui magistrat poate Ποσει[δώνιος]?

[5] I. Sundwall, *Die einheimischen Namen der Lykier nebst einem Verzeichnisse Kleinasiatischer Namenstämme*, Leipzig, 1913, p. 140 şi 287; F. Preisigke, *Namenbuch*, Heidelberg, 1822, p. 204; H. Wuthnow, *op. cit.*, p. 71; D. Detschew, *op. cit.*, p. 283—284; L. Zgusta, *op. cit.*, p. 302, nr. 600; în afară de cele aflate pe coasta de nord a Mării Negre enumără cîteva exemple din Asia Mică şi Grecia. V. Pârvan, *Fouilles d'Histria*, în *Dacia*, II, 1925, p. 238, nr. 38.

[6] Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, Monografie arheologică, Bucureşti, 1958, p. 98, nr. 18.

încadrarea stelei funerare de la Dulgheru în perioada de sfîrșit a sec. II sau de început a sec. III e.n.

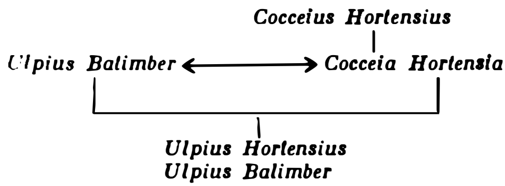
15. *Constanța* (*TOMIS*). Altar funerar de marmură de formă hexagonală, descoperit în șanțul de fundație de pe latura de sud a blocului de locuințe de lîngă basilica mare — pe teritoriul fostei gări din Constanța. Dimensiuni: 1,750 × 0,530 × 0,350 m. Fața scrisă are 0,300 m lățime. Inv. 2051.

Altarul este spart în toată înălțimea lui; jumătatea posterioară este total dispărută. Ceea ce a rămas este avariat pe toate muchiile, dar mai cu seamă în colțul inferior drept, fapt care a făcut să dispară și cîteva litere din text.

Monumentul are forma unui piedestal hexagonal, bine lucrat din punct de vedere artistic. Partea superioară și baza sînt realizate dintr-o succesiune de profilaturi, ale căror dimensiuni descresc progresiv către trunchi.

Scrierea îngrijită, dar cu unele mici stîngăcii în ductul literelor: P, cu bucla mult întoarsă în interior, ceea ce dă impresia unei volute. După cuvintele prescurtate apar semne în forma unor mici triunghiuri, uneori *hederae*. Ligaturi. Înălțimea literelor: 0,045—0,050 m (fig. 15).

Inscripția conține cîteva elemente onomastice și istorice care merită să fie subliniate. Pe de o parte este atestată o înrudire între două familii de foști ofițeri, Ulpii și Coccei, după următoarea schemă:

Copiii au gentiliciul tatălui — *Ulpius*; cel mai mare poartă cognomenul după mamă și bunic, *Hortensius*; cel mic, după tată, *Balimber*.

Ulpii și *Coccei*, cît și cognomenul *Hortensius*, nu comportă o discuție specială, fiind în sec. II e.n. nume foarte frecvente în regiunea de la Dunărea de Jos. Al doilea cognomen, *Balimber*, este însă cu totul nou pentru Moesia Inferior. Mai mult, lipsa analogiilor în alte regiuni ale imperiului roman ne îndeamnă să credem că este *unicum*, deși o oarecare asemănare cu *Balinor* sau cu alte nume avînd rădăcina *Bali* lasă impresia a fi ceva *punic-semitic* [1].

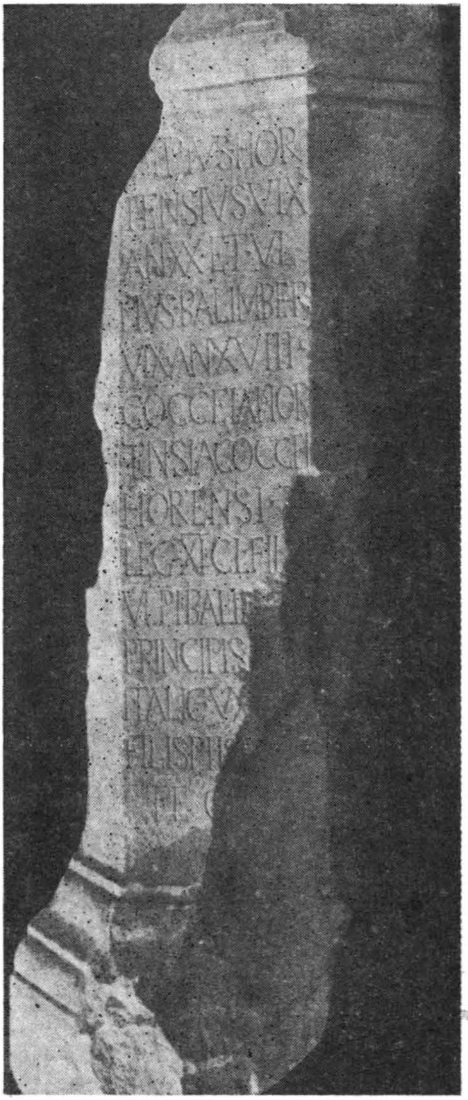
Pe de altă parte, *Cocceia Hortensia*, mama celor doi copii decedați prematur, a menționat expres pe piatră funcțiile militare ale tatălui și soțului. Aceasta, desigur și pentru a sublinia rangul ales al familiei sale: primul, fost centurion în leg. XI Claudia, secundul fost *princeps* în leg. I Italica [2]. Prezența lor la Tomis sau în ținutul său rural trebuie pusă în

[1] *CIL*, III, 7229.

[2] B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian*, Leipzig, 1906, p. 63 și urm.

legătură cu numeroşii veterani colonizaţi în părţile acestea, începînd mai ales de la Traian (98—117) şi Hadrian (117—138). Prima legiune, a XI-a Claudia, a staţionat la Durostorum timp îndelungat; din legiunea I Italica, cu sediul la *Novae*, au fost trimise în Dobrogea mai multe detaşamente care au activat în special la Troesmis, după transferarea legiunii a V-a Macedonica în Dacia [1].

Credem însă că nu se poate vorbi despre înrudirea celor două familii decît după venirea mai multor detaşamente din leg. I Italica în părţile Dobrogei. Familiile veteranilor s-au stabilit la Tomis sau în împrejurimi

[V]lpius Hor-
tensius vix(it)
an(nis) XX et Vl-
pius Balimber
Vix(it) an(nis) XVIII
Cocceia Hor-
tensia Coccei
Hortensi (centurionis)
leg(ionis) XI Cl(audiae) fil(ia),
Ulpi Balim[beri] — sive [beris]
principis l[eg(ionis) I]
Italic(ae) ux(or),
fili(i)s piis[simis]
fe(cit ?) c[(uravit ?)]

Fig. 15. — Altar funerar de marmură (Constanţa).

către sfîrşitul sec. II sau începutul sec. III. Atît conţinutul onomastic aşa de clar (*Ulpii* şi *Coccei*) cît şi grafia textului sînt elemente sigure de datare, care nu fac decît să întărească ştirile de pînă acum privind mişcările de trupe în provincia de la Dunărea de jos.

[1] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 159—160; Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 15; *Istoria Romîniei*, I, p. 485 şi urm.

16. *Turda* (r. Istria). Fragment dintr-o stelă funerară de calcar, descoperit întîmplător în curtea unui locuitor. Dimensiuni : 0,793 × 0,760 × 0,150 m. Fragmentul conservă numai o parte din cîmpul reliefului, ca şi din al inscripției. Relieful prezintă în stînga urmele unui decor vegetal. Cîmpul inscripţiei este înconjurat de un chenar dublu-profilat, al

D(is) M(anibus)
Iul(ius) Silva-|
nus [vix(it) an(nis) ...]

Fig. 16. — Fragment de stelă funerară (com. Turda, r. Istria).

cărui motiv ornamental îl constituie un vrej de viță cu frunze şi ciorchini stilizaţi. Inv. 2070. Scrierea prezintă litere înalte, dar săpate stîngaci, cu înălţimi între 0,043 şi 0,065 m (fig. 16).

După toate probabilităţile, din sec. II e.n.

17. *Slava Rusă* (*IBIDA*). Stelă funerară de marmură de bună calitate, găsită ocazional de săteni în incinta castrului roman din marginea comunei. Dimensiuni : 1,040 × 0,770 × 0,150 m. Se păstrează în bună stare. Pe suprafaţa scrisă are pete de vopsea roşie. Inv. 2059. Sus, într-un cadru de chenar dublu-profilat, executat foarte rudimentar — cu linii imprecise — sînt redate două coroane cu *taenia*. Jos este săpată inscripţia, fără chenar. În colţul stîng există o spărtură oblică, a cărei linie a fost respectată în momentul cioplirii chenarului, ceea ce dovedeşte că placa folosise mai înainte la alt monument, după a cărui distrugere a fost transformată în stelă funerară.

Scrierea, stîngace, prezintă litere înalte, între 0,040 şi 0,070 m (fig. 17).

În textul stelei funerare apar două personaje, ambele cu *tria nomina*, binecunoscute în părţile Moesiei Inferior.

Atributele prescurtate NAT. LIB. pot fi întregite prin nat(ione) Lib(icus)[1] sau nat(ione) Lib(urnus).

După scris, monumentul datează din sec. III, poate încă din sec. II e.n.

Q(uintus) Marcius Qua-
dratus nat(ione) Lib(icus?) — sive Lib(urnus?)
vix(it) an(nis) LXXXV Q(uintus)
Marcius Provincialis fil(ius)
f(aciundum) c(uravit)

Fig. 17. — Stelă funerară de marmură (com. Slava Rusă).

18. *Constanța* (*TOMIS*). Placă de marmură fragmentară, descoperită în anul 1956 în șanțurile de fundație ale unui bloc de locuit pe strada I.C. Frimu lîngă Farul genovez. Dimensiuni: 0,250 × 0,0340 × 0,070 m. Inv. 1462.

Fragmentul, care este din partea stîngă a plăcii, conservă începuturile a șase rînduri. Puținul chenar existent este lucrat cu două șănțulețe paralele, verticale.

În textul, scris relativ îngrijit, observăm folosirea lui ξ în două chipuri: în r. 1, *Z* tăiat de o hastă oblică la mijloc, iar în r. 3, cele două bare orizontale sînt unite oblic printr-o linie ondulată, coborînd de la dreapta spre stînga. Înălțimea literelor: 0,020—0,026 m (fig. 18).

Dacă pentru primele patru nume săpate pe lespede nu avem nici o îndoială asupra întregirii, pentru r. 5 se poate propune Διο[νύσιος] ca și Διο[φάντος], Διο[σκουρίδης] etc.

Atragem atenția asupra numelui, mai rar întîlnit în Moesia, Ποντικός[2].

În partea dreaptă a inscripției, cea dispărută, trebuie să fi fost patronimele. Probabil că fragmentul făcea parte dintr-un album al unei asociații.

După scriere, monumentul pare să dateze din sec. III e.n.

---

[1] *CIL*, 3527, Siracuza: *D(iis) M(anibus) M(arcus) Ant(onius) Sopater mil(es) cl(assis) pr(aetoriae) Raven(nates) (triere) Apoll(inae) st(ipendiorum) XXVII, nat(ione) Libucus.*

[2] Gr. Tocilescu, în *AEM*, VIII, 1884, p. 8, nr. 50; I. Micu, *op. cit.*, p. 13, nr. 59; D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria Romîniei*, București, 1958, p. 197—212.

19. *Constanța* (*TOMIS*). Placă de marmură fragmentară descoperită în 1959 în șanțurile de canalizare de pe strada Karl Marx, lîngă clădirea muzeului. Dimensiuni: 0,200 × 0,270 × 0,070 m. Inv. 1524.

Inscripția, o bucată din centrul unei lespezi mai mari, păstrează

[᾿Α]λέξα[νδρος] . . . . . .
Ποντικό[ς] . . . . .
᾿Αλέξαν[δρος] . . . . . .
᾿Ασκλη[πιάδης] . . . . . .
Διο[νύσιος ?] . . . . . .
Κα[. . . . . .] . . . . .

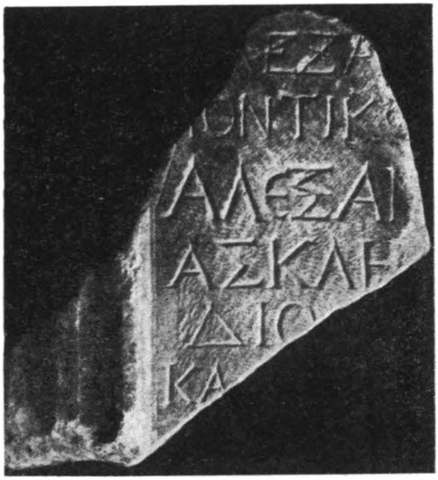

Fig. 18. — Fragment de placă din marmură (Constanța).

parte din patru rînduri, scrise oarecum îngrijit. Literele purtînd *apices* sînt înalte între 0,033 și 0,037 m (fig. 19).

În primul rînd, pe colțurile superioare ale pietrei, se mai văd urme din trei litere: în stînga, sus, apare codița lungă a lui *Q*, ceea ce ar impune o întregire identică cu cele trei din rîndurile următoare, unde rostul acestor

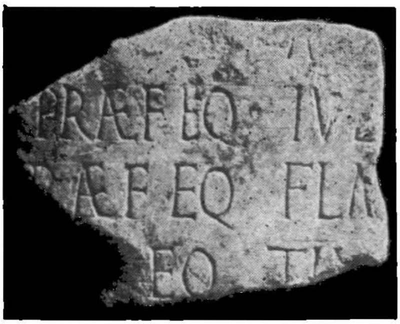

Fig. 19. — Fragment de placă din marmură (Constanța).

col. I

[. . . . . praef(ectus) e]q(uitum)
[. . . . .] praef(ectus) eq(uitum)
[. . . . .] praef(ectus) eq(uitum)
[. . . . .] praef(ectus) eq(uitum)

col. II

A[elius ? . . . praef. coh. ?]
Iul[ius . . . praef. coh. ?]
Fla[vius . . . praef. coh. ?]
Tin[eius ? . . . praef. coh. ?]

litere ne este clar. În dreapta sus, se văd urmele a două litere: prima este sigur *A*, după care urmează imediat o hastă verticală, probabil a unui *E*. Socotim că avem aici cuvîntul *Aelius* (?). Ultima literă din r. 4 este sigur *N*, de unde întregirea *Tin*(*eius*) ?

Inscripţia avea două coloane : pe prima coloană, în stînga, erau săpate numele mai multor *praefecti equitum alarum* ; în consecinţă, coloana a doua conţinea, probabil, numele mai multor *praefecti cohortium.*

Placa, pe care sînt redate numele ofiţerilor, provine de la un monument sau clădire ridicată probabil după un eveniment important petrecut în Moesia Inferior, fapt ce a determinat scrierea pe placă a numelor comandanţilor trupelor auxiliare. O inscripţie asemănătoare s-a aflat mai de mult la Tomis [1]. Ar putea însă proveni şi de la un monument funerar (în sensul cenotafului de la Adamclisi), ridicat în sec. I—II, dacă ţinem seama de aspectul grafic şi de gentilicii.

A. RĂDULESCU

НЕИЗДАННЫЕ НАДПИСИ ИЗ ДОБРУДЖИ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает 19 неизданных надписей, найденных в различных пунктах Добруджи. Большинство надписей является важным вкладом в изучение древней истории Добруджи. Отметим некоторые из них. Надпись № 2 в третий раз упоминает название поселения на месте нынешнего села Михаил Когэлничану, а именно *Vicus Clementianensis*. Это свидетельствует о том, что В. Пырван точно установил название этого селения. Надпись № 4, вырезанная на алтаре, вероятно содержит имя губернатора Нижней Мезии *M. Servilius Fabianus Maximus*, о деятельности которого говорят ранее обнаруженные в Томисе надписи. Почетный памятник № 5 впервые выявляет звание μυστάρχης, присвоенное гражданину Томиса М. Κοκκεῖος Χρυσόγονος.

Интересны надписи № № 6—8, конкретно указывающие на деятельность σύνοδοι в Томисе и Каллатисе. Важнейшая из них — надпись № 7, восходящая к II — III вв., выдвигает на обсуждение новый эпитет богини Кибелы, впервые выраженный в форме Κυβέλη Φαραγγείτη. Более правдоподобно предположение, согласно которому эпитет происходит от слова φάραγξ,-αγγος «пропасть», «горный овраг» и т. п., что подтверждает культ Кибелы в горах. В честь этого божества образовали σύνοδος 'Ηρακλεώντων религиозное объединение группы жителей дорийского города Каллатиса, родом из Гераклеи Понтийской — метрополии города Каллатиса. В этой надписи также имеются многочисленные ономастические элементы. Статуя Юпитера Долихена с греческой надписью (№ 9) свидетельствует о распространении его культа в Томисе — факт неизвестный, до сих пор.

Вотивный алтарь № 10 упоминает о пребывании *ala Gaetulorum* в конце II в. и начале III в. и в тоже время выдвигает вопрос варианта

[1] D. M. Teodorescu, *op. cit.*, p. 24—25.

Μανίβαζος известного фракийского божества Ἥρως Μανίμαζος; путем сравнения можно таким образом правильно определить имя.

Надпись № 14 — большой надгробный камень, открытый в Дулгеру. Воздвигнутое неким Ἄττας Πόσσει надгробие для себя и жены Μάμα. Ἄττας Πόσσει известен по эпиграфическому памятнику, поставленному его сыну Ἰουστος. Если первый надгробный памятник навел В. Пырвана на мысль о том, что личное имя Ἄττας греческого происхождения, а патроним Πόσσει фракийского, то последний памятник дает возможность выдвинуть новые соображения ономастического характера и установить, что имя Ἄττας было распространено во всем античном мире.

Надгробная надпись № 15 впервые на территории бывшей римской империи упоминает когномен *Balimber*, представляющий некоторое сходство со словом *Balinor* семитско-пунического происхождения.

Интересна надпись № 17 с сокращенными атрибутами *nat. lib.*, поддающимися двоякому толкованию: *nat*(*ione*) *lib*(*urnus*) или *nat*(*ione*) *lib*(*icus*).

Последняя надпись № 19 упоминает о римских военачальниках *praefecti equitum alarum* и *praefecti cohortium*, вероятно выдвинувшихся в Томисе во время какого-либо выдающегося события конца II в. — начала III в н.э.

Все вкратце описанные надписи освещают важные моменты общественного, военного, ономастического и религиозного характера.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1.— Вотивный алтарь с надписью на греческом языке (село Пандуру, р-н Истрия).
Рис. 2.— Известняковый вотивный алтарь с латинской надписью (село Пантелимонул де Сус).
Рис. 3.— Почетная надпись на греческом языке (Констанца).
Рис. 4.— Мраморный почетный алтарь с надписью на латинском языке (Констанца).
Рис. 5.— Почетный мраморный памятник (Констанца).
Рис. 6.— Мраморная плита с надписью на греческом языке (Мангалия).
Рис. 7.— Мраморная плита с надписью на греческом языке (Мангалия).
Рис. 8.— Мраморная плита с надписью на греческом языке (Констанца).
Рис. 9.— Мраморная статуэтка (Констанца).
Рис. 10.— Мраморный вотивный алтарь (Констанца).
Рис. 11. — Мраморный надгробный памятник (Констанца).
Рис. 12. — Известняковая плита с надписью на греческом языке (Валул луй Траян).
Рис. 13. — Мраморная плита с надписью на греческом языке (неизвестного происхождения).
Рис. 14. — Надгробный памятник, высеченный из известняка (село Дулгеру).
Рис. 15. — Мраморный надгробный алтарь (Констанца).
Рис. 16. —Фрагмент мраморного надгробного памятника (село Турда, р-н Истрия).
Рис. 17. — Мраморный надгробный памятник (село Слава Русэ).
Рис. 18. — Фрагмент мраморной плиты (Констанца).
Рис. 19. — Фрагмент мраморной плиты (Констанца).

INSCRIPTIONS INÉDITES DE LA DOBROGEA

RÉSUMÉ

Les 19 inscriptions inédites, provenant de différents points de la Dobrogea, qui font l'objet de cette étude représentent une contribution appréciable à la connaissance de l'époque ancienne de la région. On doit citer spécialement :

L'inscription n° 2, qui atteste pour la troisième fois le nom du centre rural qui s'élevait sur l'actuel village Mihail Kogălniceanu, le *vicus Clementianensis*, et confirme que le nom en avait été déterminé de façon exacte par Vasile Pârvan.

L'inscription n° 4, un autel honorifique, où figure probablement le nom du gouverneur de la Mésie Inférieure, *M. Servilius Fabianus Maximus*, dont l'activité était déjà connue par des inscriptions découvertes à Tomis il y a longtemps.

Le monument honorifique n° 5 atteste pour la première fois la qualité de μυστάρχης d'un citoyen de Tomis, M. Κοκκεΐος Χρυσόγονος.

Il convient d'accorder un intérêt spécial aux inscriptions n°s 6—8, qui constituent autant de témoignages sur le fonctionnement à Tomis et à Callatis de σύνοδοι. La plus importante, l'inscription n° 7, datée des IIe —IIIe siècles, révèle une épithète de la déesse Cybèle que l'on rencontre pour la première fois : Κυβέλη Φαραγγείτη. L'hypothèse la plus plausible semble être celle faisant dériver cette appellation du terme φάραγξ,-αγγος, « précipice », « ravin dans les montagnes », etc., fort approprié à cette déesse dont le culte était en effet pratiqué dans les montagnes. En l'honneur de Cybèle, un groupe d'habitants de la cité dorique de Callatis, originaires de la métropole de celle-ci, l'Héraclée Pontique, avaient constitué une association religieuse, dénommée σύνοδος Ἡρακλεώντων. La même inscription comprend également une série d'éléments onomastiques importants. Quant à la statue à inscription grecque (n° 9) de Jupiter Dolichenus, elle révèle pour la première fois la diffusion de ce culte à Tomis.

L'autel votif portant l'inscription n° 10 fait connaître une *ala Gaetulorum*, cantonnée dans ces lieux à la fin du IIe siècle et au commencement du IIIe siècle, ainsi qu'une nouvelle variante — Μανίβαζος — de la divinité thrace bien connue Ἥρως Μανίμαζος, permettant par voie de comparaison la détermination correcte de ce nom.

L'inscription n° 14 figure sur une grande stèle funéraire découverte à Dulgheru, élevée par Ἄττας Πόσσει pour lui-même et son épouse Μάμα. Ἄττας Πόσσει était déjà connu par un document épigraphique concernant l'auteur du monument et son fils Ἰουστος. Si cette dernière inscription a permis à V. Pârvan de constater que le nom de personne Ἄττας était d'origine grecque, tandis que le patronyme Πόσσει aurait été d'origine thrace, le texte publié maintenant donne lieu à de nouvelles considérations en matière d'onomastique, établissant que le nom d' Ἄττας était répandu à travers tout le monde antique.

L'inscription funéraire n° 15 atteste pour la première fois sur le territoire de l'Empire romain le cognomen de *Balimber*, que l'on peut rapprocher du nom d'origine punique-sémitique de *Balinor*.

L'inscription n° 17 est intéressante par les deux lectures possibles auxquelles donnent lieu les attributs abrégés *nat. lib.* : *nat*(*ione*) *lib*(*urnus*) ou *nat*(*ione*) *lib*(*icus*).

La dernière incription, n° 19, mentionne des officiers romains, *praefecti equitum alarum* et *praefecti cohortium*, qui semblent avoir joué un rôle dans quelque événement important survenu à la fin du IIe siècle ou au début du IIIe siècle de n.è.

Les inscriptions, succinctement présentées, fournissent une précieuse documentation sur une série de problèmes d'ordre social, militaire, onomastique et religieux.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Autel votif avec inscription grecque (com. de Panduru, distr. d'Istria).
Fig. 2. — Autel votif en pierre calcaire avec inscription latine (com. de Pantelimonul de Sus).
Fig. 3. — Inscription honorifique grecque (Constanța).
Fig. 4. — Autel honorifique en marbre avec inscription latine (Constanța).
Fig. 5. — Monument honorifique en marbre (Constanța).
Fig. 6. — Plaque en marbre avec inscription grecque (Mangalia).
Fig. 7. — Plaque en marbre avec inscription grecque (Mangalia).
Fig. 8. — Plaque en marbre avec inscription grecque (Constanța).
Fig. 9. — Statuette en marbre (Constanța).
Fig. 10. — Autel votif en marbre (Constanța).
Fig. 11. — Stèle funéraire en marbre (Constanța).
Fig. 12. — Plaque en pierre calcaire avec inscription grecque (Valul lui Traian).
Fig. 13. — Plaque en marbre avec inscription grecque (provenance inconnue).
Fig. 14. — Stèle funéraire sculptée en pierre calcaire (com. de Dulgheru).
Fig. 15. — Autel funéraire en marbre (Constanța).
Fig. 16. — Fragment de stèle funéraire (com. de Turda, distr. d'Istria).
Fig. 17. — Stèle funéraire en marbre (com. de Slava Rusă).
Fig. 18. — Fragment de plaque en marbre (Constanța).
Fig. 19. — Fragment de plaque en marbre (Constanța).

CU PRIVIRE LA EVOLUŢIA CULTURII BALCANO-DUNĂRENE ÎN SEC. IX—XI
(Studiu preliminar)

Problema originii, datării şi atribuirii etnice a culturii balcano-dunărene[1] a fost mult dezbătută de specialişti. După unii această cultură, pe teritoriul ţării noastre, se înregistrează abia în a doua jumătate a sec. al X-lea[2]. După alţii ea îşi are începuturile încă în sec. al IX-lea[3].

Discuţiile au continuat fără să se ajungă la o concluzie unanimă. În ultimii ani au fost scoase la iveală materiale noi, care permit să se facă precizări relativ la cronologia şi evoluţia acestei culturi.

Săpîndu-se în cea mai mare parte o serie de necropole şi aşezări, putem deosebi (mai ales în Dobrogea, unde cercetările au fost mai numeroase şi mai intense, dar cu corespondenţe şi în restul teritoriului ţării) patru orizonturi arheologice bine distincte care corespund cu patru faze de dezvoltare a acestei culturi. Aceste faze pot fi precizate pe baza unor trăsături specifice, asupra cărora vrem să stăruim mai amănunţit în cele ce urmează.

Primul orizont se caracterizează prin ceramică roşie (arsă oxidant), lucrată din pastă comună amestecată cu nisip, avînd pereţii de obicei destul de groşi. Forma cea mai frecventă este reprezentată prin borcane de diferite dimensiuni cu corpul zvelt sau mai bombat, gîtul scund şi buza răsfrîntă în afară.

---

[1] Această cultură este cunoscută şi sub numele de Dridu, numire pe care o socotim nepotrivită deoarece în aşezarea de la Dridu, după cum se va vedea din cele ce urmează, sînt reprezentate numai ultimele etape de dezvoltare şi numai un anumit aspect regional din aria de răspîndire geografică a acestei culturi.

[2] I. Nestor, *Contributions archéologiques au problème des protoroumains. La civilisation de Dridu*, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 376 şi urm. Această idee a fost reluată apoi de Eugenia Zaharia în comunicarea *Descoperirile de la Dridu* ţinută la Sesiunea ştiinţifică a Institutului de arheologie, 15—21 mai 1961. O părere similară a fost exprimată şi de către I. Barnea, *Ceramica din cariera de cretă de la Basarabi*, în *SCIV*, 2, 1962, p. 349—367.

[3] M. Chişvasi-Comşa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din secolele VI—XII*, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 273 şi urm.; K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958, p. 112 şi urm.; Maria Comşa, *Die bulgarische Herrschaft nördlich der Donau während des IX. und X. Jh. im Lichte der archäologischen Forschungen*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 395 şi urm.

Decorul constă mai ales din linii orizontale şi în val, dispuse în diferite combinaţii : benzi de linii orizontale şi în val ce alternează între ele (frecvent), linii orizontale sau benzi de linii în val ce acoperă toată suprafaţa vasului de la gît pînă spre fund. Uneori liniile orizontale sînt asociate cu una sau mai multe benzi de linii în val trasate în jurul gîtului, deasupra, sau peste liniile orizontale. Rar se întîlneşte decorul format din benzi de linii în val dispuse orizontal şi vertical[1]. Adeseori partea interioară şi chiar muchia buzei este ornamentată cu o bandă de linii în val.

Ca excepţie, în necropola de la Istria a fost descoperit un vas pe al cărui corp sînt incizate linii verticale începînd de la gît şi pînă la fund[2]. De asemenea în aşezarea de la Camena a apărut un ciob cu decor în formă de frunze de brad imprimate pe umărul vasului cu un pieptene. Acest ciob are şi pe partea interioară a buzei un fel de virgule imprimate cu acelaşi instrument[3]. Un alt fragment ceramic din aceeaşi aşezare are decor executat se pare prin ştampilare[4].

Alături de ceramica roşie descrisă mai sus se întîlneşte destul de frecvent ceramica cenuşie (arsă neoxidant sau înfundat) cu decor executat prin lustruire, reprezentată prin urcioare cu gura trilobată sau rotundă, prin borcane cu corpul globular, gîtul cilindric şi buza puţin răsfrîntă în exterior şi prin străchini cu corpul în formă de sferă turtită şi cu gîtul înalt în formă de pîlnie.

În acest orizont includem necropola şi complexele contemporane cu necropola din aşezarea de la Istria[5], aşezările de la Tariverde[6], Camena[7], Murighiol[8], Corbu de Jos(?)[9], precum şi cele două urcioare de la Poarta Albă[10] (care provin foarte probabil dintr-o necropolă asemănătoare cu cea de la Istria), necropola de la Nalbant[11] şi altele.

În Muntenia, acestui orizont îi corespund descoperirile de la Mărculeşti-Viişoara[12], Gheorghe Doja[13] (r. Slobozia, reg. Bucureşti), o parte din materialele de la Curcani[14] (aşezarea din nord), şi probabil Bîrlogu[15],

---

[1] *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 109, fig. 30/1.

[2] Vl. Zirra, *Un cimitir biritual din epoca feudală timpurie de la Histria*, comunicare ţinută în cadrul Seminarului romîno-bulgar, Bucureşti, 12—15 noiembrie 1962.

[3] *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 111, fig. 32/2.

[4] *Ibidem*, fig. 32/2.

[5] Vl. Zirra, *op. cit.*

[6] Informaţii primite de la Radu Vulpe.

[7] *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 108 şi urm.

[8] Exspectatus Bujor, *Săpăturile de salvare de la Murighiol*, în *Materiale*, III, p. 248—250 şi p. 251, pl. II.

[9] Materialele de la Corbu de Jos provin din cercetările de suprafaţă executate de Eugen Comşa.

[10] Eugen Comşa, *Două ulcioare din epoca feudală timpurie descoperite la Poarta Albă*, în *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 109 şi urm.

[11] Informaţii în legătură cu materialele de la Nalbant le-am primit de la Petre Diaconu.

[12] Petre Diaconu, *Săpăturile arheologice de la Mărculeşti-Viişoara*, în *Materiale*, V, 1959, p. 543, fig. 1.

[13] Materialele de la Gh. Doja le-am putut studia prin bunăvoinţa lui B. Mitrea.

[14] Materiale descoperite de C. Deculescu din Curcani şi determinate de noi.

[15] Materiale descoperite de T. Nania de la Muzeul din Piteşti şi determinate de noi.

Ghizdaru[1], Crîngaşi (?)[2], Suhaia[3], Ciurelu[4], Mănăstirea[5], Măgurele, Nefliu[6], la care s-ar putea adăuga încă multe altele.

Orizontul al doilea se distinge în general printr-o ceramică lucrată pe o roată mai perfecţionată, din pastă comună sau uneori din pastă alburie caolinoidă. Forma vaselor este aproape neschimbată faţă de faza precedentă, unele deosebiri se remarcă numai la profilul buzelor.

În regiunea subcarpatică în complexele de tip Bucov alături de vasele-borcan apar destul de frecvent oalele cu o toartă ce porneşte de la nivelul buzei pînă în regiunea diametrului maxim[7].

Decorul vaselor arse oxidant este format din diferite combinaţii de linii orizontale şi în val, predominînd liniile orizontale dese, uneori combinate cu una sau mai multe benzi de linii în val în jurul gîtului sau benzi de linii în val, trasate pe tot corpul. Interiorul buzei este decorat mult mai rar. Spre sfîrşitul acestei faze, sporadic mai ales în Dobrogea, apare şi decorul format din linii orizontale combinate cu grupuri de linii oblice sau verticale. Ţinem să facem precizarea că la început grupurile de linii oblice sau verticale sînt trasate în regiunea diametrului maxim[8] şi abia într-o etapă ulterioară ele se grupează în jurul gîtului.

În chip cu totul izolat la Castelu au apărut trei căldări de lut cu corpul în forma unei sfere turtite, cu buza la fel cu cea a borcanelor[9].

În Dobrogea (Castelu) apare sporadic ceramica lucrată din pastă caolinoidă vopsită sau pictată cu ocru. Formele caracteristice întîlnite sînt urciorul amforoidal şi străchinile cu corpul în forma unei sfere turtite[10].

În ceea ce priveşte specia ceramicii cenuşii, urcioarele cu gura trilobată sau rotundă, atît de caracteristice fazei anterioare, lipsesc cu totul din orizontul al doilea (la Sultana a apărut doar un exemplar ca excepţie), fiind înlocuite de urcioarele amforoidale de culoare cenuşie (de diferite nuanţe) sau roşiatică. Vasele cenuşii cu corpul globular se menţin.

Alături de acestea apar, sau eventual evoluează din forme mai vechi, oalele cu una sau două torţi tubulare, aşezate pe umăr. Mai sînt cunoscute de asemenea străchinile cu corpul în forma unei sfere, cu buza răsfrîntă în afară, la fel cu cea a vaselor cu corpul globular.

---

1 D. Berciu, Gh. Rădulescu, Gabriel Mihăilescu şi M. Ionescu, *Săpăturile de informare de la Gostinu şi Ghizdaru*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 294—295.

2 Vlad Zirra şi Margareta Tudor, *Crîngaşi*, în *Studii şi referate privind Istoria Romîniei*. I, Bucureşti, 1954, p. 316—320. Datarea acestor materiale, cf. p. 319, fig. 9, în sec. VI—VII este greşită. Aici există însă şi unele materiale caracteristice pentru faza a 2-a.

3 Materialele le-am putut studia prin bunăvoinţa lui Eugen Comşa.

4 Materialele le-am putut vedea prin bunăvoinţa lui Sebastian Morintz.

5 Gh. Ştefan, *Fouilles de Mănăstirea*, în *Dacia*, II, 1925, p. 395, fig. 10/45, 51, 52, 57-

6 Este vorba de aşezările nr. 2 de la Măgurele şi de aşezarea nr. 3 de la Nefliu descoperite cu ocazia unor cercetări de suprafaţă executate de Petre Roman.

7 M. Chişvasi-Comşa, *Contribuţii la cunoaşterea culturii străromîne în lumina săpăturilor de la Bucov*, în *SCIV*, X, 1, 1959, p. 88, fig. 5/5,7 şi p. 92, fig. 6/1,4.

8 B. Mitrea, *Şantierul arheologic Satu Nou. Necropola feudală timpurie nr. 1*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 555, fig. 4.

9 M. Comşa, A. Rădulescu, N. Harţuchi, *Necropola de incineraţie de la Castelu*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 655, fig. 5.

10 *Ibidem*, p. 654—655.

În această fază includem necropolele de la Castelu[1], Sultana[2], Păuleasca[3], Blandiana[4], descoperirile întîmplătoare de la Leu, Craiova şi Celei[5], aşezarea de la Bucov-Rotari şi nivelul 2 de la Bucov-Tioca[6], cetăţile de la Slon[7], la care am putea adăuga încă desigur multe altele.

În ceea ce priveşte necropolele de la Satu Nou întîmpinăm o oarecare greutate în ceea ce priveşte încadrarea lor mai precisă, datorită faptului că materialul acestor necropole prezintă oarecare deosebiri faţă de complexele amintite. În aceste necropole pînă acum nu au apărut nici urcioarele cu gura trilobată sau rotundă şi nici cele amforoidale. Mai ales în necropola nr. 1 au apărut vase cu pereţii groşi, lucrate pe roata primitivă, dar şi urne lucrate pe o roată mai perfecţionată. Urnele cu corpul mai zvelt sau mai bombat, ornamentate cu o linie orizontală ce coboară de la umăr spre fund în spirală lină, dînd impresia unor linii orizontale izolate, cu gîtul adeseori înalt bine profilat, aproape cilindric, predominante în cimitirul nr. 2, rămîn deocamdată caracteristice numai pentru această necropolă[8]. Rar apar şi urnele din pastă caolinoidă. Caracteristicile ceramicii cît şi obiectele de metal care pot servi pentru datare ne fac să presupunem pentru complexele de la Satu Nou o durată mai lungă, ele avîndu-şi începuturile încă în faza întîi şi continuînd şi în faza a doua pînă la sfîrşitul ei.

Orizontul al treilea este foarte apropiat de orizontul al doilea. El se deosebeşte de cel precedent mai ales prin aceea că pe ceramica cu decor incizat apare frecvent decorul format din asocierea liniilor orizontale cu grupuri de linii verticale sau oblice, care coexistă desigur cu celelalte motive ornamentale formate din linii orizontale şi în val, simple, sau în diferite combinaţii.

Apare motivul ornamental format din linii orizontale asociate cu gropiţe în jurul gîtului. Se întîlneşte încă destul de sporadic decorul format din combinaţia a trei motive ornamentale. De exemplu : linii orizontale asociate cu grupuri de linii oblice, iar în jurul gîtului o linie în val[9].

---

[1] M. Comşa. A. Rădulescu, N. Harţuchi, *op. cit.*, p. 649–660.

[2] Bucur Mitrea, *Săpăturile de salvare de la Sultana*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 531–593 ; idem, *Şantierul Sultana*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 667–674.

[3] Săpături executate de M. Comşa şi Gh. Bichir (nepublicate).

[4] K. Horedt, *op. cit.*, p. 114, fig. 32 şi p. 117, fig. 34.

[5] M. Chişvasi-Comşa, *Cîteva date arheologice în legătură cu stăpînirea bulgară în nordul Dunării în sec. IX–X*, în *Omagiu C. Daicoviciu*, 1960, p. 70 şi urm.

[6] M. Comşa, *Săpăturile de la Bucov*, în *Materiale*, V, 1959, p. 497, fig. 2 şi p. 498, fig. 3 ; idem, *Contribuţii la cunoaşterea culturii străromîne...*, p. 72, fig. 6.

[7] Săpături executate de Maria Comşa, încă inedite.

[8] B. Mitrea şi N. Anghelescu, *Săpăturile de la Satu Nou*, în *Materiale*, V, 1959, p. 538–539, fig. 2–5 ; Bucur Mitrea, *Săpăturile de la Satu Nou*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 583, fig. 4 ; p. 585, fig. 6 ; p. 586, fig. 7 ; idem, *Şantierul arheologic Satu Nou*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 554, fig. 3 ; p. 555, fig. 4 ; p. 556, fig. 5 ; idem, *Săpăturile de la Satu Nou. Necropolele feudale timpurii*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 644, fig. 1.

[9] I. Barnea şi V. Bilciurescu, *Şantierul arheologic Basarabi*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 550, fig. 15/3.

Ceramica pictată sau vopsită cu ocru se înmulţeşte considerabil în Dobrogea (Basarabi şi Capidava, nivelul fără monede)[1] şi apare sporadic şi în stînga Dunării (Ileana-Podari)[2].

Urcioarele amforoidale care au existat şi în faza anterioară se menţin în continuare..

Formele ceramicii cenuşii sînt aproape aceleaşi ca şi în faza a doua. Apare ceramica smălţuită cu verde.

În acest orizont includem complexul de la Basarabi[3], Capidava, nivelul cel mai vechi (fără monede)[4], o parte din complexele aşezărilor din preajma valului de piatră dintre Cernavodă şi Constanţa[5], iar în stînga Dunării aşezările de la Dridu[6], Ileana-Podari[7], Fîntînele[8] şi ultimul nivel din aşezarea de la Bucov-Tioca[9].

În sfîrşit, în orizontul al patrulea includem nivelurile datate cu monedele împăraţilor bizantini Ioan Tzimisces şi Vasile II, din aşezările de la Garvăn[10], Capidava[11], Noviodunum[12], Păcuiul lui Soare[13], cărora în stînga Dunării le corespund unele descoperiri de suprafaţă de pe teritoriul comunelor Greaca, Pueni[14], Fîntînele[15], Nedeia[16] şi altele. Aşezarea de la Dridu continuă de asemenea şi în această perioadă.

Ceramica incizată cunoaşte o mare varietate, atît în ceea ce priveşte formele cît şi în ceea ce priveşte decorul. Alături de vasele-borcan de diferite tipuri apar oalele cu două urechiuşe pe umeri. Ca excepţie apar şi oalele cu o toartă ce porneşte de la nivelul buzei şi coboară în jos pînă pe

---

[1] Radu Florescu, *Unele observaţii cu privire la ceramica decorală cu culoare roşie din aşezarea tîrzie de la Capidava*, în *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 131 şi urm. Cioburile reprezentate însă la p. 133, pl. I/2, 3, aparţin epocii romano-bizantine. Astfel de cioburi au fost găsite în situaţie stratigrafică clară în două puncte la Dinogetia de către Gh. Ştefan şi autoarea acestor rînduri.

[2] Informaţii primite de la Vlad Zirra.

[3] I. Barnea, *Ceramica din cariera de cretă de la Basarabi*, p. 349—367.

[4] Radu Florescu, în *Capidava*, I, 1958, p. 153—193.

[5] Informaţii în legătură cu ceramica aşezărilor din preajma valului de piatră le-am primit de la Eugen Comşa. Trebuie să menţionăm totodată că în cadrul acestor aşezări există şi complexe mai vechi, contemporane cu necropola de incineraţie de la Castelu.

[6] I. Nestor şi Eugenia Zaharia, *Sondajele de la Dridu*, în *Materiale*, V, 1959, p. 550, fig. 3; idem, *Săpăturile de la Dridu*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 662, fig. 1.

[7] Vlad Zirra, *Cercetări feudale timpurii la Ileana-Podari*, în *Materiale*, V, 1959, p. 506, fig. 5.

[8] Materiale adunate de noi cu ocazia unei cercetări de suprafaţă efectuată în iulie 1962, încă inedite.

[9] M. Comşa, *Contribuţii la cunoaşterea culturii străromîne*, în *SCIV*, X, 1, 1959, p. 92, fig. 6.

[10] M. Chişvasi-Comşa, *Unele concluzii ...*, pl. II.

[11] Radu Florescu, în *Capidava*, I, p. 193—215, Petre Diaconu, *ibidem*, p. 215 şi urm.

[12] I. Barnea, Bucur Mitrea şi N. Anghelescu, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 168, fig. 14/5—9.

[13] Petre Diaconu, R. Popa şi N. Anghelescu, *Şantierul arheologic Păcuiul lui Soare*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 717, fig. 4.

[14] Materialele de la Greaca şi Pueni provin din cercetările de suprafaţă executate de Eugen Comşa. Trebuie să menţionăm totodată că pe teritoriul ambelor sate au fost descoperite şi materiale mai vechi ce pot fi atribuite fazelor I—III.

[15] Vezi mai sus nota 8.

[16] Materiale aflate în depozitul MNA provenite se pare din cercetările de suprafaţă ale lui C. S. Nicolăescu-Plopşor.

umărul vasului. Ca forme noi apar căldările de lut cu corpul bitronconic, fundul albiat şi buza teşită orizontal, descriind un triunghi sau dreptunghi în secţiune. Apar de asemenea castroanele tronconice cu buza dreaptă sau puţin aplecată spre interior şi fundul ieşit în afară ca un fel de treaptă.

Toate motivele ornamentale cunoscute în faza anterioară se păstrează, dar sînt mult mai frecvente motivele complexe formate din trei elemente (linii orizontale asociate cu linii în val şi linii verticale sau oblice, linii în val incizate cu pieptenele asociate cu linii orizontale şi linii în val incizate cu beţişorul etc.). Ornamentul format din linii orizontale asociate cu linii verticale sau oblice dobîndeşte şi el o mare varietate, grupul de linii fiind uneori înlocuit printr-un fel de bandă lată realizată cu o lopăţică[1].

Motivele ornamentale în compoziţia cărora intră linii orizontale asociate cu gropiţe făcute cu beţişorul, crestături imprimate foarte probabil cu cuţitul, sau diferite linii oblice, în formă de frunze de brad, în forma literei X sau alveole incizate cu pieptenele, devin frecvente.

În nordul Dobrogei în aşezările de la Garvăn-Dinogetia, Isaccea-Noviodunum, Igliţa-Troesmis, Măcin-Arrubium, Capidava etc. apare decorul executat cu rotiţa. În sudul Dobrogei (Păcuiul lui Soare) acest decor lipseşte aproape cu totul[2].

În general pasta vaselor este mai bine frămîntată, mai compactă şi materiile degresante mai bine alese în comparaţie cu cea a fazei anterioare.

Ceramica pictată cu ocru dispare, iar ceramica cenuşie devine foarte rară.

Unele din formele specifice mai înainte ceramicii cenuşii, cum sînt oalele cu una sau două torţi tubulare aşezate pe umăr sau pe gît, sînt transpuse acum în ceramica roşie cu decor incizat.

Dintre urcioarele amforoidale continuă numai specia smălţuită cu verde.

Către sfîrşitul mileniului I al e. n. în nordul Dobrogei ceramica cenuşie dispare. În sudul acestei regiuni se pare că ea se mai menţine sporadic încă cîteva decenii.

Ceramica incizată are o durată ceva mai lungă, pînă în primele decenii ale sec. al XI-lea.

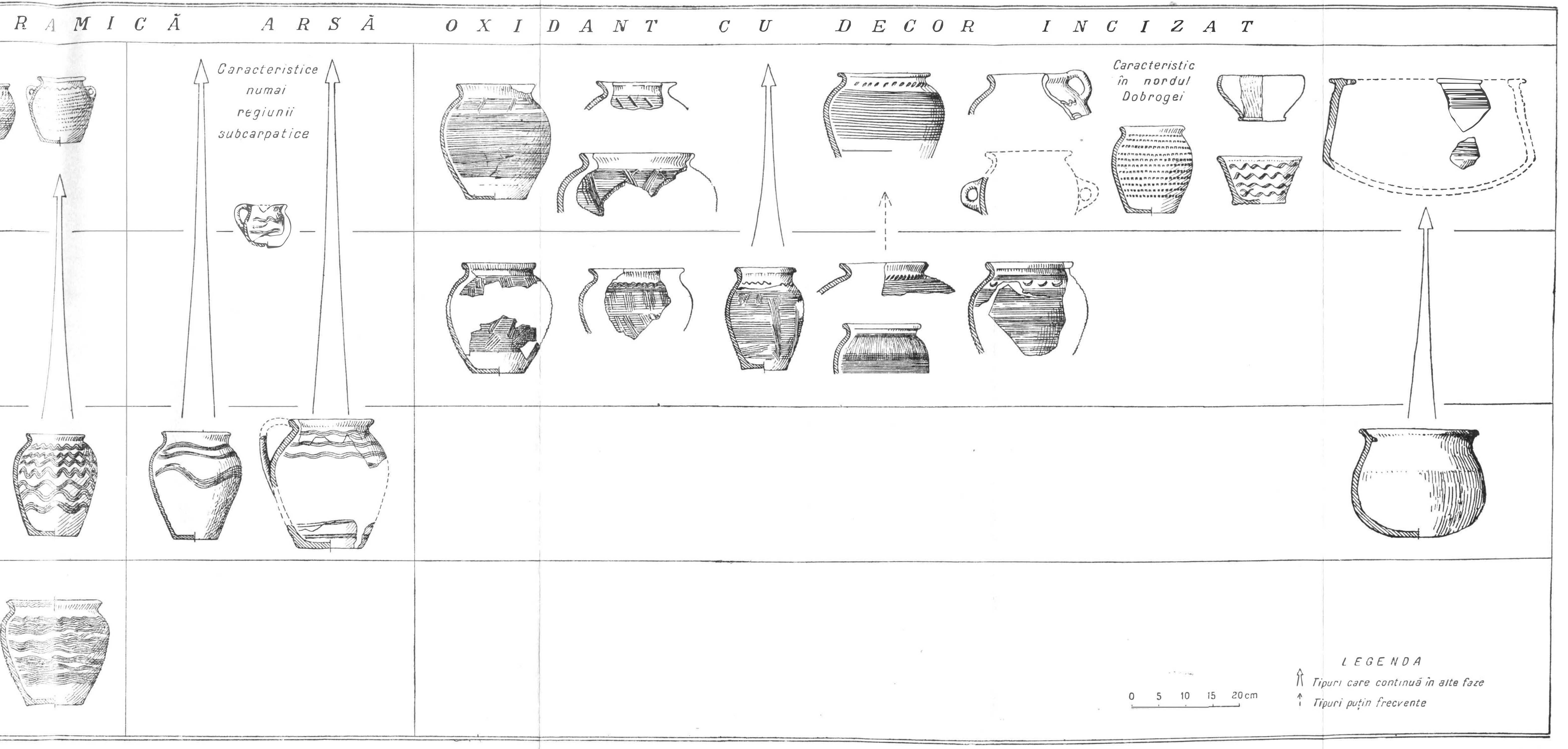
După cum s-a văzut din cele expuse mai sus, formele se schimbă prea puţin, unele rămîn aproape aceleaşi în decursul celor patru faze. Evoluţia poate fi surprinsă însă mai ales în tehnica de lucru care este din ce în ce mai perfecţionată, după felul în care se modifică şi evoluează profilul buzelor şi motivele ornamentale, putîndu-se defini astfel pentru fiecare fază în parte anumite profiluri şi motive ornamentale caracteristice (pl. I—III).

Aceasta dovedeşte că între diferitele faze există o legătură organică, trecerea de la una la alta făcîndu-se în chip treptat; către sfîrşitul fazei mai vechi apar sporadic elemente (de exemplu motivul format din linii orizontale şi grupuri de linii oblice sau verticale la Castelu, Satu Nou,

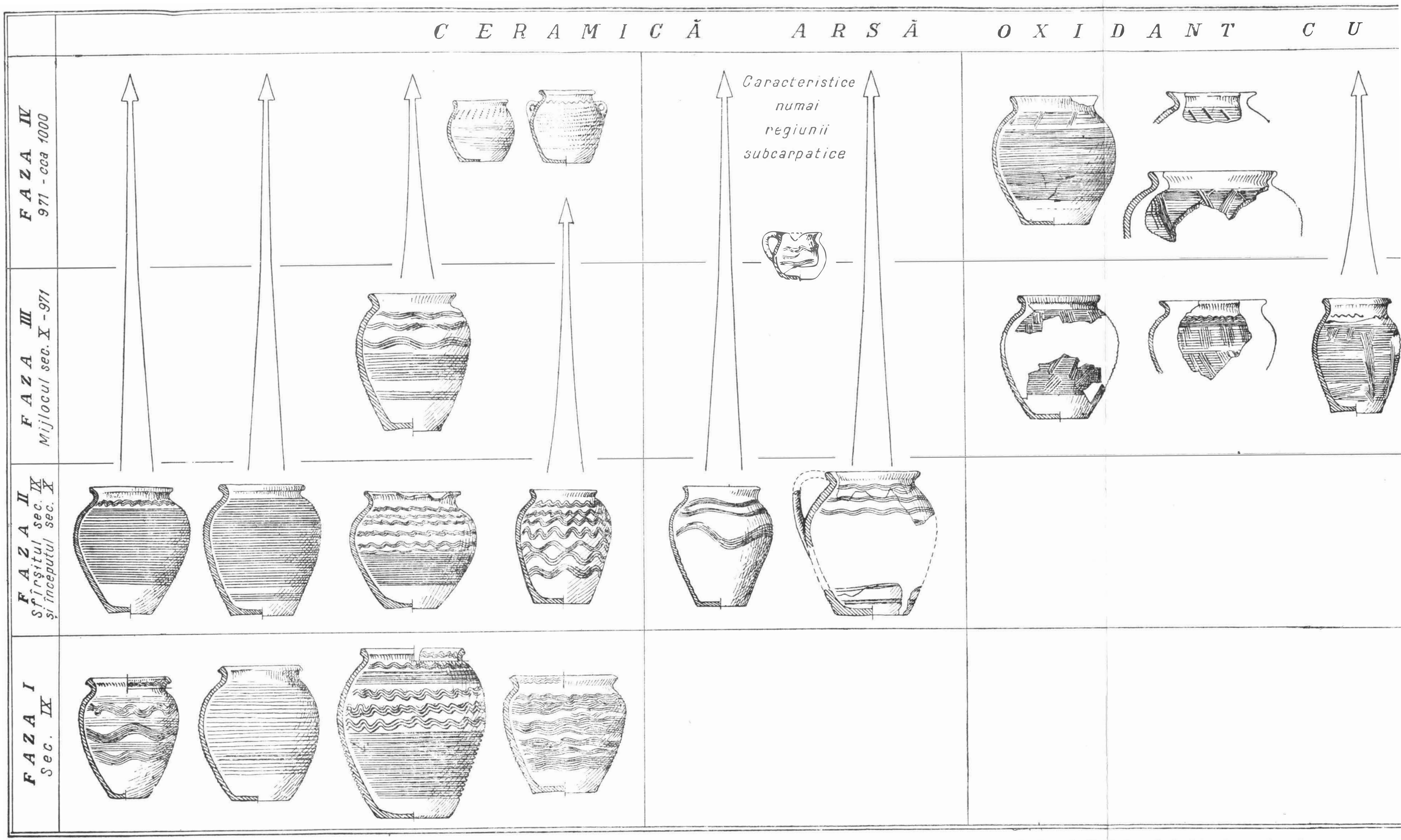
---

[1] M. Chişvasi-Comşa, *Unele concluzii...*, pl. II/36; Petre Diaconu, R. Popa, N. Anghelescu, *Şantierul arheologic Păcuiul lui Soare*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 717, fig. 4/2, I. Nestor şi Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 597, fig. 2/16.

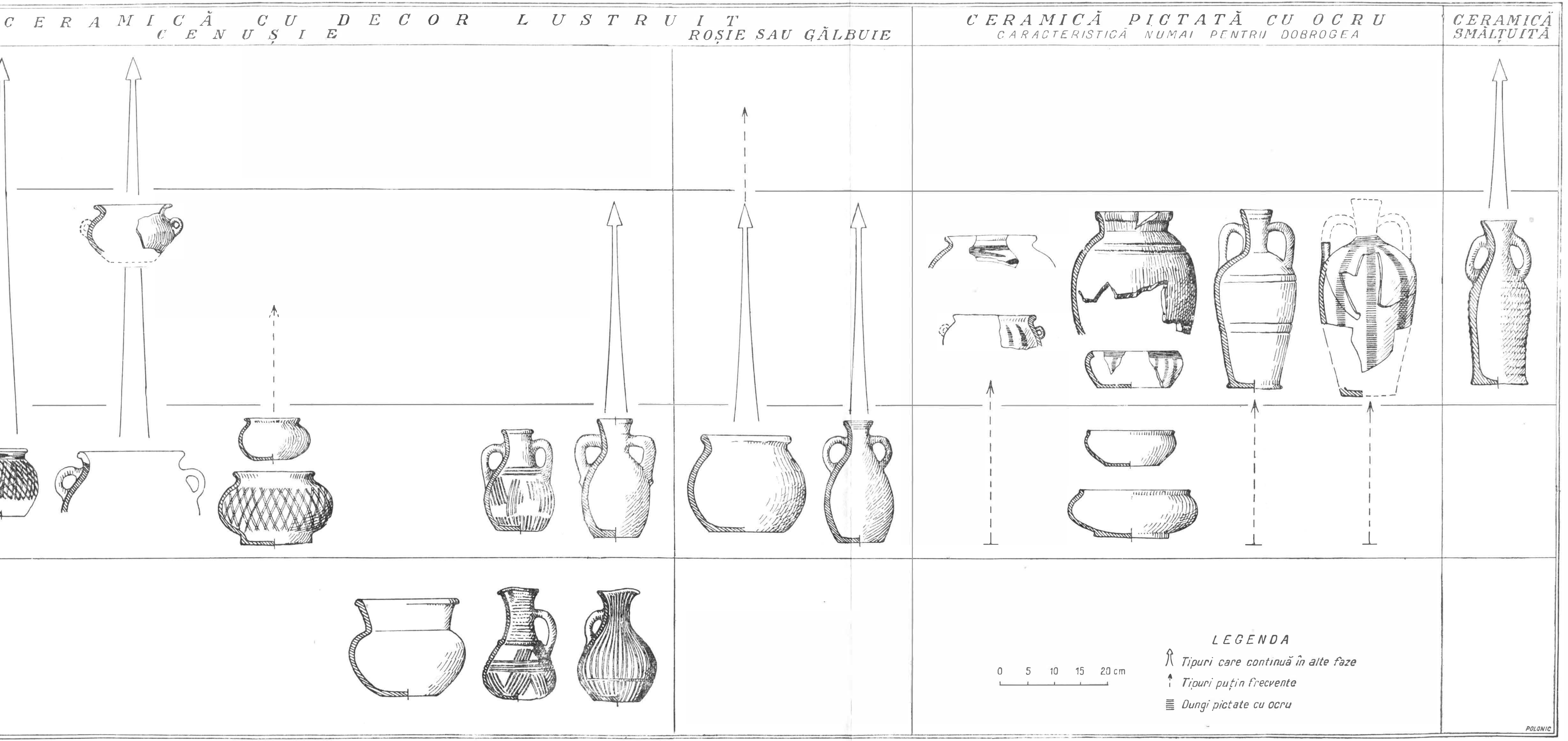
[2] Informaţii în legătură cu materialele de la Păcuiul lui Soare le-am primit de la Petre Diaconu.

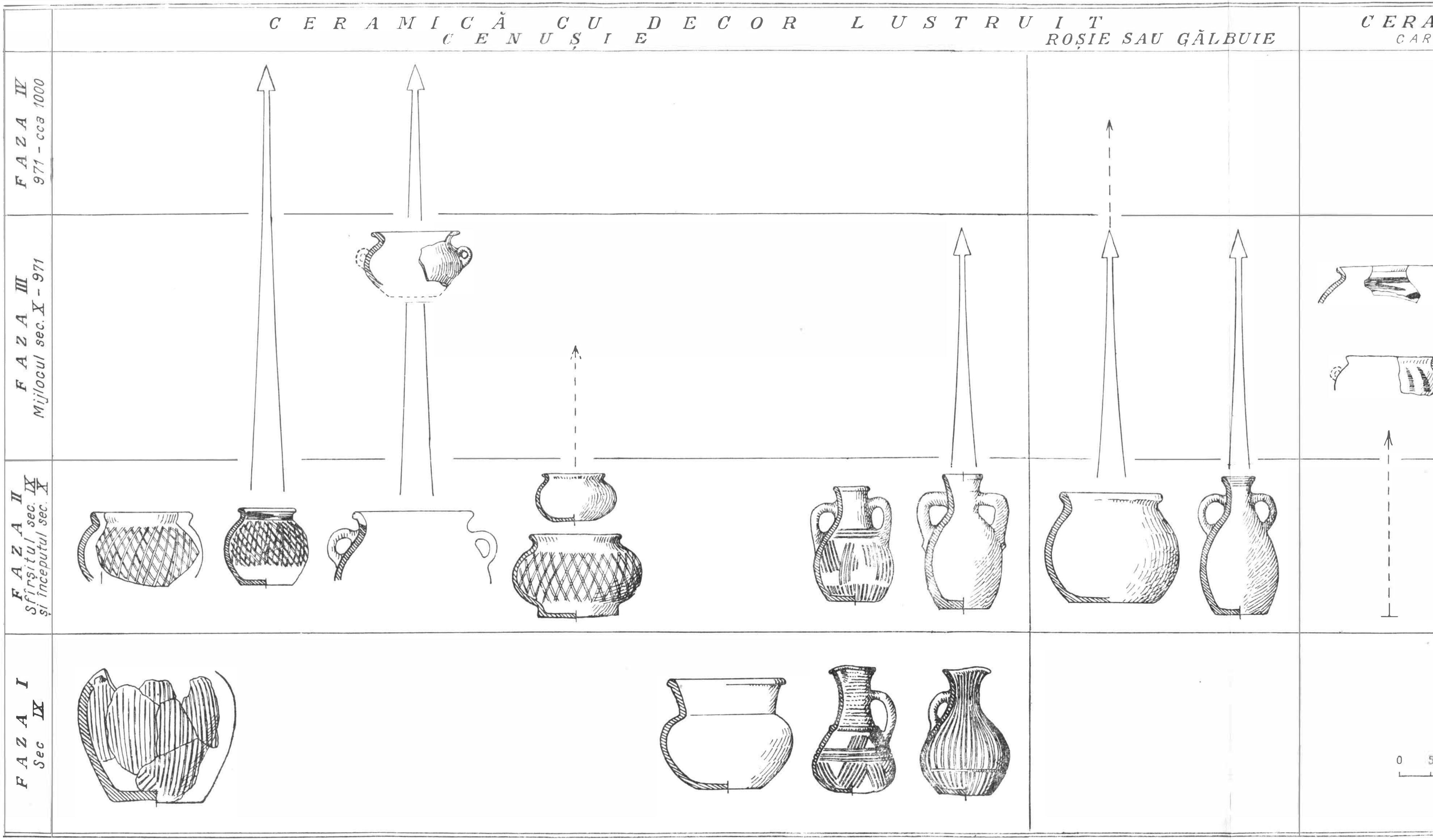
Pl. I. – Cultura balcano-dunăreană. Evoluția principalelor forme și motive ornamentale.

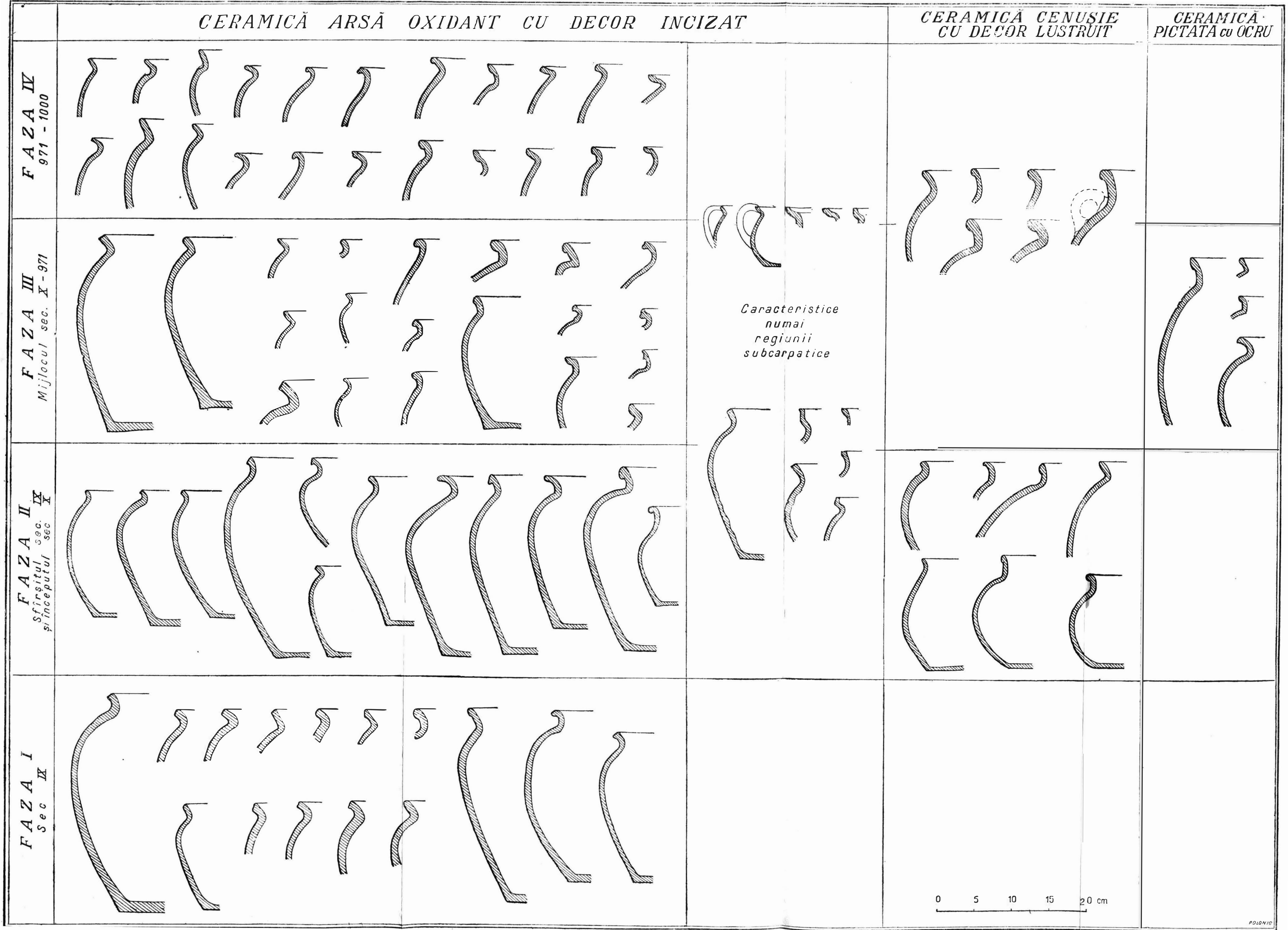
Pl. I. — Cultura balcano-dunăreană. Evoluţia principalelor forme şi motive ornamentale.

Pl. II. — Cultura balcano-dunăreană. Evoluția principalelor forme și motive ornamentale.

Pl. II. — Cultura balcano-dunăreană. Evoluția principalelor forme și motive ornamentale.

CERAMICĂ ARSĂ OXIDANT CU DECOR INCIZAT
CERAMICĂ CENUȘIE CU DECOR LUSTRUIT
CERAMICĂ PICTATĂ cu OCRU
FAZA IV 971 - 1000
FAZA III Mijlocul sec. X - 971
FAZA II Sfîrșitul sec. IX și începutul sec. X
FAZA I Sec IX
Caracteristice numai regiunii subcarpatice
0 5 10 15 20 cm
POLONIC

Bucov-Rotari) care în faza următoare vor deveni caracteristice, adeseori dominante. Fazele pe care le-am deosebit marchează de fapt momentele principale din evoluţia continuă a aceleiaşi culturi.

Trebuie să menţionăm de asemenea că aceste faze au fost fixate în funcţie de stadiul actual al cercetărilor. Ele reprezintă doar o schemă care va putea fi completată şi modificată pe măsură ce vor apare noi materiale.

Complexele incluse în cadrul unei faze nu au toate aceeaşi durată. De exemplu complexul de la Blandiana are o durată mai scurtă decît cel de la Sultana. De aceea încă de pe acum se întrevăd unele subîmpărţiri în etape care vor putea fi precizate însă numai în urma unor noi cercetări.

În afară de fazele cronologice descrise mai sus, în cultura balcano-dunăreană există şi o serie de variante regionale şi locale. De aceea unele deosebiri constatate în zone diferite nu întotdeauna pot fi puse în legătură numaidecît cu diferenţe cronologice, ci trebuie să ţinem cont şi de aceste caracteristici regionale specifice.

Pentru faza întîi, descoperirile de pînă acum sînt prea puţine la număr pentru a putea vorbi deocamdată de variante locale. Pentru faza a doua şi a treia însă descoperirile fiind mult mai numeroase, deosebim deocamdată mai multe variante regionale. Astfel în Dobrogea alături de ceramica incizată şi cea cenuşie există şi ceramica pictată sau vopsită cu ocru. Prin aceasta complexele din Dobrogea se deosebesc atît de cele din Cîmpia Romînă cît şi de cele de la sud de Dunăre, ceea ce ne face să credem că originea ceramicii pictate sau vopsite cu ocru trebuie căutată nu în Bizanţ, căci în acest caz ar fi normal să apară şi în alte centre din Peninsula Balcanică (Pliska, Preslav şi mai ales la Neseber), ci într-un centru local situat foarte probabil în regiunea centrală a Dobrogei.

A doua variantă locală se distinge în Cîmpia Romînă. Ea prezintă o serie de trăsături comune cu complexele din Dobrogea, dar în acelaşi timp şi unele deosebiri. Aceste deosebiri pot fi sesizate nu numai în ceea ce priveşte ceramica, dar şi în ceea ce priveşte obiceiurile funerare. Astfel, putem cita de exemplu lipsa totală — cel puţin pînă acum — în Cîmpia Romînă a mormintelor de incineraţie în cutii de piatră, în timp ce acestea sînt frecvente în Dobrogea.

O a treia variantă se individualizează în regiunea subcarpatică. Aici complexele de tip Bucov prezintă deosebiri faţă de cele din cîmpie, atît în ceea ce priveşte tipul de locuinţă cît şi în ceramică. În categoria ceramicii incizate apar aici foarte frecvent vasele cu o toartă ce porneşte de la nivelul buzei pînă în regiunea de mijloc a corpului, în timp ce pe valea Dunării astfel de forme sînt foarte rare sau lipsesc cu totul şi se cunosc abia mai tîrziu.

În sfîrşit, mai putem distinge încă o variantă în sud-vestul Olteniei, în regiunea Galiciuica-Plopşor-Verbiţa.

În faza a patra, descoperirile din Cîmpia Romînă sînt încă prea puţine pentru a putea stabili astfel de detalii. În Dobrogea însă, unde descoperirile sînt mult mai numeroase, putem distinge o variantă regională caracteristică nordului Dobrogei (Garvăn-Dinogetia, Măcin-Arrubium, Igliţa-Troesmis, Isaccea-Noviodunum) unde ceramica ornamentată cu rotiţa cunoaşte

o largă răspîndire de pe la sfîrşitul sec. al X-lea, în timp ce la sud de Dunăre ea lipseşte cu totul[1].

Toate aceste variante urmează să se definească mai clar în urma unor noi cercetări sistematice, care să fie executate cu aceeaşi intensitate pe întreg teritoriul ţării.

O problemă deosebit de importantă este aceea a încadrării cronologice a diferitelor faze.

În necropolele de la Satu-Nou, Castelu, Sultana şi Păuleasca, precum şi în aşezările de la Bucov şi Slon, au fost descoperite o serie de obiecte, care pot servi la încadrarea cronologică a acestor complexe.

Unele de exemplu, perlele cu trei ove (Istria, Sultana)[2], sau inelele de tîmplă din sîrmă de bronz cu pandantivul răsucit (Satu Nou[3]), au o durată mai lungă, începînd din epoca avară tîrzie (sec. VIII) şi pînă în sec. al X-lea inclusiv; de aceea ele nu ne pot servi la o încadrare cronologică mai precisă. Există în schimb altele care ne dau indicii destul de clare în acest sens.

Astfel la Satu Nou în cimitirul nr. 1 a fost descoperit un colier lucrat din bară de argint răsucită care a avut iniţial secţiunea pătrată[4]. Un fragment asemănător, însă din fier, a fost găsit şi în cetatea de la Slon (La Comoară)[5]. Cele două coliere au analogii în tezaurul de la Ivahniki (U.R.S.S.) care face parte din prima grupă de tezaure, datate de G. F. Korzuhina în sec. al IX-lea[6]. Exemplarele de la Satu Nou şi Slon trebuie atribuite, după părerea noastră, celei de-a doua jumătăţi şi sfîrşitului secolului al IX-lea.

Amintim încă din această necropolă un inel de tîmplă din sîrmă de bronz, avînd capătul lăţit şi înfăşurat pe loc[7]. Acest tip de inel de tîmplă apare acum exclusiv în necropolele avare tîrzii[8]; în necropolele morave lipseşte.

De la un alt inel de tîmplă s-a păstrat doar o parte din pandantiv, format din trei sfere înşirate pe o sîrmă[9]. Aceasta are analogii apropiate atît în necropola avară de la Fenék[10], cît şi în necropola moravă de la

[1] La Pliska am putut vedea fragmente dintr-un vas care apare aici ca excepţie faţă de restul materialelor.

[2] Vl. Zirra, *Un cimitir biritual din epoca feudală timpurie de la Istria*, comunicare ţinută în cadrul Seminarului romîno-bulgar, Bucureşti, 12–15 XI.1962; B. Mitrea, *Săpăturile de salvare de la Sultana*, în *Materiale*, VII, p. 534, fig. 4/3.

[3] Bucur Mitrea, *Săpăturile de la Satu Nou*, în *Materiale*, VI, p. 588, fig. 10/2,3; idem, *Şantierul arheologic Satu Nou*, în *Materiale*, VII, p. 557, fig. 6/1.

[4] B. Mitrea, *Şantierul arheologic Satu Nou*, în *Materiale*, VII, p. 557, fig. 6/4.

[5] Acest fragment de colier a fost descoperit de noi în săpăturile din vara anului 1961, încă inedite.

[6] G. F. Korzuhina, *Русские клады*, Moscova-Leningrad, 1954, p. 79–80 şi pl. I.

[7] Bucur Mitrea, *Şantierul arheologic Satu Nou. Necropola feudală timpurie nr. 1*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 557, fig. 6/6.

[8] Un exemplar asemănător s-a găsit şi în necropola de caracter avaric de la Gîmbaş, cf. K. Horedt, *Avarii în Transilvania*, în *Contribuţii la istoria Transilvaniei sec. IV–XIII*, Bucureşti, 1958, p. 80, fig. 16/21.

[9] Bucur Mitrea, în *Materiale*, VII, p. 557, fig. 6/2.

[10] Josef Hampel, *A régibb középkor emlékei magyarhonban*, I. Budapesta, 1894, p. LXXXV/14.

Dolni Vestonice [1], putînd fi datat în general în sec. al IX-lea şi începutul sec. al X-lea.

Din necropola nr. 2 din aceeaşi localitate provine o cataramă de formă dreptunghiulară avînd laturile lungi gîtuite la mijloc [2], tip de asemenea caracteristic complexelor avare tîrzii şi existînd doar ca excepţie în necropola moravă de la Stare Zamky [3].

Tot din necropola nr. 2 de la Satu Nou mai amintim un fragment de cercel cu pandantivul în formă de semilună [4], care îşi găseşte o analogie apropiată în necropola moravă de la Rubešovice [5] şi un cercel cu pandantiv în formă de stea [6].

Inelul de tîmplă avînd capătul lăţit şi înfăşurat, catarama dreptunghiulară cu laturile lungi gîtuite şi cercelul cu pandantivul în formă de stea, toate indică un început destul de tímpuriu (unele poate chiar sfîrşitul sec. al VIII-lea sau începutul sec. al IX-lea) pentru complexele de la Satu Nou. În ceea ce priveşte sfîrşitul acestor necropole, colierul din bară de argint răsucită şi cercelul cu pandantivul în formă de semilună ne indică sfîrşitul sec. al IX-lea, eventual prima jumătate a sec. al X-lea.

În necropola de la Sultana a fost descoperită o serie de cercei, care, după periodizarea lui V. Hruby, se datează între anii 800 şi 950. Dintre aceştia amintim cerceii cu pandantivul format din trei bobiţe filigranate lipite între ele în formă de frunză de trifoi, care încep încă din epoca avară tîrzie, dar pentru care V. Hruby fixează [7] ca dată ultimă aproximativ anul 925 [8].

Un alt cercel are partea inferioară în formă de semilună de care sînt atîrnate mai multe pandantive [9] ; îşi găseşte analogii apropiate dar nu identice atît la Staré Mesto [10] cît şi la Ciumbrud [11] şi poate fi datat în prima jumătate a sec. al X-lea.

Tot la începutul sec. al X-lea sau eventual sfîrşitul sec. al IX-lea trebuie plasat şi tipul avînd pandantivul în formă de pară cu două rînduri de mici proeminenţe [12] care îşi găseşte analogii apropiate atît la Ciumbrud [13],

---

[1] Josef Poulik, *Jižni Morava žeme dávných slovanů*, Brno, 1948—1950, p. 79, fig. 38/K, I.

[2] Bucur Mitrea, în *Materiale*, VI, p. 588, fig. 10/1.

[3] Josef Poulik, *op. cit.*, p. 105, fig. r.

[4] Bucur Mitrea şi N. Anghelescu, în *Materiale*, V, 1959, p. 540, fig. 6.

[5] Josef Poulik, *Staroslovánska Moravá*, Praga, 1948, pl. LXXI/4. Cercei cu pandantivul în formă de semilună din tezaurul de la Tokai, consideraţi ca fiind cei mai apropiaţi de exemplarul de la Satu Nou (cf. Bucur Mitrea, în *Materiale*, VI, p. 589 şi nota 2 de pe aceeaşi pagină) aparţin în realitate unui tip mai evoluat, evident mai tîrziu, care a avut atîrnate la baza semilunei o serie de pandantive, din care s-au păstrat numai niturile de fixare. În afară de acestea mai pot fi citate şi alte deosebiri de detaliu, în ceea ce priveşte forma semilunei, asupra cărora nu socotim oportun să ne oprim acum.

[6] Informaţii primite de la Bucur Mitrea.

[7] Materialul a fost prezentat de către B. Mitrea cu ocazia comunicării *Necropola feudală timpurie de la Sultana*, ţinută la Seminarul romîno-bulgar.

[8] J. Hampel, *op. cit.*, p. CLV/4 ; Vilém Hruby, *Staré Mesto*, Praga, 1955, p. 229.

[9] Acest exemplar a fost prezentat de asemenea de către Bucur Mitrea la Seminarul romîno-bulgar.

[10] Vilém Hruby, *op. cit.*, pl. 37/7—9.

[11] Á. Dankanits şi I. Ferenczi, *Săpăturile arheologice de la Ciumbrud*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 609, fig. 4/10.

[12] B. Mitrea, în *Materiale*, VII, p. 534, fig. 4/1, 2.

[13] Á. Dankanits şi I. Ferenczi, *op. cit.*, p. 609, fig. 4/7, 9.

cît şi în necropola moravă de la Brno-Malóměřice [1]. Exemplare asemănătoare, încă inedite, au fost descoperite şi în necropola de incineraţie de la Păuleasca. În sfîrşit, mai este tipul de cercel cu pandantiv conic decorat în tehnica granulaţiei, sub care continuă un dispozitiv cilindric pe care sînt aplicate trei proeminenţe conice lucrate din sîrmă ce urcă în spirală. Sub cele trei proeminenţe se află o sferă [2]. La încheietura inelului şi pe partea opusă a verigii sînt aplicate de asemenea cîte trei rînduri de mici granule. Acest tip de cercel are analogii identice la Staré Mesto, fiind datat aici între anii 900 şi 950 [3].

O altă podoabă formată din trei cerculeţe lipite între ele în formă de frunză de trifoi [4] are analogii în necropola moravă de la Blučina [5], datată în sec. al IX-lea.

În sfîrşit, la Sultana a mai fost găsit un colier lucrat din bară de bronz[6], rotundă în secţiune, care are analogii la Alcedar [7] (R.S.S. Moldovenească) şi în tezaurul de la Iurkovţi (R.S.S.Ucraineană), acesta din urmă fiind încadrat de G. F. Korzuhina în grupa a doua de tezaure datate în sec. al X-lea [8].

Din cele expuse mai sus reiese că necropola de la Sultana poate fi datată pe baza obiectelor de metal în sec. IX—X. Se pune problema care este limita superioară şi inferioară în timp a acestei necropole. Un indiciu în ceea ce priveşte limita superioară ne-ar putea da o comparaţie mai amănunţită a inventarului ceramic provenit din această necropolă cu ceramica aşezărilor de la Ileana-Podari şi Dridu. La Sultana, pînă acum nu a apărut nici un borcan cu decor format din linii orizontale asociate cu linii verticale sau oblice, în timp ce în aşezările de la Ileana-Podari şi Dridu reiese, cel puţin din materialele publicate, că acest ornament este destul de frecvent, deci în nici un caz nu se poate presupune contemporaneitatea între necropola de la Sultana şi cele două aşezări amintite mai sus. Dacă admitem pentru începutul celor două aşezări a doua jumătate a sec. al X-lea, necropola de la Sultana trebuie plasată anterior. Cercetările ulterioare sînt menite să precizeze cît de adînc intră acest complex în sec. al IX-lea.

Aceeaşi situaţie se repetă şi la Păuleasca, unde de asemenea decorul format din linii orizontale şi oblice sau verticale nu există; în schimb la Fîntînele (aşezare situată numai la circa 20 km), acest decor apare destul de frecvent, ceea ce ne permite să tragem concluzia că complexele de la Păuleasca sînt mai vechi.

Unele indicii avem şi pentru datarea necropolei de la Blandiana. La Blandiana este imposibil de admis contemporaneitate între necropolele

---

[1] Josef Poulik, *Staroslovánska Moravá*, pl. XLI/5.
[2] B. Mitrea, în *Materiale*, VII, p. 536, fig. 5.
[3] Vilém Hruby, *op. cit.*, p. 229 şi pl. 55/24, 25.
[4] Obiectul încă inedit l-am putut vedea prin bunăvoinţa lui Bucur Mitrea.
[5] Josef Poulik, *Staroslovánska Moravá*, pl. LIII/16.
[6] Obiectul l-am putut vedea de asemenea prin bunăvoinţa lui Bucur Mitrea, responsabilul şantierului, căruia îi aducem mulţumiri şi cu acest prilej.
[7] G. B. Fedorov, *Rezultatele şi problemele principale ale cercetărilor arheologice din sud-vestul U.R.S.S. referitoare la primul mileniu al e.n.*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 399, fig. 17/1.
[8] G. F. Korzuhina, *op. cit.*, p. 84, pl. VI.

A și B care se află numai la cîteva sute de metri una de alta și sînt total deosebite în ceea ce privește inventarul [1]. Elemente de datare mai precise au fost găsite însă numai în necropola Blandiana B, și anume, cercei cu pandantive în formă de ciorchine de strugure, care au analogii în mormintele maghiare timpurii de la Cluj, datate la începutul sec. al X-lea[2]. Deci pentru necropola Blandiana B trebuie să admitem aproximativ aceeași datare.

Blandiana A în nici un caz nu poate să fie nici posterioară Blandianei B, deoarece elemente caracteristice pentru Blandiana B vor contribui la formarea culturii Bjelo Brdo [3] care îi urmează cronologic grupului Blandiana B. În felul acesta necropola Blandiana A trebuie plasată cronologic anterior Blandianei B. Avînd în vedere faptul că necropola Blandiana B își are limita inferioară la începutul sec. al X-lea, complexul Blandiana A trebuie datat în a doua jumătate a sec. al IX-lea.

În ceea ce privește raportul cronologic dintre necropola Blandiana A din sudul Transilvaniei și necropola de la Sultana din Cîmpia Romînă, putem preciza încă de pe acum că necropola Blandiana A are o durată mai scurtă, ea fiind paralelă în timp doar cu prima parte de existență a necropolei de la Sultana.

În necropola de la Castelu au fost găsite două vîrfuri de săgeți de formă romboidală alungită, care la Alcedar și Novotroițk (U.R.S.S.) sînt datate cu dirheme arabe în sec. al IX-lea și primul deceniu al sec. al X-lea. De asemenea dintre fragmentele de amnare unul aparține unui tip databil în sec. al IX-lea, iar altul secolelor IX—X [4].

Dintre obiectele descoperite la Păuleasca amintim un inel de tip Blučina care se datează în sec. al IX-lea, precum și o serie de mărgele metalice și cercei care își găsesc analogii în complexele morave din sec. al IX-lea și de la începutul sec. al X-lea.

Ca elemente de datare în așezarea de la Bucov-Rotari avem cîteva litere slave chirilice care, în ceea ce privește caracteristicele lor paleografice, au analogiile cele mai apropiate cu grafitul chirilic de pe biserica lui Simeon de la Preslav, datată în preajma anului 900. Literele chirilice, împreună cu unele vîrfuri de săgeți și amnare, datează așezarea Bucov-Rotari la sfîrșitul sec. al IX-lea și în prima jumătate a sec. al X-lea [5]. Așezarea Bucov-Rotari fiind aproximativ contemporană [6] cu nivelul 2 de la Bucov-Tioca, înseamnă că ultimul nivel de acolo poate fi încadrat pe la mijlocul și în a doua jumătate a sec. al X-lea, în timp ce nivelul 3 (cel mai vechi) datează anterior sfîrșitului sec. al IX-lea, probabil cam de pe la mijlocul acestui secol.

---

[1] K. Horedt, *Rituri funerare în sec. VIII—X în Transilvania*, comunicare ținută în cadrul Seminarului romîno-bulgar, București, 12—15 noiembrie 1962.

[2] *Ibidem.*

[3] *Ibidem.*

[4] Maria Comșa, A. Rădulescu, N. Harțuchi, *Necropola de incinerație de la Castelu*, în *Materiale*, VIII, p. 651—653 și p. 652, fig. 2/6, 8, 13, 15, 16.

[5] M. Chișvasi-Comșa, *Săpăturile de la Bucov*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 567 și urm.

[6] Așezarea Bucov-Rotari are o durată mai lungă decît nivelul 2 de la Bucov-Tloca. Trebuie să menționăm că mai ales în ceramică la Bucov-Rotari apar o serie de elemente caracteristice fazei a III-a.

Avînd în vedere cele expuse mai sus înclinăm să datăm faza a doua în sec. IX—X, urmînd să se precizeze cît de adînc intră aceste complexe în sec. al IX-lea şi pînă cînd dăinuiesc ele în sec. al X-lea.

Pentru faza a treia avem puţine elemente de datare. La Capidava s-a sesizat existenţa unui nivel fără monede, anterior complexelor datate cu monede bizantine ale împăraţilor Ioan Tzimisces şi a urmaşilor săi. În complexul de la Basarabi nu s-au găsit monede şi nici alte obiecte de metal care să permită o încadrare cronologică mai precisă. Unul din punctele de plecare pentru datarea acestui complex îl constituia inscripţia din dreapta uşii bisericuţei *B*1 socotită drept pisania bisericii, şi citită ca : *anul 992*. În realitate, este vorba de o lectură greşită a unei inscripţii runice, datorită asemănării unor rune cu anumite litere din alfabetul chirilic. În consecinţă, inscripţia amintită nu poate constitui un element de datare [1].

Un alt indiciu pentru poziţia cronologică a acestui complex îl constituie raportul faţă de necropola de la Castelu. Este evident că cele două complexe nu pot fi contemporane, nu numai pentru faptul că la o distanţă de numai 12 km se află două complexe total deosebite în ceea ce priveşte ritul şi ritualul funerar (la Castelu complex exclusiv păgîn, iar la Basarabi exclusiv creştin), dar şi prin faptul că materialele celor două complexe se deosebesc între ele. Astfel, la Castelu în categoria ceramicii incizate ornamentul format din linii orizontale asociate cu grupuri de linii verticale este atestat o singură dată, în timp ce la Basarabi el se întîlneşte frecvent. Ornamentul, format din linii orizontale trasate pe tot corpul, asociate cu gropiţe în jurul gîtului, atestat la Basarabi, lipseşte la Castelu. De asemenea ceramica vopsită cu ocru, frecventă la Basarabi, apare cu totul sporadic la Castelu.

Toate aceste deosebiri, la care se mai adaugă cele de rit şi ritual, nu sînt întîmplătoare.

S-a încercat încadrarea complexului de la Basarabi la sfîrşitul sec. al X-lea, în timpul împăraţilor Ioan Tzimisces şi Vasile II, fiind considerat contemporan cu nivelurile corespunzătoare de la Garvăn şi Păcuiul lui Soare [2].

Însă o analiză mai atentă a materialului ne arată că au fost încadrate în acelaşi orizont arheologic complexe avînd caracteristici total deosebite. Astfel în timp ce la Basarabi ceramica pictată cu ocru este destul de abundentă, la Garvăn ea apare sporadic şi niciodată în complexele datate cu monedele împăraţilor Ioan Tzimisces şi Vasile II, iar la Păcuiul lui Soare ea lipseşte cu totul. Lipsa acestei specii ceramice în aşezarea de la Păcuiul lui Soare nu poate fi explicată prin deosebiri regionale, deoarece astfel de ceramică este cunoscută atît spre vest de Păcui, la Popina (Kale) lîngă Silistra [3], cît şi mai la sud, la Kladenţi (R. P. Bul-

---

[1] Pentru amănunte în legătură cu această inscripţie cf. Maria Comşa, *Cu privire la interpretarea unor grafite de la Basarabi* (în limba rusă), în *Dacia*, N.S., VII (în pregătire).

[2] I. Barnea, *Ceramica din cariera de cretă de la Basarabi*, p. 365—367.

[3] Jivka Vîjarova, *Славяно-българското селище край село Попина Силистренско*, Sofia, 1956, p. 45, fig. 32.

garia) [1]. O singură explicaţie este deci valabilă; că între aceste complexe există deosebiri cronologice.

În acest caz lipsa monedelor bizantine de la Basarabi şi din nivelul feudal timpuriu cel mai vechi de la Capidava, cît şi asemănarea izbitoare dintre cele două complexe de asemenea nu ni se pare întîmplătoare.

Astfel complexul de la Basarabi, nivelul fără monede de la Capidava, precum şi o parte a complexelor din preajma valului de piatră, se încadrează cronologic posterior necropolei de la Castelu şi anterior nivelurilor datate cu monede bizantine ale împăraţilor Ioan Tzimisces şi Vasile II, de la Garvăn, Capidava şi Păcui, faţă de care materialele de la Basarabi şi nivelul cel mai vechi feudal timpuriu de la Capidava (fără monede) prezintă o serie de deosebiri prin pasta mai puţin compactă şi prin lipsa unor forme ceramice caracteristice fazei următoare.

Prin analogie, contemporane cu acestea trebuie datate şi materialele atribuite fazei a treia din Cîmpia Romînă.

După cum a reieşit din cele expuse mai sus, faza a IV-a este datată prin monede bizantine la sfîrşitul sec. al X-lea şi începutul sec. al XI-lea de la împăratul Ioan Tzimisces şi pînă la sfîrşitul domniei lui Vasile al II-lea.

În sfîrşit, complexele din faza I de tip Istria, care tipologic se exclud din toate celelalte faze şi deci nu pot fi contemporane cu nici una din ele, avînd şi trăsăturile cele mai arhaice, le socotim cele mai vechi, anterioare fazei Castelu-Sultana-Păuleasca.

În general fazele cronologice descrise mai sus le încadrăm începînd din primele decenii ale sec. al IX-lea şi pînă în primele decenii ale sec. al XI-lea, urmînd ca durata fiecărei faze în parte cît şi eventualele etape să fie precizate abia după ce o serie de complexe vor fi epuizate.

O ultimă problemă care se pune este aceea a răspîndirii geografice a acestei culturi în diferitele sale faze de dezvoltare şi mai ales aceea a stabilirii faptelor istorice, care determină sfîrşitul ei.

În funcţie de datele de care dispunem pînă în prezent se poate afirma că în cursul fazei I, cultura balcano-dunăreană este cunoscută numai în Dobrogea, Muntenia şi Oltenia.

În Transilvania ea este cunoscută abia în faza a doua, limitîndu-se deocamdată numai la regiunea dintre Alba Iulia şi Sebeş şi avînd o durată scurtă, monumentele de tip Blandiana A fiind înlocuite încă la începutul sec. al X-lea de cele de tip Blandiana B.

În Moldova, mai ales în partea centrală şi nordică, se pare că această cultură pătrunde abia la începutul sec. al X-lea asimilînd cultura Hlincea I.

În sec. al X-lea şi începutul sec. al XI-lea invazia pecenegă pune capăt culturii balcano-dunărene pe teritoriul Moldovei, Munteniei şi Olteniei.

În Moldova elemente ale culturii balcano-dunărene iau parte la formarea complexelor de tip Hlincea II — Răducăneni, din sec. XI—XII.

---

[1] Materiale încă inedite, pe care le-am putut studia prin bunăvoinţa lui Stancio Stancev, căruia îi mulţumim şi cu acest prilej.

În Muntenia şi Oltenia deocamdată avem numai slabe urme, adeseori imprecise, din sec. XI—XII. De aceea este greu să spunem acum felul în care a evoluat cultura materială în aceste provincii după invazia pecenegă. Este cert însă că şi aici elemente ale culturii balcano-dunărene au contribuit la formarea culturii materiale din sec. XI—XII.

În sfîrşit în Dobrogea şi nord-estul Peninsulei Balcanice, o dată cu revenirea stăpînirii bizantine în aceste regiuni, cultura balcano-dunăreană de aici continuă să existe şi în cadrul imperiului bizantin în timpul împăraţilor Ioan Tzimisces şi Vasile II. La începutul sec. al XI-lea ceramica cenuşie dispare, iar ceramica alburie incizată continuă, contribuind la formarea culturii bizantine provinciale din regiunea Dunării de jos.

MARIA COMŞA

ОБ ЭВОЛЮЦИИ БАЛКАНО-ДУНАЙСКОЙ КУЛЬТУРЫ В IX—XI вв.

(Предварительный очерк)

РЕЗЮМЕ

Автор указывает, что о датировке балкано-дунайской культуры существуют различные мнения. По мнению некоторых авторов (И. Нестор, И. Барня), эта культура известна на территории РНР лишь во второй половине X в. По мнению других, она появляется уже в IX веке (М. Комша и К. Хоредт).

Используя материалы раскопок последних лет, автор устанавливает четыре фазы развития, которые могут подразделяться еще на несколько этапов. Каждая фаза имеет характерные черты, касающиеся главным образом техники обработки, профиля венчика, форм и эволюции украшения (табл. I—III).

Хронологически все четыре фазы входят в период от первых десятилетий IX в. до начала XI в.

Что касается географического распространения, то в первую фазу балкано-дунайская культура известна лишь в Добрудже, Мунтении и Олтении. В Трансильвании она появляется лишь во второй фазе, ограничиваясь пока областью между г. Алба-Юлия и р. Себеш. В начале X в. памятники типа Бландиана А сменяются памятниками типа Бландиана В. В Молдову, особенно в ее центральную и северную части, эта культура проникает, по-видимому, лишь в начале X в., ассимилируя культуру Хлинча I.

Нашествие печенегов в X—XI вв. положило конец развитию балкано-дунайской культуры на территории Молдовы, Мунтении и Олтении. В Молдове элементы балкано-дунайской культуры принимают участие в образовании комплексов типа Хлинча II — Рэдукэнень, относящихся к XI—XII вв. В Мунтении и Олтении пока встречаются лишь слабые,

часто неясные следы XI—XII вв. Поэтому трудно определить развитие материальной культуры в этих провинциях после нашествия печенегов. Достоверно, однако, что и здесь элементы балкано-дунайской культуры способствовали сложению материальной культуры XI — XII вв.

Наконец, в Добрудже и на северо-востоке Балканского полуострова местная балкано-дунайская культура продолжает свое существование в рамках византийской империи при Иоанне Цимисхии и Василии II. В начале XI в. серая керамика исчезает, но беловатая керамика с врезанным орнаментом продолжает бытовать, принимая участие в сложении византийской провинциальной культуры Нижнего Дуная.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Таб. I. — Балкано-дунайская культура. Эволюция главных форм и орнаментальных мотивов.

Таб. II. — Балкано-дунайская культура. Эволюция главных форм и орнаментальных мотивов.

Таб. III. — Балкано-дунайская культура. Эволюция профиля венчика сосудов.

SUR L'ÉVOLUTION DE LA CIVILISATION BALKANO-DANUBIENNE AUX IXe —XIe SIÈCLES
(Étude préliminaire)

RÉSUMÉ

Les divergences d'opinion des spécialistes au sujet de la chronologie de la civilisation balkano-danubienne sont tout d'abord exposées. D'après certains auteurs (I. Nestor, I. Barnea), celle-ci n'est pas connue sur le territoire de la Roumanie qu'au cours de la seconde moitié du Xe siècle. D'autres (M. Comşa, K. Horedt) en font remonter les débuts au IXe siècle.

Les matériaux archéologiques recueillis au cours des dernières années ont permis à l'auteur de distinguer quatre phases d'évolution, pouvant à leur tour être subdivisées en plusieurs étapes. Chaque phase a des caractères distinctifs, en ce qui concerne la technique du travail, les formes et les motifs ornementaux, etc. (pl. I—III).

Ces quatre phases se situent chronologiquement dans la période comprise entre les premières décennies du IXe siècle et le début du XIe siècle.

En ce qui concerne sa diffusion, la civilisation balkano-danubienne est connue, au cours de sa première phase, seulement en Dobrogea, en Munténie et en Olténie. En Transylvanie, elle n'est connue qu'à partir de sa seconde phase, dans les limites de la région comprise entre Alba Iulia et Sebeş et seulement pour une courte période, les monuments du

type Blandiana A étant remplacés dès le début du Xe siècle par ceux de type Blandiana B. Quant à la Moldavie, surtout ses parties centrales et nordiques, il semble que la civilisation balkano-danubienne n'y ait pénétré qu'au commencement du Xe siècle, en y assimilant la civilisation de Hlincea I.

Aux Xe —XIe siècles, les invasions des Pétchénègues mettent fin à la civilisation balkano-danubienne en Moldavie, Munténie et Olténie. En Moldavie, des éléments de cette civilisation contribuent à la formation des ensembles culturels du type Hlincea II-Răducăneni, datés des XIe —XIIe siècles. En Munténie et Olténie, on n'en a relevé jusqu'à présent que de faibles traces, peu claires le plus souvent, aux XIe —XIIe siècles. Aussi est-il difficile de se représenter l'évolution de la culture matérielle de ces provinces après l'invasion des Pétchénègues. Il est toutefois hors de doute qu'ici la civilisation balkano-danubienne a contribué aussi par certains de ses éléments à la formation de la culture matérielle des XIe —XIIe siècles.

Enfin, dans la Dobrogea et le nord-est de la Péninsule des Balkans, la civilisation balkano-danubienne a continué aussi sous la domination byzantine au temps des empereurs Jean Tzimiscès et Basile II. Au début du XIe siècle, la céramique grise disparaîtra, tandis que la céramique blanchâtre à décor incisé se maintiendra, contribuant à la formation de la civilisation byzantine provinciale de la région du Bas-Danube.

LÉGENDE DES FIGURES

Pl. I. — Civilisation balkano-danubienne. Evolution des principales formes et des motifs ornementaux de la céramique.

Pl. II. — Civilisation balkano-danubienne. Evolution des principales formes et des motifs ornementaux de la céramique.

Pl. III. — Civilisation balkano-danubienne. Evolution du profil des vases.

DESPRE FENOMENELE PERIGLACIARE ŞI UNELE PROBLEME DE STRATIGRAFIE A PALEOLITICULUI DE PE NISTRUL MIJLOCIU

În primul număr al volumului XII din *Studii şi cercetări de istorie veche* pe 1961, la rubrica „Discuţii şi note", s-a publicat articolul lui C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Fenomenele periglaciare şi stratigrafia paleoliticului* (p. 65–74).

În articol este analizată o problemă interesantă şi importantă cu privire la posibilitatea deplasării resturilor culturilor paleolitice şi a deranjării succesiunii lor stratigrafice sub influenţa fenomenelor periglaciare. Autorul citează exemple de aşezări cu unele straturi deranjate atît pentru staţiunile de peşteră, cît şi pentru cele în aer liber şi recomandă metodica săpăturilor de efectuat în aceste cazuri.

În ansamblu, punctul de vedere expus în articol, care cheamă pe arheologi să studieze cu atenţie caracterul depunerilor cu straturi de cultură, este astăzi îndeobşte admis şi poate fi susţinut în întregime.

Dar, o problemă (căreia Nicolăescu-Plopşor îi atribuie un loc important în articol) care se referă direct la lucrarea autorilor prezentei recenzii[1] provoacă obiecţiuni hotărîte.

Ca exemplu de datare greşită a straturilor de cultură din paleoliticul superior, făcută fără să se ia în consideraţie deplasarea straturilor pe panta glaciară, este citat profilul staţiunii Molodova I (Rîpa Bailov) de pe Nistrul mijlociu. Cu acest prilej se subliniază că această pantă, conturată detaliat pe profilurile geologice în lucrarea lui I. K. Ivanova, lipseşte pe profilurile citate de A. P. Cernîş pentru staţiunea paleolitică cu multe straturi Molodova V. Această concluzie se bazează pe o neînţelegere.

Este vorba în primul rînd despre faptul că pe teritoriul satului Molodova există două staţiuni (Molodova I şi Molodova V), situate destul

[1] A. P. Cernîş, *Поздний палеолит Среднего Приднестровья*, şi I. K. Ivanova, *Геологические условия нахождения палеолитических стоянок Среднего Приднестровья*, *Труды Комиссии по изучению четвертичного периода*, XV, 1959.

de departe una de alta. Ambele conțin straturi de cultură atît din paleoliticul superior, cît și musteriene. Zona periglaciară se întinde între straturile paleoliticului superior și mijlociu.

În stațiunea Molodova I (Rîpa Bailov), unde procesele de soliflucție și congelifluctie se manifestă mai puternic (aci s-a fixat și „pana" menționată de Nicolăescu-Plopșor) — paleoliticul superior este slab dezvoltat și reprezentat doar prin straturi din epoca magdaleniană tîrzie.

În stațiunea Molodova V, unde fenomenele periglaciare au fost mult mai slabe, s-a păstrat o întreagă serie de straturi ale paleoliticului superior cu stratigrafia nederanjată.

Lucrarea lui A. P. Cernîș este consacrată paleoliticului superior, din care cauză el arată numai acea parte a profilului, de care sînt legate orizonturile de cultură, adică partea superioară (fig. 29, p. 66 și fig. 30, p. 67), și numai pentru stațiunea Molodova V, pe cînd stațiunii din rîpa Bailov el îi atribuie un loc destul de limitat (p. 59—63).

În articolul său I. K. Ivanova analizează întregul complex al depunerilor cuaternare din ambele stațiuni molodoviene.

Pana, reprezentată de I. K. Ivanova la figurile 7, 8, 9 și 10, la care se referă C. S. Nicolăescu-Plopșor, a fost descoperită în stațiunea Molodova I (Rîpa Bailov), unde s-au găsit *in situ* numai straturi musteriene și magdaleniene.

Seria straturilor de cultură din diferite epoci, unde după părerea lui C. S. Nicolăescu-Plopșor, s-a produs deplasarea lor (stațiunea Molodova V) se află la o distanță de circa 1 km de acest punct, iar acolo, cu toate cercetările geologice foarte minuțioase, nu s-au găsit nici un fel de deranjări însemnate. Faptul nu a fost semnalat nici de numeroși alți geologi sovietici, care au vizitat această stațiune[1]. În lucrarea sa, I. K. Ivanova redă profilul geologic al sectorului de săpături de la stațiunea Molodova V (fig. 14, p. 259) care în mod practic nu se deosebește de profilul menționat de A. P. Cernîș (fig. 29, p. 66). O serie de profiluri ale stațiunii Molodova V au fost înfățișate de A. P. Cernîș și în alte lucrări[2]. În planul general al săpăturilor din stațiunea Molodova V, publicat de acest autor (fig. 28, p. 66), sînt însemnate cu litere liniile profilurilor sectoarelor cercetate ale stațiunii, care nu sînt „profiluri schematice", cum crede C. S. Nicolăescu-Plopșor, ci date reale, concrete, fixate pe pereții sectoarelor cercetate. Studierea lor a permis lui A. P. Cernîș ca în timpul lucrărilor să controleze minuțios pe verticală caracterul de depunere al resturilor de cultură — urme ale unor așezări din diferite perioade. Nici unul din profilurile stațiunii Molodova V nu a arătat prezența unor pene de gheață care să fi deranjat stratigrafia. Asemenea pene de gheață nu există nici în profilul stațiunii Molodova V publicat de I. K. Ivanova (p. 259).

---

[1] Stațiunea a fost vizitată cu diferite ocazii de prof. V. I. Gromov, A. I. Moskvitin, G. I. Gorețki, V. V. Popov, M. V. Muratov, P. K. Zamorii și de alții.

[2] Vezi, de pildă, A. P. Cernîș, *Палеолітична стоянка Молодова V*, Kiev, 1961, fig. 4, 5, p. 10, 12.

Așadar, în lucrarea lui Nicolăescu-Plopșor se constată o greșeală categorică : profilul geologic al stațiunii Molodova I (Rîpa Bailov), unde într-adevăr se pot urmări pene de gheață, este confundat cu profilul celeilalte stațiuni, cu multe straturi, Molodova V, din care cauză el trage o concluzie greșită cu privire la pretinsa deranjare a stratigrafiei din așezarea Molodova V.

Datele capitolului geologic al lucrării nu contrazic nicidecum concluziile arheologice, ci, dimpotrivă, le sprijină și le completează.

O mare însemnătate are și alt fapt. Pana de gheață descoperită în stațiunea Molodova I (Rîpa Bailov) face parte din formele îngropate ale reliefului. Această pană a fost umplută în întregime în perioada de timp care a urmat după faza periglaciară rece, iar stratul de argile nisipoase loessoide aflat mai sus cu care se află în legătură partea principală a straturilor de cultură din paleoliticul superior, se depusese pe o suprafață relativ netedă. Pe profilul peretelui săpăturii din articolul lui I. K. Ivanova, reprodus parțial în articolul lui C. S. Nicolăescu-Plopșor (fig. 2, p. 69 a lucrării sale), se vede clar că umplerea penei s-a produs înainte de depunerea stratului superior de argile nisipoase loessoide, în perioada formării terenului fosil îngropat, puternic spălat în stațiunea Molodova I (Rîpa Bailov), dar bine exprimat în stațiunea Molodova V. Vînătorii magdalenieni care și-au lăsat urmele bogate direct deasupra penei au viețuit pe o suprafață netedă aproape orizontală. Urme izolate de cultură, întîlnite în stratul depunerilor cuaternare, între nivelurile magdaleniene și musteriene, după cum rezultă din lucrările menționate, nu au fost luate în considerație tocmai din cauza deplasării lor datorită fenomenelor periglaciare.

Între altele, C. S. Nicolăescu-Plopșor consideră această pană de gheață nu ca o formă îngropată, ci ca una care a acționat în timpul depunerii stratului superior de argile nisipoase loessoide care includ straturile de cultură din paleoliticul superior.

Pentru a lămuri cele expuse, vom cita cîteva date mai amănunțite cu privire la stațiunile paleolitice cu multe straturi Molodova I și Molodova V, situate pe malul drept al Nistrului în raionul Kelmeneț, regiunea Cernăuți.

După prima descoperire făcută prin anul 1920, cea de-a doua a fost făcută în anul 1948 de arheologul A. P. Cerniș.

Aceste stațiuni se găsesc, după cum s-a mai arătat, la o distanță de 1 km una de alta. Prima se află aproape de centrul satului Molodova, în spatele bisericii în Rîpa Bailov, iar cea de-a doua la marginea vestică a satului, pe ieșindul numit „Golîi Șciovb”.

În această parte a cursului său valea Nistrului este îngustă și destul de adîncă. Porțiunea văii în formă de canion este intrată în suprafața terasei a VI-a din pliocenul superior, avînd o înălțime de aproximativ 150 m. Resturile teraselor mai joase s-au păstrat pe porțiuni izolate în partea interioară a canionului. Ele sînt acoperite de o trenă de argile de nisip loessoide, nisipuri deluvial și deluvialo-proluviale, cu soluri îngropate și cu urme ale fenomenelor periglaciare. Ambele stațiuni sînt legate tocmai de aceste sedimente loessoide. Totodată, stațiunea Molodova V

este situată hipsometric ceva mai sus (aproximativ cu 15 m) decît stațiunea Molodova I din Rîpa Bailov; versantul principal pe care se sprijină stratul depunerilor cuaternare este aici ceva mai puțin abrupt. Prin aceasta este condiționată aici, după cum vom vedea mai departe, dezvoltarea mai slabă a fenomenelor soliflucției.

În ambele cazuri, trenele deluvial-proluviale sînt în legătură cu terasa a doua de deasupra albiei fluviului Nistru. În stațiunea Molodova I depunerile aluvionare ale acestei terase au fost descoperite prin sondajul făcut, imediat sub locul săpăturilor. În stațiunea Molodova V ele se află ceva mai jos de sectorul săpăturilor [1].

Depunerile loessoidale ale trenelor deluviale se împart distinct în două straturi, ceea ce s-a relevat pentru stațiunea din Rîpa Bailov încă de către I. Botez[2]. Stratul inferior mai gros, alcătuit în principal din argile nisipoase cu evidente urme de soliflucție la partea superioară, se află la limita interioară a celei de-a doua terase și parțial coboară în jos pe pantă în aluviunile acesteia. De acest strat sînt legate resturile straturilor de cultură musteriene. Partea superioară a terenului argilo-loessoidal este omogenă și formează un înveliș de o grosime relativ mică (pînă la 5 m), dezvoltat pe versante și absent pe suprafața teraselor înalte și a cumpenelor de ape. De acestea se leagă numeroase straturi de cultură, datate de către A. P. Cernîș în solutreanul tîrziu și mai ales în epoca magdaleniană.

În figura 1, publicată mai înainte[3], sînt citate profilurile geologice ale săpăturilor din ambele stațiuni de la Molodova, cu indicarea orizonturilor de cultură și comparația dintre ele. Partea superioară a profilului, inclusiv stratul 8, parțial stratul 9, este prezentată pe baza datelor săpăturilor și sondajelor adînci, iar partea inferioară este prezentată pe baza datelor forajului. Din această schemă rezultă clar că orizonturile de cultură musteriene se află în complexul de argilă nisipoasă (stratul 7), iar procesele de soliflucție nu le deranjează. Dezvoltarea fenomenelor periglaciare este relevată numai în straturile aflate mai sus, manifestîndu-se aici cel puțin de două ori. Stratul 6, mai gros în stațiunea Molodova I, constă din argilă nisipoasă purtînd urme evidente de soliflucție. Acest strat se compune din alternanța complexă a unor variante mai nisipoase și mai argiloase de culoare gălbuie-roșcată și cenușie-albăstruie, care formează pe alocuri figuri ciudate și încrețituri mărunte. În această argilă nisipoasă din ambele stațiuni se poate urmări așa-numitul strat „funinginos”, care este rezultatul unui mare incendiu de pădure sau de stepă, la fel de boțit și adesea întrerupt. Nici un fel de orizonturi de cultură nu se disting în stratul 6. Așchiile izolate de silex și resturi de faună, întîlnite aici, se află în dezordine și de aceea nu pot fi luate în considerare.

---

[1] I. K. Ivanova, *Стратиграфия Молодовских многослойных палеолитических стоянок в среднем Приднестровье и некоторые общие вопросы стратиграфии палеолита. Труды Комиссии по изучению четвертичного периода*, vol. XVIII, 1961, fig. 2, p. 97.

[2] I. Botez, în *ARMSI*, Seria 3, 1930, 7, Mem. 5; idem, în *ASUIassy*, 1933, 17.

[3] I. K. Ivanova, *op. cit.*, p. 100.

Mai departe s-a produs, probabil, slăbirea fenomenelor periglaciare și o oarecare îndulcire a climatului. Stratul 5 din stațiunea Molodova I este reprezentat prin argilă nisipoasă omogenă gălbuie și nu are urme de soliflucție. În partea inferioară a stratului 4 din stațiunea Molodova V se observă un teren fosil bine pronunțat. A doua fază periglaciară a avut ca urmare boțirea acestui teren și formarea unor pene adînci, complicate, pe cît se pare, datorite proceselor sufuzionale din stațiunea Molodova I (stratul 4). Nici un fel de orizonturi de cultură nu se află în legătură cu aceste sedimente, după cum se poate constata din schema citată. Dimpotrivă, unul din autorii prezentului articol[1] a emis ipoteza, potrivit căreia condițiile periglaciare au privat omul de posibilitatea de a locui în acest punct în această perioadă, fapt care și explică, probabil, lipsa aurignacianului tipic în stratigrafia orizonturilor de cultură din diferite perioade din stațiunea Molodova V. Probabil că omul din această perioadă a locuit pe locurile mai înalte ale reliefului, ascunzîndu-se în peșteri sau s-a retras spre sud.

Straturile, urmele fenomenelor periglaciare, sînt acoperite cu teren fosil de tip cernoziom, spălat de apă și prost păstrat în stațiunea Molodova I în Rîpa Bailov, dar perfect conturat în săpăturile din stațiunea Molodova V (vezi partea superioară a stratului 4, fig. 1). În perioada formării acestui strat, au fost umplute penele de gheață și alte asperități ale reliefului din Rîpa Bailov, iar la stațiunea Molodova V, cu ea se află în legătură primele straturi 9 și 10, care pot fi urmărite aici din paleoliticul superior, datate de către A. P. Cernîș în epoca solutreană.

Mai sus urmează (stratul 3) un strat de nisipuri argiloase loessoidale, omogene deluviale, cel mai bine dezvoltat în stațiunea Molodova V, unde în legătură cu acest strat se află o serie întreagă de straturi de cultură de la solutrean la mezoliticul timpuriu inclusiv[2].

Aceste straturi de cultură, resturi ale unor așezări din perioade diferite ale omului străvechi, se află într-un complex omogen, absolut nederanjat, despărțite prin straturi subțiri sterile. Lentilele resturilor de cultură conțineau complexe foarte bogate de materiale, cuprinzînd obiecte de silex, os și corn, obiecte de artă, unelte, urme de foc. Într-o serie de cazuri au fost studiate și resturile unor locuințe de suprafață din paleoliticul tîrziu cu o existență îndelungată (straturile 2, 3, 6 și 7 din stațiunea Molodova V). În timpul studierii minuțioase a resturilor vechilor așezări n-au putut să se facă nici un fel de presupuneri cu privire la posibilitatea deplasării în jos a materialului de silex din diferitele straturi.

În ceea ce privește comparația dintre obiectele microlitice de silex din diferite straturi de cultură din stațiunea Molodova V, comparație

---

[1] I. K. Ivanova, *Геология и фауна палеолита и неолита Днестра*, în *Referatele geologilor sovietici prezentate la Congresul al VI-lea INQUA*, 1961, Acad. U.R.S.S., p. 76.

[2] A. P. Cernîș, *op. cit.*; A. P. Cernîș, *Палеолітична стоянка Молодова, V*, Kiev, 1961.

citată de C. S. Nicolăescu-Plopșor ca argument arheologic pentru pretinsa deranjare a stratigrafiei în stațiunea Molodova V, trebuie să menționăm în primul rînd că acest autor în enumerarea lor (p. 70 a articolului scris de Nicolăescu-Plopșor) amestecă obiectele de caracter diferit atît prin tehnica execuției, cît și prin destinația funcțională. ,,Lamele microlitice'' despre care vorbește autorul, în realitate constau din lame cu marginea teșită, vîrfuri în formă de ac, vîrfuri de tipul gravettelor, din lame cu retușă alternativă.

Astfel, de pildă, lamele cu marginea teșită dăinuiesc în monumentele paleolitice tîrzii un timp mai îndelungat, sporind cantitativ spre sfîrșitul paleoliticului, ceea ce constituie o mărturie a dezvoltării progresive a tehnicii cuzinetelor. De aceea nu ne putem mira de existența acestor obiecte în toate straturile paleolitice tîrzii din stațiunea Molodova V. Prezența acestor

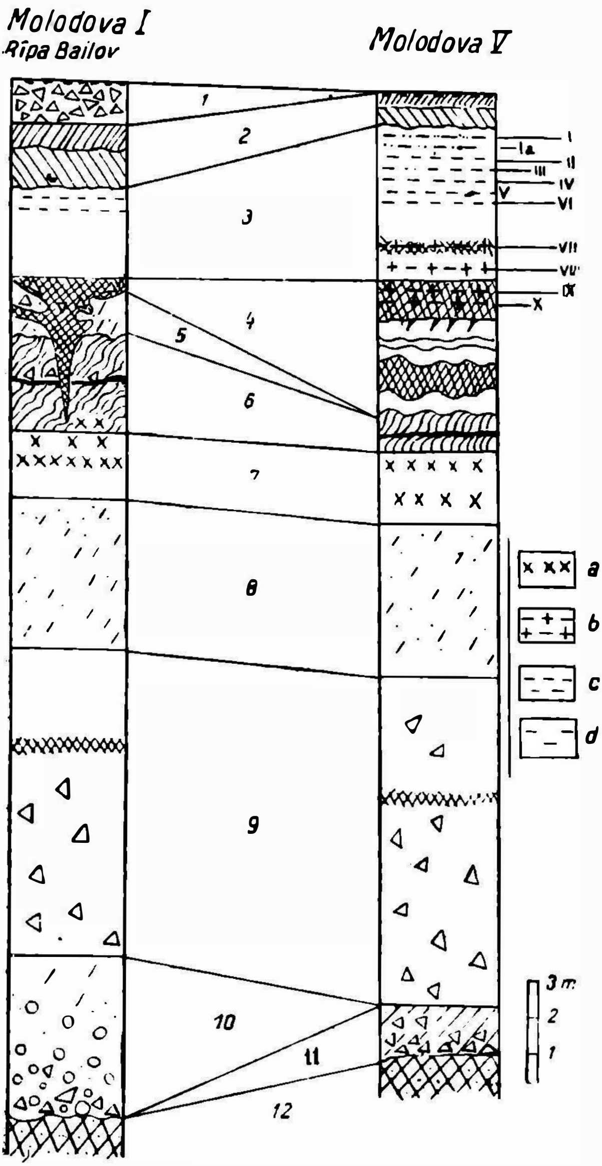

Fig. 1. — Profilele geologice ale stațiunilor Molodova V, Molodova I (Rîpa Bailov):
1. prundiș de silex în argilă nisipoasă — con recent de dejecție de pe suprafața terasei II a Nistrului; 2. strat holocen de tip cernoziom; 3. loessuri cu orizonturi de cultură din paleoliticul superior; 4. orizonturi de terenuri fosile spălate de apă și umplînd pana glaciară din stațiunea Molodova I; 5. nisipuri argiloase galbene; 6. nisipuri argiloase cu urme de soliflucție și cu un strat subțire „funinginos''; 7. nisipuri argiloase gălbui, cu sectoare conținînd straturi de cultură musteriene; 8. nisipuri argiloase cenușii-gălbui; 9. nisipuri argiloase cenușii-gălbui, cu prundiș de silex și cu urme de teren fosil; 10. depuneri aluviale de nisip și prundiș de pe terasa a 2-a a Nistrului; 11. nisipuri argiloase compacte cenușii-verzui cu prundiș de silex; 12. șisturi argiloase paleozoice. a. straturi de cultură musteriene; b. straturi de cultură solutreene; c. straturi de cultură magdaleniene; d. straturi de cultură mezolitice timpurii.
Cifrele romane indică numerele straturilor de cultură.

lame nu poate să dovedească deranjarea stratigrafiei în stațiunea Molodova V. Dimpotrivă, materialele stațiunii arată dezvoltarea treptată a tehnicii cuzinetelor, întrucît cantitatea acestor lamele din straturile inferioare paleolitice tîrzii crește progresiv spre straturile de mai tîrziu. În ceea ce privește vîrfurile în formă de ac, în stațiunea Molodova V, ele pot fi urmărite doar în straturile paleolitice tîrzii inferioare (X, VII), dar nu s-au întîlnit în nici unul din straturile superioare; lamele cu retușe alternative au fost întîlnite numai în straturile mezolitice timpurii ale stațiunii Molodova V, iar vîrfurile de tipul gravettelor s-au întîlnit în straturile I—III și în stratul VII, dar n-au fost descoperite nici în stratul VI, nici în straturile V și IV.

Așadar, „lamele microlitice", menționate de C. S. Nicolăescu-Plopșor, din stațiunea Molodova V nu pot constitui o justificare arheologică pentru concluzia privitoare la deranjarea stratigrafiei acestei stațiuni.

Nu este lipsit de interes să amintim că în ultimul timp, în literatura de specialitate se semnalează, ca trăsătură caracteristică a inventarului de silex din epoca magdaleniană tîrzie, apariția vîrfurilor de tipul gravettelor[1]. Materialele din stațiunea Molodova V confirmă acest fapt important.

Materialul expus ilustrează destul de limpede poziția stratigrafică a straturilor de cultură paleolitice superioare ale stațiunii Molodova V. Acest material ar putea fi întărit printr-o serie de date privind componența faunei mamiferelor, moluștelor terestre, și vechimea geologică a diferitelor straturi, dar aceste date s-au mai publicat de către autori într-o serie de lucrări și este inutil să mai fie citate aici.

Se cuvine doar să ne mai oprim asupra unei chestiuni. C.S. Nicolăescu-Plopșor, menționînd profilul geologic al teritoriului satului Korman din lucrarea lui I. K. Ivanova[2], scrie că stațiunile paleolitice, legate aici de stratul superior al nisipurilor argiloase loessoidale care acoperă versantul, în primul rînd nu se află *in situ*, ci puteau să fie deplasate de curenți de congeliflucție în jos pe versant, iar în al doilea rînd, nu datează din epoca magdaleniană, după cum arată A. P. Cernîș, ci din aurignacianul răsăritean superior, pentru care C. S. Nicolăescu-Plopșor propune denumirea de „kostenkian", punînd-o în legătură cu cultura de tip kostenki.

După cum se constată din profilurile arătate în figura 1, în stratul superior al nisipurilor argilo-loessoidale din împrejurimile satului Molodova, precum și din întreg bazinul Nistrului mijlociu în general, nu se observă fenomene periglaciare cît de cît însemnate. Este de la sine înțeles că putea să se producă o deplasare pe cale deluvială a resturilor de cultură în jos pe versant.

În ceea ce privește problema deplasării resturilor de cultură pe orizontală, trebuie să menționăm că această deplasare a fost neînsemnată. Acest fapt îl dovedesc săpăturile efectuate în stațiunile paleolitice din bazinul Nistrului și, în special, descoperirea în stațiunea Molodova I în

[1] Vezi de pildă, H. Breuil, R. Lantier, *Les hommes de la pierre ancienne*, Paris, 1959, p. 188.

[2] I. K. Ivanova, *op. cit.*, p. 227.

stratul musterian a resturilor *in situ* a unei locuințe permanente datînd din perioada musteriană[1] (acest strat musterian este arătat în profilul schematic al Rîpei Bailov, menționat de Nicolăescu-Plopșor la figura 9, profil publicat în lucrarea I. K. Ivanova).

Cu acest prilej vom menționa că, în sectorul cu resturile de locuință, suprafața veche a avut o înclinare de numai 5° spre Nistru. Aceeași înclinare înspre Nistru au avut-o și straturile de cultură paleolitice superioare din perioada magdaleniană. În stațiunea Molodova I aceste straturi se află în nisipurile argiloase care acoperă complexul mijlociu al depunerilor deranjat de fenomenele periglaciare.

În ceea ce privește figura 4 din lucrarea I. K. Ivanova menționată de Nicolăescu-Plopșor, unde se prezintă profilul schematic al malului drept al Nistrului lîngă satul Korman, trebuie să arătăm că aici nu s-au făcut săpături și că în această figură au fost înfățișate numai straturile paleolitice tîrzii, fixate în pereții rîpei, straturi aparținînd orizontului superior al lui C. Ambrojevici și I. Botez.

A. P. Cernîș a descoperit aici în timpul cercetărilor două straturi de cultură de diferite perioade, fapt menționat la p. 149 a lucrării sale. Stratul superior este datat de către A. P. Cernîș în perioada magdaleniană tîrzie, iar stratul inferior în perioada solutreeană tîrzie. El compară stratul inferior, ca și I. Botez, cu stațiunile de la Willendorf-Pședmost.

Înlocuirea termenului de magdalenian pentru stațiunile de pe Nistru cu termenul de gravettian răsăritean superior sau kostenkian propus de Nicolăescu-Plopșor, după părerea noastră nu este prea fericită, dată fiind confuzia cu privire la problema gravettianului în literatura actuală de specialitate. Acest fapt este confirmat de existența unui număr mare de termeni, folosiți pentru denumirea monumentelor începînd din perioada aurignaciană pînă la mezolitic inclusiv (pur și simplu gravettian, gravettian timpuriu, gravettian tîrziu, gravettian foarte tîrziu, gravettian occidental, gravettian răsăritean, gravettian din centrul european sau gravettian pavlovian), din care cauză acești termeni și-au pierdut de fapt orice conținut concret. Asemănarea inventarului de silex din așezările magdaleniene de pe Nistru cu monumentele tipice magdaleniene din Europa Centrală și Occidentală constituie o mărturie că termenul de gravettian răsăritean superior nu oglindește esența reală a acestor monumente.

Nu putem fi de acord nici cu propunerea lui Nicolăescu-Plopșor de a se face săpături în stațiunile paleolitice prin metoda tranșeelor paralele înguste. Deși acest procedeu poate fi justificat pentru stațiunile de peșteri, pentru stațiunile de suprafață, această metodă este puțin aplicabilă. Numai săpăturile efectuate pe suprafețe mari oferă în acest caz posibilitatea de a urmări caracterul așezărilor paleolitice în plan, de a scoate la iveală detaliile lor, precum și de a contura sectoarele, scoțînd în evidență procesele periglaciare. Aceste sectoare trebuie apoi să fie minuțios triate în primul rînd, pentru a se evita confundarea lor cu sectoarele nederanjate.

[1] A. P. Cernîș, *Остатки жилища мустьерского времени*, în *SE*, nr. 1, 1961.

O mare însemnătate pentru comparația sub raport cronologic a diverselor straturi de cultură ale așezărilor de la Molodova în timp, cu alte culturi dezvoltate în regiunile vecine, vor avea și datele analizelor radiocarbonice. În anul 1961, în stațiunea Molodova V au fost ridicate probe de cărbuni din toate straturile de cultură superioare, inclusiv stratul VII, dar nu avem încă rezultatele studierii lor. Precizarea vechimii absolute a cărbunilor din orizontul VII, făcută mai înainte în laboratorul Institutului de geochimie și de chimie analitică al Academiei de Științe a U.R.S.S. din Moscova, prin C^{14}, a dat cifra 23 000 $\pm$ 800 ani, pornind de la epoca contemporană (MO 11) ceea ce apropie destul de mult de datările radiocarbonice existente pentru gravettianul Cehoslovaciei (Pavlov, Dolni-Vestonice), cu care este comparat acest strat și sub raport tipologic de către A. P. Cernîș[1]. Orizontul VII este separat de orizonturile superioare printr-un însemnat strat steril (circa 8,0—1,0 m). Prin urmare, straturile superioare trebuie să fie reprezentate și pe baza acestor date ca niște culturi și mai tîrzii.

Terminînd expunerea unor probleme atinse în legătură cu articolul lui C. S. Nicolăescu-Plopșor, considerăm că fenomenele periglaciare, asupra cărora autorul atrage atenția cu drept cuvînt, au avut loc, în realitate, în valea Nistrului. Dar ele n-au exercitat o influență cît de cît însemnată asupra succesiunii stratigrafice a straturilor de cultură din paleoliticul superior, precizate de A.P.Cernîș în stațiunea Molodova V.

I. K. IVANOVA și A. P. CERNÎȘ

О ПЕРИГЛЯЦИАЛЬНЫХ ЯВЛЕНИЯХ И НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ СТРАТИГРАФИИ ПАЛЕОЛИТА СРЕДНЕГО ПРИДНЕСТРОВЬЯ

РЕЗЮМЕ

В статье приводятся некоторые данные о перигляциальных явлениях, наблюдаемых в толще лессовидных суглинков, заключающих в себе многослойные палеолитические стоянки в районе с. Молодова Черновицкой области (Среднее Приднестровье).

В этом районе исследованы путем раскопок две большие стоянки с остатками мустьерских и верхнепалеолитических поселений.

В отложениях стоянки Молодова V, у западной окраины села, морозные явления выражены относительно слабо. Над мустьерским культурным горизонтом в этом пункте наблюдается зона суглинков с явлениями солифлюкции, проявлявшимися дважды. Выше следует почвенный комплекс и над ним толща лессовидных суглинков, плащеобразно прикрывающих склон. Из выделенных здесь 10 верхнепалеолитических

[1] A. P. Cernîș, *op. cit.*, 1959, p. 87, 188.

культурных горизонтов, 2 нижних связаны с верхней ископаемой почвой, не затронутой солифлюкцией, а 8 верхних располагаются выше, в толще однородных лессовидных суглинков. Эти богатые культурными остатками (с очагами и следами наземных жилищ) слои залегают *in situ*, не смещены и не затронуты солифлюкционными явлениями (рис.1).

На стоянке Молодова I (Байлова рипа), находящейся на расстоянии около 1 км от стоянки Молодова V, развиты те же отложения, но склон несколько более крут, в связи с чем явления солифлюкции развиты сильнее. Перемятая зона над мустьерскими слоями (в которых обнаружены остатки наземного жилища) выражена ярче и имеет большую мощность. В нее внедрен глубокий, ветвистый морозобойный клин. Почвенный комплекс, разделяющий две толщи суглинков, сильно размыт. На этой стоянке в верхней толще лессовидных суглинков нет такого количества верхнепалеолитических слоев как на стоянке Молодова V, причем выделенные здесь 2—3 культурных слоя относятся к самому позднему палеолиту (рис. 1).

В статье К. С. Николаеску-Плопшора «Fenomenele periglaciare și stratigrafia paleoliticului», опубликованной в 1 номере 1961 года данного издания, молодовские стоянки приводятся как пример ошибочной датировки культурных слоев, сделанной из за недоучета перемещения их вниз по морозобойному клину.

Однако, такой вывод основан на явном недоразумении. К. С. Николаеску-Плопшор приводит разрез стоянки Молодова I (Байлова рипа) из работы И. К. Ивановой, где наблюдаются конгелифлюкционные нарушения, а выше, в суглинках, встречено только 2—3 мадленских слоя. А смещенными по этим нарушениям считает 10 культурных слоев, встреченных на стоянке Молодова V, где нарушений существенных нет и верхний палеолит представлен значительно более полно и богато.

Таким образом здесь имеет место прямая ошибка.

К тому же совершенно ясно (рис. 1), что морозные явления на обоих стоянках протекали после существования мустьерского поселения и до образования верхнепалеолитических культурных слоев. Человек верхнего палеолита обитал здесь в то время, когда все нарушения, связанные с конгелифлюкционными явлениями, уже были заполнены, сглажены и рельеф был относительно ровным.

Перигляциальные явления, на которые указывает К. С. Николаеску-Плопшор, действительно имели место в долине Днестра, но они не оказали никакого влияния на стратиграфическую последовательность культурных слоев, выделенных А. П. Чернышом на стоянке Молодова V.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКА

Рис. 1. — Геологические разрезы стоянок Молодова I (Байлова рипа) и Молодова V.

Объяснение цифр на чертеже: 1, кремневый щебень в суглинке — молодой конус выноса на поверхности II террасы; 2, голоценовая почва черноземного типа; 3, лессы с культурными горизонтами; 4, горизонты ископаемых почв, размытые и заполня-

ющие ледниковый клин на стоянке Молодова I; 5, желтые песчанистые суглинки; 6, суглинки со следами солифлюкции и «сажистым» прослоем; 7, суглинки желтоватые с оглеенными участками, содержащие мустьерские культурные слои; 8, суглинки песчанистые желтовато-сероватые; 9, суглинки желтовато-сероватые с кремневым щебнем и следами ископаемой почвы; 10, аллювиальные песчано-галечные отложения II террасы Днестра; 11, серовато-зеленоватые плотные суглинки с кремневым щебнем; 12, палеозойские глинистые сланцы; *a*, мустьерские культурные слои; *b*, солютрейские культурные слои; *c*, мадленские культурные слои; *d*, культурные слои раннего мезолита.

Римскими цифрами обозначены номера культурных слоев верхнего палеолита.

SUR LES PHÉNOMÈNES PÉRIGLACIAIRES ET SUR CERTAINES QUESTIONS DE STRATIGRAPHIE PALÉOLITHIQUE DU MOYEN-DNIESTER

RÉSUMÉ

L'article comprend certaines données sur les phénomènes périglaciaires observés près du village Molodova (région Czernowitz, Moyen-Dniester), dans les limons loessiques contenant plusieurs couches paléolithiques.

Les fouilles ont porté sur deux grandes stations paléolithiques, contenant des restes du moustérien et du paléolithique supérieur.

A Molodova V, près de la limite ouest du village, les phénomènes de solifluction se présentent d'une façon relativement faible. Au-dessus de la couche moustérienne on y observe une zone de limons argileux révélant deux étapes successives de solifluction. Plus haut il y a un complexe de sol fossile et au-dessus de celui-ci une couche de limons loessiques, recouverte par la pente en manteau. Parmi les dix horizons du paléolithique supérieur, que l'on y observe, les deux horizons inférieurs sont liés au sol fossile supérieur non affecté par la solifluction. Les huit horizons supérieurs se trouvent plus haut, dans une assise homogène de limons loessiques. Ces couches, riches en restes de civilisation, foyers et traces d'habitations superficielles, gisent *in situ*; elles ne sont point déplacées et affectées par les phénomènes de solifluction (fig. 1).

A Molodova I (Bailova rîpa), à un kilomètre environ de Molodova V, on observe les mêmes dépôts, mais la pente est ici quelque peu plus rapide, ce qui explique pourquoi les phénomènes de solifluction sont plus nettement exprimés. La zone remaniée au-dessus des couches moustériennes (dans lesquelles on a découvert les restes d'une cabane) est plus épaisse et se présente d'une façon plus nette. Un profond coin ramifié de congélifluxion est incalqué dans cette zone. Le complexe de sol fossile, qui divise les deux assises de limons argileux, est fortement délavé. Dans cette station l'assise supérieure des limons loessiformes ne contient pas une telle quantité de couches du paléolithique supérieur qu'à Molodova V, les 2—3 couches de civilisation révélées ici étant attribuées au paléolithique le plus récent (fig. 1).

L'article de C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Fenomenele periglaciare și stratigrafia paleoliticului*, publié dans « Studii și cercetări de istorie veche », XII (1961), n° 1, cite les stations de Molodova comme exemple de datation erronée des couches de civilisation, faite sans tenir compte des dérangements produits par les phénomènes périglaciaires, tout en invoquant la pénétration des objets appartenant aux couches supérieures dans les couches inférieures.

Cette conclusion est fondée sur un malentendu évident. C. S. Nicolăescu-Plopșor cite la coupe de Molodova I (Bailova ripa) figurée dans l'article de I. K. Ivanova, où l'on observe des déplacements provoqués par congélifluxion. Plus haut, dans les limons loessiques, on trouve seulement 2—3 couches magdaléniennes. Il en déduit que les 10 couches de civilisation de Molodova V sont déformées elles aussi, tandis qu'en réalité ici il n'y a pas de déformations substantielles, le paléolithique supérieur étant représenté d'une façon beaucoup plus complète et plus riche.

Donc, il s'agit simplement d'une erreur.

Il est aussi évident (fig. 1) que les phénomènes périglaciaires dans les deux stations ont eu lieu postérieurement à la formation de la couche moustérienne et avant la formation des couches du paléolithique supérieur. L'homme du paléolithique supérieur habitait ici quand toutes les sinuosités, liées aux phénomènes de congélifluxion, étaient déjà nivelées, et le relief était relativement plane.

Les phénomènes périglaciaires indiqués par C. S. Nicolăescu-Plopșor eurent bien lieu dans la vallée du Dniester, mais ils n'exercèrent aucune influence sur la succession stratigraphique des couches de civilisation discernées par A. P. Tchernych à Molodova V.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Coupes géologiques des stations Molodova V et Molodova I (Bailova ripa). 1, Débris de silex intércalés dans les limons argileux — cône récent de déjection sur la surface de la terrasse II du Dniester; 2, sol holocène du type tchernozem; 3, loess à horizons de civilisation du paléolithique supérieur; 4, horizons de sols fossiles, délavés et remplissant le coin de congélifluxion à Molodova I; 5, limons sablonneux jaunes: 6, limons argileux à traces de solifluction et couche intermédiaire « fuligineuse »; 7, limons argileux jaunâtres à lots gléifiés, contenant des restes de civilisation moustériens; 8, limons sablonneux gris-jaunâtres; 9, limons argileux gris-jaunâtres à débris de silex et à traces de sol fossile; 10, alluvions gréseuses à gravier de la terrasse II du Dniester; 11, terres argileuses compactes gris-verdâtres à débris de silex; 12, argiloschistes paléozoïques; a, moustérien; b, solutréen; c, magdalénien; d, mésolithique ancien.

Les chiffres romains indiquent les numéros d'ordre des couches de civilisation du paléolithique supérieur.

O NOUĂ AŞEZARE PALEOLITICĂ PE VALEA BISTRIŢEI

În vara anului 1962, cu prilejul săpăturilor de încheiere din aşezarea paleolitică de la Buda (r. Buhuşi)[1] ni s-a semnalat prezenţa unor silexuri cioplite într-o lutărie aflată pe teritoriul satului Lespezi (com. Racila, r. Buhuşi)[2].

Lutăria se află în marginea primei terase a Bistriţei, de unde oamenii scot pămînt pentru construcţii, cu care prilej s-au descoperit mai multe silexuri. Din cauza exploatării masive a lutului, o mare porţiune din suprafaţa terasei este răscolită şi deplasată, porţiunile nederanjate fiind cu totul reduse.

Cercetări amănunţite făcute la faţa locului au dus la descoperirea a două nuclee, a mai multor lame şi spărturi de silex, precum şi a cîtorva fragmente de os aflate mai ales pe fundul şi în malurile unei gropi de lut săpate de localnici. Pentru verificarea stratigrafică a descoperirilor de aici, s-a deschis o secţiune de 8 × 13 m, ajungîndu-se pînă la adîncimea maximă de 2,30 m.

Situaţia stratigrafică este următoarea :

—0—0,05 m strat vegetal,

—0,05—0,13 m strat cenuşiu-gălbui,

—0,13—0,95 m strat brun-roşcat cu desprinderi prismatice, avînd partea inferioară mai compactă.

De la circa 0,95 m în jos se află un strat de lut galben cu o nuanţă închisă, avînd în componenţa sa numeroase bobiţe, vinişoare şi păpuşi de calcar.

Rare spărturi de gresie şi silex au apărut în stratul cenuşiu-gălbui şi în partea superioară a stratului brun-roşcat, pînă la adîncimea de circa 0,35 m. Între piesele aflate pînă la această adîncime n-a apărut nimic caracteristic pentru a se putea face o încadrare.

Urmează apoi un strat absolut steril din punct de vedere arheologic, gros de 1—1,20 m.

---

[1] Săpăturile s-au făcut în colaborare cu Muzeul regional Bacău, cu participarea muzeografului V. Căpitanu.

[2] Semnalarea a fost făcută de locuitorul Puşcalău Ion din Buda.

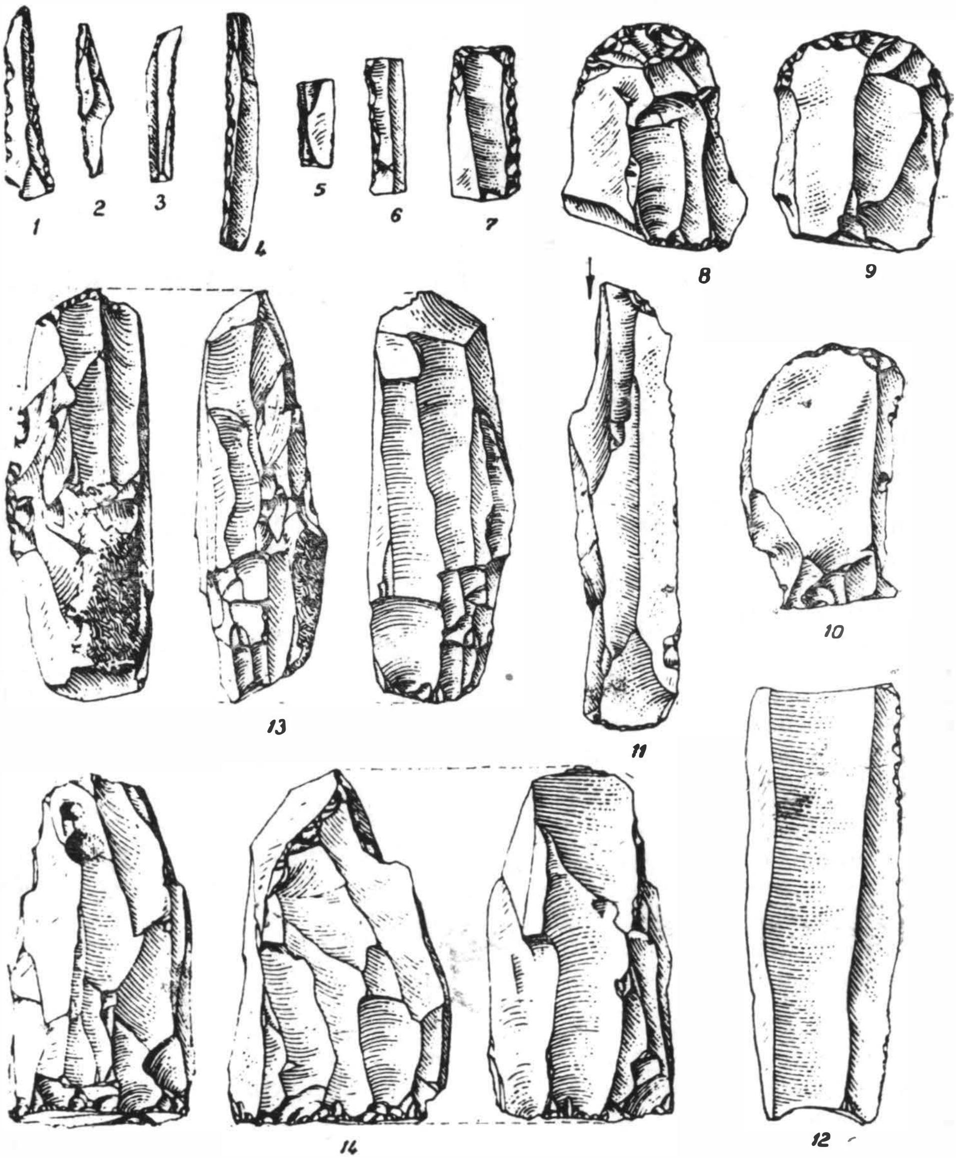

Fig. 1. — Unelte de silex de la Lespezi-lutărie. 1—6, vîrfuri şi lame microlitice cu o lamă retuşată abrupt; 7—10, răzuitoare; 11, gratoar-burin; 12, lamă; 13, 14, nuclee.

În stratul de lut galben cu concreţiuni calcaroase, la circa 0,50 m adîncime de la limita sa superioară, începe un strat de cultură, gros de 0,50—0,70 m. În acest strat s-au descoperit numeroase silexuri, între care unelte tipice şi rămăşiţe de prelucrare, precum şi resturi osteologice. Dintre piesele de silex caracteristice aflate aici menţionăm două nuclee prismatice, cu un plan de lovire drept şi unul oblic, un nucleu prismatic alungit cu ambele planuri de lovire oblice, o unealtă combinată (gratoar-burin), lucrată pe o lamă subţire de menilit, răzuitoare de diferite forme, vîrfuri şi lame microlitice cu o latură retuşată abrupt şi lame simple.

Materia primă din care sînt lucrate piesele litice de aici este, în principal, de două categorii — menilit şi silex cretacic. Alături de acestea, în proporţii mai reduse, sînt prezente : şistul negru şi alte categorii de silex.

În strat s-au descoperit şi cîteva vetre de foc de suprafaţă, în jurul cărora s-au găsit atît silexuri, cît şi oase.

Deosebit de important pentru paleoliticul nostru superior, în general, e faptul că în această aşezare materialul osteologic se păstrează în condiţii destul de bune. Aceasta cu atît mai mult cu cît în general în aşezările noastre de terasă ce aparţin paleoliticului superior, oasele nu se păstrează, excepţie făcînd doar aşezarea învecinată din punctul Dealul Viei de la Buda, unde s-a descoperit un osuar foarte bogat. În acest strat s-au descoperit oase întregi şi fragmentare, dintre care menţionăm un craniu de ren şi un corn întreg, bine conservate, precum şi alte coarne în stare fragmentară şi spărturi.

Avînd în vedere prezenţa vîrfurilor şi a lamelor microlitice cu o latură retuşată abrupt şi caracterul în general fin al materialelor de aici, încadrăm această aşezare în gravettianul oriental mijlociu.

Faptul că din punct de vedere stratigrafic se situează mai jos decît alte aşezări de acest gen de pe valea Bistriţei, cum sînt Buda, Podiş şi Bistricioara, este de pus în legătură cu timpul pătrunderii grupului de vînători de reni pe această terasă, în înaintarea lor de la est spre vest.

M. BITIRI

НОВАЯ ПАЛЕОЛИТИЧЕСКАЯ СТОЯНКА В ДОЛИНЕ Р. БИСТРИЦЫ

РЕЗЮМЕ

Летом 1962 г. в долине реки Бистрица была открыта новая палеолитическая стоянка.

Учитывая присутствие микролитических наконечников и пластин с притупленным краем, а также в основном тонкую фактуру найденного здесь материала, новая стоянка была отнесена к средневосточному граветтианскому периоду.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Кремневые орудия из Леспезь-карьера для добычи глины. 1—6, микролитические наконечники и пластины с притупленным краем; 7—10, скребки; 11, скребки-резцы; 12, пластины; 13, 14, нуклеусы.

UN NOUVEL ÉTABLISSEMENT PALÉOLITHIQUE DANS LA VALLÉE DE LA BISTRIŢA

RÉSUMÉ

Un nouvel établissement paléolithique a été découvert dans la vallée de la Bistriţa au cours de l'été 1962.

La présence de pointes et de lames microlitiques ayant un bord à retouches obliques, ainsi que, en général, les caractéristiques du matériel, situent l'établissement dans le gravettien oriental moyen.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Outils en silex de Lespezi-carrière d'argile. 1—6, pointes et lames microlithiques, dont une lame à retouches obliques ; 7—10, racloirs ; 11, grattoir-burin ; 12, lame : 13, 14, nucleus.

O STATUETĂ NEOLITICĂ DE MARMURĂ DESCOPERITĂ LA GUMELNIŢA

În vara anului 1962, cu ocazia săpării unor gropi pentru scoaterea butucilor de vie în cunoscuta aşezare neolitică de la Gumelniţa, s-a descoperit la 0,50 m adîncime prima statuetă de marmură din această aşezare, pe care Barbu Ionescu, directorul Muzeului raional Olteniţa, ne-a încredinţat-o spre publicare. Statueta are următoarele dimensiuni : înălţimea 9,1 cm, lăţimea 3,2 cm, grosimea 1,3 cm, şi aparţine destul de probabil stratului Gumelniţa B (III) (fig. 1).

Marmura din care a fost lucrată este de culoare albă, sticloasă şi nu pare a fi de bună calitate. Iniţial a fost tăiată o bucată de marmură în formă de prismă relativ dreptunghiulară şi plată, secţionată apoi orizontal în trei porţiuni inegale şi modelată cu grijă. Calcarul depus în mare cantitate pe faţa anterioară a statuetei i-a alterat mult aspectul iniţial.

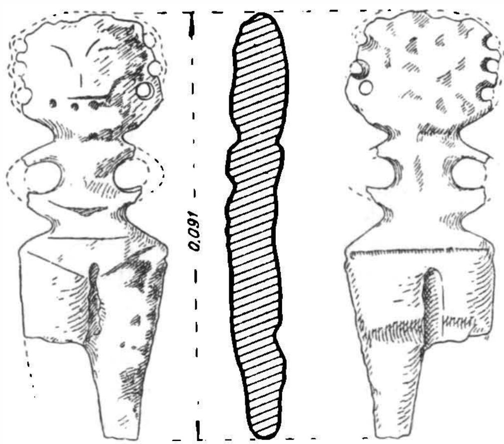

Fig. 1

Capul mare, aproape pătrat, dar triunghiular în secţiune, are de o parte şi de alta cîte trei găuri străpunse, dispuse vertical. Din pricina faptului că toată suprafaţa statuetei este foarte roasă nu se poate preciza cum au fost redaţi ochii şi nasul. Nu ar fi exclus ca reprezentarea să se fi făcut în maniera cunoscută la figurinele de marmură de la Blagoevo[1]

[1] G. Georgiev, *Eine Marmorstatuette aus Blagoevo, Bezirk Razgrad*, în *Izvestiia-Institut*, XIX, Sofia, 1955, p. 11–13, fig. 2.

şi Stara Zagora[1] (din R. P. Bulgaria), dar la exemplarul nostru gura a fost reprezentată printr-o simplă liniuţă, subliniată de patru mici gropiţe adîncîte (ca la figurinele de os), iar indicarea nasului şi a ochilor s-a făcut într-un mod mai simplu[2]; se observă acum doar conturul lor.

Torsul este mult mai mic decît capul, avînd două puternice arcuiri laterale, perforate (acum rupte), care reprezentau braţele îndoite şi aduse pe pîntece. Întrucît şi în această porţiune statueta este mult deteriorată, nu putem şti dacă labele mîinii erau sau nu reprezentate. De asemenea nu putem şti dacă au fost sau nu indicaţi sînii.

Partea inferioară este oarecum mai realist tratată. Lată şi uşor arcuită la şolduri, ea se îngustează treptat spre picioare. Sub trunghiul sexual, indicat prin linii incizate, picioarele sînt simbolic despărţite printr-o şănţuire verticală, pînă la genunchi; de aici în jos ele sînt efectiv separate. Piciorul drept este rupt din vechime, iar celui stîng îi lipseşte laba, care desigur fusese modelată, avînd probabil indicate şi degetele, ca şi la unele exemplare de os descoperite la Căscioarele, în 1959, şi Gumelniţa, în 1952[3].

Pe spatele plat o linie incizată orizontal uneşte cele două extremităţi ale şoldurilor, iar o alta marchează încheietura genunchilor; între ele o linie verticală (tot incizată), separă simbolic picioarele. Statueta fiind — aşa cum am spus — prost conservată, nu permite şi alte precizări.

★

Statueta descrisă mai sus este al doilea exemplar de marmură descoperit în aria culturii Gumelniţa, de pe teritoriul R.P.R. Prima descoperire de acest gen s-a făcut la Pietrele, în cuprinsul unei locuinţe (nr. 1) aparţinînd nivelului Gumelniţa II (respectiv Gumelniţa A2). Statueta (fragmentară) este lucrată extrem de schematic, avînd indicate numai părţile principale ale corpului, fără nici un fel de alt detaliu. După părerea descoperitorului, această piesă a fost însă pictată cu culoare roşie[4].

Pe teritoriul R.P. Bulgaria, în aria aceleiaşi culturi, s-au descoperit însă peste 13 statuete de marmură, unele dintre ele bine păstrate.

Statuetele de marmură din Peninsula Balcanică (ne referim mereu numai la cele din aria culturii Gumelniţa) le-au imitat sau copiat pe acelea din Egeea (Cyclade), unde se găsesc în număr mare şi de unde le-au luat prin contactul permanent cu lumea egeică (ar mai trebui amintit numai

[1] R. Popov, *Idoles en marbre préhistoriques trouvés en Bulgarie*, în *Izvestiia-Institut*, III, 1925, p. 108—110, fig. 1, şi V. Mikov, *Les idoles préhistoriques en Bulgarie*, în *Izvestiia-Institut*, VIII, 1934, p. 213—214, fig. 139, Mikov, însă, dă ca loc de descoperire al statuetei respective, localitatea Suliţa.

[2] Şi figurinele de la Blagoevo şi Stara Zagora (sau Suliţa) au gura redată prin puncte adîncite, dar aici nu există liniuţa ca la cele de os. Piesa de la Bogdanzi are în schimb gura redată plastic, cu conturul buzelor destul de bine precizat. Vezi V. Mikov, *Приноси къмъ предисторическата епоха насъ*, în *Izvestiia-Institut*, XII, 1938, p. 384, fig. 164.

[3] Ambele piese fac parte din colecţiile Muzeului raional Olteniţa. Exemplarul de la Căscioarele, sigur o transpunere în os a unui model de marmură, are laba piciorului redată plastic, iar degetele figurate prin cîte două liniuţe paralele incizate vertical. La exemplarul de la Gumelniţa se redă în plus şi glezna, prin cîte un punct incizat pe ambele muchii ale picioarelor figurinei.

[4] D. Berciu, *Cercetări arheologice în regiunea Bucureşti*, în *Materiale*, II, 1956, p. 538, fig. 64.

în treacăt că această lume egeică a împrumutat din Asia Anterioară reprezentările respective) [1].

La rîndul lor statuetele de marmură, așa după cum de altfel s-a mai arătat [2], au folosit probabil inițial drept model pentru acelea tăiate în os. Este mai greu de presupus o dezvoltare simultană și independentă a lucrării statuetelor de marmură atît în Cyclade cît și în cuprinsul culturii Gumelnița-Karanovo VI, așa cum este înclinat să admită G. Georgiev [3]. După el, trăsăturile comune statuetelor din aceste regiuni s-ar datora unei origini comune a ideii fecundității întruchipate în forme feminine, iar deosebirile ar fi rezultatul dezvoltării locale [4].

Dar este îndeobște cunoscut că însuși cultul fecundității și imaginea feminină a „zeiței” fertilității au apărut cu mult înainte în Asia Anterioară (mil. VI î.e.n.), căreia și pe această linie Europa îi rămîne tributară. În sud-estul Europei acest cult s-a răspîndit o dată cu celelalte forme de cultură și chiar cu triburile neolitice timpurii. Însăși poziția mîinilor pe pîntece, caracteristică tipului de statuete ce simbolizează fecunditatea, este proprie reprezentărilor plastice ale Asiei Anterioare cu mult înainte de a se fi răspîndit în regiunile sud-est-europene.

Ceea ce se remarcă la aproape toate statuetele de marmură din aria de răspîndire a culturii Gumelnița (pe lîngă poziția brațelor) este reprezentarea picioarelor, care de cele mai multe ori sînt despărțite numai simbolic prin cîte o linie verticală. Excepție face exemplarul de la Razgrad (care are picioarele despărțite mai sus de glezne) [5], cel de la Blagoevo [6] și în sfîrșit exemplarul nostru (statueta de la Pietrele are și ea la vîrful labelor o crestătură ce le desparte).

După cum am mai amintit, statuetele de marmură au folosit inițial drept model celor tăiate în os — și în această privință este semnificativ felul cum sînt modelate picioarele lor. La majoritatea figurinelor de os, picioarele sînt despărțite numai simbolic printr-o linie (copiind deci pe acelea de marmură cu picioarele lipite), dar există și exemplare la care, de la genunchi în jos, sau în apropiere de labe, picioarele sînt efectiv despărțite (ele copiind în chip sigur statuetele de marmură cu picioarele despărțite).

---

[1] Este adevărat că și în cuprinsul culturii Hamangia a fost descoperită o figurină de marmură (D. Berciu, *Deux chefs-d'œuvre de l'art néolithique en Roumanie : le „couple” de la civilisation de Hamangia*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 434, fig. 9/1), dar ea este extrem de schematică și nu a putut deci folosi drept model pentru tipul descris de noi.

[2] Vladimir Dumitrescu, *Figurinele antropomorfe de os din civilizația eneolitică balcano-danubiană*, în *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, extras, p. 7.

[3] Inițial G. Georgiev (*op. cit.*) socotea că la Karanovo cultura Gumelnița constituia stratul IV. În urma ultimelor săpături și a verificărilor stratigrafice, stratul care conține resturile culturii Gumelnița este stratul Karanovo VI (G. Georgiev, *Kulturgruppen der Jungstein- und der Kupferzeit in der Ebene von Thrazien-Südbulgarien*, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Praga, 1961, p. 45 și urm.). În acest strat s-au găsit și două statuete de marmură (*ibidem*, pl. XXVII), dintre care una (pl. XXVII/3) este de o formă foarte apropiată de a statuetei noastre.

[4] G. Georgiev, *Eine Marmorstatuette*... (*loc. cit.*).

[5] R. Popov, *op. cit.*, fig. 4 și *Ebert, RL*, II, pl. 89/C.

[6] G. Georgiev, *Eine Marmorstatuette*..., *loc. cit.*

Statueta de marmură de la Gumelniţa nu poate fi însă considerată ca prototip al exemplarelor din os, ci dimpotrivă ea a fost modelată după asemenea exemplare. „Meşterul”, deşi lucra în marmură şi deci putea reda rotunjimile corpului, a sculptat totuşi piesa în tehnica osului, ţinînd destul de puţin seama de realitatea reprezentată. Faptul se explică poate prin împrejurarea că în perioada respectivă (Gumelniţa B) nu mai avea la îndemînă un model de marmură provenit din sud, pe care să-l copieze; aşa încît s-a produs fenomenul invers, al copierii modelelor de os, în marmură.

Şirurile de găuri de o parte şi de alta a capului, linia subţire care indică gura, torsul extrem de redus în raport cu restul corpului, spatele plat, pe care sînt incizate liniile amintite mai sus, prezente şi pe spatele unor exemplare de os, şi chiar felul cum este redată partea inferioară a corpului, ne îndreptăţesc să facem această afirmaţie. În plus, în timp ce braţele statuii de la Gumelniţa sînt rotunjite, apropiate de schematismul plasticii osului, statuetele de la sud de Dunăre (în marea lor majoritate), precum şi aceea de la Pietrele, au braţele tăiate în unghiuri.

Este adevărat că şi la exemplarele de marmură de la Suliţa şi Blagoevo (R.P. Bulgaria), întîlnim aceleaşi găuri dispuse vertical de o parte şi de alta a capului, dar aici găurile sînt făcute pe proeminenţele care indicau urechile iar capul însuşi este redat cu destulă plasticitate, în special la piesa de la Blagoevo, la care se observă şi despărţirea frunţii de creştet. Nu trebuie trecută cu vederea nici redarea rotunjimilor corpului (dovedind o cunoaştere destul de bună a anatomiei), prezentă la mai toate exemplarele de marmură, dar lipsind statuetei noastre.

Ţinînd seamă de toate acestea, putem spune că statueta de marmură de la Gumelniţa se apropie de figurinele de os ale culturii Gumelniţa. În linii generale ea îşi găseşte analogii în special în figurina de os (cu jambiere de aramă) descoperită la Loveč (departamentul Stara-Zagora) [1].

Atît piesa de la Gumelniţa, cît şi aceea de la Pietrele nu pot fi însă privite ca simple manifestări ale „artei sculpturale”, ele fiind (ca şi acelea de lut şi de os), reprezentări antropomorfe în legătură cu cultul fecundităţii.

Avînd în vedere adîncimea la care a fost descoperită (— 0,50 m), aşa cum am mai arătat, figurina aparţine destul de probabil fazei Gumelniţa B (III), datîndu-se deci în chip firesc în limitele generale ale cronologiei acestei faze, adică spre sfîrşitul mileniului III şi începutul mileniului II î.e.n.

SILVIA MARINESCU-BÎLCU

НЕОЛИТИЧЕСКАЯ МРАМОРНАЯ СТАТУЭТКА ИЗ ГУМЕЛЬНИЦЫ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает мраморную статуэтку, найденную на глубине 0,50 м, относящуюся, по-видимому, к верхнему слою B (III) известного поселения в Гумельнице. Голова статуэтки большая, почти квадратная,

[1] M. Dimitrov, *Костена човешка фигура от с. Ловец, Старозагорско*, în *Arheologia*, Sofia, IV, 1/1962.

в разрезе треугольная; по обе стороны имеются по три вертикально расположенных отверстия; рот обозначен черточкой, подчеркнутой четырьми небольшими ямками.

Небольшой торс снабжен двумя просверленными крутыми боковыми дугами, изображающими согнутые руки.

Нижняя часть трактована более реалистически: широкая, слегка изогнутая в бедрах, она постепенно сужается к ногам, отделенным одна от другой начиная от колен вниз. До колен ноги обозначены вертикальным углублением, спускающимся от вершины полового треугольника.

На плоской спине врезанная линия соединяет края бедер, другая линия обозначает коленные суставы, а третья, вертикальная, разделяет ноги.

Автор согласен с мнением, что мраморные изображения культуры Гумельница отражают влияние эгейского мира (Циклад) и свидетельствуют о постоянных сношениях между ним и Балканским полуостровом в эпоху неолита.

Что касается гумельницкой статуэтки, найденной на незначительной глубине (0,50 м), то ее надо считать копией с костяного образца, хотя, как правило, костяные статуэтки являются копиями мраморных.

Автор датирует статуэтку концом III тысячелетия и началом II тысячелетия до н.э.

UNE STATUETTE NÉOLITHIQUE EN MARBRE DÉCOUVERTE À GUMELNIȚA

RÉSUMÉ

La statuette décrite a été découverte à 0m50 de profondeur et fait partie, probablement, de la couche supérieure B (III) de l'établissement bien connu de Gumelnița.

La tête, massive, est à peu près carrée, mais de section triangulaire. Elle présente de part et d'autre trois orifices disposés verticalement. La bouche est rendue par un trait que soulignent quatre petites fossettes.

Le torse est réduit. Il présente latéralement deux arcs fortement bombés, perforés, figurant les bras en flexion.

La partie inférieure de la figurine est rendue de façon plus réaliste. Large et légèrement bombée au niveau des hanches, elle se rétrécit vers les membres inférieurs, qui ne sont séparés qu'à partir des genoux, tandis que les cuisses sont indiquées par un simple sillon vertical en prolongement du triangle sexuel.

La face dorsale, plate, présente une incision horizontale unissant les hanches, une autre marquant les jarrets et une troisième ligne, verticale, séparant les membres inférieurs.

L'auteur se rallie à l'opinion selon laquelle les représentations en marbre découvertes dans l'aire de la civilisation de Gumelniţa s'expliquent par l'influence du monde égéen (des Cyclades) et par les rapports permanents entre celui-ci et la Péninsule des Balkans à l'époque néolithique.

Quant à la statuette décrite, elle semble être la copie d'un exemplaire en os, quoique ce soit le contraire que l'on constate habituellement.

L'auteur date la pièce de la fin du IIIe millénaire ou du début du IIe millénaire av.n.è.

ÎN LEGĂTURĂ CU STATUILE-MENHIR DE LA BAIA DE CRIȘ*

În Muzeul regional din Deva se păstrează trei statui-menhir descoperite întîmplător în 1881 la Baia de Criș (r. Brad, reg. Hunedoara). Cele trei piese, lucrate în piatră locală [1], sînt foarte asemănătoare între ele, una fiind întreagă, iar două fragmentare. Cea mai bine păstrată (fig. 1) are partea inferioară nefasonată ; înălțimea ei este de 1,40 m, lățimea în dreptul umerilor de 0,51 m, iar grosimea medie de 0,17 m. La cele două statui fragmentare (fig. 2 și 3) lipsește partea inferioară ; au înălțimea de aproximativ 1,05 și respectiv 0,90 m, lățimea umerilor de 0,63, respectiv 0,54 m, iar grosimea de 0,20 m. Toate statuile sînt foarte schematizate ; au secțiunea rectangulară, umerii și talia bine marcate. Capul este sugerat de o mică înălțare în mijlocul părții superioare avînd aspectul unui gît retezat. Brațele, în ușor relief realizat prin șănțuire, pornesc din umăr, de pe fețele laterale, trecînd spre față ; sînt îndoite din cot și au palmele în sus, lipite pe piept, cu degetele bine conturate.

Toate trei statuile au reprezentată în ușor relief centura, a cărei lățime variază între 4 și 6 cm (0,055—0,06—0,04 m). În mijlocul feței centura se lățește formînd un unghi cu vîrful în jos, fiind totodată în acest loc și mai reliefată. Pe mijloc, de-a lungul ei, centura este decorată, prin șănțuire, cu o linie în zig-zag. În mijlocul feței, din centură, pornește în sus o bandă în ușor relief, care în dreptul palmelor se desparte în două, formînd un unghi ; cele două benzi se prelungesc, de o parte și de alta a „gîtului", trecînd pe spate unde se unesc într-o bandă lată. Benzile înguste au lățimea de 2—3 cm și sînt decorate printr-un zig-zag adîncit ca și centura. Banda lată din spate este mai reliefată dar nu este decorată. La una din statui ea se oprește la aproximativ 10 cm deasupra centurii ; la celelalte două aproape o atinge.

---

* Comunicare prezentată la Seminarul romîno-sovietic de arheologia comunei primitive din 11—13 oct. 1962, București.

[1] Téglás Gábor, *Bányászobrok a Dáciai aranyvidékről*, în *AÉ*, V, 1885, p. 16—20 ; V. Pârvan, *La „Statue-menhir" de Hamangia*, în *Dacia*, II, 1925, p. 422 și urm., fig. 2 ; G. Wilke, *Kőrösbánya*, în *Ebert*, *RL*, VII, p. 51—52.

Benzile decorate cu zig-zag reprezintă probabil curelele de care atîrnă pe spate un sac, a cărui greutate era susținută prin prinderea în față de centură. Toate statuile au pe fața laterală stîngă cîte un topor cu două brațe sau topor-ciocan, trecut pe sub centură.

Socotim necesar să readucem în discuție statuile-menhir de la Baia de Criș pentru a încerca o datare a lor[1].

Piesele amintite aparțin grupei de stele antropomorfe sau statui-

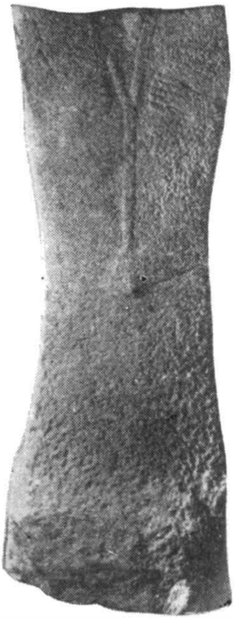

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

menhir, răspîndite în unele regiuni ale Europei la sfîrșitul neoliticului. Pe teritoriul R.P.R., în afară de grupul celor trei de la Baia de Criș, se mai cunosc, tot din Transilvania, exemplarul de la Gherla[2] (r. Gherla, reg. Cluj), iar din Dobrogea un exemplar de la Hamangia[3] (com. Baia, r. Istria).

---

[1] Téglás G., *op. cit.*, p. 20, socoate statuile de epocă romană dar nu făcute de mînă romană. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 428–429, le datează la începutul epocii bronzului. G. Wilke, *op. cit.*, p. 51, socotea datarea lor ca neprecizabilă, dar sigur preromane.

[2] Orosz Endre, *Egy ókori Kőbálvány Szamósújvárról*, în *AÉ*, XXIV, 1904, p. 405 și urm.

[3] V. Pârvan, *op. cit.*, fig. 4–6; V. Canarache, *Considerații asupra unei statui inedite din timpul orînduirii comunei primitive în Dobrogea*, în *SCIV*, IV, 1953, p. 711 și urm.; Alexander Häusler, *Die Felszeichnungen der Kamennaja Mogila bei Melitopol und die megalithischen Einflüsse in Südrussland*, în *Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin Luther-Universität Halle-Wittenberg*, VII/2, 1958, p. 505, pl. VIII/3.

Faţă de piesa fragmentară de la Gherla, cele de la Baia de Criş apar mult mai evoluate. Cu cea de la Hamangia apropierea este destul de mare. Dar cele mai bune paralele pentru statuile de la Baia de Criş se găsesc între piesele din sudul U.R.S.S., de la Belogrudovka [1], Natalivka [2] şi Pervomaevka [3]. La Belogrudovka, în Ucraina de vest, s-au găsit, în grup, cinci statui, dintre care una prezintă mari asemănări cu piesele de la Baia de Criş. Are aceeaşi formă a capului — dar cu indicarea trăsăturilor feţei — şi aceeaşi poziţie a braţelor. Lipseşte însă tot complexul de benzi cu decor în zig-zag. În schimb are braţele subliniate de o bandă cu coaste late, transversale, care se prelungesc pe laturi şi pe partea dorsală, lăsînd cruţată în mijlocul spatelui o bandă lată. Ce anume reprezintă acest „decor'' în relief este destul de greu de precizat; poate reprezintă chiar coastele, aşa cum apare mult mai evident la stela antropomorfă de la Natalivka, tot în Ucraina. Şi aceasta din urmă are o formă a capului asemănătoare cu cele de la Baia de Criş, poziţia braţelor este identică, iar în dreptul palmei mîinii drepte poartă un topor dublu.

Cum remarcasem şi cu alt prilej [4], poziţia braţelor la statui joacă un rol important. Din acest punct de vedere numai piesele de la Baia de Criş, una de la Belogrudovka, Natalivka şi cea de la Pervomaevka (Zaporojie) au braţele ridicate şi aşezate pe piept. Încolo în întreaga serie de statui-menhir, indiferent din ce parte a Europei sînt, nu mai apare această poziţie a braţelor. Statuile amintite constituie deci un tip distinct, răsăritean. Şi dacă, aşa cum este probabil, evoluţia tipologică corespunde şi cronologic, statuile de la Baia de Criş şi cele apropiate lor reprezintă tipurile cele mai evoluate şi deci cele mai tîrzii.

Numai la Baia de Criş cele trei statui găsite în grup sînt cu totul asemănătoare între ele. În celelalte cazuri, cînd s-au găsit grupuri, statuile sînt de tipuri diferite (Belozerka, Belogrudovka, Algund).

De cele mai multe ori statuile au fost găsite izolat şi cum în majoritatea cazurilor nu s-au făcut săpături, datarea lor este dificilă. Pe baza exemplarelor găsite în condiţii mai bune se poate face o încercare de datare. Statuia de la Hamangia, mai puţin evoluată, se leagă de cultura mormintelor cu ocru, ce aparţin — după Vl. Zirra [5] — etapei a doua, contemporană în parte cu cultura Gorodsk-Horodiştea. La Belogrudovka, în preajma grupului de statui s-au găsit, cu ocazia săpăturilor, fragmente ceramice „neolitice tîrzii''; statuile de aici au fost atribuite culturii Usatovo [6]. Piesa de la Natalivka s-a găsit pe un kurgan care n-a fost încă săpat. Cea de la Pervomaevka a apărut într-un kurgan cu mormînt cu ocru, din perioada de trecere de la cultura iamnaia la cultura cata-

---

[1] Petro Kurinnij, *Білогрудівські камяні стели*, în *Записки всеукраїнського археологічного комитету*, I, 1930, p. 194 şi urm. şi fig. 2—4, Häusler, *op. cit.*, p. 505, pl. VII/3—4.

[2] V. M. Danilenko, *Докиммерийской проблемий*, în *Arheologhiia*, Kiev, V, 1951, p. 218 şi urm.

[3] G. Titenko, *Каменная стела из с. Первомаевки*, în *KSIA Kiev*, 5, 1955, p. 78—79.

[4] A. D. Alexandrescu, recenzie la Häusler, *op. cit.*, în *SCIV*, X, 2, 1952, p. 522 şi urm.

[5] Vlad Zirra, *Культура погребений с охрой в закарпатских областях Р.Н.Р.*, în *MIA Kişinev*, 1960, p. 106 şi urm.

[6] Kurinnij, *op. cit.*, p. 207.

combelor. Reamintim că statuile-menhir nu se leagă neapărat de kurgane. Statuile de pe teritoriul U.R.S.S. — în cazurile cînd se cunosc condiţiile de găsire — aparţin perioadei iamnaia a mormintelor cu ocru sau perioadei de tranziţie de la cultura iamnaia la aceea a catacombelor. În special această ultimă perioadă trebuie avută în vedere pentru tipul cel mai evoluat de statui-menhir.

Statuile de la Baia de Criş s-au găsit în condiţii neclare şi atribuirea lor unei anumite culturi este dificilă. Ele intră în aria de răspîndire a culturilor Decea şi Coţofeni, dar în imediata apropiere a locului descoperirii nu sînt atestate aceste culturi. Prezenţa lor trebuie însă legată, pe de o parte, de curentul care aduce în Transilvania mormintele tumulare (Cacova, Cărpiniş, Izvoarele) [1], iar pe de altă parte de cel care aduce în Moldova cistele de piatră [2] contemporane cu una din etapele mormintelor cu ocru. Aceste ciste apar în Transilvania — nu mult mai tîrziu — în cadrul culturii Schneckenberg. Tumulii amintiţi aparţin probabil perioadei finale a culturii Coţofeni şi în aceeaşi vreme se vor fi lucrat şi statuile de la Baia de Criş. Dar chiar dacă aparţin mediului local Coţofeni, statuile reprezintă un element venit dinafară, ca şi tumulii. Şi dacă tumulii reprezintă un element caracteristic în cultura mormintelor cu ocru, stelele antropomorfe, care apar numai în cîteva cazuri, reprezintă probabil o pătrundere — poate din lumea mediteraneană — în cuprinsul culturii amintite. Drumul acestei pătrunderi este greu de urmărit; amintim totuşi existenţa unei statui-menhir — de tip „apusean" — în Tesalia [3]. În Transilvania nu au putut pătrunde decît dinspre răsărit.

Nu trebuie să uităm că ne aflăm într-o perioadă de mari mişcări de populaţii şi întrepătrunderi de culturi, încît adoptarea unor elemente străine în cuprinsul unei culturi este explicabilă.

Statuia de la Gherla, care aparţine celui mai vechi tip, ar trebui să se lege cronologic, fie de cultura Decea, fie de Coţofeni, faza veche. Oricum, reprezintă un element venit dinspre est sau mai degrabă nord-est, ţinînd seamă că se cunosc în două cazuri — pe Bugul superior (Suemcy) şi pe Vistula (Vovkivcy) [4], în cultura amforelor sferice — ciste cu cîte o placă antropomorfă, asemănătoare cu cea de la Gherla. Mai amintim că tot în nordul Transilvaniei sînt pomenite în literatura mai veche două pietre cu decor adîncit — la Prislop şi Dej [5] — care pot fi puse în legătură

[1] Fenichel Samu, *Gyertyánosi és Bedelöi halomsirokrol*, în *AÉ*, XI, 1891, p. 65—69; idem, *A Bedelői „La Furcs"-i határbeli tumulusok*, p. 160—163. Ion Nestor, *Der Stand des Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *22. BerRGK*, 1933, p. 66—67; Hermann Schroller, *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933, p. 33—34. De subliniat că „amfora" de la Cacova (Schroller, *op. cit.*, pl. 28/1) ca formă ar putea aparţine culturii Schneckenberg, dar tipul şi felul de execuţie al brîului în relief este foarte apropiat de Folteşti. De altfel, după cît se pare în materialul foarte amestecat din săpăturile nesistematice făcute la Cacova, nici una din piesele păstrate întregi nu poate fi atribuită cu siguranţă ceramicii cu Furchenstich, ci aparţine probabil inventarului mormintelor din tumulii posteriori aşezării Coţofeni de acolo.

[2] M. Dinu, *К вопросу о культуре шаровидных амфор на территории Молдовы*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 89 şi urm.

[3] D. R. Theocharis, *From the Pre-pottery stone-civilisation in Thessaly*, în *Thessalika*, tom A, Volos, 1958, fig. 19.

[4] Häusler, *op. cit.*, p. 508—509.

[5] Roska Marton, *Sînt monumente megalitice în Ardeal?* în *AO*, IV, 1925, p. 47.

cu această primă etapă de pătrundere a unor elemente venite, probabil, tot dinspre nord-est, pe valea Someşului. Totodată amintim şi descoperirea recentă a unei statui-menhir, de tip vechi, la Sărata (r. Bistriţa) [1]. Este greu de precizat cu ce alte elemente împreună a pătruns obiceiul de a se ridica statui-menhir. Dacă „sceptrele" de la Hărman [2] Oaia [3] — cu bună paralelă în Caucaz — şi din Alba [4] aparţin acestei etape sau mai degrabă celei ulterioare nu se poate încă stabili.

Statuile de la Baia de Criş aparţin unei a doua etape de pătrundere a unor elemente răsăritene în Transilvania, etapă ce corespunde primilor tumuli apăruţi în cadrul fazei finale Coţofeni — de astă dată probabil pe valea Mureşului. Datarea ni se pare a fi susţinută de un fenomen ce se petrece în zona de periferie a ariei de răspîndire a culturii Schneckenberg care, cel puţin parţial, este contemporană cu faza finală a culturii Coţofeni. În zona amintită apar tumuli asociaţi cu ciste (Ocland [5], Brăduţ [6], Eresteghin [7], Jibert [8], Caşolt [9]) şi care aparţin culturii Schneckenberg, pe cînd în Ţara Bîrsei cistele nu apar niciodată în tumuli.

Cum în mare parte puţinele materiale de care dispunem sînt descoperiri vechi şi problemele legate de acestea nu au fost urmărite prin cercetări noi, unele concluzii rămîn a fi trase numai cînd numărul şi conţinutul datelor va fi suficient.

A. D. ALEXANDRESCU

О СТАТУЯХ-МЕНГИРАХ В БАЯ ДЕ КРИШ

РЕЗЮМЕ

Статуи-менгиры в Бая де Криш относятся к восточному типу. Они имеют ближайшую аналогию в одном из экземпляров из Белогрудовки и Наталивки (Украина). На востоке их датируют периодом перехода от ямной культуры к катакомбной культуре погребений, засыпанных охрой. В Трансильвании их можно отнести ко второму этапу проникновения восточных элементов в долину р. Муреша, а именно к концу культуры Коцофень.

[1] Informaţie de la N. Vlassa.

[2] J. Teutsch, în *MAGW*, XXXV, 1905, Sitzungsberichte, p. 36 şi urm., fig. 7.

[3] S. Gallus — T. Horváth, *Un peuple cavalier préscythique en Hongrie*, în *DissPann*, ser. II, 9. p. 65 şi pl. LXXV/2.

[4] Kurt Horedt, *Steinaxt mit tierkopfförmiger Spitze aus Siebenbürgen*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 539—540.

[5] Solymossy Endre, *Az Oklandi kúnhalmokról udvárhély vármegyében*, în *AÉ*, XV, 1895, p. 417—419.

[6] Carl Goos, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, Sibiu, 1876, p. 12; M. Roska, *op. cit.*, p. 45.

[7] M. Roska, *op. cit.*, p. 47.

[8] C. Goos, *op. cit.*, p. 52—53; M. Roska, *op. cit.*, p. 46—47.

[9] M. Macrea, E. Dobroiu şi N. Lupu, *Şantierul arheologic Caşolţ-Calbor*, în *Materiale*, V, p. 410—412.

AU SUJET DES STATUES-MENHIRS DE BAIA DE CRIŞ

RÉSUMÉ

Les statues-menhirs de Baia de Criş appartiennent à un type provenant de l'est, les pièces dont elles se rapprochent le plus étant l'une de celles du groupe de Belogroudovka et celle de Natalivka (R.S.S. d'Ukraine). Les exemplaires provenant del 'est se situent dans l'époque de transition entre l'étape de la civilisation de Yamnaïa et la civilisation à catacombes des tombes à ocre. Les exemplaires transylvains peuvent être datés de la seconde étape de pénétration des élements orientaux dans la vallée du Mureş, correspondant à la fin de la civilisation de Coțofeni.

DEPOZITUL DE UNELTE DACICE DE PE MUNTELE STRÎMBU DE LÎNGĂ GRĂDIŞTEA MUNCELULUI

În cursul lunii aprilie 1958 a fost descoperit întîmplător, pe o terasă a muntelui Strîmbu, din apropierea cetăţii de la Grădiştea Muncelului, un important depozit de unelte agricole şi scule meşteşugăreşti dacice, de fier. Depozitul a fost găsit la o adîncime de 25 cm, îngrămădit pe o suprafaţă de circa 1,5 m², împreună cu un vas, probabil o ceaşcă, ale cărei fragmente s-au pierdut. Obiectele au fost predate Muzeului raional din Sebeş, unde se păstrează în prezent [1]. Depozitul cuprinde următoarele unelte agricole şi scule meşteşugăreşti :

1. *Fier de plug* în forma unei bare aplatizate cu vîrful triunghiular, îndoit şi lăţit ca o lingură, cu o puternică nervură mediană ; cîrligul de fixare este rupt. Deşi fierul este mîncat de rugină, starea lui de conservare este satisfăcătoare. Dimensiuni : lungime totală 29,2 cm, lăţimea maximă a brăzdarului 6 cm, lăţimea maximă a mînerului 3,6 cm, iar grosimea barei 1,3 cm (fig. 1/1 şi fig. 3/1) ; (inv. 1931/1377).

2. *Fier de plug*, aproape de aceeaşi formă ca cel precedent, dar mai scurt şi cu cîrligul de fixare aproape intact. Dimensiuni : lungimea 24 cm, lăţimea maximă a brăzdarului 6,7 cm, lăţimea maximă a mînerului 4 cm şi grosimea 1,2 cm (fig. 1/2 şi fig. 3/2) ; (inv. 1932/1978).

3. *Cuţit de plug* lucrat dintr-o bară de fier aplatizată, cu partea inferioară mult lăţită şi ascuţită pe una din laturi ; cuţitul propriu-zis este uşor curbat spre interior ; tăişul este mîncat de rugină ; starea de conservare satisfăcătoare. Dimensiuni : lungime totală 36 cm, lăţimea maximă a cuţitului 5 cm, lăţimea maximă a mînerului 3 cm, iar grosimea 1,2 cm (fig. 1/3 şi fig. 3/3) ; (inv. 1939/1379).

4. *Săpoi* (tîrşiţă), cu muchia rotunjită, gaura de fixare a cozii de formă ovală, corp alungit şi tăişul mult lăţit ; marginile şi tăişul deteriorate. Dimensiuni : lungimea 22,1 cm, lăţimea maximă 8 cm, grosimea 1,7 cm, diametrele găurii de fixare a cozii 4 × 3 cm. Starea de conservare este relativ bună (fig. 1/5 şi fig. 3/4) ; (inv. 1934/1380).

---

[1] Mulţumim pe această cale directorului Muzeului din Sebeş, I. Raica, pentru bunăvoinţa de a ne fi pus la dispoziţie spre publicare acest depozit.

5. *Fragment de săpoi*, partea inferioară, cu tăişul ştirbit. Starea de conservare mijlocie. Dimensiuni : lungimea 15 cm, lăţimea maximă 9 cm şi grosimea 1,5 cm (fig. 1/4 şi fig. 3/5) ; (inv. 1935/1381).

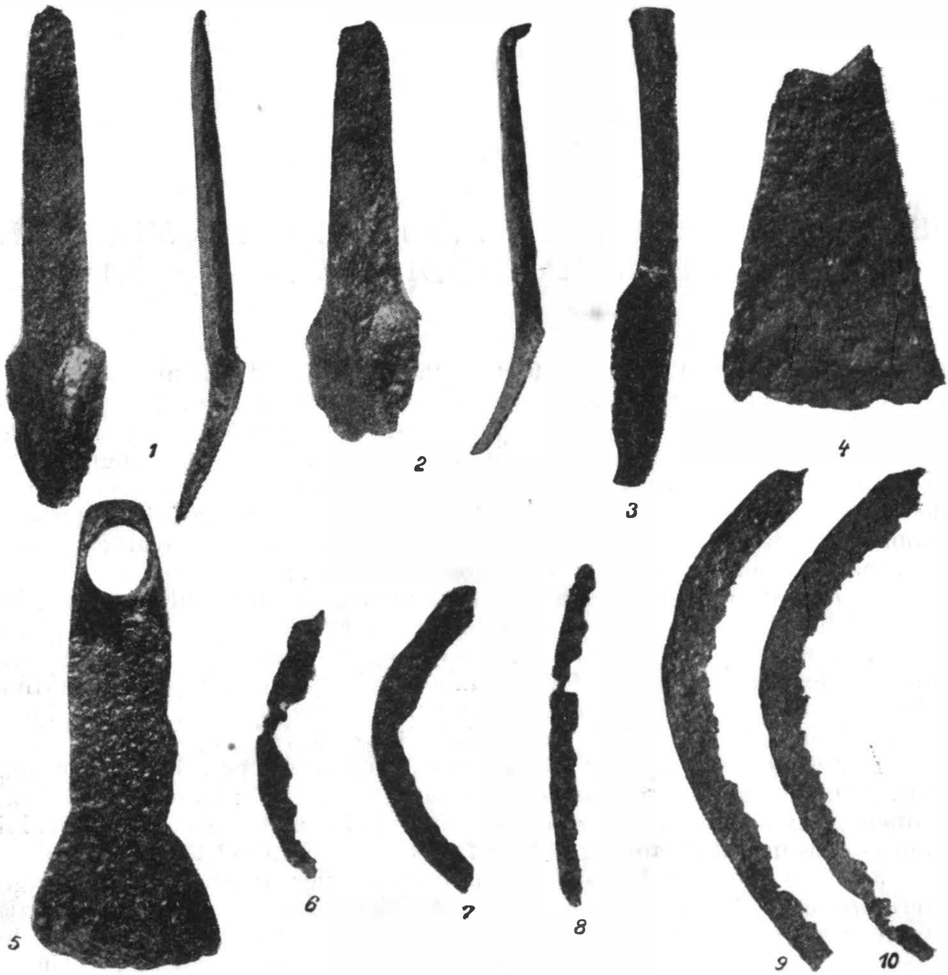

Fig. 1. — *Strîmbu.* Unelte agricole.

6. *Fragment de seceră* curbă, într-o foarte proastă stare de conservare, avînd doar urme din limba de fixare a mînerului. Dimensiuni : lungimea 13 cm, lăţimea maximă a lamei 1,8 cm (fig. 1/6 şi fig. 3/7) ; (inv. 1387).

7. *Fragment de seceră* curbă, ceva mai bine păstrat, cu resturi din limba de fixare a mînerului. Dimensiuni : lungimea 15 cm, lăţimea maximă 2 cm (fig. 1/7 şi fig. 3/8) ; (inv. 1389).

Fig. 2. — Scule meşteşugăreşti şi arme. 1—7, *Strîmbu*; 8, *Căpîlna*; 9, *Custuri*; 10, provenienţă necunoscută; 11, *Petreşti*.

8. *Fragment de seceră* (?) de o formă uşor curbată, cu o lamă îngustă; stare de conservare proastă. Dimensiuni: lungimea 17 cm, lăţimea maximă 1,3 cm (fig. 1/8 şi fig. 3/6); (inv. 1388).

9. *Coasă* cu lama curbată, vîrful rupt, tăişul ştirbit; prevăzută cu un cîrlig pentru fixarea cozii. Starea de conservare satisfăcătoare. Dimensiuni: lungimea 37 cm, lăţimea maximă 3,6 cm şi grosimea muchiei 0,5 cm (fig. 1/9 şi fig. 3/9); (inv. 1944/1930).

10. *Coasă* identică celei descrise mai sus, dar prost conservată. Dimensiuni: lungimea 38 cm, lăţimea maximă 3,8 cm, grosimea muchiei 0,5 cm (fig. 1/10 şi fig. 3/10); (inv. 1945/1391).

11. *Fragment de teslă*, partea superioară, cu o muchie dreptunghiulară, gaura de fixare a cozii aproape rotundă; muchia este prevăzută în dreptul cozii, pe ambele părţi, cu două aripi de apărare. Dimensiuni: lungimea 8 cm, grosimea maximă 2,1 cm, diametrul găurii de fixare 2,1 cm şi lăţimea maximă a părţii inferioare 4 cm (fig. 2/1 şi fig. 3/11); (inv. 1936/1382).

12. *Teslă* cu două tăişuri, gaura rotundă de fixare a cozii, la mijloc puţin îngroşată; corpul este curbat spre ambele capete, terminate într-o gură ascuţită. Dimensiuni: lungimea 15,6 cm, diametrul găurii de fixare a cozii 2,2 cm, grosimea maximă 1,3 cm şi lăţimea maximă 2,5 cm (fig. 2/2 şi fig. 3/12); (inv. 1937/1383).

13. *Teslă* de aceeaşi formă ca şi precedenta, dar de dimensiuni puţin mai mici. Starea de conservare a ambelor unelte este satisfăcătoare. Dimensiuni: lungimea 13,6 cm, grosimea maximă 1 cm, diametrul găurii de fixare a cozii 1,8 cm, lăţimea maximă 2,4 cm (fig. 2/3 şi fig. 3/13); (inv. 1938/1384).

14. *Daltă* cu corp rotunjit în partea superioară şi prevăzut cu un toc de fixare a cozii, iar în partea inferioară lăţit treptat, terminîndu-se într-o gură bine ascuţită; starea de conservare este bună. Dimensiuni: lungimea 15,5 cm, diametrul găurii de înmănuşare 1,4 cm, lăţimea gurii 1,2 cm (fig. 2/4 şi fig. 3/14); (inv. 1939/1385).

15. *Sfredel* într-o proastă stare de conservare, cu vîrful distrus complet; în partea superioară modelat pentru fixarea mînerului. Dimensiuni: lungimea 24,2 cm, grosimea maximă 1 cm (fig. 2/5 şi fig. 3/15); (inv. 1386).

16. *Vîrf de lance* în mare parte distrus, cu lama îngroşată mult la mijloc şi mînerul prevăzut cu o gaură de înmănuşare şi loc pentru cuiul de fixare a cozii. Dimensiuni: lungimea 36 cm, lăţimea maximă a lamei 3,8 cm şi diametrul găurii de înmănuşare 1,6 cm (fig. 2/6 şi fig. 3/16); (inv. 1946/1392).

17. *Frigare* cu coada răsucită, mijlocul aplatizat şi prevăzut cu patru colţi îndoiţi dintre care unul singur îşi păstrează forma iniţială. Din lama cu corp aplatizat, se păstrează numai partea inferioară. Dimensiuni: lungimea 33 cm, diametrul cozii 0,9 cm şi lăţimea la mijloc 2,8 cm (fig. 2/7 şi fig. 3/17); (inv. 1922/1374).

În colecţiile muzeului din Sebeş se mai păstrează cîteva obiecte din fier, provenite din regiunea cetăţilor dacice. Astfel, menţionăm:

1. *O tortiță de fier* descoperită în anul 1959 pe dealul Măgureanului de la Grădiştea Muncelului; are un diametru de 2,3 cm; (inv. 1375).

2. *O daltă ovală* (descoperită la Căpîlna). Corpul dreptunghiular cu un toc de o formă neregulată, un tăiş lat, cu gura rotunjită. Dimensiuni: lungimea 12 cm, lățimea gurii 5,8 cm, grosimea corpului 2,4 cm şi diametrul găurii de înmănuşare 2,2 × 2,4 cm (fig. 2/8 şi fig. 3/18); (inv. 1452).

3. *Topor cu tăişul drept*, descoperit în anul 1954 la locul numit „Custuri" de pe muntele Stănuletele Mare. Are muchia de formă dreptunghiulară, partea găurii de fixare a cozii îngroşată pe cele două laturi, corpul uşor curbat, tăişul aproape drept. Dimensiuni: lungime 18,2 cm, lățime 4,8 cm (fig. 2/9 şi fig. 3/19); (inv. 1924/1376).

4. *Topor cu tăişul drept*, provenit din colecția fostului gimnaziu evanghelic din Sebeş, fără nici o indicație a locului de descoperire. Are corpul în formă de ic, uşor curbat şi muchia dreptunghiulară. Dimensiuni: lungimea 15,5 cm, lățimea gurii 5,5 cm, grosimea maximă 5,8 cm (fig. 2/10 şi fig. 3/20); (inv. 258/89).

5. *Daltă de fier* descoperită în anul 1959 în comuna Petreşti. Are corpul rotunjit în partea superioară şi prevăzut cu un toc de formă neregulată, iar în partea inferioară se aplatizează treptat pînă la tăişul drept. Dimensiuni: lungimea 23 cm, lățimea tocului de înmănuşare 1,5 cm (fig. 2/11 şi fig. 3/21); (inv. 1980).

Descoperirile arheologice din ultima vreme făcute la cetățile dacice şi în unele aşezări de pe tot cuprinsul țării au adus date noi privitoare atît la uneltele agricole, al căror număr a crescut în mod simțitor, cît şi la sculele diferitelor meşteşuguri exercitate de către populația dacică, lărgindu-ne astfel cunoştințele noastre asupra civilizației şi culturii daco-getice [1]. Locul de frunte în ceea ce priveşte numărul uneltelor îl deține, cum este şi normal, Grădiştea Muncelului, unde pînă în prezent au fost descoperite 400 de unelte agricole şi scule reprezentînd diferite meşteşuguri [2].

Asupra plugului, unealtă de bază în agricultură, D. V. Rosetti şi I. H. Crişan au adus unele precizări importante, analizînd cele mai de seamă descoperiri de acest gen, făcute pînă în prezent pe teritoriul patriei noastre. D. V. Rosetti, pe baza descoperirii făcute între comunele Co-

[1] V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 132 şi urm., p. 685 705; C. Daicoviciu şi colaboratori, *Şantierul Grădiştea Muncelului*, în *SCIV*, IV, 1–2, 1953, p. 164–172, fig. 20 şi 21, pl. II; idem, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, Bucureşti, 1954, p. 130 şi urm.; idem, *Le problème de l'État et de la Culture des Daces à la lumière des nouvelles recherches*, în *Nouvelles Études d'Histoire*, Bucureşti, 1955, p. 124–127; M. Macrea, *Problema separării oraşului de sat la daci*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, I, Bucureşti, 1954, p. 134 şi urm., împreună cu discuțiile în jurul acestui referat, publicate în partea a II-a; A. Bodor, *Contribuții la problema agriculturii în Dacia înainte de cucerirea romană*, în *SCIV*, VII, 3–4, 1956, p. 252 şi urm.; Radu Florescu, *Agricultura în Dobrogea la începutul stăpînirii romane*, în *SCIV*, VII, 3–4, 1956, p. 367–392 şi în *SCIV*, VIII, 1–4, 1957, p. 149–162; R. Vulpe, *La civilisation dace à la lumière des fouilles de Poiana*, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 147–149, fig. 3; I. H. Crişan, *Un depozit de unelte descoperit la Lechința de Mureş*, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 285–289, fig. 1–7; D. V. Rosetti, *Un depozit de unelte, cîteva ştampile anepigrafice şi o monedă din a doua epocă a fierului*, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 392–394, fig. 3; *Istoria Romîniei*, I, Bucureşti, 1960, p. 270–271, fig. 59 şi 60; I. Berciu, Al. Popa şi C. Băluță, *Cetatea dacică de la Piatra Craivii*, în *Materiale*, X (în pregătire).

[2] C. Daicoviciu, *Le problème ... loc. cit.*, p. 125.

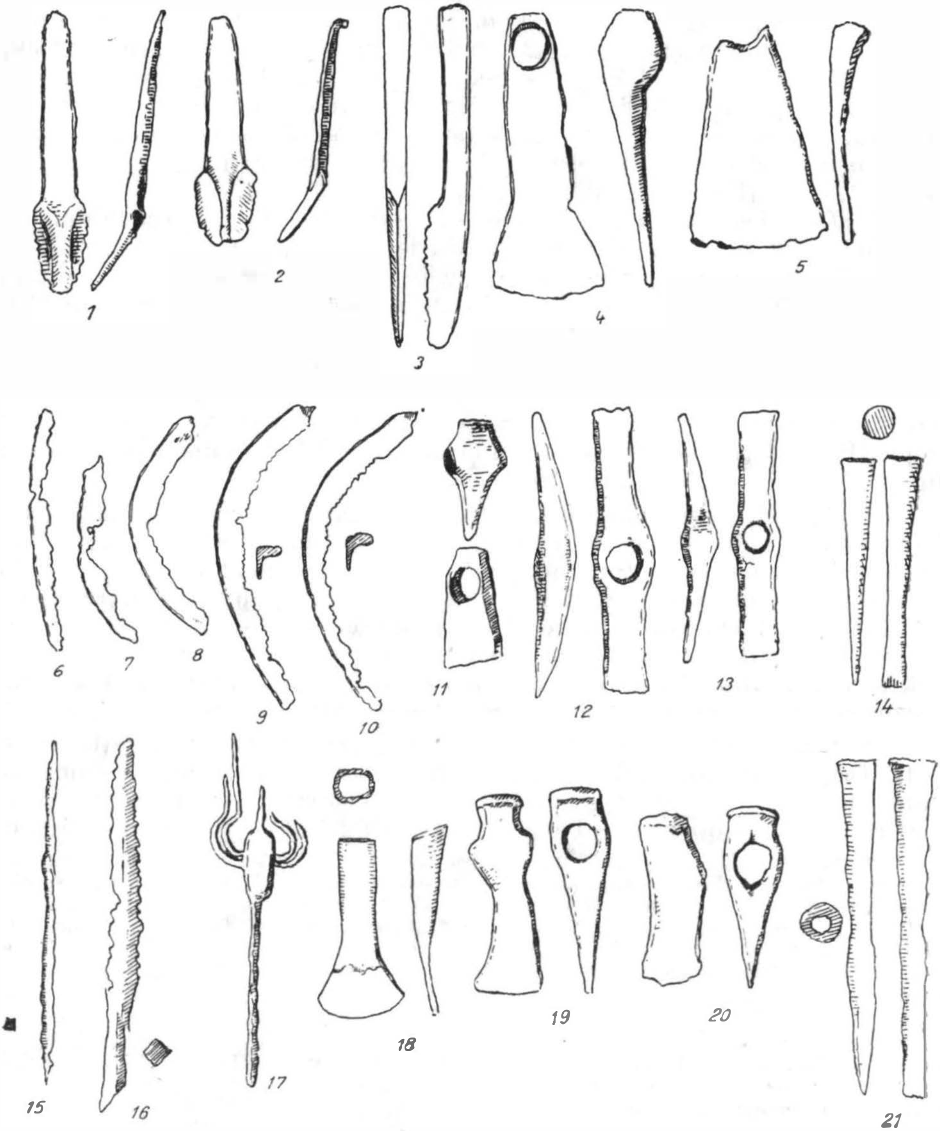

Fig. 3. — Unelte, scule meşteşugăreşti şi arme. 1—17, *Strîmbu*; 18, *Căpîlna*, 19, *Custuri*; 20, provenienţă necunoscută; 21, *Petreşti*.

teneşti şi Cetăţenii din Vale, r. Muscel, a unui brăzdar şi a unui cuţit de plug, prin apropierile ce le face cu exemplarele asemănătoare găsite la Popeşti, Tinosul, Poiana şi Grădiştea Muncelului, precizează forma specifică a brăzdarului de tip daco-getic şi ajunge la o datare mai clară a formelor de tranziţie ale acestei unelte [1]. I. H. Crişan, prezentînd importantul depozit de la Lechinţa de Mureş, în care pe lîngă alte unelte au fost găsite şi cinci brăzdare, examinează în mod amănunţit, folosindu-se de toate descoperirile de acest gen, evoluţia fierului de plug la noi între secolele II î.e.n. şi I e.n., ajungînd la determinarea în mod limpede a caracteristicilor tipului de brăzdar daco-getic în comparaţie cu tipul mai vechi celtic şi cu cel roman [2]. Autorul completează inventarul acestor descoperiri şi constată continuitatea brăzdarului daco-getic în epoca romană ca o dovadă concretă a persistenţei populaţiei autohtone, care sub influenţa unei civilizaţii superioare îşi menţine uneltele de bază, perfecţionîndu-le [3]. Cele două exemplare din depozitul de la Strîmbu (fig. 1/1,2 şi fig. 3/1,2) sînt identice ca formă şi dimensiuni cu toate exemplarele de tip daco-getic descoperite în Dacia.

De asemenea cuţitul de plug din depozitul nostru este asemănător cu cuţitele descoperite la un loc cu brăzdarele daco-getice de la Poiana, Cetăţenii din Vale, Grădiştea Muncelului şi Popeşti [4].

Deşi din punct de vedere tipologic brăzdarul de plug daco-getic este bine precizat — bază aplatizată, vîrf triunghiular, în formă de lingură, puternică nervură mediană, cîrlig de fixare — şi datarea lui sigură cu inerenta evoluţie de-a lungul a trei secole — II î.e.n. — I e.n. —, totuşi se pare că problema trebuie adîncită pentru a înţelege mai clar atît evoluţia acestei unelte, atît de importantă pentru agricultură, cît şi raportul ei cu tipul celtic — îngust ca o lamă de cuţit, margini îndoite, fixat pe talpa de lemn — şi cu cel roman — cu margini îndoite în formă de manşon şi vîrf triunghiular. Faptul că cele trei tipuri apar în aceeaşi epocă în cetăţile şi aşezările dacice, precum şi în aşezările romane după cucerirea Daciei, ne îndreptăţeşte să credem că precizări definitive se vor putea aduce numai după publicarea exhaustivă a numeroaselor unelte agricole descoperite în cetăţile dacice din Munţii Orăştiei [5].

Săpoaiele sînt mai rare, dar totuşi ele apar mai ales în săpăturile de la cetăţile dacice. Un exemplar a fost descoperit la Grădiştea Muncelului pe terasa a VIII-a — la un loc cu alte unelte —, iar la Piatra Roşie a fost găsit un fragment de săpoi în apropierea turnului C. De asemenea, un exemplar a fost descoperit la Poiana şi un altul la Piatra Craivii, în campania de săpături din anul 1961 [6]. Cele două exemplare din depozitul

---

[1] D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 292—394, fig. 3/1, 2, 5.

[2] I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 290—295.

[3] *Ibidem*, p. 292—299.

[4] D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 394 şi I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 295.

[5] În colecţiile Muzeului regional Alba Iulia există pînă în prezent un fier de plug de factură celtică, descoperit la Piatra Craivii, două brăzdare de tip roman, provenite de la cetatea dacică de la Căpîlna şi un brăzdar daco-getic, descoperit în 1961 la Apulum. Vezi şi V. Pârvan, *op. cit.*, p. 700, fig. 339—340.

[6] C. Daicoviciu şi colaboratori, *op. cit.*, p. 169 ; idem, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, p. 79 şi fig. 7/71 ; R. Vulpe, *op. cit.*, fig. 3/5. Exemplarul de la Piatra Craivii va fi prezentat în raportul de săpături pe 1961.

de la Strîmbu se aseamănă cu cele de mai sus prezentînd doar mici deosebiri în ceea ce priveşte forma muchiei şi lăţimea gurii.

Secerile dacice sînt destul de numeroase aproape în toate aşezările, depozitele şi descoperirile întîmplătoare. Exemplarele noastre, în linii mari, sînt identice cu cele de la Piatra Roşie, Grădiştea Muncelului, Poiana, Lechinţa şi Piatra Craivii [1]. Starea fragmentară, cu mici excepţii, a secerilor dacice descoperite pînă acum nu ne îngăduie încă o clasificare mai precisă a diferitelor tipuri, după cum lasă să se întrevadă forma — cu curbura accentuată sau mai puţin accentuată, cu lama mai groasă sau mai subţire etc. — şi calitatea prelucrării metalului. Se poate spune că există şi în ceea ce priveşte secera dacică unele tipuri şi unele influenţe, care urmează să fie determinate în urma unor descoperiri mai concludente şi a unor studii mai aprofundate.

Coase asemănătoare cu cele din depozitul de la Strîmbu au fost descoperite în săpăturile de la Grădiştea Muncelului şi Piatra Craivii [2]. Menţionăm că pînă în prezent numărul coaselor dacice descoperite este foarte redus. V. Pârvan prezintă două coase „din Ardeal", de o formă deosebită. El precizează că este vorba „de un tip caracteristic celtic", nou apărut în ţinuturile noastre [3]. Şi în privinţa coaselor se pare că putem deosebi cel puţin două tipuri : coasele cu cîrlig de fixare al toporiştii perpendicular pe lamă şi coasă cu limba de fixare sau gaură de înmănuşare a toporiştii.

Unelte dacice de dulgherie au fost găsite în număr destul de mare la Grădiştea Muncelului, cîteva la Piatra Roşie, la Căpîlna şi la Piatra Craivii.

Deşi tesla este o unealtă indispensabilă dulgherului, totuşi este arareori întîlnită. Pînă în prezent, în afară de cele trei din depozitul de la Strîmbu, mai avem un exemplar de la Piatra Craivii descoperit în săpăturile din vara anului 1961.

Din cele patru exemplare pe care le cunoaştem remarcăm că avem două tipuri de teslă : tesla cu două părţi egale şi corp curbat, putînd fi folosită alternativ la cioplirea lemnului (fig. 2/2,3 şi fig. 3/12,13) şi tesle cu un singur tăiş şi muchie în formă de ciocan (fig. 2/1 şi fig. 3/11) [4]. Credem că „toporaşul mic pentru lucrări mai fine" descoperit pe platoul cetăţii de la Piatra Roşie, după formă, este tot o teslă [5].

Dălţi cu gura dreaptă sau ovală, identice cu exemplarele de la Strîmbu, Petreşti şi Căpîlna, au fost descoperite la Grădiştea Muncelului,

---

[1] C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, p. 78, pl. 7/3, 9, 13, 16 ; *Istoria Romîniei*, I, fig. 59/1, 2 ; R. Vulpe, *op. cit.*, fig. 3/3 ; I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 287, fig. 3/3, 17; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 700, fig. 330/2, 332/6,8 ; 340/5—8. La Piatra Craivii ca şi la Grădiştea Muncelului a fost descoperit pînă în prezent un mare număr de seceri.

[2] C. Daicoviciu şi colaboratori, *op. cit.*, p. 169. În săpăturile din 1961, la Piatra Craivii au fost descoperite două coase.

[3] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 700, fig. 337/3,7.

[4] Exemplarul de la Piatra Craivii este asemănător cu fragmentul din depozitul de la Strîmbu.

[5] C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, p. 79, pl. VII/6 ; vezi şi V. Pârvan, *op. cit.*, fig. 332/10.

Piatra Roşie, Poiana şi Piatra Craivii [1]. Şi în cazul dălţilor — unelte de scobit în lemn — avem de-a face, pînă în prezent cu două tipuri bine distincte: dălţi cu gura dreaptă şi toc rotund, de diferite mărimi, şi dălţi cu gura ovală şi toc prismatic sau oval.

Sfredele asemănătoare cu exemplarul nostru s-au descoperit la Grădiştea Muncelului şi la Piatra Craivii [2]. Aceste instrumente de lemnărie fiind mai fine, mai ales sfredelul propriu-zis, au fost supuse mai mult distrugerii, din care cauză nu avem nici unul întreg.

Prezenţa armelor alături de unelte şi scule este un lucru obişnuit. Astfel, într-un vas de fier descoperit la Grădiştea Muncelului de pe terasa a VIII-a, la un loc cu topoare, ciocane şi dălţi, a fost găsit şi un fragment de lance [3], iar în săpăturile de la Piatra Craivii, în acelaşi loc cu uneltele agricole şi scule meşteşugăreşti, au fost găsite printre alte arme şi vîrfuri de lance.

Frigarea din depozitul de la Strîmbu, unealtă casnică folosită pentru friptul cărnii, pe jar, este al doilea exemplar cunoscut pînă acum. O frigare identică a fost descoperită în săpăturile de la cetatea dacică de la Căpîlna, din anul 1942 [4]. La Piatra Roşie s-a găsit, în turnul de pază B, o furcă de fier cu trei dinţi a cărei tijă este terminată cu un cleşte cu braţe răsucite, care însă poate face corp comun cu tija furcii. Deoarece lungimea totală a furcii este de 96 cm, este probabil, după formă, să avem de-a face cu o frigare de dimensiuni ceva mai mari [5].

Securi dacice, în formă de ic, cu gaură de fixare transversală, asemănătoare cu cele două exemplare din colecţiile Muzeului din Sebeş, au fost descoperite la Grădiştea Muncelului, Poiana, Piatra Roşie [6], Căpîlna şi Piatra Craivii [7]. O examinare mai atentă şi asupra acestui gen de unelte, în privinţa formei şi tehnicii de lucru, ar putea duce la precizarea cîtorva tipuri. Vasile Pârvan, examinînd securile de la Köszeg, de la Muncaci, de la Ocna Sibiului şi cele reprezentate pe Columna lui Traian, distinge patru tipuri: secure-ciocan, „*à douille*", cu „tăiş curelar" şi un fel de *cateia* [8].

Zona de descoperire a depozitului de la Strîmbu, precum şi a celorlalte obiecte dacice din colecţiile Muzeului din Sebeş, corespunde cu regiunea cetăţilor dacice din Munţii Orăştiei şi Sebeşului, în imediata apropiere a cetăţilor de la Grădiştea Muncelului şi de la Căpîlna.

---

[1] C. Daicoviciu şi colaboratori, *op. cit.*, p. 169, idem, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, p. 78, pl. VII/10, 11; R. Vulpe, *op. cit.*, fig. 3, care deşi este trecută ca o secure cu tub longitudinal prismatic este în realitate o daltă ovală. La Piatra Craivii a fost descoperit un exemplar cu gura dreaptă. Dălţi provenite de la Muncaci, la V. Pârvan, *op. cit.*, fig. 332/8; 340/1, 9, 10.

[2] *Istoria Romîniei*, fig. 60/7; I. Berciu, Al. Popa şi C. Băluţă, *op. cit.*, în *Materiale*, X (în pregătire).

[3] C. Daicoviciu şi colaboratori, *op. cit.*, p. 169.

[4] Frigarea se păstrează în colecţiile Muzeului regional Alba Iulia.

[5] C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, p. 82, fig. 29.

[6] C. Daicoviciu şi colaboratori, *op. cit.*, p. 196; C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, p. 79, pl. VII/8, 12; R. Vulpe, *op. cit.*, fig. 3/4.

[7] În colecţiile Muzeului din Alba Iulia se păstrează securi dacice descoperite la Căpîlna în săpăturile din anul 1942 şi de la Piatra Craivii, descoperite în săpăturile din anii 1960 şi 1961.

[8] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 699, fig. 327, 329, 330/14, 15, 342.

Încadrarea categoriilor de unelte și scule în complexul descoperirilor unor obiecte asemănătoare, prin săpături sistematice, simplifică foarte mult datarea acestor materiale. Ele pot fi, cu destulă certitudine, datate între secolele II î.e.n. și I e.n. , adică în perioada de maximă înflorire politică și economică a statului dacic și de intensă locuire a acestor regiuni muntoase.

Și aceste descoperiri fortuite, de unelte agricole, scule meșteșugărești, obiecte casnice și arme, subliniază din nou concluziile formulate pînă acum, privind dezvoltarea deosebită a agriculturii și meșteșugurilor la care ajunsese populația dacică înainte de cucerirea romană [1].

ION BERCIU și AL. POPA

КЛАД ДАКИЙСКИХ ОРУДИЙ НА ГОРЕ СТРЫМБУ ОКОЛО ГРЭДИШТЯ МУНЧЕЛУЛУЙ

РЕЗЮМЕ

Авторы описывают клад из 17 сельскохозяйственных и ремесленных орудий, обнаруженный весной 1958 года на терассе горы Стрымбу близ дакийской крепости Грэдиштя Мунчелулуй. Дается также описание пяти дакийских изделий, случайно найденных и находящихся в коллекциях районного Музея в Себеше. Авторы подробно исследуют несколько орудий и устанавливают аналогии для каждой категории на основании сделанных до сих пор открытий, главным образом в дакийских крепостях Трансильвании и за Карпатами. При этом они пытаются составить типологическую классификацию. Авторы останавливаются на особенностях гето-дакийского плуга, сравнивая его с кельтским и римским типами. Также отмечается, что среди найденных дакийских орудий можно различить две категории серпов — с бóльшим и меньшим изгибом, с более широким или более узким лезвием, а также две категории долотс прямым лезвием и круглым штырем либо с овальным лезвием и призматическим штырем, и различные категории клиновидных топоров.

Учитывая, что как клад, так и остальные случайно найденные материалы были обнаружены в участке дакийских крепостей и что они тождественны с материалами, находимыми повсюду при археологических раскопках в этой области, их датируют периодом между II в. до н.э. и I в.н.э., то есть эпохой наивысшего экономического и политического расцвета дакийского государства.

[1] C. Daicoviciu, *Le problème...*, p. 125, 133—134; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 147—157.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Стрымбу, сельскохозяйственные орудия.

Рис 2. — Ремесленные орудия и оружие. 1—7, Стрымбу; 8, Кэпылна; 9. Кустурь; 10, неизвестного происхождения; 11, Петрешть.

Рис. 3. — Орудия, ремесленные орудия и оружие. 1—17, Стрымбу; 18, Кэпылна; 19, Кустурь; 20, неизвестного происхождения; 21, Петрешть.

LE DÉPÔT D'OUTILS DACES DÉCOUVERT SUR LE MONT STRÎMBU, PRÈS DE GRĂDIŞTEA MUNCELULUI

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent un dépôt d'instruments aratoires et d'outils employés dans différents métiers — 17 pièces en tout —, découvert en 1958 sur une terrasse du mont Strîmbu, à proximité de Grădiştea Muncelului. L'étude comprend également cinq objets daces provenant de découvertes fortuites et faisant partie des collections du Musée du district de Sebeş. Les pièces sont décrites en détail et étudiées par rapport aux découvertes antérieures, notamment celles faites dans les citadelles daces, que ce soient celles de Transylvanie ou celles du versant sud des Carpates ; suit pour chaque catégorie un essai de classification typologique. Une attention spéciale a été accordée au soc de charrue dace, dont les caractéristiques sont comparées à celles des types celtique et romain. Les auteurs ont identifié également deux catégories de faucilles (à courbure très marquée ou moins marquée, à lame large ou étroite), deux catégories de burins (à tranchant droit et tige cylindrique ou à tranchant ovale et tige prismatique), ainsi que plusieurs variétés de haches en forme de coin.

La similitude des pièces étudiées et de celles découvertes dans toute la zone des citadelles daces, ainsi que leur provenance exclusive de cette même zone, ont permis aux auteurs de dater l'ensemble du matériel aux IIe siècle av.n.è. — Ier siècle de n.è., c'est-à-dire à l'époque d'apogée de la puissance économique et politique dace.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Strîmbu*. Instruments aratoires.

Fig. 2. — Outils appartenant à différents métiers et armes. 1—7, *Strîmbu*; 8, *Capîlna*; 9, *Custuri*; 10, provenance inconnue; 11, *Petreşti*.

Fig. 3. — Instruments, outils appartenant à différents métiers et armes. 1—17, *Strîmbu*; 18, *Capîlna*; 19, *Custuri*; 20, provenance inconnue; 21, *Petreşti*.

MATERIALE EPIGRAFICE DIN ESTUL TRANSILVANIEI

Din partea răsăriteană a Daciei romane, de la granița extremă a provinciei, dispunem de relativ puține monumente epigrafice, dovezi ale dezvoltării vieții economico-sociale și culturale din timpul ocupației romane în această regiune. Dintre fortificațiile (*castra*) și așezările civile (*canabae*), din această perioadă, de la granița (*limes*) răsăriteană, lagărul roman de la Inlăceni (r. Odorhei, reg. Mureș-Autonomă Maghiară), cu nume necunoscut, a fost singurul care, în raport cu celelalte, a furnizat numeroase monumente epigrafice [1]. Monumentele epigrafice provenite de pe teritoriul castrului sau din așezarea civilă de la Inlăceni, în majoritate, au fost puse de persoane oficiale, militari, aparținînd clasei dominante, ceea ce este și firesc într-o societate bazată pe sistemul de exploatare sclavagist.

La cele cunoscute și publicate pînă acum se mai adaugă un monument epigrafic care indică prezența în castrul de la Inlăceni a unei alte categorii sociale. Este vorba de un epitaf descoperit în anul 1961 pe teritoriul satului și care în prezent se află în Muzeul raional Cristuru Secuiesc.

Piatra funerară este păstrată fragmentar; din partea de sus lipsește aproximativ jumătate, iar din partea de jos, în colțul stîng, o bucată. Tăierea regulată a pietrei arată că ulterior a fost refolosită. Este lucrată din piatră calcaroasă avînd marginea stîngă decorată cu viță de vie. Dimensiunile, în starea actuală: 60 × 60 × 20 cm, litere înalte de 7 cm, în rîndul penultim litera 0 e de 5 cm (fig. 1). Lectura întregii inscripții ar fi următoarea:

/D/is/ M/anibus/ /
/. . . . . /
/ . . . . vix/it/ /
AN/NOS/L . . . . .
V E N V S T A
P A T R O N O
H/ic/ S/itus/

---

[1] Pentru materialul epigrafic provenit de la Inlăceni vezi bibliografia în studiul lui I.I. Rusu, *Un raport epigrafic de la Mihăileni (r. Odorhei)*, în *Emlékkönyv Kelemen L. (Volumul omagial Kelemen L.)*, Cluj, 1957, p. 532–541.

Din textul inscripției reiese, că o libertă cu numele Venusta a pus epitaful patronului ei cu nume necunoscut (fragmentul care lipsește). *Venusta* este nume roman și în text nu este nici o aluzie la naționalitatea ei. Datoria de a pune epitaf patronului deriva din îndatoririle liberților față de patron, reglementate de *Ius patronatus* [1]. După literele frumos sculptate, epitaful poate data din secolul II e.n. Aceasta nu e

a *b*

Fig. 1

singurul monument epigrafic provenit de la Inlăceni care aparține unei persoane din categoria liberților sau sclavilor. Altarul votiv publicat de Ștefan Paulovics [2] indică după toate probabilitățile tot un libert sau sclav[3]

Aceste două monumente epigrafice ca și celelalte arată o viață intensă în așezarea civilă, precum și rolul important ce l-a avut acest castru în sec. II–III în colțul de nord-est al Daciei romane. În așezarea civilă, în fermele rurale (*villae rusticae*) din jurul castrului, la cultivarea pămîntului au fost folosiți sclavi, care ajungînd liberți au rămas totuși într-o oarecare dependență față de patronul lor. Acest epitaf aduce o informație nouă pentru raporturile de jurisdicție particulară romană, care reglementa viața populației din diferitele categorii sociale ale provinciei Dacia în sec. II–III e.n.

Inscripțiile și cărămizile stampilate descoperite în lagărele militare din sistemul de apărare al graniței au furnizat date importante pentru identificarea trupelor, care staționau cu garnizoana în aceste lagăre. În vara anului 1962 s-a găsit la Boroșneul Mare (r. Tîrgu Secuiesc, reg. Brașov) o cărămidă stampilată care aparține unei trupe necunoscute, din castrele romane din valea Oltului.

---

[1] D. Tudor, *Despre sclavaj în Dacia Inferioară*, în *SCIV*, I, 1950, p. 205 ; K. Visky, *Magánjogi vonatkozások Intercisa feliratos kövein*, în *AÉ*, I, 1957, p. 14.

[2] St. Paulovics *Dacia keleti határvonala* (Granița răsăriteană a Daciei), Cluj, 1944, p. 47–48.

[3] I. I. Russu, *Materiale epigrafice din estul Daciei*, seria I (în manuscris).

Este o cărămidă de perete de formă dreptunghiulară de 19,5 × 7 cm, pe care se afla o stampilă de 14 × 3,5 cm, într-un cadru dreptunghiular (fig. 2) cu următoarele litere în relief: A L A . G A L. Lectura: ALA GAL[lorum].

Unitatea de cavalerie căreia îi aparținea cărămida nu putea să fie alta decît ALA I GALLORUM, cunoscută după diploma din anul 144 (*CIL*, XVI, nr. 90), care în anul 158 a avut garnizoana la Cristești [1] (*CIL*, XVI, nr. 108).

Fig. 2

O altă cărămidă cu stampila acestei unități este cunoscută de la Reci din locul numit Telek [2]. Cele două cărămizi stampilate arată activitatea acestei unități, care la începutul perioadei de cucerire a provinciei Dacia a luat parte la lucrările de fortificație ale graniței răsăritene a Daciei în valea Oltului. Faptul că în anul 158 *Ala Gallorum* se afla la Cristești, arată că ea a staționat numai temporar în valea Rîului Negru. La Boroșneul-Mare, tot prin cărămizi stampilate, este atestată prezența unei alte unități de cavalerie, *Ala I Asturum*, care probabil a avut garnizoana aici pînă la părăsirea Daciei [3].

SZÉKELY ZOLTÁN

ЭПИГРАФИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ НА ВОСТОКЕ ТРАНСИЛЬВАНИИ

РЕЗЮМЕ

На территории села Инлэчень нашли разбитый надгробный памятник, поставленный хозяину вольноотпущенной с римским именем Венуста. Надгробие — ценный вклад в изучение жизни населения провинции Дакии во II в.н.э.

В Боропшнеул Маре обнаружили кирпич с клеймом, принадлежащий военной части Ala I Gallorum. Эта часть вероятно принимала участие в работах по укреплению восточной границы Дакии в начале II в.

[1] W. Wagner, *Die Dislokation der röm. Auxiliarformationen*, 1938, p. 36.

[2] *Materiale*, VI, 1959, p. 198.

[3] Z. Székely, *Muzeul regional Sf. Gheorghe. Almanah pentru perioada dintre 1879—1954*, Tg. Mureș, 1955, p. 26.

MATÉRIAUX ÉPIGRAPHIQUES DE LA TRANSYLVANIE ORIENTALE

RÉSUMÉ

On a découvert sur le territoire de la commune d'Inlăceni une pierre funéraire, à l'état fragmentaire, dédiée à son patron par une affranchie portant le nom romain de Venusta. Le document fournit des informations précieuses sur la vie en Dacie au IIe siècle de n.è.

A Boroşneul Mare on a découvert une brique portant l'estampille de l'unité *Ala I Gallorum*. Cette unité a probablement pris part aux travaux de fortification de la frontière orientale de la Dacie au début du IIe siècle.

DESPRE NECROPOLA DIN SEC. IV e. n. DE LA RADU NEGRU (r. Călăraşi)

În cursul lunii iunie 1961 colectivul şantierului arheologic Păcuiul lui Soare a fost informat că în com. Radu Negru (r. Călăraşi) au fost descoperite morminte de inhumaţie cu inventar [1].

Materialul arheologic a fost recuperat de către cercetătorul Petre Diaconu care l-a predat Muzeului de istorie din Călăraşi o dată cu informaţiile preliminare. Conducerea Muzeului de istorie din Călăraşi a făcut o cercetare pe teritoriul com. Radu Negru, unde a constatat că la marginea de nord a satului lîngă un drum de care orientat pe direcţia E—V, s-a amenajat un canal pentru irigarea culturilor. În partea de est a canalului, pe un teren mai ridicat dintre penultima şi ultima uliţă a satului, au fost descoperite cîteva schelete cu diferite obiecte de inventar în preajma lor.

Potrivit datelor culese la faţa locului se poate conchide că necropola a fost secţionată cu prilejul săpării canalului în direcţia E—V pe lungimea de circa 100 m. Pe traseul canalului au fost interceptate de către lucrători atît morminte de inhumaţie cît şi morminte de incineraţie. Nu au putut fi culese date cu privire la numărul mormintelor şi nici în ceea ce priveşte poziţia, orientarea şi adîncimea la care se aflau scheletele. Ca atare datarea necropolei şi unele consideraţii privind atribuirea etnică a populaţiei care a folosit-o vor fi făcute exclusiv pe studiul materialului pe care îl prezentăm mai jos.

Descrierea materialului. Primul vas este o cană lucrată la roată, din pastă fină de culoare cenuşie. Ea are pereţii relativ groşi, gura treflată, gîtul strîmt, pîntecul bitronconic, fundul inelar şi este prevăzută cu o toartă masivă. În regiunea gîtului a fost realizată de olar o nervură proeminentă (fig. 1/1 şi 2/1).

---

[1] Mormintele au fost descoperite de către un grup de muncitori din satul Chirnogi (r. Olteniţa), care participaseră la lucrările de hidroameliorare de pe raza com. Radu Negru, iar în cursul lunii iunie executau lucrări similare în apropierea cetăţii Păcuiul lui Soare, pe teritoriul com. Galiţa.

Al doilea vas este aproape identic cu primul, cu deosebirea că toarta este rectangulară în secţiune. Toarta porneşte deasupra buzei care se curbează puternic, şi se leagă de partea bombată a pîntecului (fig. 1/2 şi 2/2).

Al treilea vas este reprezentat de o cană lucrată tot la roată din pastă fină cenuşie. Gura vasului este treflată; gîtul este scund şi se

Fig. 1. — Inventar ceramic din mormintele de la Radu Negru. 1, 2, 3, 5, din mormintele de inhumaţie; 4, urna mormîntului de incineraţie; 6—9, alte obiecte de inventar.

leagă de umeri printr-o nervură. Pîntecul vasului este puternic bombat, iar fundul inelar. În regiunea dintre pîntec şi umeri au fost excizate două caneluri. Cana prezintă o toartă albiată în partea exterioară. Ea pleacă de sub buza vasului şi se leagă de pîntec în regiunea celor două caneluri (fig. 3 şi 4/1,2). Pe umărul vasului în partea stîngă a torţii au fost zgîriate în pasta crudă un şir de trei linii frînte, neregulate şi realizate independent una de alta. În cîmpul central al umărului vasului au fost incizate în pasta crudă trei rune (fig. 3 şi 4/3,4).

Inventarul ceramic de la Radu Negru mai conține o ulcică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă de culoare cenușie, conținînd nisip fin.

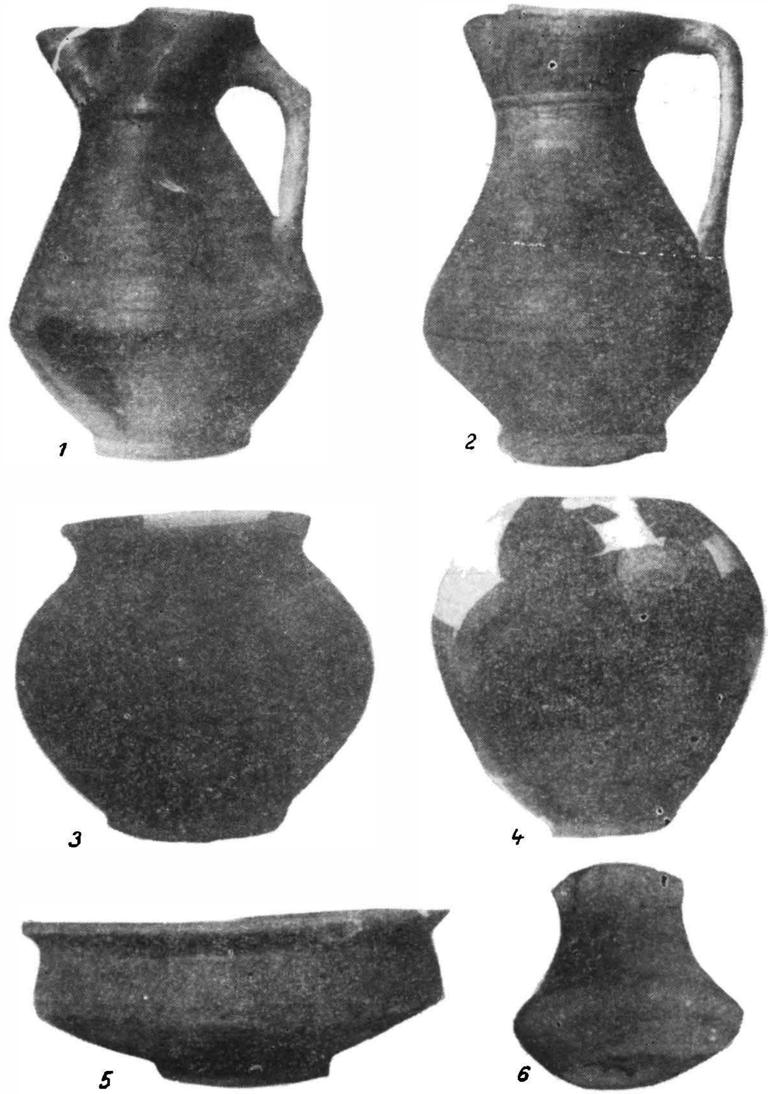
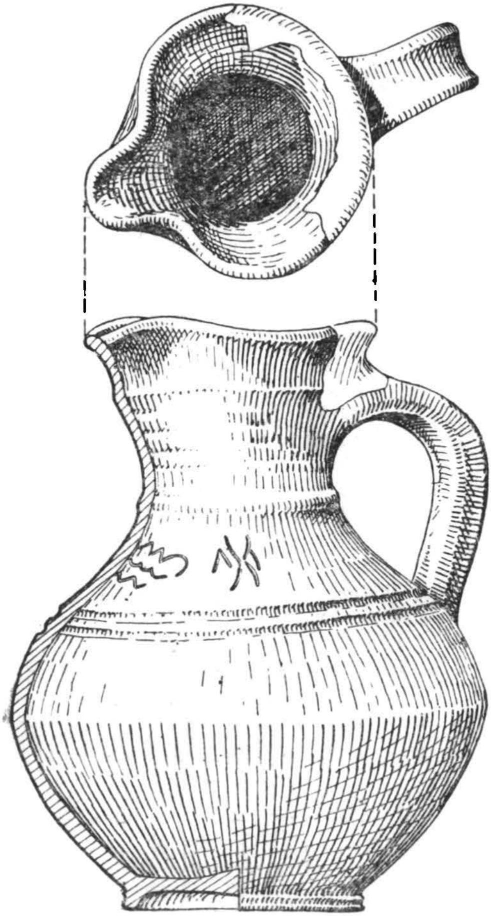

Fig. 2. — Material ceramic din necropola de la Radu Negru. 1, 2, 3, 5, morminte de inhumație; 4, urnă de incinerație; 6, fund de amforă.

Gura vasului este rotundă, buza ușor îngroșată și răsfrîntă puțin în afară; gîtul este scund și despărțit de pîntec printr-o nervură pronunțată. Pîntecul ulcelei este aproape sferic și se închide printr-un fund inelar (fig. 1/5 și 2/3). Al cincilea vas este o strachină cenușie lucrată la roată.

din pastă fină. Vasul are buza răsfrîntă în afară, umărul drept despărţit de pîntec printr-o albiere pronunţată. Pîntecul străchinii se curbează puternic înspre partea inferioară şi se termină cu un fund inelar. Umărul străchinii este ornamentat prin lustruire cu grupuri de linii verticale uşor înclinate (fig. 1/3 ; 2/5).

Din cel de-al şaselea vas au fost recuperate mai multe fragmente. Vasul a îndeplinit funcţia de urnă funerară întrucît pe fundul lui se păstrau oase umane calcinate. El este reprezentat de pîntecul unei căni al cărei gît, buză şi toartă au fost sparte, probabil din vechime pentru a putea fi introduse mai uşor oasele calcinate. Urna a fost lucrată la roată dintr-o pastă semifină şi are culoarea cenuşie ; pîntecul urnei este bombat în partea superioară şi se îngustează înspre partea inferioară unde se închide cu un fund inelar (fig. 1/4 şi 2/4). Printre cioburile urnei, alături de oasele calcinate, a mai fost descoperită o fusaiolă din lut de formă bitronconică, arsă secundar în flăcările rugului (fig. 1/8).

Fig. 3. — Căniţa-urcior cu rune, de la Radu Negru.

În regiunea deranjată a necropolei s-au mai descoperit : un fund conic de pahar din sticlă cu pereţii subţiri şi puternic irizaţi (fig. 1/7), o bucată de piatră de culoare neagră, şlefuită şi lustruită, plată pe una din părţi şi bombată pe cealaltă (fig. 1/9), capătul unui fund de amforă, lucrată din pastă fină ; culoarea roşie-cărămizie (fig. 1/6 şi 2/6).

Seria materialelor culese la faţa locului se încheie cu mai multe fragmente ceramice aparţinînd unor vase lucrate la roată din pastă cenuşie fină. Acestea provin probabil din mormintele de inhumaţie deranjate anterior şi din nivelul mormintelor de incineraţie situate la adîncime mai mică.

★

Cu toate că necropola de la Radu Negru (r. Călăraşi) nu a fost încă cercetată sistematic, ea ridică cîteva probleme importante. Cercetarea

sumară a inventarului salvat din această necropolă ne îndreptățește să o atribuim purtătorilor culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov.

În continuare se cuvine a atrage atenția asupra faptului că prezența mai multor vase de ofrandă alături de resturi din scheletele umane și prezența urnei de incinerație ne dau dreptul să conchidem că pe teritoriul com. Radu Negru se află o necropolă birituală în care există deopotrivă morminte de inhumație și morminte de incinerație. Privit din acest punct de vedere cimitirul de la Radu Negru se încadrează în aria largă a necropolelor birituale de tip Cerneahov, spre deosebire de necropolele de tip Sîntana de Mureș-Izvoare unde au fost semnalate numai morminte de inhumație [1]. Prezența cănilor treflate atît de numeroase aici, la care se adaugă forma evoluată a străchinii și a oalei-borcan din pastă zgrunțuroasă, precum și apariția paharului din sticlă cu fundul conic plasează în timp necropola de la Radu Negru la mijlocul și în a doua jumătate a sec. IV e.n.

Ceramica de la Radu Negru își găsește cele mai apropiate analogii în cuprinsul inventarului ceramic descoperit în marea necropolă de la Tîrgșor [2] (r. Ploiești). Ea are de asemenea afinități cu materialul descoperit în necropolele de pe linia Dunării ca : Independența [3], Spanțov [4], Mitreni [5], Oinac [6] etc.

În sprijinul datării mai tîrzii a antichităților de la Radu Negru poate fi folosit ca argument și lipsa ceramicii lucrate cu mîna, al cărei loc după cum se știe este preluat în sec. IV e.n. treptat-treptat de către ceramica lucrată la roată [7].

Lipsa ceramicii lucrate cu mîna din necropola de la Radu Negru poate fi explicată și în sensul că în zona de cîmpie — pe linia Dunării — elementele geto-dacice din cuprinsul acestei culturi erau mai slab reprezentate decît în zona deluroasă. Aici ceramica lucrată cu mîna persistă datorită componentei mai puternice geto-dacice din cuprinsul ariei culturale Sîntana de Mureș-Cerneahov și mai ales datorită conservatorismului populației autohtone.

În lumina celor schițate mai sus se naște întrebarea ce origine etnică aveau locuitorii care au folosit necropola de la Radu Negru și mai ales ce grupuri mai compacte din rîndul purtătorilor culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov ocupau Cîmpia Dunării la data cînd exista necropola de la Radu Negru?

S-a arătat cu alt prilej că mormintele de inhumație din cuprinsul acestei culturi de pe teritoriul Munteniei nu pot fi atribuite decît com-

---

[1] Gh. Diaconu, *Probleme ale culturii Sîntana-Cerneahov pe teritoriul R.P.R. în lumina cercetărilor din necropola de la Tîrgșor*, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 280–281.

[2] Gh. Diaconu, *op. cit.*, idem, în *SCIV*, XI, 1, 1960, p. 55–68; *Materiale*, VII, p. 638–641 și *Materiale*, VIII, p. 537–540.

[3] Necropolă cercetată de B. Mitrea și N. Anghelescu.

[4] B. Mitrea, *Șantierul Spanțov*, în *SCIV*, IV, 1–2, 1953, p. 228–237.

[5] Necropolă cercetată de Suzana Dolinescu-Ferche.

[6] Necropolă cercetată de D. Berciu și Suzana Dolinescu-Ferche.

[7] Problema este dezbătută mai pe larg în cuprinsul monografiei *Necropola complexă de la Tîrgșor din sec. III–IV e.n.* (în manuscris).

ponentei goto-sarmatice, iar mormintele de incinerație cu arderea secundară a vaselor au fost atribuite triburilor taifalice [1].

În sprijinul celor afirmate pot fi aduse de data aceasta ca mărturie și runele incizate în pasta crudă de pe cea de-a treia căniță de la Radu

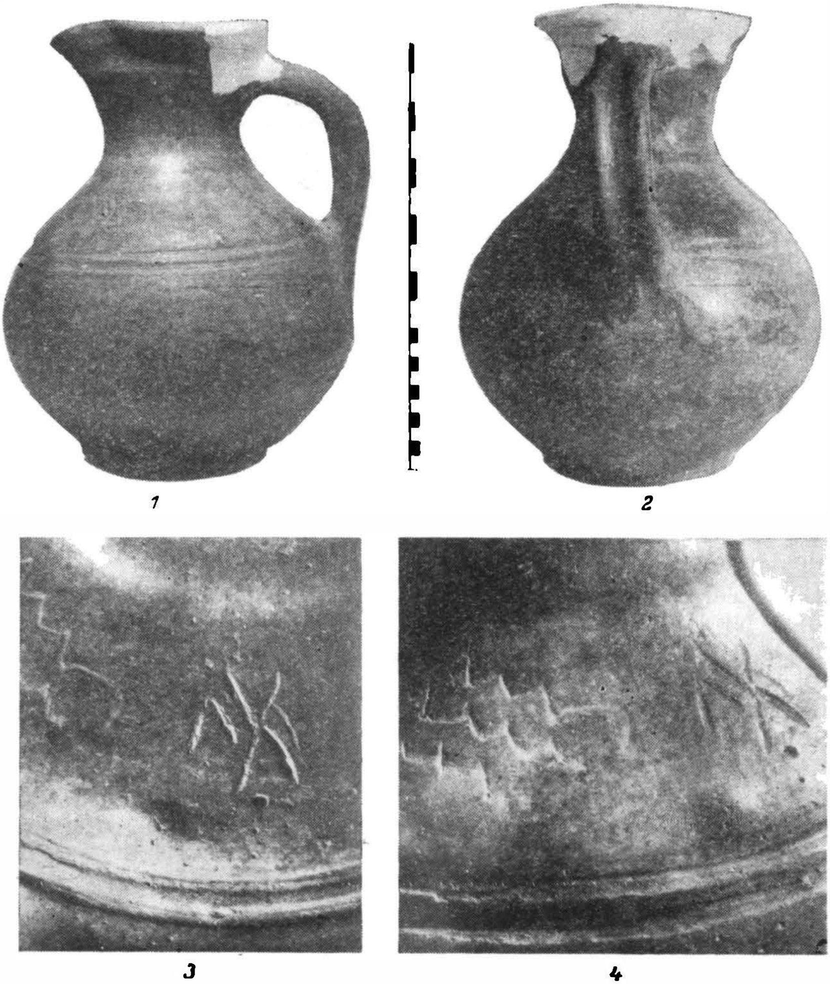

Fig. 4. — 1, 2, cănița cu rune; 3, 4, detalii cu runele și ornamentul scrijelit.

Negru (fig. 3 și 4). Acestea nu pot fi atribuite sarmaților sau populației autohtone, ci mai degrabă vizigoților.

Cănița cu rune din necropola de la Radu Negru (r. Călărași) este deocamdată unică în aria culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov de pe

[1] Gh. Diaconu, *К вопросу о культуре Сынтана-Черняхов на территории РНР в свете исследования могильника в Тыргшоре*, în *Dacia*, N.S., V, p. 427 și 428, nota 63.

teritoriul R.P.R. De aceea descoperirea ei prezintă o importanţă deosebită. Asupra ei vom mai avea prilejul să revenim în altă parte[1].

Trebuie să menţionăm, totuşi, că runele de pe vasul de la Radu Negru prezintă analogii cu cele de pe colanul din tezaurul de la Pietroasa şi că ele au fost executate într-o manieră asemănătoare. Chiar şi numai această observaţie dovedeşte că prezenţa runelor pe cana din necropola de la Radu Negru deschide noi perspective pentru identificarea şi atribuirea etnică a triburilor care au intrat în componenta culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov de pe teritoriul R.P.R.

GH. DIACONU şi N. ANGHELESCU

О МОГИЛЬНИКЕ IV В.Н.Э. В РАДУ НЕГРУ

РЕЗЮМЕ

В ходе работ, производившихся летом 1961 года в окрестностях села Раду Негру (р-н Кэлэраш), нашли несколько сосудов, относящихся к культуре Сынтана де Муреш-Черняхов.

Судя по собранным на месте данным заключили, что в Раду Негру существовал биритуальный могильник, содержащий захоронения с трупоположением и трупосожжением.

Могильник в Раду Негру восходит к середине и второй половине IV в.н.э.

Изучение материала и собранные сведения о бытовавшем там погребальном обряде позволяют отнести могильник к племенам вестготов и тайфалов из ареала культуры Сынтана де Муреш-Черняхов. Доказательством этому служит кружка с руническими знаками на плече.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Керамический инвентарь из погребений в Раду Негру. 1, 2, 3, 5, из погребений с трупоположением; 4, урна из погребения с трупосожжением; 6—9, другие предметы инвентаря.

Рис. 2. — Керамический материал из могильника в Раду Негру. 1, 2, 3, 5, погребения с трупоположением; 4, урна для сожжения трупа; 6, дно амфоры.

Рис. 3. — Кружка-кувшинчик с руническими знаками из Раду Негру.

Рис. 4. — 1, 2, кружка с руническими знаками; 3, 4, детали с рунами и врезанным орнаментом.

---

[1] Antichităţile germanice din cuprinsul acestei culturi sînt tratate mai pe larg în monografia menţionată mai sus.

SUR LA NÉCROPOLE DU IVe SIÈCLE DE RADU NEGRU

RÉSUMÉ

Des travaux occasionnels effectués en 1961 ont mis au jour, sur le territoire de la commune de Radu Negru (distr. de Călărași), plusieurs vases appartenant aux porteurs de la civilisation de Sîntana de Mureș-Tchernéakhov.

Il ressort des données recueillies sur les lieux qu'il a existé à Radu Negru une nécropole à double rite, comprenant des tombes à inhumation à côté de tombes à incinération.

La nécropole date du milieu et de la seconde moitié du IVe siècle de n.è. L'étude du matériel archéologique et des particularités du rite permet de l'attribuer aux tribus de Wisigoths et de Taïfals vivant dans l'aire de la civilisation de Sîntana de Mureș-Tchernéakhov. Cette opinion est justifiée par une cruche présentant sur sa panse des caractères runiques.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Inventaire céramique des tombes de Radu Negru. 1, 2, 3, 5, provenant de tombes à inhumation ; 4, urne de la tombe à incinération ; 6—9, autres objets d'inventaire.

Fig. 2. — Céramique de la nécropole de Radu Negru. 1, 2, 3, 5, tombes à inhumation ; 4, urne cinéraire ; 6, base d'amphore.

Fig. 3. — La cruche avec runes de Radu Negru.

Fig. 4. — 1, 2, la cruche avec runes ; 3, 4, détails montrant les runes et l'ornement obtenu par grattage.

NOI MORMINTE DIN SEC. IV e. n. DESCOPERITE LA CACALEŢI

(r. Giurgiu)

Necropola din sec. IV e.n. de la Cacaleţi este cunoscută încă din anul 1954 cînd, în cadrul şantierului arheologic Gogoşari, s-a făcut un sondaj pentru încadrarea într-o grupă culturală a unor descoperiri de morminte făcute de localnici [1].

În luna noiembrie 1962 colectivistul Lazăr P. Chican a adus la Muzeul de istorie din Giurgiu cîteva obiecte strînse cu ocazia săpării unei gropi de scos pămînt de către o echipă a G.A.C. Cacaleţi. În timpul acestor săpături au fost tăiate trei morminte şi în mal au mai rămas resturi din ele. Obiectele aduse, precum şi faptul că ni s-a comunicat că şi în altă parte a cimitirului din sec. IV e.n. se fac săpături pentru o cărămidărie, ne-a determinat să ne deplasăm în comună spre a lua măsurile necesare pentru salvarea acestui complex arheologic.

În partea de NNV a gropii, formată de scoaterea pămîntului în decursul anilor, şi la capătul de vest al şanţului trasat în 1954, se săpase malul rîpei atingîndu-se trei morminte de inhumaţie care au fost în parte distruse. Datorită urgenţei ce se impunea de a fi salvate resturile din mal, au fost făcute casete, numerotînd mormintele în continuarea celor din 1954 (M.8, M.9 şi M.10).

M.8 era aşezat în partea de est a săpăturii, în locul unde marginea rîpei a fost spălată de scurgerea apelor. Scheletul se afla la —1,50 m. Lipseau craniul şi vertebrele cervicale pînă la oasele claviculare, tăiate anterior de săpători. Scheletul zăcea pe spate cu braţele întinse pe lîngă corp. În dreptul capului se afla un vas înalt cu gura trilobată din pastă fină de

---

[1] B. Mitrea şi C. Preda, *Săpăturile de salvare de la Gogoşari şi Cacaleţi*, în *SCIV*, VI, 3–4, 1955, p. 638–640.

culoare cenușie (fig. 1/2). În dreptul claviculelor s-au găsit două fibule de bronz; pe umărul stîng o fibulă cu piciorul întors pe dedesubt, iar pe

Fig. 1. — Ceramică din mormintele de la Cacaleți. 1, 3, 4, 6, probabil din M. 9; 2, probabil din M. 8; 5, din M. 10.

umărul drept o fibulă de un alt tip (fig. 3/5,6). La picioare era așezat un vas-borcan din pastă zgrunțuroasă de culoare cenușie închisă, ornamentat pe umăr cu linii incizate (fig. 2/2).

M.9 se afla la circa 4 m spre vest de M.8. Scheletul era distrus în cea mai mare parte; s-a recuperat numai partea superioară începînd de la stern. Scheletul, de copil în vîrstă de 8—10 ani, zăcea pe spate orientat N—S. În dreptul sternului s-a găsit un tub din os de pasăre (fig. 3/2), în jurul gîtului un şirag de mărgele din sticlă albastră, de formă polie-

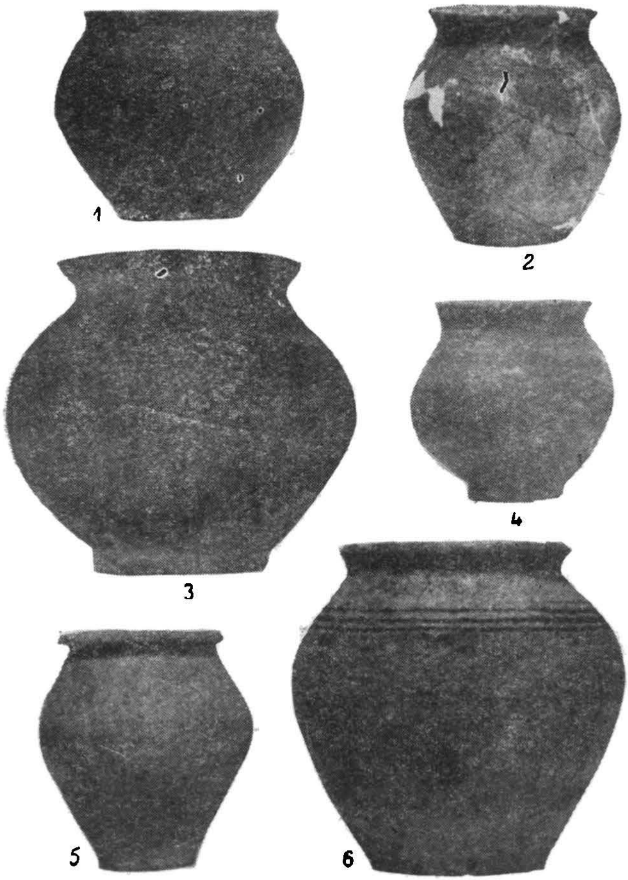

Fig. 2. — Ceramică din mormintele de la Cacaleţi. 1, probabil din M.10; 2, din M. 8; 3, 4, probabil din M. 9; 5, 6, din M. 10.

drică, intercalate cu mărgele mai mici cilindrice, de culoarea fildeşului (fig. 3/8). În dreptul fiecărei clavicule se găsea cîte o fibulă cu disc (fig. 4/1,2). În dreptul pieptului, la circa 0,20 m deasupra, a fost găsită o cataramă mică de argint cu spinul lung şi curbat (fig. 3/7). În partea dreaptă a craniului, lipit de el, un pieptene de os cu nituri de fier (fig. 3/1). Din acest mormînt fuseseră scoase înainte mai multe obiecte de inventar, cărora nu li s-a putut preciza locul unde au fost aşezate, şi anume: vas-borcan din pastă zgrunţuroasă de culoare cenuşie (fig. 2/3),

cană bitronconică cu buza dreaptă şi toartă, din pastă fină cenuşie, cu un inel în relief ce înconjoară buza vasului (fig. 1/6); căniţă cu gura trilobată şi toartă, din pastă de culoare cenuşie închisă (fig. 1/1); vas-borcan mic, din pastă de culoare neagră (fig. 2/4); două străchini din

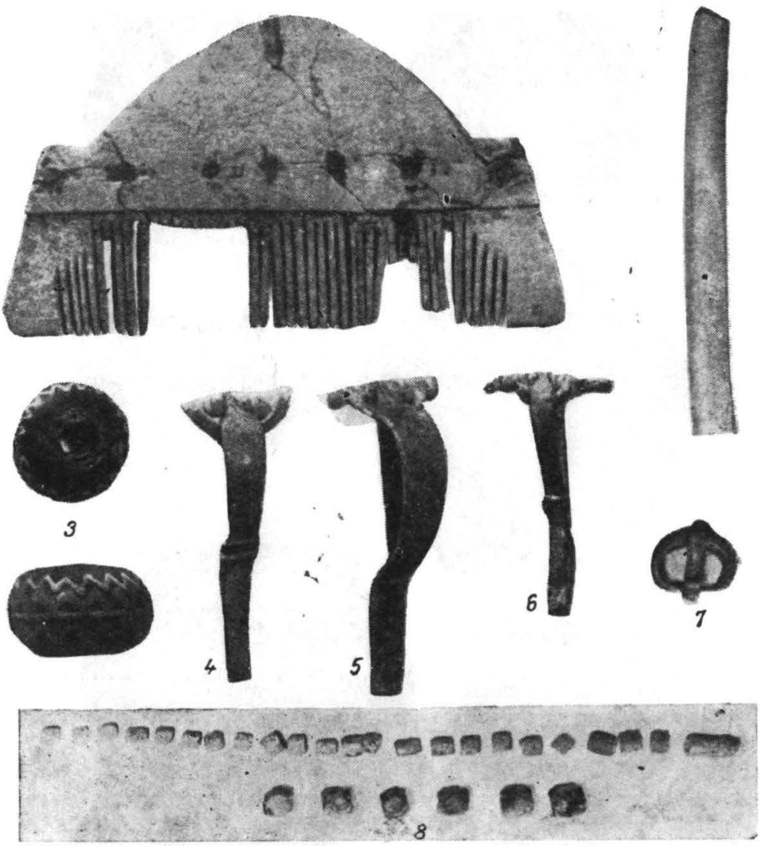

Fig. 3. — Obiecte de inventar din mormintele de la Cacaleţi. 1, 2, 7, 8, din M. 9; 3, 4, probabil din M. 9; 5, 6, din M. 8.

pastă fină, de culoare cenuşie (fig. 1/3,4). Pe lîngă acestea s-a mai găsit o mărgea neagră de sticlă de forma unei sfere aplatizate cu diametrul de 0,025 m, înaltă de 0,016 m, ornamentată pe mijloc cu o linie încadrată de o parte cu două linii în zig-zag — albă şi roşie —, iar de cealaltă parte cu o linie roşie tot în zig-zag (fig. 3/3); o fusaiolă de lut bitronconică ornamentată cu împunsături circulare dispuse la fel ca şi ornamentul mărgelei de sticlă; o fibulă de bronz de tipul cu picior întors pe dedesubt (fig. 3/4).

Din inventarul acestui mormînt trebuie remarcate cele două fibule cu disc, găsite în dreptul fiecărei clavicule. De un tip cu totul neîntîlnit la noi, deoarece nu apar în nici o necropolă din sec.IV e.n., după forma şi mai ales după tehnica de lucru, acest tip reprezintă un element nou care poate data mormîntul mai tîrziu decît cele descoperite pînă acum. Fibula care s-a păstrat mai bine, cu placa resortului ovală şi piciorul romboidal,

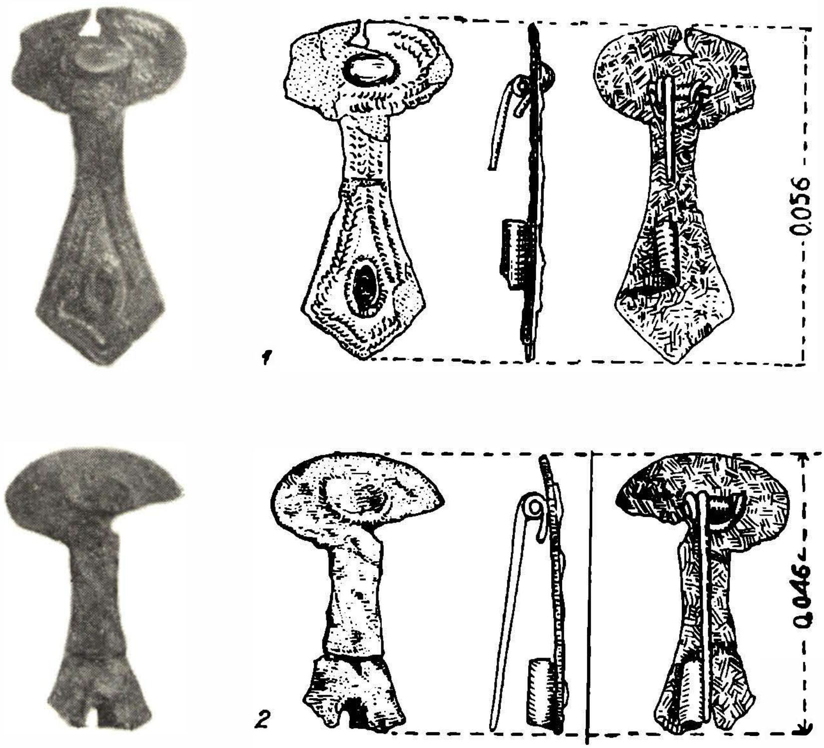

Fig. 4. — Fibule cu disc din M. 9, de la Cacaleţi.

este din fier, iar acul şi portagrafa din bronz. Faţa fibulei este placată cu o foiţă subţire de aur în care au fost încrustate două pietre, dintre care a fost găsită alături numai una, transparentă, de culoare galbenă deschisă, de formă ovală cu o faţă bombată şi cealaltă tăiată drept şi care corespunde ovalului încrustat în foiţa de aur de pe disc. Foiţa de aur este ornamentată prin presare cu o ghirlandă de frunze care înconjoară discul oval al fibulei. Acelaşi ornament se vede pe marginile piciorului, care are şi el un loc pentru încrustarea unei pietre. În jurul lăcaşelor pentru pietre, foiţa de aur are un ornament ajurat. Se pare că foiţa de aur ca şi pietrele au fost lipite pe fier cu o substanţă răşinoasă (?).

A doua fibulă este la fel, dar nu mai păstrează foiţa de aur, ci numai corpul de fier din care lipsesc mici porţiuni.

Aceste fibule lucrate prin tehnica încrustării ne îndeamnă să datăm mormîntul la sfîrşitul sec. IV sau începutul sec. V e.n. [1].

M.10 este aşezat la circa 4 m vest de M.9. Aici s-a găsit un vas-borcan mic, de culoare neagră, o dată cu o parte din oasele picioarelor (fig. 2/1). Şi aici scheletul, de copil de aproximativ 10 ani, zăcea pe spate avînd aceeaşi orientare generală N—S. În dreptul cotului şi alături de braţul drept, se afla un fund de oală-borcan în care era aşezat un vas-borcan mai mic dar de o formă mai suplă, din pastă grosolană de culoare cenuşie cu buza răsfrîntă (fig. 2/5). Tot pe partea dreaptă, lîngă umăr, se afla un vas-borcan mare din pastă de calitate inferioară, de culoare cenuşie, ornamentat pe umăr cu trei linii incizate (fig. 2/6). În dreptul părţii superioare a craniului se afla o cană cu toartă, din pastă cenuşie, cu gîtul înalt şi buza dreaptă (fig. 1/5). Mormintele M.9 şi M.10 se aflau la 1,80 m adîncime.

★

În partea de vest a gropii mari, de formă elipsoidală, rezultată din săpăturile practicate de localnici de peste 50 de ani, au fost distruse mai multe morminte prin surparea malurilor. S-au mai găsit două morminte :

M.11. Scheletul era aşezat pe un postament de pămînt în poziţie întinsă pe spate, cu mîna stîngă pe bazin, orientat N — S. Nu a avut nici un inventar.

M.12. În malul dărîmat, din schelet s-au găsit doar oasele picioarelor. În dreptul tibiei stîngi se aflau cîteva bucăţele informe de fier atacate mult de rugină. În dreptul bazinului, pe partea stîngă, s-a găsit o bucată de silex de culoare roşiatică pigmentată, care fusese un rîcîitor şi pe care se văd urme pronunţate de folosire ca amnar. Menţionăm că în dreptul genunchilor, la circa 0,30 m deasupra lor, pe o suprafaţă de aproximativ 0,20 m², au fost sesizate urmele unei scînduri putrede.

★

Din cele arătate se constată că resturile mormintelor salvate sînt contemporane cu cele care au fost datate în anul 1954 ca aparţinînd sec. IV e.n. Totuşi fibulele aflate în M.9 şi lucrate prin tehnica încrustării vin în sprijinul datării, cel puţin a acestui mormînt, pentru sfîrşitul sec. IV sau începutul sec. V e.n. De asemenea, puţinele observaţii făcute asupra resturilor din M.12, deasupra căruia s-au găsit urmele unei scînduri putrezite, ne îndreptăţesc să credem că în această necropolă s-ar putea afla şi înmormîntări mai tîrzii.

GH. RĂDULESCU şi M. IONESCU

[1] Joachim Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attila Reiches*, München, 1956, pl. 39/10.

НОВЫЕ ПОГРЕБЕНИЯ IV В. Н. Э. В КАКАЛЕЦИ

РЕЗЮМЕ

В ходе работ, проводившихся на территории коллективного сельского хозяйства Какалеци (р-н Джурджиу), вскрыли три погребения с трупоположением, ориентированные с севера на юг. Они содержат характерную для культуры Сынтана де Муреш-Черняхов инвентарь.

Совершенно новым является обнаруженный в одном из погребений тип фибулы с диском, не встречавшийся еще до сих пор в могильниках IV в. на территории РНР. Речь идет о двух фибулах (погр. 9) с диском и ромбовидной ножкой, изготовленных из железа и покрытых золотым листком с инкрустациями из полудрагоценных камней овальной формы. По этим фибулам можно датировать погребение концом IV в.н.э. — началом V в.н.э.

Работы по сохранению и восстановлению найденных материалов были проведены районным историческим музеем г. Джурджиу.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Керамика из погребений в Какалеци. 1, 3, 4, 6, вероятно из погр. 9 ;2, вероятно из погр. 8; 5, из погр. 10.

Рис. 2. — Керамика из погребений в Какалеци. 1, вероятно из погр. 10; 2, из погреб. 8; 3, 4, вероятно из погр. 9; 5, 6, из погр. 10.

Рис. 3: — Предметы из инвентаря погребений в Какалеци. 1, 2, 7, 8, из погр. 9 ; 3, 4, вероятно из погр. 9; 5, 6, из погр. 8.

Рис. 4. — Фибулы с диском из погр. 9 в Какалеци.

NOUVELLES DÉCOUVERTES DE TOMBES DU IVe SIÈCLE À CACALEȚI

RÉSUMÉ

A l'occasion de travaux exécutés par la Ferme Agricole Collective de Cacaleți (district de Giurgiu), on a découvert trois tombes à inhumation, orientées suivant la direction nord-sud, dont l'inventaire est caractéristique pour la civilisation de Sîntana de Mureș-Tchernéakhov.

L'élément de nouveauté consiste en un type de fibule à disque encore inconnu dans les nécropoles du IVe siècle du territoire de la Roumanie. Il s'agit de deux pièces trouvées dans la tombe T.9, pourvues d'un disque et d'un pied rhomboïdal et faites en fer plaqué de feuille d'or incrustée de pierres semi-précieuses de forme ovale. Ces fibules

pourraient dater la tombe de la fin du IVe siècle ou du commencement du Ve siècle de n.è.

Les travaux de sauvegarde et de récupération du mobilier exhumé ont été assurés par la Musée du district de Giurgiu.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Céramique des tombes de Cacaleţi. 1, 3, 4, 6, probablement de T. 9; 2, probablement de T. 8; 5, de T. 10.

Fig. 2. — Céramique des tombes de Cacaleţi. 1, probablement de T. 10; 2, de T. 8; 3, 4, probablement de T. 9; 5, 6, de T. 10.

Fig. 3. — Objets du mobilier des tombes de Cacaleţi. 1, 2, 7, 8. de T. 9; 3, 4, probablement de T. 9; 5, 6, de T. 8.

Fig. 4. — Fibules à disque de Cacaleţi (de T. 9).

PODOABE DE AUR DESCOPERITE LA BALACI
(r. Roşiorii de Vede)

Obiectele de podoabă de aur ce vor forma subiectul notei de faţă au fost descoperite întîmplător pe teritoriul comunei Balaci (r. Roşiorii de Vede), cu ocazia săpării pămîntului la marginea tellului „Măgura", situat la încrucişarea a două drumuri, în apropierea pîrîului Burdea*.

În ceea ce priveşte condiţiile descoperirii, menţionăm că nu avem certitudinea că aceste obiecte au format inventarul unui mormînt. Cercetarea la faţa locului a dus la constatarea că pămîntul a fost complet înlăturat pe porţiunea unde se descoperiseră obiectele, aşa că nu s-a mai putut observa urma unei gropi de mormînt. Pe de altă parte, după informaţiile unora dintre locuitorii care au fost de faţă în momentul descoperirii obiectelor, aici ar fi apărut şi oase umane, dar nu s-a păstrat nici un fragment din ele. Obiectele nu au fost însoţite de material ceramic. Fragmentele ceramice găsite în preajmă aparţin culturii neolitice Gumelniţa şi provin din tellul „Măgura".

Descoperirea de la Balaci conţine trei obiecte de podoabă. Prima piesă este o brăţară masivă de aur, de formă ovală, cu secţiunea rotundă (fig. 1/2 şi 2/2). Capetele sînt uşor îngroşate şi apropiate. Suprafaţa brăţării nu este netedă, ci lasă impresia că meşterul care a lucrat-o, ca să-i asigure rotunjimea, a aşchiat pe alocuri suprafaţa, astfel că unele porţiuni din brăţară prezintă urme de faţetări neglijente.

Cea de-a doua piesă este un pectoral (fig. 1/1 a şi b şi fig. 2/3) semicircular, lucrat din tablă de aur, mai lat la mijloc şi îngustat spre capete. Acestea au colţurile rotunjite şi cîte două perforaţii circulare, prin care au fost trecute sîrme sau verigi de lanţ, ce constituiau sistemul de ataşare al pectoralului la îmbrăcăminte.

Suprafaţa exterioară este uşor concavă cu încreţituri verticale, neregulate, formate probabil prin turtirea tablei de aur; ele nu repre-

---

* Obiectele ne-au fost cedate pentru studiu şi publicare de către prof. D. Berciu, căruia îi aducem şi pe această cale mulţumirile noastre.

zintă intenţia de a decora obiectul respectiv. În timp ce suprafaţa exte-

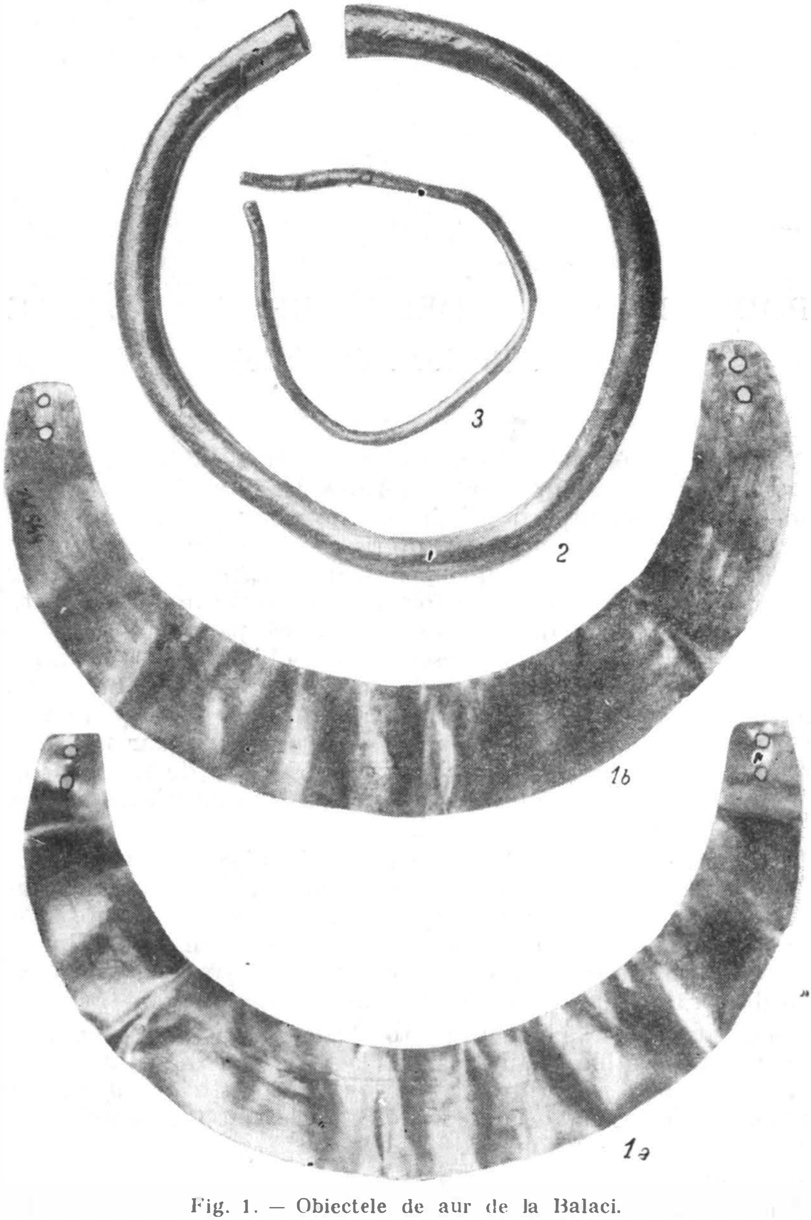

Fig. 1. — Obiectele de aur de la Balaci.

rioară este lustruită, partea interioară păstrează urmele unui material cu care a fost căptuşit sau pe care a fost placat acest obiect de podoabă. La

exterior mai prezintă un grup de nervuri în relief abia vizibile, paralele — mergînd de-a lungul piesei şi dispărînd spre capete.

Aceste nervuri nu par a reprezenta un decor intenţionat, o imitaţie a tehnicii „en repoussée", ci mai degrabă o încercare de a netezi cu un

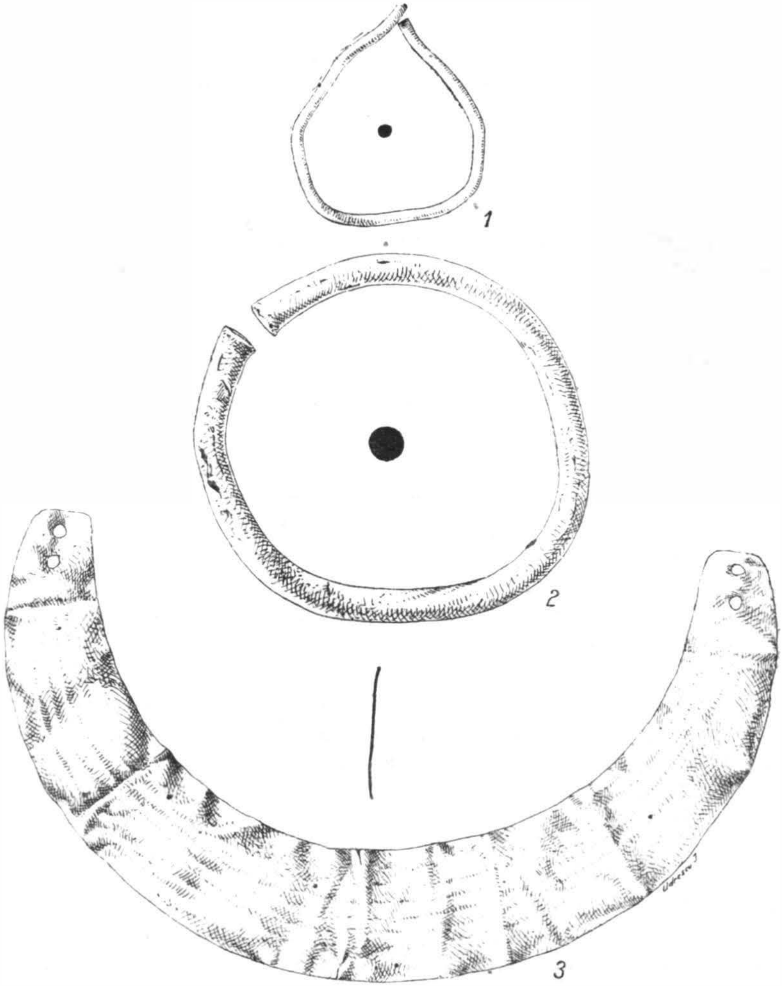

Fig. 2. — Obiectele de aur de la Balaci (desen).

obiect cu suprafaţa neregulată, piesa care se turtise în urma folosirii mai îndelungi.

Prin cele două găuri ale unuia din capetele pectoralului descris mai sus, a fost trecută o bucată de sîrmă, care reprezintă cea de-a treia piesă.

Sîrma este rotundă în secțiune și păstrează acum o formă pentagonală cu colțurile rotunjite. Nu este exclus ca sîrma respectivă să fi făcut parte din sistemul de prindere a colierului la îmbrăcăminte sau de atîrnare a lui pe piept (fig. 1/3 și 2/1).

Faptul că cele trei piese descrise mai sus au fost găsite într-un tell gumelnițean ar putea constitui un indiciu că este vorba probabil de o înmormîntare ulterioară, în tellul de aici.

Deoarece obiectele de aur de la Balaci nu au fost însoțite de alte elemente cu care s-ar putea data, ca : fibule, catarame, material ceramic etc., corespunzătoare perioadei în care încercăm să le încadrăm și anume în sec. V e.n., înclinăm să atribuim tezaurul acestei epoci, pe baza analizei de ordin tipologic.

Examinînd posibilitățile de atribuire tipologică a pieselor de la Balaci, pe baza complexelor contemporane cunoscute și suficient de bine datate, sîntem nevoiți să excludem piesa pectorală de la această analiză, deoarece nu-și găsește analogii în nici unul din complexele din sec. V e.n. descoperite pînă acum pe teritoriul țării noastre și în afară.

Pentru piesa pectorală ar rămîne deocamdată criteriul tehnicii; sistemul de prelucrare al obiectelor din foaie de aur placată este caracteristic epocii hunice și se răspîndește în această perioadă pe un spațiu larg. Problema originii acestei piese ar permite incursiuni într-o epocă mult îndepărtată și cercetarea evoluției ei ar putea forma obiectul unui studiu separat.

Menționăm totuși că în descoperirile de la Balaci această piesă a putut fi reutilizată, argument pe care în momentul de față nu-l putem documenta însă cu date sigure.

Singurul element care ne rămîne, și anume brățara de aur, își găsește analogii în unele morminte din sec. V atribuite populației hunice și datate în complexe sigure împreună cu fibule, catarame și uneori cu ceramică, toate obiecte specifice epocii.

Pentru a ne referi la cîteva din exemple cităm brățările analoge de la Beregszasz [1], unde apare o brățară asemănătoare, doar cu capetele mult mai îngroșate, Mezöberény [2], unde brățara este aproape identică cu aceea de la Balaci, ca și la Moigrad [3], Apahida [4], Wolfsheim [5] pe Rin, Kerci [6], la care s-ar putea adăuga și altele.

Ca ipoteză de atribuire etnică a pieselor de la Balaci în grupa obiectelor care aparțin primei jumătăți a sec. V, descoperite pe teritoriul

---

[1] A. Alföldi, *Funde aus der Hunnenzeit und ihre etnische Sonderung*, în *ArchHung*, IX, pl. 49/14.

[2] N. Fetich, *La trouvaille de tombe princière hunnique à Szeged Nagyszéksés*, în *ArchHung*, XXXII, pl. XXVIII/8.

[3] *Ibidem*, pl. XLVI/2.

[4] *Ibidem*, pl. XXII/4.

[5] Joachim Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attila Reiches*, pl. IV/6.

[6] N. Fetich, *op. cit.*, pl. XX/6.

țării noastre, vom admite clasificarea propusă de Ligia Bîrzu [1] și vom atribui piesele de la Balaci unei populații hunice din prima jumătate a sec. V.

Ele nu pot fi atribuite populației germanice care a viețuit în epoca respectivă pe o parte a teritoriului nostru sau în spațiul învecinat, deoarece nu avem nici o indicație pînă acum care să ateste prezența acestui tip de brățară în complexele atribuite populațiilor germanice.

Brățări de acest fel nu sînt documentate nici la populațiile germanice care au viețuit, atît pe teritoriul nostru, cît și în afară, înainte de venirea hunilor, nici la populațiile sarmatice. Afirmația noastră este întărită de suficienta documentare a complexelor aparținînd populației gotice, furnizată de rezultatele obținute prin săparea unui mare număr de morminte și necropole de la Sîntana, Izvoare, Tîrgșor, Oinac, Spanțov, Olteni etc.

Mai trebuie adăugat că dacă totuși apar izolat exemplare asemănătoare la grupul de populații germanice tîrzii din Europa Centrală, ele se ivesc într-o epocă contemporană în parte, și mai tîrzie, decît perioada așezării hunilor în Cîmpia Pannonică. Astfel prezența aici a acestor brățări se poate explica prin contactul probabil pe care aceste populații l-au avut cu hunii.

Prezența pe teritoriul țării noastre a unei serii de descoperiri izolate atribuite hunilor și care apar, în general, de-a lungul Dunării, poate fi legată de anumite împrejurări. Se știe că hunii nu s-au stabilit efectiv pe teritoriul țării noastre, ci au fost doar în trecere spre Cîmpia Pannonică, unde au pus bazele unei formațiuni politice puternice care a durat cîteva decenii. În felul acesta se explică prezența lor aici numai prin obiecte sau morminte izolate și nicăieri nu apar așezări sau necropole care să indice o viețuire mai îndelungată.

Una din filierele de pătrundere a antichităților hunice — în special cele de pe Dunăre și din preajma fluviului — este aceea a mercenarilor huni din armata romană.

În legătură cu prezența acestor mercenari huni, sau a existenței unor puncte de control pe Dunăre exercitate de huni pentru interese proprii [2], remarcăm că descoperirile de caracter hunic de pe Dunăre sînt localizate în preajma așezărilor și cetăților romane existente în sec. V e.n.

Plasînd punctul Balaci pe harta antichităților hunice din țara noastră, vedem că descoperirea de aici apare ca cel mai nordic punct, în raport cu celelalte din Cîmpia Munteană, situat la încrucișarea Brazdei lui Novac cu limesul Transalutanus.

---

[1] În legătură cu clasificrea descoperirilor din epoca hunică de pe teritoriul țării noastre, cf. Ligia Bîrzu, *Contribuția arheologiei la cunoașterea perioadei hunice la Dunărea de Jos*, în *AUB*, Secția științe social-istorice, X, 20, 1961 : 1, antichități hunice de caracter nomad; 2, antichități din epoca hunică, dar a căror proveniență etnică este greu de stabilit ; 3, antichități de epocă hunică aparținînd unei populații germanice ; și 4, antichități ce se pot lega de existența populației băștinașe.

[2] Informație transmisă de Zosimos — V, 21, 9 — asupra gotului Gainas, prins în anul 400 de căpetenia hunică Uldis, care asigura supravegherea în nordul Dunării, ar putea atesta eventual prezența unor asemenea puncte de control în apropierea Dunării.

Descoperirea obiectelor de aur de la Balaci îmbogăţeşte cu noi date grupul antichităţilor din sec. V e.n. pe teritoriul ţării noastre.

Nota de faţă este însă departe de a epuiza problemele pe care le ridică descoperirea de la Balaci. Rămîn încă de discutat o serie de probleme ridicate de prezenţa pectoralului, şi alte probleme de ordin general — care nu pot fi încă rezolvate din cauza insuficientei documentări privind sec. V e.n.

SUZANA DOLINESCU-FERCHE

ЗОЛОТЫЕ УКРАШЕНИЯ, НАЙДЕННЫЕ Б БАЛАЧИ

РЕЗЮМЕ

Случайная находка в Балачи (р-н Рошиорь де Веде) состоит из трех золотых предметов: браслета, нагрудного украшения и куска золотой проволоки.

Эти предметы приписываются гуннскому населению V в. н. э. на основании аналогий с браслетами, найденными в погребениях, соответствующих этой эпохе и вскрытых в других местах.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Золотые предметы из Балачи.
Рис. 2. — Золотые предметы из Балачи (рисунок).

OBJETS DE PARURE EN OR DÉCOUVERTS À BALACI

RÉSUMÉ

On a découvert, par hasard, à Balaci (distr. de Roşiorii de Vede) trois objets de parure en or : un bracelet, un pectoral et un fragment de fil d'or.

Le bracelet, que l'on peut rapprocher de pièces similaires trouvées en d'autres régions, dans des tombes de Huns du Ve siècle de n.è., permet d'attribuer les objets en question à cette même population.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Les objets en or de Balaci.
Fig. 2. — Les objets en or de Balaci (dessin).

REPREZENTAREA LABIRINTULUI PE MONUMENTELE RUPESTRE DE LA BASARABI (reg. Dobrogea)

Dintre numeroasele figuri zoomorfe şi geometrice de pe pereţii monumentelor rupestre de la *Basarabi* (reg. Dobrogea), datate în secolul al X-lea e.n. [1], cele care ne-au atras în chip special atenţia şi asupra cărora vom stărui în cele ce urmează sînt patru reprezentări diferite ale *labirintului*. Două dintre acestea se află pe un perete al bisericuţei B_4, iar celelalte două pe cîte un mic bloc de cretă provenind din pereţii prăbuşiţi ai paraclisului funerar E_3 şi depuse în Muzeul de arheologie din Constanţa. Primele două reprezentări sînt incizate pe peretele de vest al bisericuţei B_4 şi anume, una (fig. 1/1) cu 0,17 m deasupra jumătăţii din stînga a intrării în cavoul adiacent, iar cealaltă (fig. 1/2 şi fig. 2) cu 0,35 m deasupra colţului din dreapta, sus, al aceleiaşi intrări, uşor arcuite în partea superioară. Despre ultimele două reprezentări ale labirintului (fig. 1/3,4) nu se poate preciza în ce parte a monumentului menţionat se aflau, dar faptul că ele erau incizate pe pereţii unui paraclis funerar pare, după cum se va vedea, destul de elocvent. Ceea ce se poate adăuga cu privire la unul din acestea din urmă (fig. 1/3) este observaţia că imediat deasupra lui şi, probabil, în legătură cu el, se află un rest dintr-un grafit runic, încă nedescifrat.

În ceea ce priveşte forma labirintelor de la Basarabi, e de observat că trei dintre ele sînt de plan dreptunghiular neregulat, terminîndu-se în partea inferioară cu cîte o coadă ce parcă vrea să simbolizeze legendarul fir al Ariadnei, de care s-a călăuzit Theseu, pentru a ucide Minotaurul antropofag [2]. Un singur labirint avea forma cvasicirculară (fig. 1/4). Contrar obiceiului antic [3], labirintele dreptunghiulare sînt orientate cu deschiderea în jos. În schimb, cel aproape circular era orientat, după cît se

[1] I. Barnea şi Virgil Bilciurescu, *Şantierul arheologic Basarabi (reg. Constanţa)*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 541–566; I. Barnea, *Ceramica din cariera de cretă de la Basarabi (reg. Dobrogea)*, în *SCIV*, XII, 2, 1962, p. 349–371.

[2] E. Pottier, *Labyrinthus*, în *DA*, III, 2, 1904, p. 882.

[3] John L. Heller, *A Labyrinth from Pylos?*, în *AJA*, 65, 1, January, 1961, p. 57–62 şi pl. 33.

poate deduce din fragmentul ce se mai păstrează, cu deschiderea în sus. Ceea ce mai trebuie observat, este faptul că două reprezentări şi anume cea incizată în partea de sus, stînga, a intrării în cavoul de pe latura de vest a bisericuţei B_4 (fig. 1/1) şi cea dreptunghiulară din paraclisul E_3 (fig. 1/3), sînt mai puţin complexe şi aproape identice ca formă. Se deose-

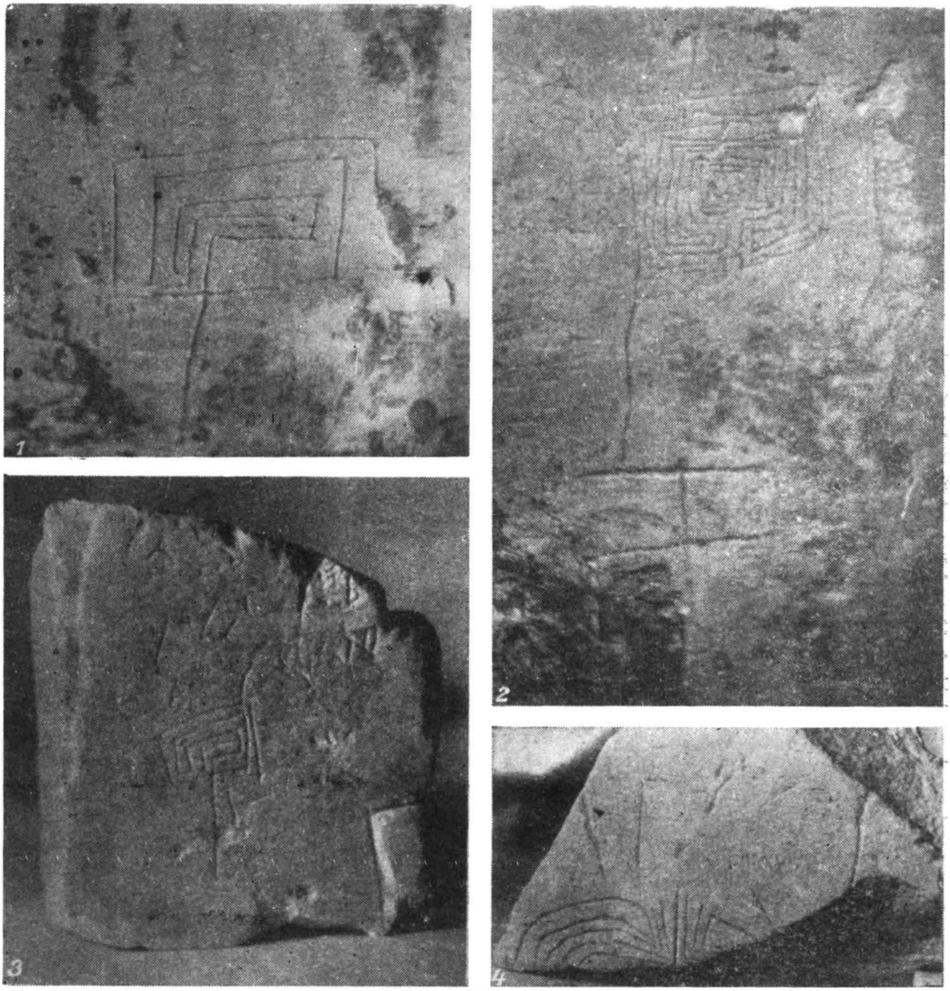

Fig. 1.—1, 2, labirinte de deasupra intrării în cavoul adiacent bisericuţei B_4; 3, 4, labirinte de pe blocuri de cretă din capela funerară E_3.

besc între ele în special în ceea ce priveşte dimensiunile, primul avînd 0,12 × 0,09 m, iar al doilea 0,032 × 0,029 m, exclusiv lungimea cozii inferioare. Ambele au intrarea în partea de jos, dreapta, de unde se pare că au şi început să fie executate, printr-o linie continuă, frîngîndu-se concentric, după care au fost completate cu o altă linie frîntă, începînd din inte-

Fig. 2. — Labirint, scut şi un grafit runic de pe peretele de vest al bisericuţei B_4, la intrarea în cavoul adiacent.

rior şi terminîndu-se cu coada, aproximativ perpendiculară pe jumătatea laturii inferioare. Nu este exclus totuşi ca operaţia să fi început invers, adică din centru spre periferie, în care caz va fi fost executată mai întîi linia frîntă în formă de semn de întrebare cu coada alungită, iar după aceea restul, începîndu-se din mijlocul semnului de întrebare.

Labirintul din partea de sus, dreapta, a intrării în cavoul adiacent bisericuţei B_4, are dimensiunile de 0,113 × 0,113 m şi este cel mai complex dintre labirintele dreptunghiulare de la Basarabi. Forma lui aminteşte foarte mult pe cea a labirintelor antice de pe unele monede din Knosos (sec. IV—I î.e.n.), de pe Acropolea Atenei (sec. IV î.e.n.), de la Pylos, Pompei ş.a. [1]. Ceea ce-l deosebeşte mai mult de acelea este orientarea lui cu deschiderea în jos şi îndeosebi coada, care nu este altceva decît prelungirea în jos — pe o distanţă de 0,11 m, pînă la o figură în formă de scut medieval — a liniei din marginea laturii stîngi a labirintului (fig. 1/2 şi fig. 2). Întrebarea ce se pune este dacă legătura cu „scutul medieval", desenat dedesubt, este întîmplătoare sau făcută într-adins, aşa cum lasă să se înţeleagă linia ce le uneşte. De asemenea, pînă la dezlegarea lui, se pune problema dacă grafitul runic, aflat puţin mai sus în stînga scutului (fig. 2), se referă sau nu la cele două reprezentări legate între ele, a labirintului şi a scutului.

A patra reprezentare, de formă aproape circulară, cu diametrul de circa 0,12 m, şi păstrată numai în partea superioară (fig. 1/4), se aseamănă ca înfăţişare cu cea de pe vasul de la Tragliatella (sfîrşitul secolului VII î.e.n.) [2], cu cele reprezentate pe unele monede din Knosos [3] ş.a. [4].

Se cunoaşte cum din arta clasică greco-romană reprezentarea labirintului a trecut mai întîi la unele monumente paleocreştine ca, de exemplu, bazilica lui Reparatus de la Orléansville, în Algeria (sec. IV) şi protobizantine din Italia : San Vitale din Ravena (sec. VI). După aceea, ea a fost preluată de arta evului mediu occidental, în special de cea a mozaicurilor pavimentare şi a manuscriselor, întîlnindu-se uneori şi pe lespezile de morminte. O răspîndire mai largă a găsit reprezentarea labirintului în arta bisericilor romanice din Italia şi a catedralelor gotice din Franţa. În acestea din urmă, labirintul cunoscut sub denumirea de „Chemin de Jérusalem", a devenit obiectul unei practici religioase speciale, simbolizînd drumul calvarului [5]. În sud-estul Europei, singura reprezentare din epoca feudală a labirintului, cunoscută pînă acum, era, după datele pe care le posedăm,

---

[1] John L. Heller, *op. cit.*, pl. 33/6, 10, 14, 15 ; E. Pottier, *op. cit.*, p. 883, fig. 4316—4317.

[2] Giulio Quirino Giglioli, *L'oinochoe di Tragliatella*, în *Studi etruschi*, III, 1929, p. 111—159, pl. XXIV, XXVI/C ; J. L. Heller, *op. cit.*, pl. 33/3.

[3] N. E. Platon, Λαβύρινθος, în Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, vol. XV, Atena, 1931, p. 677—678 ; S. Marinatos, Κρήτη, *ibidem*, p. 191—192.

[4] Asupra reprezentării labirintului în antichitate, a se vedea îndeosebi : Richard Eilmann, *Labyrinthos. Ein Beitrag zur Geschichte einer Vorstellung und eines Ornamentes*, Halle-Athen, 1931, *passim* ; Erwin Mehl, *Troiaspiel*, în *RE*, Supplementband, VIII, 1956, col. 888—906, unde şi bibliografia, prezentată cronologic.

[5] H. Leclercq, *Labyrinthe*, în *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, t. VIII, 1, Paris, 1928, col. 973—982 ; G. Quirino Giglioli, *op. cit.*, p. 128 ; Pietro Toesca, *Storia dell'arte italiana, I, il medioevo*, Torino, 1927, p. 1082 şi 1138, nota 24 ; A. Pr(andi), *Labirinto*, în *Enciclopedia Italiana*, vol. XX, 1933, p. 330—331 ; Johannes Jahn, *Wörterbuch der Kunst*[4], Berlin, 1057, *s.v.*, p. 386.

cea semnalată în secolul trecut la mănăstirea Sf. Varlaam (1548), de la Meteora, în Grecia [1].

Strîns legat de reprezentarea labirintului, aşa cum se poate vedea în primul rînd pe vasul menţionat de la Tragliatella, este jocul „truia" sau „troia" (*ludus troiae*), ambele de origine mult mai veche. Caracterul funerar al acestui joc este confirmat de Virgiliu (*Aen.*, V, 545—603). Ca şi reprezentarea labirintului, el a pătruns de asemenea la populaţiile evului mediu occidental, ajungînd pînă în ţările nordice ale Europei. Aici, în special, probabil din cauza iernii mai grele şi a nopţilor lungi, jocul „troia" a căpătat o largă răspîndire, simbolizînd trecerea de la „moartea" iernii la „viaţa" primăverii [2].

Un joc asemănător cu *ludus troiae* era dansul antic cunoscut sub numele de γέρανος („dansul cocorului"), instituit după tradiţie de Theseu şi care se leagă de asemenea strîns de amintirea labirintului [3]. Reminiscenţe ale acestui dans se întîlnesc pînă astăzi în unele regiuni ale Greciei, unde el este practicat primăvara, ca simbol al biruinţei vieţii asupra morţii [4].

În lumina observaţiilor de mai sus, reprezentarea de patru ori a labirintului la Basarabi, pe pereţii a două paraclise funerare, dintre care într-unul (B_4), chiar la intrarea în cavou, dobîndeşte o importanţă şi o semnificaţie ce fac ca orice comentariu să fie de prisos. În plus, reproducerea motivului antic presupune în mod logic prezenţa în cariera de cretă din secolul al X-lea de la Basarabi fie a unor greci, fie a unor elemente de populaţie locală tracă-romanizată, care au moştenit de la înaintaşi obiceiul şi sensul adevărat al reprezentării labirintului. Trebuie observat însă că şi în acest domeniu, ca şi în atîtea altele, lipsesc deocamdată verigile de legătură necesare între reprezentările antice şi cele despre care s-a vorbit, de la Basarabi. Ele vor fi fost puţin numeroase poate tocmai din cauza împotrivirii mai mari a bisericii greco-orientale faţă de asemenea practici „păgîne". De aceea nu trebuie exclusă cu totul nici posibilitatea unei influenţe nordice, mai ales că în ultimul timp, atît în alte puncte ale Dobrogei, cît şi la Basarabi, au putut fi identificate astfel de elemente culturale. Oricare ar fi însă adevărul cu privire la calea pe care au ajuns pînă la Basarabi cele patru reprezentări ale labirintului, asupra cărora ne-am oprit atenţia, cert este că deocamdată ele constituie reprezentări izolate în timp şi spaţiu, a căror semnalare, măcar pentru acest motiv, se impunea cu necesitate.

ION BARNEA

---

[1] H. Leclercq, *op. cit.*, col. 982.

[2] G. Qu. Giglioli, *op. cit.*, p. 126—128; E. Mehl, *op. cit.*, col. 894—895; 900—902 şi Lars-Ivar Ringbom, *Troialek och tranedans*, în *Finskt Museum*, XLV, Helsingfors, 1938, p. 68—106.

[3] L. Séchan, *Saltatio*, în *DA*, IV, 2, f.a., p. 1034—1035; Lars-Ivar Ringbom, *op. cit.*

[4] Herman Diels, *Das Labyrinth*, în *Festgabe — A. von Harnack zum 70. Geburtstag*, Tübingen, 1921, p. 68—72.

ИЗОБРАЖЕНИЕ ЛАБИРИНТА НА НАСКАЛЬНЫХ ПАМЯТНИКАХ В БАСАРАБИ

РЕЗЮМЕ

На западной стене церковки B_4, над входом в прилегающий склеп и на двух меловых глыбах из обрушившихся стен надгробной часовни E_3, высеченных в меловом холме Басараби (Добруджская обл.) в X в.н.э., четыре раза высечено изображение лабиринта (рис. 1 и 2).

Известно, как изображение лабиринта перешло из грекоримских искусств к мастерам западного средневековья, особенно к строителям романских церквей в Италии и готических соборов во Франции. В юго-восточной Европе изображения в Басараби кажутся изолированными во времени. По-видимому, их присутствие на вышеуказанных памятниках связано с символом победы жизни над смертью, вдохновлявшей подобные изображения в средневековье.

Изображение лабиринта на наскальных памятниках в Басараби прежде всего естественно указывает на бытование греческой или романизованной фракийской народности, унаследовавшей от предшественников обычай и истинный смысл изображения лабиринта. Отсутствие связующих промежуточных звеньев во времени и пространстве не исключает и возможного влияния северной Европы, где *ludus troiae*, тесно связанный с изображением лабиринта, был широко распространен в средние века. Другие изолированные культурные элементы, отражающие северное влияние, обнаружены в последнее время в Добрудже: в Диногетии-Гарвэн и Басараби.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1 — 1,2, Изображения лабиринтов над входом в склеп, прилегающий к церковке B_4; 3, 4, изображения лабиринтов на меловых глыбах надгробной часовни E_3.

Рис. 2. — Лабиринт, щит и руническая надпись на западной стене церковки B_4, у входа в прилегающий склеп.

LA REPRÉSENTATION DU LABYRINTHE SUR LES MONUMENTS RUPESTRES DE BASARABI

RÉSUMÉ

Sur la paroi est de la petite église B_4, au-dessus du caveau adjacent, ainsi que sur deux blocs de craie provenant des parois effondrées de la chapelle funéraire E_3, l'une et l'autre creusées au Xe siècle de n.è. dans la colline crayeuse de Basarabi (Dobrogea), on trouve gravées quatre représentations du labyrinthe (fig. 1 et 2).

On sait que, de l'art gréco-romain, la représentation du labyrinthe a passé dans l'art du moyen âge occidental, notamment dans l'art des églises romanes d'Italie et dans celui des cathédrales gothiques de France. Par contre, les représentations de Basarabi constituent dans la région du sud-est européen un phénomène isolé. Le thème du labyrinthe semble avoir symbolisé au moyen âge l'idée du triomphe de la vie sur la mort.

La reproduction du labyrinthe dans les églises rupestres de Basarabi fait supposer nécessairement la présence en ce lieu d'une population grecque ou thrace romanisée, ayant hérité de ses prédécesseurs la tradition de cette représentation dans son sens véritable. L'absence de chaînons intermédiaires, dans le temps comme dans l'espace, pourrait attester également une influence venue du nord de l'Europe, où le *ludus troiae*, étroitement rattaché à la représentation du labyrinthe, a été fort répandu au moyen âge. Au cours des dernières années, d'ailleurs, d'autres éléments de culture d'influence nordique ont été signalés, isolément, en Dobrogea, à Dinogetia-Garvăn et à Basarabi.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — 1, 2, Représentations du labyrinthe au-dessus de l'entrée du caveau accolé à l'église B_4 ; 3, 4, représentations du labyrinthe sur des blocs de craie provenant de la chapelle-funéraire E_3.

Fig. 2. — Labyrinthe, écu et graffiti runiques gravés sur la paroi ouest de l'église B_4, à l'entrée du caveau adjacent.

CITEVA OBSERVAŢII ÎN LEGATURA CU CALDARILE DE LUT DESCOPERITE LA RADUCANENI (r. Huşi, reg. Iaşi)

Dintre materialele ceramice descoperite cu ocazia săpăturilor arheologice întreprinse în aşezarea de la Răducăneni [1], cele mai numeroase sînt căldările de lut. Varietatea formelor, dar mai ales a motivelor ornamentale, ca şi numărul impresionant al acestor vase (numai într-un semibordei au fost găsite aproape 30 exemplare, cele mai multe însă fragmentare), ne-a determinat să presupunem că aici a existat probabil un centru special pentru producerea lor. Căldările de la Răducăneni prezintă o deosebită importanţă pentru studierea tipurilor de vase asemănătoare, descoperite pe teritoriul Moldovei, în special, şi de pe întreg teritoriul ţării noastre [2].

Pe baza unei amănunţite analize, s-a constatat că în totalitatea lor aceste vase au fost lucrate la roată dintr-o pastă destul de bine frămîntată, din compoziţia căreia nu lipsesc niciodată ca degresant scoicile sau cioburile pisate. Uneori, pe lîngă scoici şi cioburi pisate, s-a adăugat şi puţin pietriş. Arderea la toate este incompletă.

În ceea ce priveşte formele, după poziţia pereţilor şi a buzelor, deosebim mai multe tipuri:

a. *tipul cilindric*, cu pereţii drepţi, cu buza trasă mai mult în afară şi rotunjită pe ambele părţi (fig. 1/5,10 ; 2/2) ;

b. *tipul tronconic*, cu pereţii puţin oblici către exterior, cu buza rotunjită în afară şi faţetată în interior (fig. 1/2—4,6—9 ; 2/1,3) ;

c. *tipul bitronconic*, cu umerii bine profilaţi şi pereţii oblici către interior, iar buza rotunjită pe ambele părţi (fig. 1/1).

În general, toate căldările au fundul bombat (niciodată plat) şi mai mult sau mai puţin evazat, în funcţie de poziţia pereţilor. Buzele

---

[1] Dan Gh. Teodor, *Săpăturile arheologice de la Răducăneni*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 723—729.

[2] Lista aproape completă a descoperirilor de căldări de lut pe teritoriul R.P.R. pînă în 1956 a dat-o Petre Diaconu în lucrarea *Cu privire la problema căldărilor de lut în epoca feudală timpurie* (*sec. X—XIII*), în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 421 şi urm.

sînt teşite, în cele mai multe cazuri trase în afară şi mai rar răsfrînte, partea exterioară fiind adesea rotunjită şi numai cîteodată faţetată. Faţetele se întîlnesc frecvent, numai în partea dinspre interior a buzei. Urechiuşele de prindere, întotdeauna duble şi dispuse simetric de o parte şi de alta a vasului, au, fără excepţie, orificiile către interior.

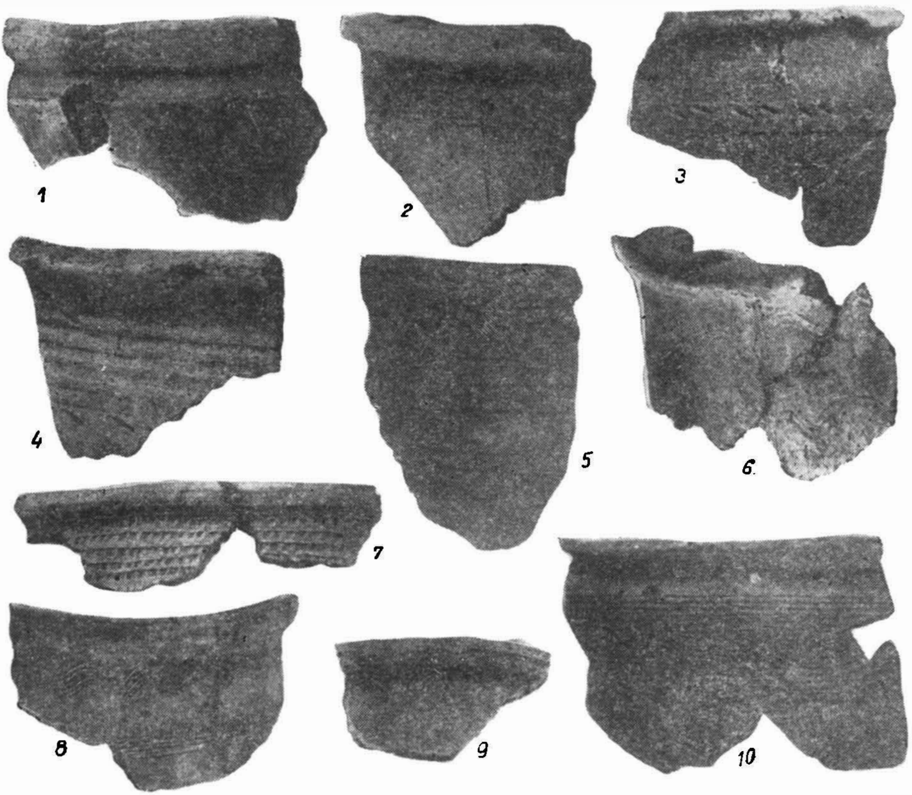

Fig. 1. — Diferite fragmente de căldări de lut descoperite la Răducăneni.

Referitor la ornament observaţiile sînt numeroase şi interesante. Pentru decorarea acestor vase meşterii olari au folosit o variată gamă de motive, unele unice deocamdată. Partea care este în mod deosebit ornamentată la aceste căldări de lut este corpul propriu-zis. Pe pereţii vaselor se întîlnesc liniile incizate în val, cîte una sau în bandă (fig. 1/5,8—10; 2/2), linii incizate vertical cîte una sau cîte două, dispuse simetric, iar uneori între ele o linie în val dispusă vertical (fig. 1/6), precum şi brîuri în relief, pe care sînt incizate crestături sau alveole oblice (fig. 1/3). De asemenea, se întîlneşte şi motivul ornamental executat în linii simple sau bandă orizontală şi verticală cu rotiţa dinţată, de diferite mărimi (fig. 1/7). În afară de acestea, mai apar şi cerculeţele incizate, dispuse de obicei de-a lungul unor linii drepte verticale şi

orizontale, sau pe brîuri în relief (fig. 1/2; 2/2). Fundurile sînt şi ele de cele mai multe ori ornamentate. Pe marginea lor s-au incizat benzi de linii vălurite, simple, sau benzi de linii drepte executate cu rotiţa dinţată, precum şi linii drepte, simple sau din şnur înfăşurat, dispuse în cruciş pe suprafaţa fundului. Într-un singur caz şi o buză a fost decorată

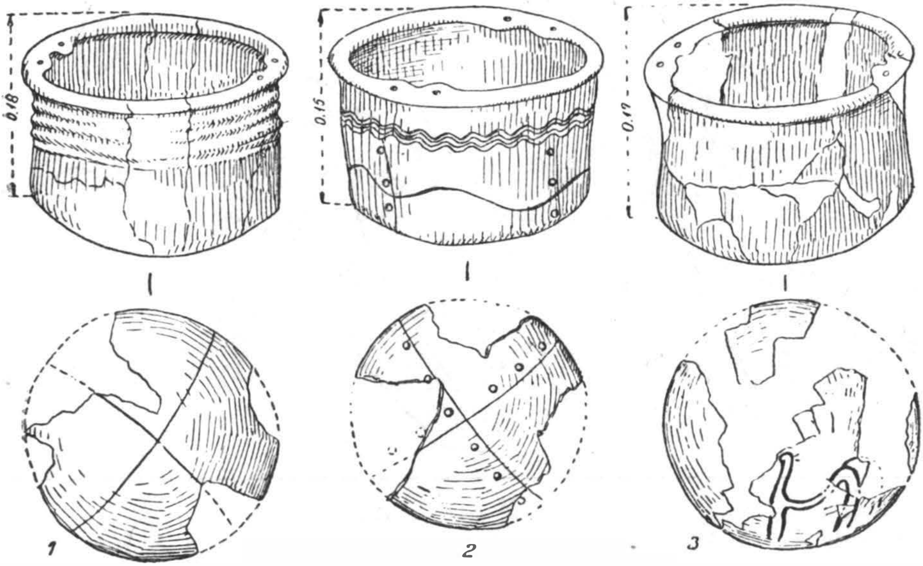
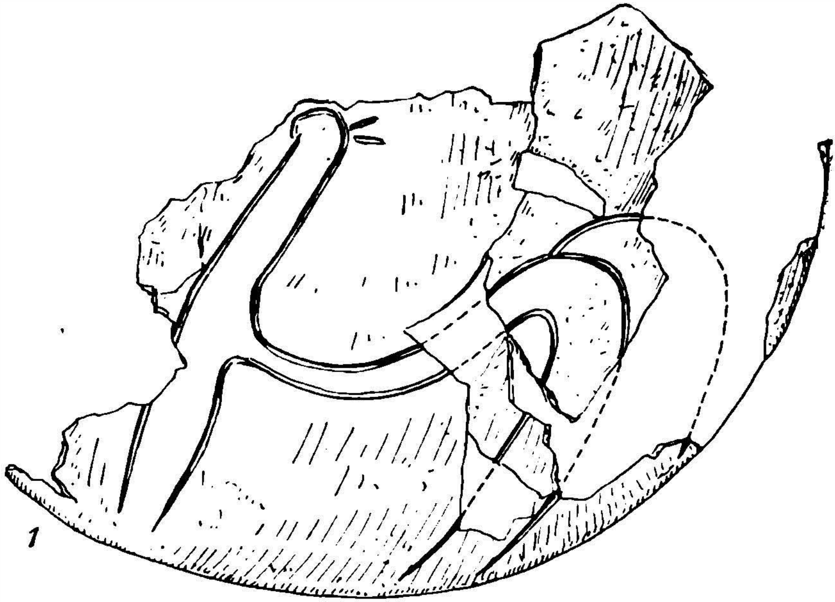

Fig. 2. — Căldări de lut ornamentate descoperite la Răducăneni.

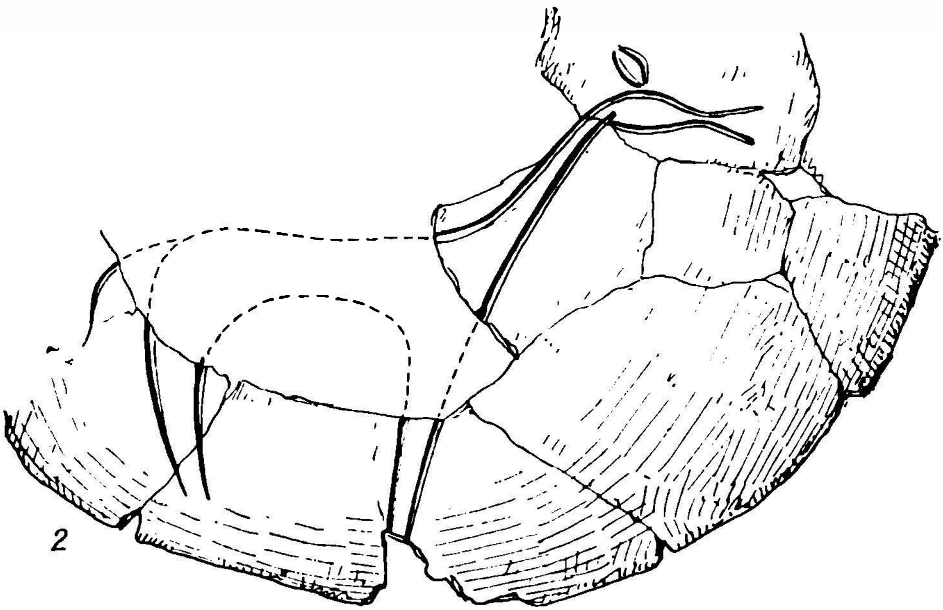
cu o linie incizată în val. În general, motivele ornamentale pe pereţii vaselor apar combinate, întîlnindu-se şi linii orizontale şi cele vălurite dispuse în registre (fig. 1/8, 10).

Ornamentul cel mai interesant îl constituie acela observat numai pe cîteva exemplare, care imită originalul de metal după care s-a copiat vasul în lut. El constă din patru linii simple incizate, dispuse simetric pe pereţii vasului şi trase vertical, fiind continuate apoi pe fund, unde se întretaie în formă de cruce. Pe o parte a acestor linii, la distanţe egale unele de altele, s-au incizat mici cerculeţe. Cele patru sectoare delimitate de liniile incizate pe pereţi şi pe fund reprezintă foile de metal (ale căldării metalice), iar cerculeţele, niturile cu ajutorul cărora aceste foi au fost prinse între ele (fig. 1/2; 2/2) [1]. Un fragment dintr-o căldare prezintă, pe lîngă alte ornamente şi o linie vălurită trasă vertical pe pereţi şi dispusă între două linii simple de asemenea verticale (fig. 1/6). S-ar putea ca acest decor să reprezinte un alt sistem de încheiere a foilor de metal, prin „ştemuire în coadă de rîndunică", frecvent întîlnit la căldările de metal.

[1] Aceeaşi tehnică vezi şi la Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, I, 1958, p. 212, pl. XXVIII/5.

1

2

Fig. 3. — Figuri animaliere (cai) incizate pe fundul unor căldări de lut, de la Răducăneni (mărime aproximativă 1/2).

Cîteva din căldările de lut descoperite la Răducăneni au pereții neornamentați. În schimb, pe fundul acestora s-au incizat schematic, înainte de arderea vaselor, figuri animaliere. Pe două din aceste funduri figurile s-au păstrat aproape în întregime. În afară de reprezentările amintite, pe unele fragmente, provenite tot din fundul unor căldări, se întîlnesc de asemenea incizii ale unor figuri. Ele însă nu sînt îndeajuns de complete pentru a ne da măcar o imagine sumară a animalului reprezentat.

Prima din figurile amintite înfățișează un cal orientat spre stînga, cu gîtul și capul lăsat puțin pe spate, urechile ciulite, iar coada mult arcuită și ridicată în sus. Picioarele din față sînt puțin întinse înainte, iar cele din spate mult cambrate. Desenul prezintă prin urmare animalul într-o poziție de încordare; el se frînează probabil după o alergare (fig. 2/3 ; 3/1).

Al doilea desen înfățișează de asemenea un cal, orientat spre dreapta, cu capul și gîtul înainte, gura deschisă și urechile ciulite. Deși poziția animalului este în genere relaxată, desenul sugerează totuși o anume încordare, cauzată pe cît se pare de faptul că nechează (fig. 3/2). Desenele sînt executate către marginea fundurilor, poziția lor urmărind întrucîtva linia curbată a suprafeței pe care au fost incizate. S-ar putea ca pe alte funduri de căldări de lut desenele incizate să fi înfățișat și alte animale decît cai.

Prezența acestor animale, în diverse poziții, trebuie explicată, credem noi, prin caracterul și ocupația locuitorilor din această așezare [1]. E posibil ca aceste reprezentări zoomorfe să fie puse în legătură cu anumite ritualuri magice practicate de către posesorii vaselor. Evident, în stadiul actual al cercetărilor nu putem preciza despre ce ritualuri magice este vorba, dar se poate ca aceste vase, pe fundul cărora sînt incizate desenele de mai sus, să fi avut o întrebuințare specială, strîns legată de creșterea cailor. În orice caz, asemenea reprezentări pe vasele de la Răducăneni nu sînt numeroase dacă avem în vedere numărul total al vaselor întregi sau fragmentare descoperite aici. În ceea ce privește analogiile nu cunoaștem, pînă în prezent, decît desenele animaliere incizate pe pereții bisericuțelor din masivul de cretă descoperite la Basarabi (reg. Dobrogea), datate din sec. X [2]. Formele schematice și maniera primitivă în care au fost executate desenele de la Răducăneni sînt în genere aceleași ca și la Basarabi. Pentru a explica prezența și originea imaginilor animaliere de pe unele din căldările de lut de la Răducăneni trebuie să încercăm să precizăm, în general, originea acestui tip de vas.

Despre originea și prezența căldărilor de lut pe teritoriul R.P.R. s-a scris pînă acum, în literatura de specialitate destul de puțin. Unii cercetători au căutat această origine în vasele de metal din epoca romană,

[1] Se știe că populațiile nomade, pecenegii și cumanii, se ocupau în special cu creșterea vitelor. Atît unii cît și alții erau cunoscuți crescători de cai.

[2] I. Barnea și Virg. Bilciurescu, *Șantierul arheologic Basarabi*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 544, 547, fig. 4–6, 12.

fapt care n-a putut fi însă temeinic argumentat [1]. Un studiu special, amplu şi bine documentat, în care s-a pus în mod just problema căldărilor de lut, ca fiind de origine nomadă, pecenegă, a dat Petre Diaconu [2]. De la apariţia acestui studiu şi pînă astăzi descoperirile noi de căldări de lut, în special pe teritoriul Moldovei, au adus şi alte date referitoare la problema originii şi existenţei lor. Este interesant de amintit că, pînă în prezent, cele mai numeroase descoperiri de căldări de lut se grupează, pe teritoriul Moldovei, într-o regiune cuprinsă la nord între cursul inferior al Bahluiului şi Jijiei, la vest Podişul central moldovenesc (bazinul apei Bîrladului), la sud colinele Tutovei, iar la est cursul mijlociu al Prutului [3]. Descoperirile dinafara acestei zone, ca acele de la Larga Jijiei [4] şi din alte cîteva puncte din Cîmpia Moldovei [5], precum şi aceea de la Suceava-Şipot [6], sînt deocamdată cazuri izolate. Gruparea căldărilor de lut în zona amintită poate sugera, cu rezervele cuvenite, anumite ipoteze.

În ultima vreme, ideea originii nomade pecenego-cumane a căldărilor de lut a căpătat o mai largă extindere. Se ştie că cei care au vehiculat în regiunile ţării noastre prototipul de metal al acestor vase, mai întîi pecenegii şi apoi cumanii, au intrat în contact cu populaţia romîno-slavă din aceste teritorii, de la care au primit numeroase şi substanţiale influenţe. În urma acestui contact îndelungat, o parte din populaţiile nomade pe teritoriul Moldovei, în special cumanii, au trecut la sedentarism. Apariţia căldărilor de lut, copii mai mult sau mai puţin fidele ale originalelor de metal nomade, este unul din multiplele aspecte ale acestui proces de sedentarizare. Faptul că la Răducăneni printre căldările de lut se întîlnesc şi cîteva care imită perfect originalele de metal, ne determină să presupunem că aşezarea de aici datează tocmai din vremea procesului de sedentarizare de care aminteam mai sus.

Datarea aşezării de la Răducăneni mai tîrziu decît în sec. X, vreme pentru care îi avem atestaţi şi documentar şi arheologic pe pecenegi, ne obligă să atribuim căldările de lut, descoperite aici, nu pecenegilor, ci cumanilor, a căror prezenţă pe teritoriul Moldovei în sec. XI—XII ne este bine cunoscută din documentele contemporane. În acest din urmă sens, ar fi interesant de ştiut dacă şi regiunea din centrul Moldovei, unde se grupează descoperirile de căldări de lut, intra sau nu în teritoriile

---

[1] Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 429 ; M. Chişvaşi-Comşa, *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. şi pătrunderea elementului romanic în Moldova, pe bazele datelor arheologice*, în *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 80—81. Chiar noi am susţinut în trecut aceeaşi origine, bazîndu-ne pe existenţa unor exemplare de căldări de metal romane. Vezi recenzia lucrării lui Nagy Sándor, *Vasele slave de la Ciortanovaci*, în *SCS-Iaşi*, X, 1—2, 1959, seria istorie, p. 216 şi *Săpăturile arheologice de la Răducăneni*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 728.

[2] Petre Diaconu, *op. cit.*, *passim*.

[3] În această regiune s-au descoperit cele mai numeroase resturi de căldări de lut. Se cunosc pînă în prezent circa 30 de aşezări cu astfel de urme. Informaţii am primit de la Neculai şi Emilia Zaharia, cărora le aducem mulţumiri şi pe această cale.

[4] Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 426, fig. 3/5.

[5] Din informaţiile primite de la Neculai şi Emilia Zaharia, descoperirile de căldări de lut în afara zonei delimitate în centrul Moldovei sînt foarte rare.

[6] La Suceava, în punctul Şipot, cu ocazia săpăturilor arheologice din 1960, executate în aşezarea slavă în nivelul superior a fost descoperit izolat un fragment dintr-o margine de căldare de lut.

„Episcopiei cumanice"[1]. Un răspuns cert în această privinţă îl vor da numai cercetările arheologice viitoare care vor arăta, în ce măsură pentru această vreme, şi în colinele Tutovei şi în regiunea din sudul Moldovei pînă la Milcov, se poate vorbi de aceeaşi unitate etnică şi culturală ca şi în centrul Moldovei.

În ceea ce priveşte ipoteza înlocuirii după sec. XII a căldărilor de lut cu cele de metal, descoperirile arheologice din ultimii ani au adus unele date preţioase[2]. Pe teritoriul Moldovei se cunosc descoperiri de căldări de metal datînd din sec. XIII la Hurghişca (r. Cîmpulung, reg. Suceava)[3] şi de la sfîrşitul sec. XIV, la Corlăteni (r. Dorohoi, reg. Suceava)[4].

De asemenea, s-ar putea ca tipul de căldare de lut (numit impropriu castron), cunoscut în aşezările medievale din sec. XIV—XV, de la Baia, Suceava şi Iaşi să fi continuat formele specifice mai vechi, din sec. X—XII[5]. E posibil ca anumite forme de căldări de lut să fi existat şi în sec. XIII, dar, din păcate, în general ceramica acestei vremi este puţin cunoscută atît în Moldova cît şi în alte regiuni ale ţării. Cu toate acestea, se pare că în genere căldările de lut, a căror prezenţă este sigur atestată din punct de vedere arheologic pe teritoriul R.P.R. încă din sec. X, continuă să existe şi în perioadele ulterioare secolului XII, evident într-un număr mai redus, fapt cauzat probabil şi de reapariţia exemplarelor de metal, ca urmare a dezvoltării mai ample a forţelor de producţie din acest timp. Originea lor nomadă, cumană sau pecenegă, este astăzi incontestabilă şi existenţa lor în secolele X—XII trebuie pusă cu destule temeiuri în legătură cu prezenţa în aceste regiuni ale ţării noastre a populaţiilor nomade.

Fără îndoială că cercetările viitoare vor putea preciza, cu mai multă certitudine, răspîndirea în timp şi spaţiu a acestui tip de vas în Moldova şi fireşte, aşa cum par deja să indice unele materiale descoperite la Răducăneni, se va putea atribui populaţiilor nomade şi alte descoperiri, pentru care deocamdată lipsesc analogiile cele mai apropiate[6].

DAN GH. TEODOR

---

[1] Pentru Episcopia cumană vezi documentele referitoare la primele decenii ale sec. XIII, în Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Romînilor*, vol. I, Bucureşti, 1887, nr. 41, p. 56, nr. 45, p. 60, nr. 48, p. 65, nr. 49, p. 65, nr. 54, p. 74, nr. 77, p. 108, nr. 82, p. 107, nr. 83—84, p. 108, nr. 86, p. 111, nr. 87—89, p. 112, 113 etc.

[2] Ideea reînlocuirii căldărilor de lut cu cele de metal în secolul XIII a fost expusă şi de Kurt Horedt, în *Ceramica slavă din Transilvania*, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 213. Descoperirile de căldări de metal din Moldova, datînd din sec. XIII—XIV, par să confirme această presupunere.

[3] La Hurghişca (r. Cîmpulung, reg. Suceava) a fost descoperită în 1960 o căldare de metal într-un depozit (tabără?) militar, împreună cu arme şi cămăşi de zale, tipice secolului XIII.

[4] Al. Andronic şi N. Grigoraş, *Tezaurul de monede moldoveneşti descoperit la Corlăteni*, în *SCS Iaşi*, VIII, 1, 1957, seria istoric, p. 222—223.

[5] Vezi rapoartele anuale de săpături ale şantierului arheologic Suceava, în *SCIV* şi *Materiale*.

[6] Ne referim la unele vase (castroane de dimensiuni mici, cupe sau capace), care par să aibă aceeaşi origine ca şi a căldărilor de lut.

ПО ПОВОДУ ГЛИНЯНЫХ КОТЛОВ, НАЙДЕННЫХ В РЭДУКЭНЕНИ

РЕЗЮМЕ

Среди керамического материала, найденного на поселении XI—XII вв. в Рэдукэнени, чаще всего встречаются глиняные котлы.

По своей форме они разделяются: на: а) цилиндрические формы (рис. 1/5, 10; 2/2); б) форма в виде усеченного конуса (рис. 1/2—4, 6—9; 2/1—3) и в) форма в виде двуусеченного конуса (рис. 1/1).

Декоративные узоры на котлах весьма разнообразны; встречаются горизонтальные, вертикальные или волнистые, простые или комбинированные врезанные линии, а также ячейки и кружки. Орнамент некоторых котлов составлен из врезанных кругов и вертикальных линий, имитирующих рисунок металлического оригинала (металлические листы и заклепки) (рис. 2/2). На дне некоторых сосудов изображены животные; вероятно, зооморфные изображения были связаны с магическим ритуалом.

Автор, разделяя мнение Петре Дьякону о печенего-половецком происхождении этих котлов, полагает, что в Рэдукэнени бытовало половецкое племя, находившееся в процессе перехода к оседлому образу жизни, по-видимому в результате контакта с автохтонным румыно-славянским населением.

В Молдове находки глиняных котлов сосредоточились в определенном участке, вероятно, гуще заселенном половцами. Возможно, что в XII—XIII вв. эта область входила в состав «Половецкой епархии».

Котлы исчезают после XII в., когда происходит переселение значительной части половецких племен. В XIII—XIV вв. они снова появляются (впрочем очень редко), но на этот раз в виде металлических котлов. Возможно, что некоторые сосуды (глиняные котлы XIV—XV вв.), известные в ряде средневековых молдавских городов, продолжали традицию специфических форм XII в.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Различные фрагменты глиняных котлов, найденных в Рэдукэнени.
Рис. 2. — Глиняные котлы с орнаментами, найденные в Рэдукэнени.
Рис. 3. — Зооморфные изображения (лошади), врезанные на дне глиняных котлов из Рэдукэнени (прибл. 1/2 натур. величины).

QUELQUES REMARQUES SUR LES CHAUDRONS EN ARGILE DÉCOUVERTS À RĂDUCĂNENI

RÉSUMÉ

La céramique découverte dans l'établissement des XIe —XIIe siècles de Răducăneni compte parmi ses pièces les plus nombreuses des chaudrons en argile.

D'après leur forme, on en distingue trois types : a, le type cylindrique (fig. 1/5,10 ; 2/2) ; b, le type tronconique (fig. 1/2—4,6—9 ; 2/1—3) ; c, le type bitronconique (fig. 1/1).

Les motifs ornementaux sont des plus variés : lignes horizontales, verticales ou ondulées incisées, simples ou combinées, alvéoles, petits cercles. Certains exemplaires présentent un décor de cercles et de lignes verticales incisées, imitant les plaques de métal et les boulons de la pièce métallique originale qui avait servi de modèle pour le vase (fig.2/2). D'autres sont décorés à leur base de représentations zoomorphes, probablement rattachées à des rites magiques.

Pour l'origine de ce type de vase, l'auteur se rallie à l'opinion de Petre Diaconu, qui le rattache à une population petchénégo-coumane. Dans le cas présent, il estime qu'il s'agit d'une population coumane en voie de devenir sédentaire au contact de la population autochtone roumano-slave.

Les découvertes de chaudrons en argile de Moldavie sont groupées dans une zone limitée qui aura constitué, sans doute, l'habitat d'une population coumane relativement dense et entrait peut-être sous la juridiction de l'«évêché des Coumans » attesté documentairement aux XIIe — XIIIe siècles.

Avec le déplacement, après le XIIe siècle, d'une importante fraction de la population coumane, ce type de vase disparaît. Il réapparaîtra, mais en métal, fort rarement d'ailleurs, aux XIIIe —XIVe siècles. Certains chaudrons en argile qui apparaissent aux XIVe —XVe siècles dans des villes de Moldavie continuent peut-être les formes spécifiques du XIIe siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Fragments de chaudrons en argile découverts à Răducăneni.

Fig. 2. — Chaudrons en argile décorés découverts à Răducăneni.

Fig. 3. — Figures zoomorphes (chevaux) incisées sur le fond de chaudrons en argile de Răducăneni (environ 1/2 de la gr. nat.).

CU PRIVIRE LA DATA DE ÎNCEPUT A CETĂȚII DE LA PACUIUL LUI SOARE (r. Adamclisi)

Cercetările efectuate cu începere din anul 1956 în cetatea de pe insula Păcuiul lui Soare au îmbogățit cu fiecare campanie de săpături datele referitoare la acest monument. Desigur, rezultatele obținute în cele șapte campanii de săpături (1956—1962) sînt încă insuficiente pentru elucidarea tuturor problemelor legate de studierea unui atare complex arheologic, atît datorită lipsei de analogii mai apropiate, cît și anumitor particularități de construcție puțin obișnuite [1]. Totuși, datorită numeroaselor verificări stratigrafice efectuate în porțiunea de cetate nedistrusă de apele Dunării, în stadiul actual al cercetărilor, o serie de probleme centrale ca : datarea, atribuirea etnică a monumentului, definirea rolului său funcțional, pot fi puse în discuție cu sorți de a se ajunge la soluții pozitive.

În rîndurile de față, nu ne propunem decît discutarea problemei datării cetății.

Chiar după primele sondaje, cercetătorii au putut constata că fortificațiile de aici constituie un tot unitar, independent de orice alte urme anterioare de viețuire. Nivelele de cultură existente în interiorul cetății conțineau materiale arheologice feudale timpurii și feudale, databile între sec. XI și XV. Faptul că primul nivel din sec. XI reprezintă începutul locuirii civile a determinat, încă de atunci, datarea cetății în sec. X și considerarea ei ca bază navală bizantină, legată de apărarea capitalei themei Paradunavon [2]. Această datare, în deplină concordanță cu știrile

---

[1] După cum se știe cetatea a fost construită pe o insulă formată de nisipul aluvionat de Dunăre, fapt care a impus utilizarea unor procedee constructive deosebite. În legătură cu aceasta, vezi primele rapoarte de săpături din *Materiale*, V, p. 587 și urm. și *Materiale*, VI, p. 653 și urm.

[2] În legătură cu datarea cetății, vezi I. Nestor și Petre Diaconu, *Săpăturile arheologice de la Păcuiul lui Soare*, în *Materiale*, V, p. 588 ; Petre Diaconu, *Săpăturile de la Păcuiul lui Soare*, în *Materiale*, VI, p. 653 ; idem, *Крепость X—XV вв в Пэкуюл луй Соаре в свете археологических исследованиях*, în *Dacia*, N.S., V, p. 489.

istorice, prezenta totuşi la o analiză mai atentă, unele semne de întrebare.

În primul rînd, se impunea atenţiei faptul că datorită atît scurtei perioade de existenţă a cetăţii ca bază navală, cît şi intensei locuiri ulterioare, cu caracter civil, nivelul de locuire aparţinînd fazei iniţiale a cetăţii nu putuse fi surprins cu certitudine. În al doilea rînd, nu putea fi trecut cu vederea faptul că în timp ce monumentul de la Păcuiul lui Soare era cu totul deosebit de restul cetăţilor bizantine reamenajate pe linia Dunării şi-şi găsea cu greu analogii chiar şi în restul imperiului, el prezenta o serie de asemănări cu cetăţile construite în sec. IX de bulgari, la Pliska, Ţar Krum şi Preslav [1].

În aceste condiţii, se impunea o strictă determinare cronologică a materialelor provenite din săpături, în sensul fixării unei limite inferioare de datare, ca şi analiza minuţioasă a raportului stratigrafic dintre cele mai vechi nivele de locuire din interiorul cetăţii. Urmate în aceste direcţii, cercetările ulterioare au furnizat date care în momentul de faţă par să confirme ipoteza de datare emisă iniţial.

Astfel s-a dovedit că primul nivel de locuire, aparţinînd perioadei imediat următoare abandonării cetăţii ca obiectiv militar, suprapune nemijlocit monumentele aparţinînd fazei iniţiale a cetăţii. Lipsa aproape completă a resturilor aparţinînd perioadei de folosire a cetăţii ca garnizoană nu poate indica decît durata redusă a acestei folosiri. Abstracţie făcînd de cauzele retragerii garnizoanei, este cert că între data încetării rolului militar al aşezării şi cea a apariţiei primelor bordeie — dintre care unul amplasat la intrarea unuia din turnuri — s-a scurs o perioadă de timp cu totul neînsemnată; or, materialele descoperite în aceste bordeie datează din prima jumătate a sec. XI.

Pe de altă parte, s-a constatat că ceramica mai veche decît cea descoperită în aceste bordeie nu poate fi datată în nici un caz înainte de sec. X, excepţie făcînd unele fragmente romane tîrzii care nu au nici o legătură cu cetatea însăşi.

Dintre puţinele fragmente ceramice descoperite, databile în sec. X, merită a fi semnalate cîteva, care fac parte din peretele unui vas de tipul celor găsite în bordeiele de la Dridu [2]. Fragmentele zăceau pe o vatră deschisă, de formă rectangulară (1,70 × 0,60 m, dimensiuni păstrate), cu suprafaţa lutuită, puternic arsă. Vatra a fost descoperită în 1961 (S. IV D), în condiţii stratigrafice din cele mai interesante. Ea era construită pe nisipul care a servit ca nivel iniţial de fundaţie în interiorul cetăţii, fiind suprapusă de fundaţia unui mare edificiu cu absidă. Un bordei din prima jumătate

[1] Pentru documentare vezi: Kr. Miatev, *Крумовият дворец и други новооткрити постройки в Плиска*, în *Izvestiia-Institut*, XIV, 1942; Vera Antonova, Ţvetana Dremsizova, *Аулът на Омуртаг край с Цар Крум колaровградсково (проучвания през 1958 г.)*, în *Archeologhia-Sofia*, v. 2, 1960; Ivanova B., *Южната порта на Вътрешния град в Преслав, нейният градеж и архитектурен тип*. în *Izvestiia-Institut*, XXII—1959, p. 133 şi urm. şi Ignatov B., *Южната порта на вътрешната крепост в Преславкото, обект за консервация и реставрация*, în *Izvestiia-Institut*, 1959, XXII, p. 173 şi urm.

[2] Ceramică avînd aceleaşi caracteristici a fost publicată de I. Nestor şi Eugenia Zaharia, în *Materiale*, V, p. 550 şi *Materiale*, VI, p. 597.

a sec. XI a perforat nivelul de călcare al acestei clădiri și a tăiat longitudinal vatra, distrugînd probabil jumătate din ea. Cum pînă în prezent nu avem documentată nici o urmă de locuire feudală care să fi precedat pe insulă ridicarea cetății, este aproape sigur că această vatră izolată, de dimensiuni apreciabile, a fost amenajată și folosită de constructorii cetății; ea a fost abandonată în momentul începerii construcției edificiului menționat. Materialele descoperite pe ea reprezintă în orice caz un *terminus post quem* pentru ridicarea cetății.

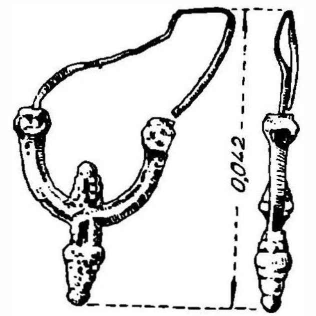

Fig. 1. — Cercel de bronz descoperit în mortarul zidului de incintă al cetății de la Păcuiul lui Soare.

O descoperire, de data aceasta legată fără îndoială de însuși momentul construcției cetății, este reprezentată de un cercel de bronz de tipul Bjelo Brdo, găsit într-un bulgăre din mortarul original al emplectonului zidului de incintă (fig. 1). Cercelul, căzut probabil în mortar cu prilejul turnării acestuia, s-a conservat relativ bine, cu excepția torții, care fiind subțire s-a deformat din cauza presiunii și este corodată mai puternic. Partea semicirculară a cercelului are secțiunea transversală rombică, muchiile fiind realizate prin nervuri bine reliefate. Capetele semicercului sînt terminate prin două protuberanțe decorate pe mijloc cu un brîu de granule dispuse la distanțe egale. Aceleași granule apar și pe cele două părți componente ale axului vertical, de data aceasta dispuse în șiruri verticale și ele, cu excepția unui brîu de granule mai mari care încercuiește mijlocul părții inferioare. Cercelul a fost executat cu destulă finețe, lucru ce pare să indice proveniența sa dintr-un centru de producție cu tradiție. Într-un studiu special, cercetătoarea iugoslavă Miriana Čorovič Ljubincovič arată că acest gen de podoabe, caracteristic secolelor IX—XI, a apărut în Bizanț de unde s-a răspîndit pe o întinsă arie geografică, ajungînd în sec. X în uz curent în Peninsula Balcanică [1]. Marea grupă a cerceilor de tip Bjelo Brdo cuprinde o serie de variante care reflectă atît proveniența din diverse centre de producție, cît mai ales evoluția lor tipologică [2]. Exemplarul descoperit la Păcuiul lui Soare își găsește analogii într-o serie de piese încadrate în variante care datează din sec. X [3], confirmînd concluziile studiului citat mai sus. Cercelul descoperit în mortarul zidului de incintă este un prețios instrument de datare și constituie o confirmare a observațiilor și descoperirilor semnalate.

Pe lîngă aceste date, în ultimii ani la Păcuiul lui Soare au mai fost descoperite o serie de elemente arhitectonice care aruncă o nouă lumină asupra cetății.

---

[1] Miriana Čorović Ljubincovič, *Метални накит белобрдской типа*, în *Starinar*, II, 1951, p. 37.

[2] Vezi schema realizată de V. Hruby, în *Staré Město*, Praga, 1955, p. 229.

[3] *Ibidem*; Miriana Čorović Ljubincović, *op. cit.*, fig. 11/6; B. Chroporski, *Slovenske pohrebisko v Nitre na Lupke*, în *Slovenska Archeologia*, X, 1, 1962, pl. XVII-2; Dr. Gyula Török, *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert*, Budapesta, 1962, p. 24—25 și pl. IX/918, 882.

Este vorba de marele edificiu menţionat, a cărui absidă are o deschidere de peste 20 m, de monumentala poartă a cetăţii, ca şi de un obiectiv a cărui cercetare n-a fost încă epuizată dar care pare să reprezinte o mare instalaţie portuară. Toate aceste construcţii, lucrate într-o tehnică desăvîrşită, poartă amprenta unei puternice tradiţii a tehnicii constructive romane. Grandoarea acestor monumente, grija cu care au fost lucrate, soluţiile ingenioase folosite pentru rezolvarea unor probleme de construcţie dificile, datorită condiţiilor specifice de aici [1], indică atît prezenţa unor specialişti încercaţi, cît şi forţa considerabilă a puterii statale care dispunea de resursele necesare unor atare construcţii.

Coroborate cu elementele sigure de datare enumerate, aceste indicii confirmă justeţea datării iniţiale a cetăţii în cea de-a doua jumătate a sec. X, cînd imperiul bizantin în plină ascensiune îşi putea permite ridicarea unor astfel de construcţii care prezentau o mare importanţă în condiţiile stăpînirii acestor regiuni recent cucerite.

În aceste condiţii, asemănările dintre cetatea de la Păcuiul lui Soare şi cele datînd din sec. IX din Bulgaria nu pot decît să confirme utilizarea unor specialişti şi a tehnicii constructive bizantine, la ridicarea acestor cetăţi de către bulgari [2].

În ceea ce priveşte cetatea de pe insula Păcuiul lui Soare, cercetările viitoare vor aduce probabil date mai precise asupra începutului cetăţii, legat, după cît se pare, de recucerirea Dobrogei de către bizantini.

D. VÎLCEANU

О ДАТЕ СООРУЖЕНИЯ КРЕПОСТИ В ПЭКУЮЛ ЛУЙ СОАРЕ

РЕЗЮМЕ

В ходе исследований, проводившихся за последние годы в крепости на острове Пэкуюл луй Соаре, расположенном на Дунае близ Острова (р-н Адамклиси), были получены данные, подтверждающие датировку крепости второй половиной X в. Эта прежняя датировка основывалась как на высоком строительном уровне укреплений, носящих отпечаток византийской строительной техники, так и на некоторых стратиграфических наблюдениях, сопоставленных с историческими данными. Следующие новые открытия подтверждают первую попытку датировки:

— Под общественным зданием внутри крепости обнаружили отдельно стоящий открытый очаг, в котором нашли фрагменты керамики

[1] În afara dificultăţilor prezentate de natura terenului pe care se clădea, trebuie subliniat faptul că blocurile mari de piatră aduse din carierele vecine de pe malul drept al Dunării, dar poate şi din alte cariere mai îndepărtate, trebuiau trecute peste apă, în insulă.

[2] Maria Comşa, *Die bulgarische Herrschaft nördlich der Donau während des IX. und X. Jh. im Lichte der archäologischen Forschungen*, în *Dacia*, N.S., IV, p. 417.

типа Дриду, то есть датированные X в.; эти фрагменты являются здесь древнейшей находкой. Большие размеры очага и тот факт, что им пользовались в течение долгого времени, хотя на острове и не обнаружено других следов синхронного обитания, по-видимому указывают на то, что он принадлежал строителям крепости.

— В цементном растворе эмплектона крепостной стены обнаружили бронзовую серьгу типа Бьело Брдо (рис. 1), несомненно имеющую непосредственное отношение к дате возведения крепости.

— Повторные стратиграфические наблюдения показывают, что первый горизонт обитания, последовавший за прекращением военной роли поселения, непосредственно перекрывает слабые следы первоначального культурного слоя; данный же горизонт датируется первой половиной XI в.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Бронзовая серьга, найденная в цементном растворе крепостной стены поселения Пэкуюл луй Соаре.

AU SUJET DE LA DATE DE CONSTRUCTION DE LA FORTERESSE DE PĂCUIUL LUI SOARE

RÉSUMÉ

Les dernières recherches faites dans la forteresse de l'île de Păcuiul lui Soare, située sur le Danube près d'Ostrov (distr. d'Adamclissi), ont confirmé sa datation à la seconde moitié du Xe siècle. Cette datation proposée antérieurement s'étayait d'une part sur l'excellente facture des fortifications, qui portent l'empreinte de la technique de construction byzantine, et d'autre part sur les observations stratigraphiques, corroborées par les données historiques. Les nouvelles découvertes, confirmant la première datation, sont les suivantes :

— Sous un édifice public situé à l'intérieur de la forteresse on a découvert un âtre en plein air, isolé, sur lequel se trouvaient des fragments céramiques du type Dridu, datant par conséquent du Xe siècle et représentant la découverte la plus ancienne faite dans l'île. Bien qu'aucun autre vestige contemporain n'ait été relevé, les dimensions considérables du foyer et le long usage qu'il atteste désignent celui-ci comme appartenant aux constructeurs de la forteresse.

— Dans le mortier du mur d'enceinte on a découvert une boucle d'oreille en bronze, du type Bjelo Brdo (fig. 1), qui est certainement en rapport direct avec la date de construction de la forteresse.

— Enfin, des observations stratigraphiques répétées ont établi que le premier niveau d'habitation, apparaissant après que le rôle militaire de l'établissement eût pris fin, est placé directement au-dessus des faibles vestiges qui constituent la couche culturelle initiale ; or ce niveau date de la première moitié du XIe siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Boucle d'oreille en bronze découverte dans le mortier du mur d'enceinte de la forteresse de Păcuiul lui Soare.

UN MORMÎNT DIN SEC. XI DESCOPERIT LA DERVENT
(reg. Dobrogea)

Pe dealul Dervent situat în fața insulei Păcuiul lui Soare, la 10 km est de Ostrov (r. Adamclisi, reg. Dobrogea), s-a descoperit în anul 1961, cu prilejul săpării unei gropi de bordei, un mormînt de înhumație din sec. XI.

Groapa mormîntului — aflat pe versantul nord-vestic al dealului Dervent — avea o adîncime de numai 0,40 m; adîncimea atît de mică se explică prin aceea că aici terenul a fost răzuit pentru amenajarea locului în vederea construirii unei case.

Scheletul orientat V—E (privirea spre est) zăcea pe spate, avînd capul ușor înclinat spre dreapta, mîna stîngă îndoită din cot pe abdomen, dreapta pe stern, iar picioarele întinse (fig. 1).

Marginile gropii mormîntului n-au putut fi delimitate. Nu s-au putut observa nici urmele unui eventual sicriu.

Ca inventar, scheletul avea opt brățări de sticlă [1], dintre care două erau sparte din vechime (fig. 2). Brățările nu s-au găsit înșirate pe braț sau antebraț. Pe baza observațiilor făcute la fața locului s-a stabilit că ele au fost depuse pe umărul drept al cadavrului o dată cu înhumarea acestuia. Pe osul iliac drept al scheletului s-a găsit un belciug de bronz cu capetele neînchise bine (fig. 3/2).

Mormîntul, aparținînd evident unei femei, înmormîntate după ritualul creștin, datează din sec. XI.

După indiciile de care dispunem se poate afirma cu destul temei că în această parte a dealului Dervent cît și pe versantul sud-vestic există un cimitir. Cîteva schelete din această necropolă au fost distruse cu prilejul amenajării drumului care leagă dealul Dervent de șoseaua națională Constanța-Ostrov.

---

[1] Morminte din aceeași vreme în Dobrogea, avînd ca inventar brățări de sticlă, s-au găsit la Dinogetia-Garvăn. De fapt, este vorba numai de două morminte: M. 17 cu o brățară și M. 31 cu trei brățări (vezi Gh. Ștefan și colaboratori, *Săpăturile de la Garvăn* (*Dinogetia*), în *SCIV*, I, II, 1951, p. 46).

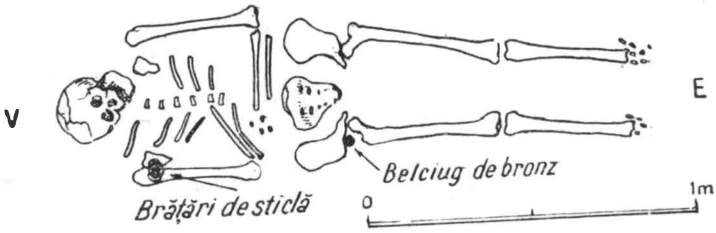

Fig. 1. — Mormînt din sec. XI descoperit pe dealul Dervent.

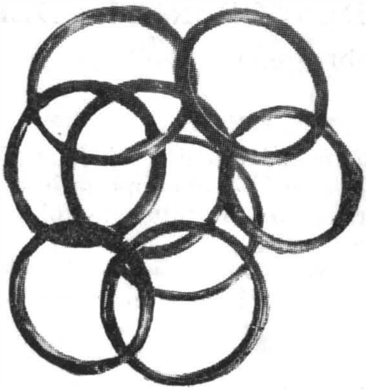

Fig. 2. — Brățări de sticlă, din inventarul mormîntului din sec. XI, descoperit pe dealul Dervent.

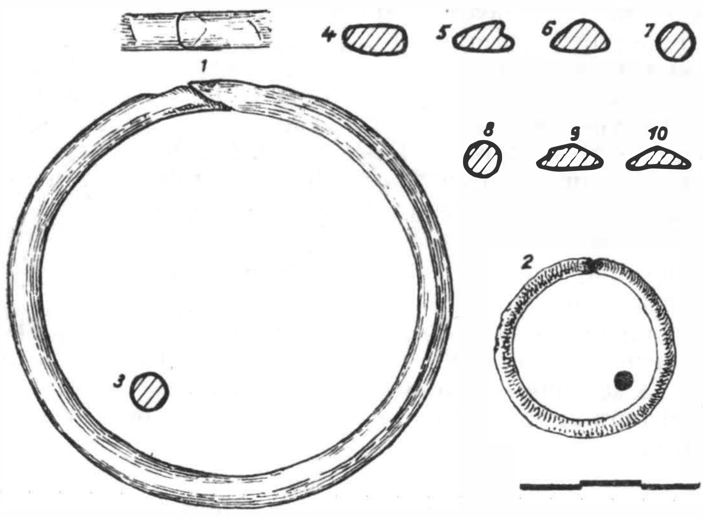

Fig. 3. — 1, locul de lipire al brățării ; 2, belciug de bronz ; 3—10, secțiuni ale celor opt brățări.

Este foarte probabil ca cimitirul de pe Dervent să aparțină, în întregime sau parțial, locuitorilor care au viețuit în sec. XI în interiorul zidurilor cetății de pe insula dunăreană Păcuiul lui Soare. Această afirmație este motivată de observația că în insulă nu există o necropolă din aceeași vreme.

Sticla brățărilor are culoarea albastră închisă, cu reflexe violete la suprafață, fapt care ne îndeamnă să credem că ele provin din același atelier. La toate brățările se observă bine locul de lipire al celor două capete ; lipirea s-a făcut cu oarecare neglijență (fig. 3/1).

În privința locului de proveniență a brățărilor, deocamdată nu se pot aduce precizіuni. Este probabil ca ele să fi fost lucrate într-un atelier bizantin sau bulgar [1], dar nu poate fi înlăturată nici posibilitatea provenienței dintr-un atelier local, situat undeva prin împrejurimi sau chiar la Silistra.

În secțiune, trei dintre brățări sînt cvasicirculare [2] (fig. 3/3, 7, 8), patru au secțiunea variabilă între triunghi cu capetele rotunjite și semielipsă [3] (fig. 3/5, 6, 9, 10) ; două dintre ele sînt prevăzute pe una din laturile exterioare cu cîte o șănțuire (fig. 3/5, 9) ; a opta brățară este elipsoidală în secțiune (fig. 3/4).

Așadar, cele opt brățări, privite tipologic, se inserează în trei grupe dintre care una are două variante. Faptul în sine își are importanța sa atunci cînd se cercetează evoluția tipologică a brățărilor de sticlă în epoca feudală timpurie de la Dunărea de jos.

PETRE DIACONU

ПОГРЕБЕНИЕ XI В., ОТКРЫТОЕ В ДЕРВЕНТЕ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает погребение XI в., случайно открытое на холме Дервент, расположенном на правом берегу Дуная напротив острова Пэкуюл луй Соаре в 10 км к востоку от Острова (р-н Адамклиси). Вместе со скелетом, ориентированным с запада на восток, были найдены восемь стеклянных браслетов на правом плече и бронзовое кольцо, лежавшее на правой подвздошной кости.

---

[1] Asupra atelierelor de sticlărie din Bulgaria și anume acelea de la Preslav, vezi Gheorghi Djingov, *За производството на стъкло в средновековна България*, în *Археология*, II, 2, Sofia, 1960, p. 1—8. De asemenea vezi și St. Stancev, *Материали от дворцовия център в Плиска*, în *Izvestiia-Institut*, XXIII, Sofia, 1960, p. 61.

[2] Brățări de sticlă cvasicirculare în secțiune sînt frecvent întîlnite în nivelurile din sec. XI din interiorul cetății de pe insula Păcuiul lui Soare (vezi Petre Diaconu, *Săpăturile de la Păcuiul lui Soare*, în *Materiale*, VI, p. 663, fig. 12/7). De asemenea se întîlnesc la Capidava (vezi și I. Čangova, *За стъклените гривни в средновековна България*, în *Studia in Memoriam Karel Skorpil*, Sofia, 1961, p. 179—187, fig. 1/9—12.

[3] Brățări de genul acesta sînt răspîndite în multe din așezările de pe litoralul sovietic al Mării Negre, vezi G. F. Solovieva și V. V. Kropotkin, *К вопросу о производстве, распространении и датировке стеклянных браслетов Древней Руси*, în *KS*, XLIX, 1953, p. 24.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Погребение XI в., открытое на холме Дервент.

Рис. 2. — Стеклянные браслеты из погребения XI в., открытого на холме Дервент.

Рис. 3. — 1, место прикрепления браслета; 2, бронзовое кольцо; 3—10, сечения восьми браслетов.

UNE TOMBE DU XIe SIÈCLE DÉCOUVERTE À DERVENT

RÉSUMÉ

La présente note fait connaître une tombe du XIe siècle découverte par hasard sur la colline de Dervent, qui fait face à l'île de Păcuiul lui Soare, sur la rive droite du Danube, à 10 km est d'Ostrov (distr. d'Adamclissi). Le squelette, orienté suivant la direction ouest-est, était pourvu d'un inventaire consistant en huit bracelets en verre placés sur l'épaule droite et un anneau en bronze placé sur l'os iliaque droit.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Tombe du XIe siècle découverte sur la colline de Dervent.

Fig. 2. — Bracelets en verre, faisant partie de l'inventaire de la tombe du XIe siècle découverte sur la colline de Dervent.

Fig. 3. — 1, point de soudure du bracelet; 2, anneau en bronze; 3—10, sections des huit bracelets.

DIN NOU ÎN PROBLEMA CETĂŢII NEAMŢULUI

Într-un articol apărut în această revistă, acum doi ani, încercam să dezbatem cîteva din problemele principale referitoare la Cetatea Neamţului. Sprijinindu-ne pe rezultatele primelor săpături arheologice metodice, întreprinse aici în anul 1954, subliniam în articolul menţionat justeţea tezei potrivit căreia cetatea a fost înălţată de către voievodul moldovean Petru I Muşatinul (1375—1392), stabileam adaosurile din vremea lui Ştefan cel Mare (1457—1504) şi scoteam în evidenţă *asemănarea tipologică* a Neamţului cu cetăţile Muşatine de la Suceava [1].

În toamna anului 1962, săpăturile de la Cetatea Neamţului au fost reluate [2]. Scopul principal al noilor săpături era acela de a înregistra pe cale arheologică chipul în care, deci *cum*, s-a închegat ansamblul arhitectural de la Cetatea Neamţului, atît în prima sa fază, muşatină, cît şi în cea de-a doua fază, din vremea lui Ştefan cel Mare, deci aproximativ în decursul unui secol (circa 1376—1476).

Trebuie să subliniem, cu satisfacţie, că rezultatele au întrecut toate aşteptările noastre şi am înregistrat chiar unele situaţii neprevăzute. Volumul mare de săpături întreprinse în ultima campanie ne permite să afirmăm că stadiul de sondare informativă a fost deja depăşit, putîndu-se trece acum la o cercetare generală a întregului monument prin săpături de suprafaţă.

În cele ce urmează, ne vom referi la datele noi, arheologice, privitoare la cele două mari faze de construcţie de la Cetatea Neamţului.

---

[1] N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamţului*, în *SCIV*, XI, 1, 1960, p. 81—105. În aceeaşi problemă cf. Gh. Diaconu, *О молдавских крепостях XIV—XV вв.*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 535—552; Gh. Diaconu şi N. Constantinescu, *Cetatea Şcheia*. Monografie arheologică, Bucureşti, 1960 (col. „Biblioteca de Arheologie", III), p. 108 şi urm.

[2] Săpăturile au fost executate în colaborare cu Muzeul regional Bacău, condus de Iulian Antonescu. La aceste săpături un concurs preţios au dat Andrei C. şi Cucoş Vasile de la Muzeul raional „Ştefan cel Mare" din Tg. Neamţ.

PRIMA FAZĂ (SEC. AL XIV-LEA)

1) Cercetările din curtea interioară (fig. 1) au stabilit că, inițial, terenul ales pentru construcția cetății era acoperit de vegetație — care a fost defrișată prin ardere (*jariște*), deci prin procedeul semnalat deja la cetățile de la Suceava[1]. S-a format astfel un strat, relativ subțire, de cenușă și cărbuni (fig. 2), care constituie *nivelul de fundare* [2] al constructorilor din sec. al XIV-lea. Peste acest nivel găsim ceramică — datată precis la Suceava în vremea lui Petru I Mușatinul —, diverse obiecte de metal (în special cuie, piroane), foarte multe oase de animale domestice și de vînat, apoi resturi de mortar, deșeuri de cărămidă și de piatră.

De la actualul nivel de călcare în spațiul porții de pe latura de nord (nivel care coincide cu acela din a doua jumătate a sec. al XV-lea), dunga de cenușă amintită mai sus se află la o adîncime de 2,75 m.

2) Terenul avea o pantă naturală de aproximativ 15°, orientată de la vest spre est. Această pantă a fost apoi nivelată cu diverse materiale de umplutură (pămînt, balast, nisip și prundiș), iar deasupra acestor straturi de umplere a fost așternută o placă de mortar. Aceasta din urmă constituie, stratigrafic, *nivelul de folosire* al cetății mușatine. Precizăm că în zona de colț a turnului de nord-vest (secțiunea IX), la punctul de joncțiune al clădirii de vest cu acest turn, placa de mortar zace direct peste dunga de cenușă. Întrucît distanța dintre turnul de nord-vest și cel opus (de nord-est) este de 20 m, iar umplutura de deasupra dungii de cenușă (secțiunea VIII) mă-

---

[1] Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 30.

[2] Socotim util să explicăm aici un termen care este întîlnit deseori în studiile arheologice și care, tot atît de des, nu este deplin înțeles.

După cum se știe, înainte de înălțarea unei construcții oarecare, se procedează mai întîi la săparea în pămînt a șanțurilor de fundație. Pămîntul scos din aceste șanțuri este depus în mod firesc, fie alături de șanț, peste stratul vegetal pe care se calcă în momentul începerii lucrului de săpare, fie transportat în altă parte și capătă o destinație sau alta. Se depune deci un strat de pămînt purtat peste unul nepurtat, iar ultimul este tocmai ce numim *nivelul de călcare* pe sol al săpăturilor. De la acest nivel trebuie căutată în jos tăietura șanțului de fundație. După terminarea săpării șanțurilor de fundație, începe operația de înălțare a construcției. Se așază mai întîi fundația ascunsă în pămînt și apoi se construiește zidul aparent, de la nivelul contemporan al solului în sus. De regulă însă, resturi de materiale folosite la construcție se împrăștie în jurul zonei de lucru, pe o arie mai largă sau mai restrînsă. Se depune astfel, în jurul construcției, un strat de grosimi variabile. Acest strat îl numim *nivel de construcție* și el se leagă întotdeauna de acea parte a construcției unde, pe verticală, se leagă fundația (cu *soclul* ei) de paramentul vizibil în aer liber. Or, arheologii caută prin săpături tocmai acest nivel de fundare și de construcție, deoarece, printre resturile care alcătuiesc stratul (nivelul) de construcție se găsesc și piesele arheologice, aparținînd constructorilor, și care asigură datarea absolută sau relativă a unui obiectiv supus cercetării arheologice.

Explicația succintă de mai sus justifică în fața celor care nu știu sau ignorează intenționat metoda noastră, și a altora, în cercetarea arheologică. E vorba, anume, de practica secțiunilor orientate perpendicular pe un obiectiv dat, căci altfel, prin săpături de-a lungul obiectivului, se rupe și dispare pentru totdeauna exact ceea ce căutăm : legătura — să zicem a unui zid — cu straturile din jur.

De la sine înțeles, în atîtea cazuri diverse, care ilustrează activitatea omului în natură, vom înregistra noi și noi situații arheologice-stratigrafice, în măsură de a oferi zeci de alte exemple — care converg însă spre aceeași cale de interpretare în ce privește stabilirea datei unui monument.

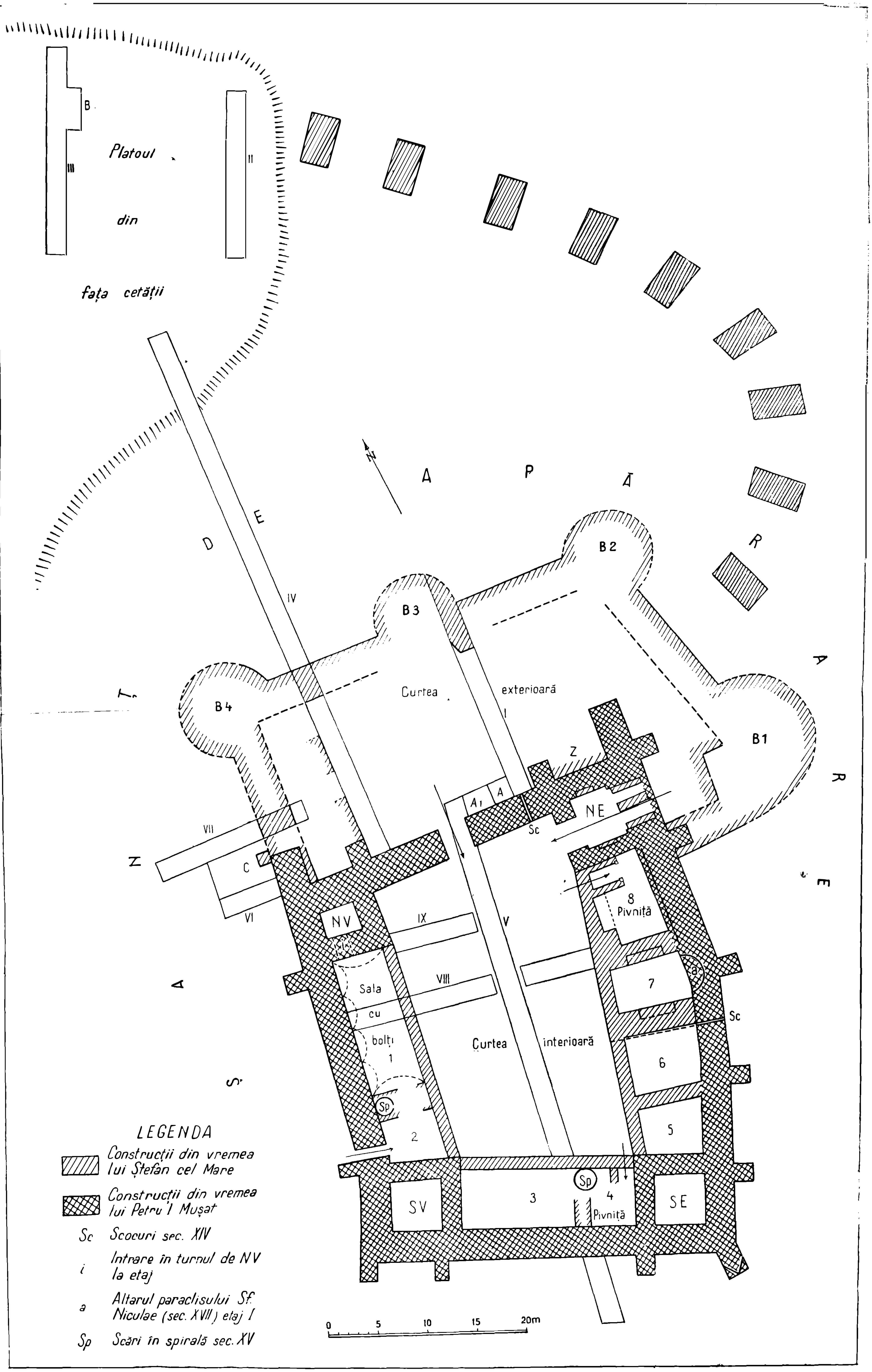

Fig. 1. — Planul general al săpăturilor de la cetatea Neamțului (1954, 1962)

soară în adîncime 3,20 m (de la nivelul de folosire mușatin, în jos) — rezultă că panta inițială din curtea interioară cobora spre est cu circa 0,80 m la fiecare 5 m.

3) Sub dunga de cenușă, în pămîntul viu humificat, am găsit singurele urme de cultură materială anterioare cetății din sec. al XIV-lea. Este vorba de resturi sporadice de ceramică puternic corodată, avînd culoare roșie sau neagră, cu decor incizat sau în relief, aparținînd culturii *Costișa* din epoca bronzului mijlociu [1].

4) Poarta de pe latura de nord a Cetății Neamțului este originală, din sec. al XIV-lea. Caracteristic ni se pare faptul că, așa cum a reieșit din cercetarea din capătul de nord al secțiunii V (fig. 1), golul porții merge în adîncime pînă la fundație, neexistînd, deci, pragul obișnuit de zidărie (fig. 3). De la dunga de cenușă, fundația laturii de nord (secțiunea V) măsoară în jos 2,20 m. Operația de nivelare, întreprinsă în curtea interioară, este înregistrată și în golul porții de nord, continuînd și în afara laturii de nord. Fără îndoială, garnizoana cetății mușatine circula la nord pe o platformă artificială, situată între zid și marginea șanțului de apărare din sec. al XIV-lea.

În golul porții de pe latura de nord nivelul de călcare (folosire) este reprezentat de un „zid'' alcătuit din lespezi de carieră legate cu lut roșcat (fig. 3).

După toate probabilitățile, aceasta este *poarta principală* a vechiului nucleu mușatin de la Cetatea Neamțului.

A DOUA FAZĂ (SEC. AL XV-LEA)

5) S-a constatat că încăperile de pe laturile de est, sud și vest (curtea interioară) datează din a doua jumătate a sec. al XV-lea (epoca lui Ștefan cel Mare). Constructorii din această vreme încă mai călcau pe nivelul din sec. al XIV-lea — deoarece șanțurile de fundație ale clădirilor de pe cele trei laturi amintite pornesc cu săparea de la acest nivel (fig. 2).

În afară de observațiile stratigrafice, care sprijină datarea noastră (de pildă, în capătul de vest al secțiunii IX șanțul de fundare al laturii de vest sparge pavajul de mortar din sec. al XIV-lea), cercetarea zidurilor la punctele de legătură cu turnurile mușatine nu lasă loc nici unei îndoieli : pretutindeni se observă cum zidurile noi, din sec. al XV-lea, se adosează construcțiilor din sec. al XIV-lea [2].

6) Legată de construcția în secolul al XV-lea a clădirilor de est, sud și vest, este și operația de înălțare din nou a terenului curții interioare (fig. 2), folosindu-se în special balastul și pietrele de mărime mijlocie.

7) Cercetările din curtea exterioară (fig. 1) au permis observații noi în legătură cu construcția pînzei a doua de ziduri. Astfel, s-a determinat precis grosimea zidului (cortinei) dintre bastioanele 3 și 4 și anume 3,50 m

---

[1] Materialul a fost văzut și datat ca atare de către Alexandru Vulpe, căruia îi mulțumim și aici.

[2] Deci, nici măcar latura de sud nu datează din sec. al XIV-lea — cum presupuneam înainte (N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 92). Vezi și Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 537, fig. 1/2.

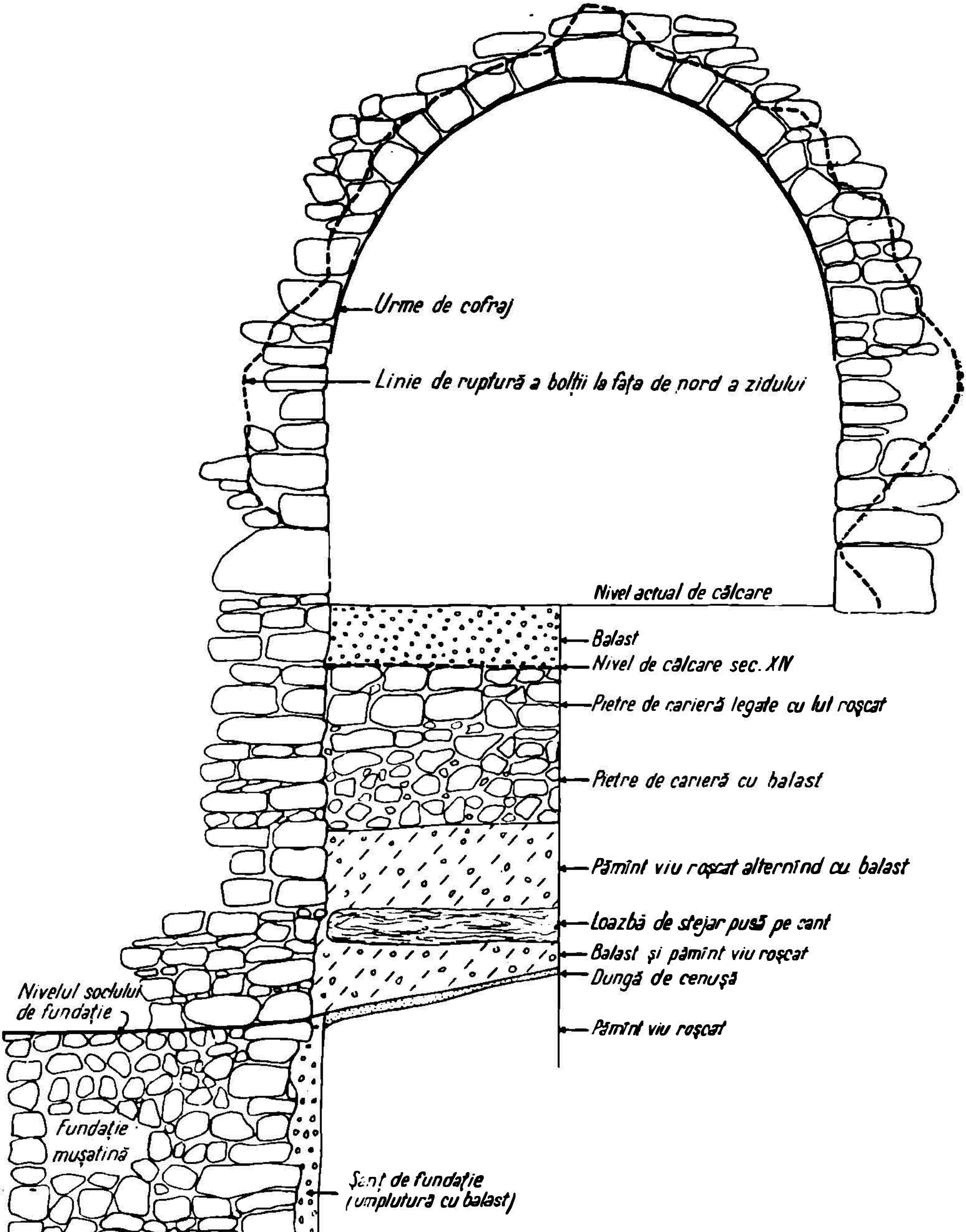

Fig. 3. — Latura de nord (poarta mușatină).

(secțiunea IV), iar secțiunea VII ne-a arătat că latura de vest a curții exterioare — creată în a doua jumătate a sec. al XV-lea — se leagă de contrafortul de nord-vest al nucleului mușatin (fig. 1). La exterior, în punctul de legătură, a fost plasat un mic contrafort de plan pătrat, cu latura de 1,20 m. Pînza a doua de ziduri îmbracă paramentul de est al contrafortului mușatin pe toată lungimea lui, sub forma unui manșon de 0,60—0,80 m (același lucru se întîmplă în zona actualei părți principale, unde latura de sud a pînzei a doua de ziduri înghite întreg contrafortul mușatin — fig. 1).

8) Pentru a asigura stabilitatea umpluturii din curtea exterioară (care a dus la desființarea vechiului șanț de apărare mușatin), constructorii din a doua jumătate a sec. al XV-lea au înălțat din loc în loc piloni de zidărie — semnalați deocamdată în secțiunea IV (fig. 1). De observat că pilonii sînt așezați în prelungirea contraforturilor mușatine de pe latura de nord. Asemenea piloni trebuie să existe și în dreptul contraforturilor nr. 1 și 2 de la nord — altfel nu ne explicăm săpăturile din sec. al XV-lea de pe întreaga zonă a laturii de nord, înregistrate în secțiunile I/ 954, IV, V și Al/1962 și care, inevitabil, au dus la dispariția parțială a platformei artificiale, care a fost amenajată în secolul al XIV-lea, de-a lungul laturii de nord a Cetății Neamțului.

9) Pentru prima oară, la Neamț a fost secționat transversal și șanțul de apărare din sec. al XV-lea. Datorită marii cantități de moloz aflată la nord de pînza a doua de ziduri, cercetarea din secțiunea IV s-a făcut pînă la pămîntul viu numai în jumătatea de nord a șanțului de apărare, inclusiv pe platoul din fața cetății (fig. 1).

După observațiile făcute, fundul șanțului de apărare din sec. al XV-lea este orizontal și se află la o adîncime de 9,50 m față de fruntea platoului din fața cetății. Fiind săpat în stîncă (marnă șistoasă de culoare vînătă-verzuie), peretele de nord al șanțului de apărare — judecînd după o porțiune păstrată — era vertical (actualmente este oblic, din cauza șiroirilor și a prăbușiturilor). Natura terenului (stîncă) i-a determinat pe constructorii din secolul al XV-lea să nu mai înalțe așa-numita contraescarpă a șanțului de apărare, așa cum s-a procedat la Cetatea de Scaun din Suceava [1].

10) O situație nouă se conturează pe platoul din fața cetății. Cu ocazia săpăturilor efectuate aici în anul 1954, consemnam că cel puțin „jumătate din platou este artificial" [2].

Capătul de nord al secțiunii IV/1962 ne-a oferit, se pare, lămurirea necesară. Se observă aici o săpătură adîncă în stînca nativă, pe direcția nord și nord-est. Materialele din umplutura acestei adîncituri datează — cele mai tîrzii — din epoca lui Ștefan cel Mare. Sînt două posibilități :

a) groapa respectivă indică un soi de carieră, din care s-a scos balastul necesar nivelărilor din secolul al XV-lea (curtea interioară și curtea exterioară), sau

---

[1] *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 755 și fig. 3.
[2] *Ibidem*, p. 81 (și fig. 41).

b) ne aflăm în fața unui *al doilea șanț de apărare* al cetății mușatine.

Viitoarele cercetări de pe platou ne vor confirma, probabil, prima ipoteză, deoarece nu se distinge clar un strat de depunere pe fundul adînciturii menționate.

Datarea operațiilor de reamenajare a Cetății Neamțului în a doua jumătate a secolului al XV-lea s-a făcut cu ajutorul ceramicii. Mai mult, confruntînd tipologic și stilistic, materialele găsite la Cetatea Neamțului în umplutura care acoperă vechiul șanț de apărare mușatin, cu cele aflate la cetatea de pămînt de la Bîrlad (1476) [1], observăm deplina lor asemănare și chiar identitate. Aceasta ne face să reafirmăm părerea că adaosurile care au mărit capacitatea de apărare a Cetății Neamțului datează din jurul anului 1476 și că, deci, turcii, cu ocazia asediului din acel an, erau loviți de artileria moldoveană aflată pe bastioanele pînzei a doua de ziduri [2].

N. CONSTANTINESCU

СНОВА О КРЕПОСТИ ЧЕТАТЯ НЯМЦУЛУЙ

РЕЗЮМЕ

Археологические исследования, проводившиеся осенью 1962 г. в Четатя Нямцулуй (Молдова), выявили совершенно новые данные об этапах крепости, причем подтвердилась датировка главных этапов: первый относится к XIV в. (княжение господаря Петру I Мушатина, 1375—1392 гг.), а второй к XV в. (княжение Стефана Великого 1457——1504 гг.).

Археологически установлено, что до постройки крепости в XIV в. данная территория была заселена лишь в среднебронзовом веке (культура Костиша). В XIV в. участок был покрыт растительностью, выкорчеванной позднее при помощи огня. Над полосой золы от корчевки отмечается уровень внутреннего двора (частично и в северном участке).

Автор подчеркивает, что ворота с северной стороны датируются XIV в., а постройки на внутреннем дворе (восток, юг и запад) — второй половиной XV в.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Общий план раскопок в Четатя Нямцулуй (1954 г., 1962 г.).
Рис. 2. — Профиль восточной стены участка V/1962.
Рис. 3. — Северная часть (ворота эпохи Петру Мушатина).

---

[1] Mulțumim și aici șefului de șantier de la Bîrlad, Mircea Matei, pentru informațiile pe care ni le-a oferit.

[2] N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 96 și nota 2.

NOUVELLES DONNÉES SUR LA FORTERESSE DE NEAMȚ

RÉSUMÉ

Les recherches archéologiques de l'année 1962 ont fourni une série de données nouvelles sur les étapes de construction de la forteresse de Neamț (Moldavie), confirmant les dates déterminées antérieurement pour les principales phases, situées la première au XIVe siècle, sous le règne du prince Pierre I Mușat (1375—1392), la seconde au siècle suivant, sous le règne d'Etienne le Grand (1457—1504).

L'examen stratigraphique démontre qu'avant l'érection, au XIVe siècle, de la forteresse, l'endroit n'avait été habité qu'a l'époque moyenne de l'âge du bronze (civilisation de Costișa). Au XIVe siècle le terrain était couvert de végétation, défrichée ensuite par le feu. Au-dessus de la mince couche de cendre due au défrichement, on relève une surélévation du niveau de la cour intérieure (de même qu'une surélévation partielle dans la zone nord).

Il a été également établi que la porte qui se trouve sur le côté nord de l'enceinte date du XIVe siècle, tandis que les constructions entourant la cour intérieure (côtés est, sud et ouest) datent de la seconde moitié du XVe siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Schéma d'ensemble des fouilles pratiquées dans la forteresse de Neamț (1954—1962).

Fig. 2. — Profil de la paroi est de la section V/1962.

Fig. 3. — Côté nord (porte de l'époque du prince Mușat).

CÎTEVA CUVINTE DESPRE UNII TERMENI ARHEOLOGICI

Problema terminologiei ştiinţifice este deosebit de importantă pentru fiecare ramură de cercetare şi putem spune că nu este de mirare că în cele mai multe cazuri s-a căutat rezolvarea ei prin adoptarea şi încetăţenirea unor termeni străini. Dar neologismele constituie numai unul dintre aspectele problemei şi nu asupra acestui aspect vrem să ne oprim în aceste puţine rînduri, mai ales că există într-adevăr cazuri foarte numeroase în care neologismele nu pot fi evitate şi credem de altfel că nici nu e nevoie să ne ferim de ele.

Aspectul pe care vrem să-l relevăm aici priveşte unii termeni pentru care limba romînă are expresii proprii *foarte potrivite*, dar în locul cărora se folosesc alte cuvinte, deoarece se recurge uneori la traducerea, cuvînt cu cuvînt, a termenilor străini, iar alte ori se traduc în chip cu totul greşit alţi termeni. Prin această traducere se atribuie însă unor cuvinte romîneşti foarte curente *un sens pe care ele nu îl au* nici în vorbirea de toate zilele şi nici măcar în limba literară, chiar cînd unul şi acelaşi cuvînt are mai multe sensuri, cum se întîmplă aşa de adesea.

Vom lua aici două exemple care ni se par foarte grăitoare, privind unii termeni folosiţi în legătură cu diferitele topoare de piatră sau de metal, atît de frecvent întîlnite în descoperirile şi studiile arheologice.

După cum se ştie, se folosesc permanent de către cercetătorii noştri termenii „ceafa" toporului şi „gaura de înmănuşare", dar cred că a sosit momentul să admitem că aceşti termeni sînt cu totul greşiţi şi să se ia măsuri pentru a se renunţa definitiv la ei.

În ceea ce priveşte „ceafa toporului" — aceasta este o expresie care nu există în limba romînă, fiind o traducere a cuvîntului german (der Nacken) care se foloseşte şi pentru partea respectivă a toporului. Dar în toate regiunile unde am avut prilejul să stau de vorbă cu localnicii, fie lucrătorii şantierelor arheologice, fie alte persoane, întrebînd cum se spune la partea opusă *tăişului* toporului, mi s-a răspuns în chip invariabil „muchia" toporului — expresie pe care de altfel fiecare dintre noi am avut prilejul să o auzim şi să o citim de nenumărate ori („i-a dat cu muchia

toporului în cap" etc.). Acest lucru este confirmat şi de *Dicţionarul limbii romîne literare contemporane*, vol. III, p. 137, unde *s.v. muchie*, citim: „Partea opusă tăişului unor unelete (ca topor, cuţit, sabie, etc.)". Deci foarte clar. Pe de altă parte, pentru a verifica şi sensurile cuvîntului „ceafă", ne-am adresat aceleiaşi lucrări competente, şi în vol. II, p. 379, *s.v. ceafă* am citit: „1. Partea de dinapoi a capului; 2. Partea de dinapoi a gîtului" — nefiind vorba de ceafa nici unei unelte şi deci nici de aceea a toporului...

În privinţa termenului „gaură de înmănuşare", el este nu numai greşit din punct de vedere al accepţiei cuvîntului „înmănuşare" în limba romînă, dar este şi *greşit tradus* din limba franceză. Ştie oricine, „trou d'enmenchement" nu înseamnă „gaură de înmănuşare" — ci gaură pentru fixat coada („manche" fiind evident *coadă*, nu mănuşă!). Iar cuvîntul *înmănuşare* (care de altfel lipseşte ca atare din dicţionarul mai sus citat), poate fi cel mult o formă derivată de la adjectivul *înmănuşat*, format la rîndul său de la substantivul mănuşă. În vol. IV, p. 646, al aceleiaşi lucrări, *s. v. înmănuşat*, citim: „adj.; care poartă mănuşi, cu mănuşi", verbul a *înmănuşa* lipsind şi el. Iar sensul de „toartă" pe care uneori îl are cuvîntul „mănuşă" nu contrazice cele spuse de noi, deoarece toporul are coadă şi nu toartă. Nu mi se pare deci că mai este nevoie de o demonstraţie specială pentru a dovedi că este în orice caz o expresie greşită, care ar putea însemna cel mult „gaură pentru pus... mănuşi", ceea ce ar fi evident absurd şi chiar comic, nici topoarele şi nici alte unelte neavînd nevoie de aşa ceva...

Faţă de cele arătate mai sus, se impune concluzia că avem datoria să nu mai folosim aceşti „termeni", ci să întrebuinţăm cuvintele de care se servesc toţi oamenii care vorbesc corect romîneşte şi totodată în accepţia curentă şi normală a lor. Va trebui deci să renunţăm definitiv la „ceafa" (inexistentă) a toporului şi să vorbim despre „muchia" toporului, după cum se cuvine neapărat să nu mai „înmănuşăm" topoarele şi să vorbim despre gaura pentru fixat coada toporului; chiar dacă expresia aceasta este ceva mai lungă, ea are marele avantaj de a fi cu totul corectă!

VLADIMIR DUMITRESCU

SEMINARUL ROMÎNO-SOVIETIC DE ARHEOLOGIA ORÎNDUIRII COMUNEI PRIMITIVE
(București, 11—13 octombrie 1962)

Unul din aspectele colaborării romîno- sovietice în domeniul arheologiei comunei primitive îl constituie seminarele în care arheologii romîni și sovietici discută principalele probleme comune.

Pe această linie de colaborare a avut loc între 27 mai și 2 iunie 1958 seminarul sovieto-romîn de la Chișinău. În zilele de 11—13 octombrie 1962 a avut loc la București al doilea seminar comun de arheologia comunei primitive.

În cuvîntul de deschidere academicianul Emil Condurachi, directorul Institutului de arheologie al Academiei R.P.R., a arătat importanța schimbului de experiență dintre arheologii romîni și sovietici și a salutat prezența în mijlocul nostru a arheologilor sovietici T. S. Passek, A. I. Meliukova și P. I. Boriskovski. De asemenea I. Nestor, șeful secției orînduirea comunei primitive din cadrul Institutului de arheologie, a vorbit de importanța și necesitatea colaborării romîno-sovietice pentru soluționarea unor probleme comune privind arheologia comunei primitive. Au urmat comunicările însoțite de întrebări și discuții.

P. I. Boriskovski (doctor în științe istorice, Leningrad), a tratat *Problemele neoliticului tîrziu și mezoliticului din partea de nord-vest a litoralului Mării Negre.* O serie de descoperiri efectuate în ultimii ani au permis definirea unui aspect cultural din paleoliticul superior final, în zona de stepă din nordul Mării Negre, intermediar între zona culturală mediteraneano-africană și zona periglaciară europeană. Limitele acestui aspect sînt deocamdată greu de precizat și în special limita sa vestică. O serie de descoperiri datînd din paleoliticul superior din Romînia (de pe Prut și de la Bicaz) aparțin zonei periglaciare. Bulgaria intră în zona mediteraneano-africană. Poziția părții de sud a Romîniei față de aceste mari arii culturale rămîne o problemă de viitor. În privința mezoliticului, în nord-vestul Mării Negre se definește un larg orizont tardenoazian care se dezvoltă din paleoliticul superior final.

La discuții C. S. Nicolăescu-Plopșor a subliniat importanța comunicării, arătînd că aspectul cultural paleolitic superior final, care cuprinde stepa nord-pontică, este documentat și la noi în valea Bistriței, a pătruns în țara Bîrsei, iar spre sud prin Dobrogea pînă departe în Grecia, dar nu este încă documentat în Muntenia. Referindu-se la epipaleolitic (mezolitic) anunță că în stratul cu materiale caracteristice tardenoaziene de la Spinoasa s-au găsit oase de animale domestice, ceea ce arată că ne aflăm în fața unui neolitic preceramic. Consideră că descoperirile și concluziile prezentate de P. I. Boriskovski aruncă o lumină nouă asupra cercetărilor din R. P. Romînă.

I. Nestor a scos în evidență importanța comunicării lui P. I. Boriskovski care, pe baza unei analize minuțioase și a unei largi interpretări, a reușit să definească o nouă zonă culturală a paleoliticului superior. Apreciază apoi felul în care, în problemele mezoliticului, a insistat mai puțin asupra terminologiei și mai mult asupra conținutului cultural, reușind să dea descoperirilor sale o interpretare luminoasă.

C. S. Nicolăesu-Plopșor a prezentat *Date noi cu privire la cunoașterea începuturilor și sfîrșitului paleoliticului Romîniei*, în care a reamintit descoperirile care documentează în țara noastră existența „culturii de prund", din paleoliticul inferior, insistînd în special asupra descoperirilor de la Bugiulești (reg. Oltenia) unde, după părerea sa, o serie de materiale documentează urmele unei tabere de vînători din vremea omului maimuță, plasată cronologic în villafranchianul evoluat. Autorul susține că acolo e vorba de o activitate intenționată de a procura carne pentru hrană cu ajutorul unor unelte de uz permanent „care fac serie" și care prezintă analogii cu descoperirile din straturile cu oase de australopiteci din sudul Africii. În a doua parte a expunerii autorul s-a ocupat de recentele descoperiri privind sfîrșitul paleoliticului și începutul neoliticului, arătînd că în așezările tardenoaziene de la Spinoasa (Moldova) și Ciumești (Crișana) este atestată prezența unor animale domestice.

La discuții P. I. Boriskovski consideră comunicarea lui C. S. Nicolăescu-Plopșor interesantă, iar eforturile sale în cercetarea paleoliticului romînesc s-au bucurat de succes deosebit. În privința descoperirilor de la Bugiulești mărturisește că nu este convins, considerînd că oasele, care după părerea lui C. S. Nicolăescu-Plopșor constituie unelte, ar fi putut apărea în împrejurări naturale. Consideră însă că cercetările de la Bugiulești trebuie neapărat continuate pentru a se obține date cît mai precise.

Radu Vulpe consideră că materialele prezentate de C. S. Nicolăesu-Plopșor și observațiile făcute în cursul săpăturilor de la Bugiulești sînt în măsură să ne convingă că acolo este documentată acțiunea unei ființe preumane asupra materiei.

I. Nestor consideră interesantă comunicarea lui C. S. Nicolăescu-Plopșor, în care abordează cu entuziasm problema începuturilor vieții omenești pe teritoriul țării noastre. Argumentarea sa oscilează însă între verosimil și adevăr, între ceea ce este posibil și ceea ce e real. Propune mai multă exigență în folosirea termenilor „tabără de vînători", „vînători hoitari", „ființă rațională", atribuite grupului preuman de la Bugiulești. La începutul unei activități cît de cît raționale avem de-a face cu cea mai primitivă tehnică de cioplire a pietrei. E o tendință generală, pe baza cercetărilor, de a se lega începutul activității raționale de cea mai primitivă tehnică de cioplire a pietrei, situații care în ultimele decenii au confirmat în mod strălucit tezele marxismului. Așadar pentru a se susține existența unei etape prepaleolitice sînt necesare dovezi concludente și foarte precise. Cercetările trebuie continuate la Bugiulești pentru a se defini cît mai bine mediul natural, condițiile de viață, să se recolteze materiale cît mai bogate și mai concludente.

Maria Bitiri în comunicarea *Cu privire la începuturile paleoliticului superior în Romînia*, urmărind problemele legate de apariția tehnicii de desprindere lamelară a pietrei și de începutul paleoliticului superior în Romînia, consideră că noua tehnică se dezvoltă din musterianul tîrziu fără întrerupere, după cum ilustrează cercetările de la Mitoc. În general însă așezările paleolitice au fost părăsite la sfîrșitul interstadiului Würm I — Würm II. În Würm II și mai tîrziu, pe teritoriul țării noastre este documentată o întinsă locuire corespunzătoare aurignacianului mijlociu, acesta fiind rezultatul unui amestec de elemente locale cu masive influențe străine.

În comunicarea *Unele aspecte ale kostenkianului* (*gravetianul oriental*) *în Romînia*, Fl. Mogoșan încearcă să desprindă din multiplicitatea și varietatea formelor pe care le îmbracă paleoliticul superior din sud-estul U.R.S.S., din complexitatea culturală kostenkiană, acel grup uman în al cărui inventar de unelte de piatră cioplită predomină lamele și vîrfurile cu marginea

teşită (*à bord abattu*). Autorul ajunge la concluzia că această formă a aurignacianului se dezvoltă independent pînă către sfîrşitul paleoliticului superior şi pătrunde în regiunea nord-estică a ţării noastre ca o cultură de sine stătătoare.

La discuţii, P. I. Boriskovski a arătat că expunerile Mariei Bitiri şi Fl. Mogoşan sînt încercări meritorii de a rezolva o problemă deosebit de interesantă care priveşte trecerea de la musterian la paleoliticul superior. Această problemă preocupă pe arheologii sovietici, care încă nu au ajuns la o concluzie satisfăcătoare din cauza rarităţii complexelor care pot fi atribuite începutului paleoliticului superior.

În problema metodologică de studiere a unor complexe culturale din paleoliticul superior, care a făcut subiectul unor discuţii în contradictoriu, I. Nestor consideră că încadrarea complexelor în arii mai largi culturale nu poate fi neglijată, dar recomandă să se aibă în vedere mai întîi regiunile imediat învecinate şi după aceea să fie încadrate în zone mai largi, aşa cum de altfel este de exemplu comunicarea lui P. I. Boriskovski.

În comunicarea *Paleoliticul de la Vădastra*, Corneliu Mateescu a prezentat stratigrafia, materialele, rezultatele analizelor pedologice şi paleontologice şi pe baza acestora concluziile privind aşezarea paleolitică de la Vădastra. Uneltele de silex datează aşezarea în aurignacianul mijlociu-prelungit.

T. S. Passek (doctor în ştiinţe istorice, Moscova) a prezentat lucrarea *Triburile tripoliene dintre Nipru şi Nistru în lumina noilor cercetări*, în care arată o serie de descoperiri interesante şi inedite. În prima parte sînt expuse rezultatele cercetărilor făcute de V. Danilenko privind cultura Bugului sudic. În aşezările acestei culturi s-a găsit o ceramică foarte originală, cu pleavă, vasele avînd fundul ascuţit; suprafaţa lor este netezită şi decorată cu benzi largi ondulate umplute cu haşuri în reţea. V. Danilenko a reuşit să distingă cinci faze în evoluţia acestei culturi. Alături de vase specifice fazei a treia s-a găsit ceramică de tip Criş foarte asemănătoare aceleia de la Perieni. În fazele pretripoliene din sud-vestul U.R.S.S. şi spre sfîrşitul culturii Bugului sudic este documentată însă şi prezenţa culturii ceramicii liniare. Autoarea socoteşte că cultura tripolie de pe Nistru s-a format pe baze locale din cultura Bugului sudic cu participarea unor elemente Criş. Acest fond a suferit apoi influenţa culturii vecine de tip Boian. În a doua parte a lucrării autoarea a prezentat interesantul depozit descoperit în 1961 la Cărbuna într-o aşezare Tripolie A, depozit ce urmează să fie publicat de G. Sergheev. Depozitul este format din 852 obiecte, dintre care 444 de cupru (topoare, brăţări, discuri, perle, figurine antropomorfe etc.), iar restul din marmură şi cochilii de scoici. Acest complex ridică interesante probleme privind relaţiile dintre culturile din sud-estul Europei din a doua jumătate a mileniului IV, ilustrînd în special influenţe sudice.

La discuţii s-a subliniat în repetate rînduri importanţa comunicării T. S. Passek. D. Berciu şi-a exprimat părerea că cultura Bugului sudic conţine şi unele elemente de caracter mediteranean, totodată se apropie de părerea T. S. Passek după care cultura ceramicii liniare n-ar fi jucat un rol direct în geneza complexului Tripolie, afirmînd că participarea ceramicii liniare la geneza complexului Cucuteni a fost slabă şi indirectă. După ce arată importanţa comunicării T. S. Passek, Vladimir Dumitrescu anunţă că în aşezarea de la Zăneşti au fost găsite două vase conice aproape identice cu unele vase din cultura Bugului sudic. Discutînd geneza Precucutenianului a cărei primă fază este ilustrată de materialele din aşezarea cu un singur strat de la Zăneşti, consideră că elementele componente ale acestui stadiu sînt : elemente din cultura Bugului sudic, din cultura ceramicii liniare, din Boian şi din Hamangia.

În Precucutenianul I există o componentă liniară care nu poate fi negată. În privinţa depozitului de la Cărbuna, consideră pe baza vaselor şi a unor analogii cu piese din alte complexe că acesta datează mai curînd de la începutul fazei Cucuteni A decît de la sfîrşitul Precucutenianului (Tripolie A). Dacă într-adevăr depozitul datează din ultima etapă Tripolie A,

atunci se confirmă o părere mai veche a sa potrivit căreia există un decalaj de timp al evoluţiei culturale în sensul că mai spre răsărit Tripolie A mai dăinuia atunci cînd mai spre apus, în Moldova, se făcuse trecerea la Cucuteni A. În privinţa sfîrşitului culturii Cucuteni-Tripolie îşi menţine părerea că Usatovo-Gorodsk nu este rezultatul unei dezvoltări organice din Cucuteni-Tripolie.

M. Petrescu-Dîmboviţa, referindu-se la originea grupului Tripolie-Cucuteni-Ariuşd, este de părere că nu trebuie neglijat rolul foarte activ pe care l-a avut cultura ceramicii liniare pînă în zona Bugului mijlociu.

Scoţînd în evidenţă importanţa descoperirilor şi studiilor prezentate de T. S. Passek, I. Nestor a arătat că apariţia noului complex al culturii Bugului sudic prezintă un interes deosebit. În viitor cei ce se vor ocupa special de complexul Tripolie-Cucuteni nu vor mai putea judeca problemele genezei şi evoluţiei acestui complex fără a ţine seamă de această nouă cultură. De asemenea, tezaurul de la Cărbuna reprezintă cel mai vechi complex care documentează pătrunderea elementelor de acest fel din sud. Desigur că prin aceasta nu trebuie să neglijăm şi alte căi posibile de acces ale diverselor influenţe culturale. Dar descoperirea tezaurului de la Cărbuna dovedeşte şi deosebita importanţă pe care o avea în cadrul acestui proces de pătrundere teritoriul de sud-vest al U.R.S.S.

Vladimir Dumitrescu în comunicarea *Originea şi evoluţia culturii Cucuteni-Tripolie* a atins principalele probleme ale culturii amintite. După părerea sa faza Precucuteni I derivă din cultura ceramicii liniare şi din Boian-Giuleşti, iar ca factor secundar şi din Hamangia. Sinteza este un rezultat al evoluţiei locale efectuată în zona de sud-vest a ariei Cucuteni-Tripolie. Caracteristica principală a culturii Cucuteni-Tripolie, adică ornamentarea pictată în tehnica superioară de pe vase înainte de ardere, nu poate fi o moştenire precucuteniană. Consideră posibil ca transmiterea picturii cu alb din cultura Gumelniţa (care o cunoştea încă din prima sa fază, contemporană cu Precucuteni III) să fie unul din factorii externi care au contribuit la geneza ceramicii pictate cucuteniene. Dar factorul determinant la naşterea acestei culturi este cultura Petreşti. Faza Cucuteni A-B se dezvoltă direct din faza precedentă (A). Acum apare şi ceramica Cucuteni C, de origine răsăriteană, care nu are nici un rol în evoluţia ceramicii pictate. Din faza A-B derivă organic faza B. Cultura Gorodsk-Usatovo (Horodiştea-Folteşti) păstrează puţine elemente Cucuteni-Tripolie şi unele trăsături deosebite, încît nu poate fi considerată o continuare directă a acesteia. Cultura Gorodsk-Usatovo se situează după prima mare diviziune socială a muncii.

La discuţii T. S. Passek este de părere că faza Tripolie A a fost bine definită. Ulterior pe baza săpăturilor de la Floreşti s-a definit o fază mai veche. Nu este de acord cu Vladimir Dumitrescu care susţine existenţa unei faze şi mai vechi (Zăneşti) care l-a dus la divizarea Precucutenianului în trei faze. T. S. Passek contestă că faza Precucuteni I (Zăneşti) cu elemente Boian şi liniar-ceramice ar sta la baza culturii Tripolie şi-şi susţine mai departe părerea că triburile culturii ceramicii liniare n-au participat la formarea culturii Cucuteni-Tripolie. Consideră că e greu de admis că se poate deriva decorul pictat cucutenian din pictura gumelniţeană şi crede că mai curînd elementele de tip Criş, Turdaş, Petreşti au jucat un rol important în formarea decorului pictat al culturii Cucuteni-Tripolie. În privinţa celor patru subfaze ale etapei Cucuteni A, precizate de Vladimir Dumitrescu, se întreabă dacă nu poate fi vorba eventual de grupuri regionale. În problema perioadei tîrzii tripoliene afirmă că toate complexele din această vreme pe care le cunoaşte sînt genetic legate de cultura Tripolie.

Dinu Marin arată că pe baza ultimelor cercetări din Moldova faza Cucuteni A-B poate fi divizată în două subfaze, confirmînd o mai veche presupunere făcută de I. Nestor în sensul că există aşezări A-B în care nu se sesizează pătrunderea ceramicii de tip Cucuteni C şi aşezări A-B în care această ceramică există. De asemenea, faza Cucuteni B poate fi împărţită în două subfaze bine distincte stratigrafic şi tipologic.

Poziţia lui Mircea Petrescu-Dîmboviţa cu privire la geneza Precucutenianului a fost arătată la discuţia comunicării T. S. Passek. Apreciază favorabil modul în care pune problema Vladimir Dumitrescu, considerînd că rolul culturii ceramicii liniare nu trebuie neglijat. Admite de asemenea, cel puţin ca ipoteză, posibilitatea ca pictura în alb din Gumelniţa timpurie, mai exact din Gumelniţa-Ariuşd (Aldeni II), să se transmită în Cucuteni. De altfel în Gumelniţa-Ariuşd apar şi elemente de cultură policromă.

În comunicarea *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice de la Truşeşti cu privire la faza Cucuteni A*, M. Petrescu-Dîmboviţa expune pe scurt situaţia aşezării cucuteniene de la Truşeşti săpate în întregime, insistînd asupra aşezării din faza Cucuteni A. Au fost degajate 93 de locuinţe aparţinînd fazei Cucuteni A_3 şi numai 5 din faza Cucuteni B_3. S-au făcut observaţii interesante cu privire la dispoziţia locuinţelor în aşezare şi sistemul lor de construcţie. De asemenea, s-au făcut constatări interesante cu privire la sistemul de apărare al aşezării, la construcţii de cult, unice pînă acum în aria culturii Ariuşd-Cucuteni-Tripolie. La discuţii T. S. Passek a scos în evidenţă importanţa cercetărilor de la Truşeşti pentru cunoaşterea modului de viaţă al purtătorilor culturii Cucuteni.

N. Vlassa a expus *Probleme ale cronologiei neoliticului Transilvaniei în lumina stratigrafiei de la Tărtăria*. În aşezarea de la Tărtăria autorul a distins patru straturi. În stratul I, Turdaş, constată reminiscenţe Criş-Starcevo tîrzii şi îi paralelizează cu Vinča A de sfîrşit sau începutul fazei Vinča B_1. Stratul II aparţine fazei Turdaş-Petreşti, în care majoritatea materialului aparţine culturii Turdaş. În stratul III atribuit fazei Petreşti-Turdaş predomină ceramica pictată. Stratul IV aparţine fazei Petreşti-Coţofeni. În stratul I Turdaş, a descoperit un complex de natură magico-religioasă alcătuit din 26 idoli de lut ars tip Turdaş, idoli cicladici de alabastru, brăţări de spondylus şi 3 tablete de lut ars cu semne dispuse în registre, interpretate ca „scriere rudimentară". Autorul datează complexul la începutul fazei Vinča B_1 (2600 î. e. n. — Milojčić 1949).

În discuţii numeroşi partcipanţi la seminar au subliniat importanţa descoperirilor de la Tărtăria. Pe baza cercetărilor efectuate în ultimii ani în aşezările de la Alba Iulia (Lumea Nouă) şi de la Petreşti, D. Berciu socoteşte că terminologia folosită de N. Vlassa nu poate fi acceptată. Cultura Petreşti propriu-zisă începe în stratul al treilea de la Tărtăria. Pictura de tip Petreşti este o pictură superioară, ca şi aceea din complexul Ariuşd-Cucuteni-Tripolie. Înainte de cultura Petreşti a existat orizontul cu ceramică pictată pe care l-a numit Lumea Nouă, orizont ce aparţine culturii Turdaş. Mai înainte a existat Vinča veche, care a păstrat unele elemente şi în special pictura din Criş. Pentru fixarea raporturilor cronologice dintre complexele Lumea Nouă-Petreşti şi Cucuteni-Tripolie, D. Berciu mai dă următoarele informaţii : în nivelul superior Lumea Nouă a apărut ceramica liniară cu „capete de note muzicale" asemănătoare celei de la Floreşti, iar în nivelul imediat următor, respectiv în primul nivel Petreşti, au apărut elemente Boian. Cultura Petreşti era definitiv formată cu cel puţin o etapă înainte de complexul Ariuşd-Cucuteni-Tripolie, mai exact înainte de Tripolie A (= Precucuteni III).

Eugen Comşa, de asemenea, nu este de acord cu terminologia folosită de N. Vlassa, deoarece din termenii folosiţi nu reiese care sînt fazele proprii culturii Petreşti.

Comunicarea E. K. Cernîş a expus *Primele date cu privire la cultura Gumelniţa pe teritoriul U.R.S.S.* Prin cercetări de suprafaţă au fost identificate în sud-vestul U.R.S.S. pe teritoriul R.S.S. Ucrainene şi R.S.S. Moldoveneşti mai multe aşezări gumelniţene. Cele mai nordice puncte cu materiale de acest fel se află în apropiere de Chişinău. În 1962 s-au făcut săpături într-o asemenea aşezare situată în apropiere de Bolgrad. Definind aspectul cultural cercetat, autoarea subliniază caracterul gumelniţean, dar şi elemente asemănătoare cu cultura Tripolie. Descoperirile gumelniţene din U.R.S.S. îi permit să le considere contemporane cu aşezările tripoliene de la sfîrşitul fazei A şi începutul fazei B (după T. S. Passek).

D. Berciu consideră comunicarea E. K. Cernîş deosebit de importantă, deoarece nu cunoştea pînă acum nimic despre teritoriul sud-vestic al U.R.S.S. în vremea corespunzătoare complexelor Cucuteni şi Gumelniţa. După părerea sa materialele descoperite de E. K. Cernîş se leagă pe de o parte de aspectul dobrogean al culturii Gumelniţa, iar pe de alta de aspectul Gumelniţa-Ariuşd din nord-estul Munteniei şi sudul Moldovei.

În comunicarea *Unele probleme referitoare la cultura Aldeni II*, Eugen Comşa propune denumirea Aldeni II aspectului cultural cercetat la Aldeni, Stoicani şi Brăiliţa. În evoluţia acestei culturi distinge două faze : prima pe care o denumeşte Drăgăneşti-Tecuci corespunzătoare stratului inferior de la Stoicani, la formarea căreia au contribuit comunităţile din a doua etapă a fazei de tranziţie de la Boian la Gumelniţa (şi probabil chiar din prima etapă) şi comunităţile Precucutenianului deplin dezvoltat, a doua pe care o denumeşte Stoicani, corespunzătoare stratului superior de la Stoicani, Aldeni şi Brăiliţa, paralelă cu faza timpurie a culturii Gumelniţa propriu-zisă şi cu Ariuşd (Protocucuteni). Întreaga cultură Aldeni încetează într-o perioadă corespunzătoare fazei Cucuteni A.

La discuţii Vladimir Dumitrescu nu este de acord cu denumirea dată de Eugen Comşa, deoarece s-ar crea confuzii. Personal socoteşte că nici nu poate fi vorba de o entitate culturală de sine stătătoare, ci de un aspect al unei vaste zone de contact între ceea ce a fost Precucuteni şi va deveni apoi Cucuteni şi ceea ce a fost faza de tranziţie de la Boian la Gumelniţa şi va fi Gumelniţa II.

A. D. Alexandrescu a tratat despre *Statuile-menhir de la Baia de Criş şi legăturile lor răsăritene*. Cele trei statui-menhir descoperite întîmplător la Baia de Criş în 1881 îşi găsesc analogii în exemplarele de la Gherla (regiunea Cluj), Hamangia şi sudul U.R.S.S. la Belogrudovka, Natalivka şi Pervomaevka. Autoarea comunicării explică prezenţa statuilor de la Baia de Criş pe de o parte prin curentul care aduce în Transilvania mormintele tumulare ce aparţin culturii Coţofeni, iar pe de altă parte prin acela care aduce în Moldova cistele de piatră. Stelele antropomorfe discutate îşi au probabil originea în lumea mediteraneană.

Marilena Florescu şi Al. Vulpe au prezentat raportul *Probleme ale epocii bronzului pe teritoriul Romîniei*. Sistemul de periodizare a lui Reinecke se dovedeşte nesatisfăcător pentru spaţiul carpato-danubian şi se propune introducerea unui sistem bazat pe o cronologie relativă interculturală (pe sincronizarea diverselor culturi stabilite pe observaţii stratigrafice sigure). Se propune pentru moment folosirea termenilor de perioadă timpurie, mijlocie şi tîrzie. Autorii examinează pe scurt caracteristicile fiecărei perioade, insistînd mai mult asupra culturii Monteoru, a cărei evoluţie şi conţinut sînt mai bine cunoscute permiţînd sincronizarea cu alte culturi. Cultura Costişa identificată în ultimii ani, caracteristică pentru jumătatea nordică a Moldovei în bronzul mijlociu, a fost de la început pusă în raport stratigrafic cu cultura Monteoru. Dificultăţi în periodizare prezintă deocamdată cultura Wietenberg. Autorii se ocupă de asemenea de o serie de studii recente privind depozitele de bronzuri.

Participanţii la discuţii au apreciat valoarea raportului făcînd unele observaţii şi completări de amănunt (K. Horedt, D. Berciu, M. Rusu, P. Roman). Lucrarea a fost cuprinzătoare dar n-a putut trata pe larg toate problemele. De aceea a fost exprimată dorinţa de a se comunica rezultatul recentelor cercetări de la Otomani. I. Ordentlich a expus pe scurt aceste rezultate. Săpăturile efectuate în ultimii şase ani la Otomani au permis precizarea a trei faze de evoluţie. În ultima fază apare ceramica neagră cu caneluri şi proeminenţe asemănătoare cu aceea de tip Gava. Pe aceleaşi vase apar elemente Otomani combinate cu elemente Gava. Cultura Otomani contribuie la formarea culturii Gava.

M. Petrescu-Dîmboviţa şi Adrian Florescu tratează problema *Sfîrşitul epocii bronzului şi începutul Hallstattului pe teritoriul Romîniei în lumina ultimelor cercetări arheologice*. Modul de viaţă de la sfîrşitul epocii bronzului este ilustrat de cultura Noua (sec. XIII î. e. n.) şi de

aspectele Vlădeşti II-Fundeni, Verbicioara-Gîrla Mare. Situaţia din vest urmează să fie cercetată. Din aceeaşi vreme datează depozitele de bronzuri din seria Uriul-Domăneşti (Transilvania) şi Rîseşti-Ulmi Liteni (Moldova). Condiţii locale diferite nu au permis o evoluţie uniformă în tot spaţiul carpato-dunărean. Grupul Noua, corespunzător grupului Sabatinovka din regiunea Niprului inferior, a suferit influenţe răsăritene. Trecerea de la sfîrşitul epocii bronzului la începutul Hallstattului nu este încă suficient de clară. Modul de viaţă nu se schimbă brusc, apare însă ceramică neagră lustruită vestică. Metalurgia bronzului ia o mare dezvoltare mai ales în Transilvania. Se adoptă şi se răspîndeşte treptat noua metalurgie a fierului, prin contactul cu triburile cimeriene, precum şi prin filiera helenică şi nord-vest balcanică.

În urma întrebărilor puse de participanţii la seminar, Adrian Florescu a făcut o amplă expunere discutînd principalele probleme ale culturii Noua. D. Berciu a recomandat autorilor lucrării să aibă în vedere şi factorul sudic în componenţa culturii Noua. Al. Vulpe a împărtăşit şi susţinut părerea lui Adrian Florescu în privinţa rolului predominant pe care l-a jucat cultura Monteoru în formarea culturii Noua. K. Horedt şi-a exprimat părerea că cultura Wietenberg s-ar fi menţinut şi ar fi venit în contact cu primele elemente hallstattiene în locurile în care cultura Noua s-a manifestat mai puţin.

Mircea Rusu a prezentat lucrarea *Răspîndirea depozitelor de bronzuri din Transilvania la sfîrşitul epocii bronzului şi în Hallstattul timpuriu* (*A*, *B*). Plecînd de la cele trei grupe stabilite de I. Nestor (Uriul-Domăneşti, Moigrad-Hajdubözörmeny şi Fizeşul Gherlei-Sîngeorgiul de Pădure), W. A. Brunn, M. Petrescu-Dîmboviţa şi M. Rusu au completat lacunele existente stabilind principalele grupe de depozite din Transilvania : 1. Uriul-Domăneşti (bronz D, sec. XIII î. e. n.); 2. Cincu-Suseni (Hallstatt A_1, sec. XII); 3. Turia-Jupalnic (Hallstatt A_2, sec. XI); 4. Moigrad-Tăuteu (Hallstatt B_1, sec. X); 5. Fizeşul Gherlei-Sîngeorgiul de Pădure (Hallstatt B_2, sec. IX); 6. Şomartin-Vetiş (Hallstatt B_3, sec. VIII). Autorul precizează aria de răspîndire a fiecărui grup şi încearcă să explice factorii istorici care au determinat ascunderea depozitelor.

La discuţii M. Petrescu-Dîmboviţa evidenţiază comunicarea lui M. Rusu, care, pentru prima dată la noi, urmăreşte aria de răspîndire a seriilor de depozite. Este îmbucurător faptul că a reuşit să găsească depozite pentru o fază care era mai puţin cunoscută, Hallstatt A_2, grupa Turia-Jupalnic. Sînt interesante de asemenea concluziile istorice la care ajunge M. Rusu,

În comunicarea *Cultura epocii bronzului şi a perioadei scitice în zona de stepă a Nistrului*, A. I. Meliukova (candidat în ştiinţe istorice, Moscova) se ocupă de bronzul tîrziu (cultura Sabatinovka) din regiunea nord-vest pontică, în lumina recentelor săpături de pe Nistrul inferior, revenind asupra datării acestei culturi pe care o atribuie sec. XIII-XI. Deosebit de interesante sînt datele referitoare la cultura materială a triburilor din regiunea Nistrului inferior în sec. IV-III. Materialele arheologice atestă pentru prima dată în această zonă şi mai ales între Prutul şi Nistrul inferior în „pustia getică" nu numai o influenţă culturală getică, dar şi prezenţa efectivă a geţilor.

M. Petrescu-Dîmboviţa discută cronologia absolută a culturii Noua şi a complexelor hallstattiene timpurii care suprapun aşezările culturii Noua. Nu este de acord cu A. I. Meliukova care datează cultura Noua în sec. XIII-XI. Ar admite cel mult existenţa acestei culturi la limita sa răsăriteană pînă în sec. XII. D. Berciu subliniază că modul în care arheologii sovietici au pus problema perioadei scitice, prin diferenţierea a două zone specifice, constituie un bun cîştigat. Această concepţie stă la baza cercetărilor de la noi pentru înţelegerea realităţilor din aceeaşi vreme din lumea tracică. Radu Vulpe consideră că autoarea ne-a adus informaţii extrem de preţioase, datele sale arheologice referitoare la populaţia din sec. IV-III î. e. n. de pe Nistrul inferior coincizînd cu mărturiile izvoarelor literare.

În raportul *Probleme ale primei epoci a fierului în Romînia*, Sebastian Morintz tratează, pe baza ultimelor cercetări, stadiul actual al principalelor probleme privind epoca enunțată. Teritoriul vestic al țării noastre face parte din aria de formare a culturii hallstattiene. În restul țării faza de început a primei epoci a fierului se dezvoltă pe baza aspectelor finale ale epocii bronzului, dar sub o puternică influență hallstattiană din vest. În ceea ce privește Hallstattul mijlociu (C), cercetările nu permit încă explicarea în chip satisfăcător a originii culturii Basarabi din Hallstattul mijlociu, ale cărei rădăcini sînt evidente în bronzul local. În Hallstattul tîrziu se formează grupe deosebite regional. În sud-vestul țării se constată influența sau chiar prezența ilirilor. Din vest pătrund elemente culturale scitice, care însă nu modifică în mod simțitor fondul local tracic. Sub influența culturii grecești se face trecerea treptată (550—300 î. e. n.) spre a doua epocă a fierului.

La discuții K. Horedt socotește că trebuie să cădem de acord asupra terminologiei, spre a reieși clar, dacă atunci cînd vorbim de începutul Hallstattului ne referim la o dată absolută sau la anumite manifestări ce nu se petrec concomitent pe întreg teritoriul țării. Se întreabă apoi dacă noțiunea de cultură Basarabi nu s-ar baza mai curînd pe criterii ornamentale stilistice decît pe existența reală a unei culturi pe un teritoriu vast. Ideea este reluată de Al. Vulpe, care nu este de părere cu Sebastian Morintz că cultura Basarabi poate fi împărțită în trei faze, ci numai în două, unele aspecte fiind componente regionale ale marelui complex cultural Basarabi.

În comunicarea *Problema sciților pe teritoriul R.P.Romîne*, Dorin Popescu își propune să arate stadiul problemei. „Fenomenul scitic" se manifestă în forme deosebite și inegale ca intensitate pe zone, iar el a fost apreciat în chipuri diferite. Aspectele principale ale problemei sînt două : a fost *influență* scitică sau *expansiune* scitică. În trecut s-a pus accentul pe primul aspect. La conferința specialiștilor sovietici din 1952 de la Moscova s-a argumentat temeinicia celui de-al doilea aspect. Ulterior cercetările de la Bîrsești și Ferigile au confirmat această poziție spre care înclină și autorul. Mai sînt însă cercetători care folosind cu precădere izvoarele literare (Herodot) atribuie un rol important sciților, admițînd pătrunderea și prezența lor efectivă în Transilvania.

La discuții, N. Gostar discutînd valoarea informațiilor lui Herodot referitoare la sciți socotește că trebuie să fim foarte prudenți deoarece în opera sa apar contradicții și inexactități. Dimpotrivă Radu Vulpe pledează pentru temeinicia informațiilor lui Herodot și susține prezența efectivă a sciților în special în Transilvania. D. Berciu nu neagă existența unor elemente pur scitice în cîmpia Munteniei și la sud de Dunăre, dar totodată subliniază cu fermitate că pe teritoriul țării noastre nu se poate vorbi de un Hallstatt scitic. Există în Dobrogea, în zona maritimă, un aspect hallstattian care poate fi denumit pontic, care conține și elemente scitice. K. Horedt recomandă mai multă prudență în problema scitică. Indiferent dacă este vorba de sciți sau nu, sînt foarte multe elemente străine, care pătrund în Transilvania în această perioadă.

După ce a comunicat o serie de descoperiri noi și interesante privind Hallstattul din Slovacia, M. Dušek (R. S. Cehoslovacă) s-a referit la problema scitică. Într-o frumoasă expunere, temeinic argumentată, se exprimă categoric împotriva invaziei scitice în Europa Centrală.

În lucrarea *Așezările Hallstattiene din Transilvania*, K. Horedt a urmărit unul din aspectele interesante și caracteristice ale primei epoci a fierului. Pe baza cercetărilor de suprafață și mai rar pe baza săpăturilor, autorul descrie, diferențiind după poziția topografică și felul întăririlor, trei tipuri de așezări. Acestea au întinderi apreciabile. Elementele comune sistemului de apărare sînt : valul întărit în interior cu bîrne sau zid sec, fiind uneori și calcinat, și șanțul, care uneori e dublu. Aceste așezări datează din Hallstattul A-C. Autorul înclină să creadă că aceste cetăți constituiau centre tribale.

Lucrarea a fost apreciată ca o importantă contribuție pentru cunoașterea Hallstattului în Transilvania.

N. Gostar a prezentat lucrarea *Cetatea de la Piatra Neamț-Bîtca Doamnei*. În urma săpăturilor întreprinse în 1961—1962 s-au identificat urmele unei puternice cetăți dacice, unică pînă în prezent pe teritoriul Moldovei, asemănătoare atît în ceea ce privește tehnica cît și planul arhitectural al fortificării cu cetățile dacice cunoscute pe teritoriul Transilvaniei, în special în munții Orăștiei. Cetatea datează între sec. I î. e. n. și sec. I e. n. începuturile sale putînd fi puse în legătură cu domnia lui Burebista, iar sfîrșitul ei cu cel de-al doilea război dacic.

La închiderea lucrărilor seminarului, I. Nestor a mulțumit Partidului Muncitoresc Romîn pentru grija și condițiile pe care le creează activității științifice din țara noastră și conducerii Academiei R.P.R. pentru concursul dat în vederea ținerii seminarului romîno-sovietic. Și-a exprimat apoi dorința ca asemenea întîlniri pentru confruntarea rezultatelor cercetărilor romînești și sovietice în domeniul arheologiei să devină cît mai regulate, iar tematica viitoarelor întîlniri să se lărgească și mai mult.

În numele delegației sovietice a luat cuvîntul P. I. Boriskovski, care a constatat cu satisfacție că în cei patru ani care au trecut de la seminarul de arheologia comunei primitive de la Chișinău, știința arheologică din țările noastre a făcut un mare pas înainte.

SEBASTIAN MORINTZ

DARE DE SEAMĂ ASUPRA LUCRĂRILOR SEMINARULUI ROMÎNO-BULGAR DIN 12—15 NOIEMBRIE 1962

Între 12 și 15 noiembrie 1962 a avut loc la București seminarul romîno-bulgar cu tema *Problema slavilor la Dunărea de jos și a culturii balcano-dunărene în epoca feudală timpurie (sec. IX-XI)*. La seminar au participat peste 50 arheologi romîni de la Institutele Academiei R.P.R. din București, Cluj și Iași, precum și de la muzeele regionale și raionale, iar stiința arheologică bulgară a fost reprezentată prin 30 de specialiști.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de prof. Gh. Ștefan, membru corespondent al Academiei R.P.R., care a făcut o trecere în revistă a rezultatelor obținute în țara noastră în ultimii 15 ani, în domeniul culturii materiale a slavilor.

În cadrul seminarului au fost discutate două probleme principale :

1. *Pătrunderea și stabilirea slavilor în spațiul carpato-balcanic.*
2. *Cultura balcano-dunăreană în sec. IX-XI.*

Pentru fiecare problemă s-au întocmit cîte două rapoarte generale (unul din partea romînă și altul din partea bulgară) și mai multe comunicări menite să întregească unele aspecte ale problemelor tratate în rapoartele generale.

Pentru prima problemă, din partea romînă, prof. I. Nestor a prezentat raportul intitulat *Problema pătrunderii și stabilirii slavilor în spațiul carpato-balcanic*, iar din partea bulgară raportul întocmit de Jivka Vîjarova a tratat problema *Slavii la sud de Dunăre (sec. VI-IX)*.

În legătură cu aceste rapoarte s-au mai prezentat, din partea romînă, următoarele comunicări :

Petre Aurelian (București), *Cu privire la unele aspecte ale culturii materiale din Dobrogea în sec. VI-VII* ; Dan Teodor (Iași), *Cele mai vechi dovezi de locuire slavă în Moldova* ; Rusu Mircea (Cluj), *Cimitirul de la Noșlac.*

Pentru problema a doua din partea romînă a fost prezentat, de către Maria Comșa, raportul : *Cultura balcano-dunăreană pe teritoriul R.P.R. în sec. IX-XI (cu privire la originea, evoluția și atribuirea sa etnică)*, iar din partea bulgară de către Stancio Stancev, raportul intitulat *Cultura veche bulgară* (sec. IX-XI).

Numeroase comunicări, atît din partea romînă, cît și din partea bulgară au fost axate pe problema a doua. Din partea romînă s-au susținut următoarele comunicări :

Kurt Horedt (Cluj), *Rituri funerare în sec. VIII-X în Transilvania*; Bucur Mitrea, *Necropola feudală timpurie de la Sultana*; Vl. Zirra, *Cimitirul și așezarea din epoca feudală timpurie de la Istria*; D. Protase, *Cimitirul de incinerație de la Ocna Sibiului*; I. Barnea, *Descoperirile de la Basarbi*; Petre Diaconu, *Cetatea de la Păcuiul lui Soare (sec. X-XII)*.

Din partea bulgară s-au prezentat comunicările următoare:

Vera Mavrodinova, *Vechiul Preslav*; At. Milcev, *Săpăturile din anii 1959—1962 de la Iakimovo și Vîlcidrîm (r. Mihailovgrad)*; D. I. Dimitrov, *Necropola de la Razdelna regiunea Varna (sec. VIII-IX)*; Kr. Djambov, *Ceramica de la Hisar și Plovdiv din sec. VIII-X*; S. Gheorghieva, *Săpăturile de la Razgrad*; V. Antonova, *Ciatalar — Aulul lui Omurtag (r. Kolarovgrad)*; M. Stanceva, *Ceramica medievală din Sofia*; E. Manova, *Materiale feudale timpurii din munții Rodope*; I. Jandova, *Producția ceramicii pictate la Preslav*; N. Anghelov, *Așezarea fortificată din epoca feudală timpurie de la Asar-Kale, de lîngă Asenovo (r. Silistra)*.

Pe marginea rapoartelor și a comunicărilor au avut loc numeroase intervenții, exprimîndu-se atît puncte de vedere comune, cît și unele păreri deosebite.

Astfel în problema pătrunderii slavilor la Dunărea de jos s-a admis aproape în unanimitate părerea exprimată de prof. I. Nestor în raportul său, anume că slavii vin în teritoriul carpato-dunărean în sec. VI. Atanase Milcev n-a fost de acord cu această părere opinînd pentru prezența slavilor în teritoriul carpato-dunărean încă din sec. V. În ceea ce privește data trecerii triburilor slave la sud de Dunăre, care după I. Nestor trebuie fixată la începutul sec. VII, după domnia împăratului Focas, cînd se prăbușește linia fortificată (*limes-ul*) de pe Dunăre, a suscitat discuții. Tendința autorului de a reduce orice infiltrare a slavilor la sud de Dunăre înainte de sec. VII numai la simple invazii a fost combătută în timpul discuțiilor, iar în concluziile lucrărilor seminarului s-a arătat posibilitatea unor astfel de infiltrări și în sec. VI, în timpul existenței în aceste regiuni a imperiului bizantin.

În raportul prezentat de Jivka Vîjarova au fost analizate o serie de complexe slave descoperite în ultimul timp mai ales în nord-estul și nord-vestul R.P.Bulgaria. Dintre acestea o importanță deosebită are așezarea de la Popina (r. Silistra) unde, pentru prima dată, s-a putut identifica cultura slavilor pătrunși la sud de Dunăre și modul în care a evoluat această cultură pînă în sec. IX-X. Pe marginea acestui raport s-au purtat discuții în legătură cu începutul așezării de la Popina, care, după autoare, trebuie fixat în sec. VI, iar după unii participanți la discuții, în sec. VII.

Pe marginea comunicării lui Petre Aurelian, care a avut meritul de a demonstra pe baza unor descoperiri monetare persistența centrelor romano-bizantine din Dobrogea pînă în vremea împăratului Focas, iar pentru Istria chiar pînă către mijlocul sec. VII, mai mulți participanți la discuție au încercat să demonstreze că regiunile de nord-est ale fostei provincii Moesia erau un fel de *terra deserta* pînă la venirea protobulgarilor, deoarece, după ei, în aceste regiuni toponimia slavă lipsește. Această părere a fost combătută în cursul discuțiilor. Între alții D. I. Dimitrov citează numirea de Varna care provine dintr-un toponim slav vechi vrana (= neagra). Asupra inexistenței unei *terra deserta* s-a stăruit și în concluziile lucrărilor Seminarului.

În legătură cu problema a doua, în cele două rapoarte prezentate de Stancio Stancev și Maria Comșa a existat unitate de vederi în ceea ce privește originea culturii materiale din nordul și sudul Dunării în epoca feudală timpurie, arătîndu-se că la formarea acesteia au contribuit diferiți factori etnici : populația locală din nordul și sudul Dunării, slavii și, în mai mică măsură, protobulgarii (cu excepția anumitor centre de la sud de Dunăre ca de exemplu Pliska etc., unde evident aportul protobulgar a jucat un rol mai important). La acestea trebuie adăugată și influența culturii bizantine.

Avînd în vedere importanța problemei a reieșit necesitatea unei cercetări multilaterale a împrejurărilor istorice care au dus la romanizarea diferitelor elemente etnice la nord de Dunăre și la slavizarea lor la sud de fluviu.

În ceea ce privește datarea culturii balcano-dunărene, majoritatea specialiștilor romîni și toți participanții la discuții bulgari admit existența unor complexe și înainte de anul 971, data revenirii stăpînirii bizantine la Dunărea de jos (de ex. B. Mitrea pentru necropola de la Sultana și Vl. Zirra pentru cea de la Istria, care, în comunicările prezentate, au datat aceste complexe în parte și în sec. IX).

Nu s-a putut ajunge la o părere unanimă în ceea ce privește originea ceramicii cenușii lustruite, una din componentele culturii materiale din epoca feudală timpurie, de la nord și de la sud de Dunăre. Cu toate acestea s-a ajuns la precizarea foarte importantă că nu există o continuitate a ceramicii cenușii lustruite din epoca migrațiilor pînă în perioada feudală timpurie în regiunile de la nord de Dunăre. În ceea ce privește ținuturile sud-dunărene, această specie ceramică este documentată în epoca migrațiilor, numai în cetățile din preajma limesului. Dacă ea continuă în această zonă pînă în epoca feudală timpurie sau dacă încetează o dată cu așezarea slavilor în teritoriul balcano-dunărean, fiind reintrodusă din regiunile nord-pontice pe la sfîrșitul secolului al VII-lea de către protobulgari, este o problemă care necesită noi cercetări.

Seminarul a fost util prin punerea în discuție a unor teme importante cu privire la așezarea slavilor pe teritoriul carpato--balcanic și a relațiilor acestora cu populația autohtonă, probleme, a căror rezolvare, chiar parțială, constituie noi puncte de plecare în vederea soluționării științifice, juste, a unor probleme istorice complexe cum sînt acelea legate de procesul de formare a popoarelor romîn și bulgar.

MARIA COMȘA

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE ÎN REVISTĂ

AA	— *Archäologischer Anzeiger.*
AÉ	— *Archaeologiai Értesitö.*
AEM	— *Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich,* 1877—1897.
AJA	— *American Journal of Archaeology.*
AO	— *Arhivele Olteniei,* Craiova, I-XIX, 1922-1948.
ArchHung	— *Archaeologia Hungarica. A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Kiadványai. Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici.*
ARMSI	— *Academia Romînă. Memoriile Secției Istorice,* seria II, 1886/1887—1916/1919, seria III, 1922/1923—1944/1945.
AUB	— *Analele Universității București.*
BerRGK	— *Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.*
BMC	— *British Museum Catalogue.*
BSA	— *Annual of the British School at Athens.*
CIG	— *Corpus Inscriptionum Graecarum.*
CIL	— *Corpus Inscriptionum Latinarum.*
DA	— *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines* sous la direction de Ch. Daremberg et Ed. Saglio.
Dacia	— *Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie,* București, I-XII, 1924—1947 : N. S., I, 1957 ; II, 1958 ; III, 1959 ; IV, 1960 ; V, 1961.
DissPann	— *Dissertationes Pannonicae.*
DolgCluj	— *Dolgozatok — Travaux de la section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie,* Cluj, I-X, 1910-1919.
Ebert, RL	— M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte.*
ED	— *Ephemeris Dacoromana,* București-Roma, I-X, 1923—1945.
ESA	— *Eurasia Septentrionalis Antiqua.*
IGB	— *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae,* edidit G. Mihailov, Sofia, 1956.
Izvestiia-Institut	— *Izvestiia-Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.*

KS	— *Краткие сообщения Института истории материальной культуры Академии Наук СССР.*
KSIA-KIEV	— *Краткие сообщения Института археологии Киев.*
MAGW	— *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft,* Wien.
Materiale	— *Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., vol. I* (1953); *Materiale și cercetări arheologice,* vol. II (1956); vol. III (1957); vol. IV (1957); vol. V (1959); vol. VI (1959); VII (1960); VIII (1962).
MIA	— *Материалы и исследования по археологии СССР.*
MIA-Kișinev	— *Материалы и исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики.*
PMMP	— *Publicațiile Muzeului Municipiului București,* I—II, 1934—1936.
PZ	— *Prähistorische Zeitschrift.*
RE	— Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.*
SA	— *Советская археология.*
SCIV	— *Studii și cercetări de istorie veche,* București.
SCN	— *Studii și cercetări de numismatică,* București.
SCȘ, Iași	— *Studii și cercetări științifice,* Iași.
SE	— *Советская этнография.*

ERATĂ

Pag.	rîndul :	în loc de :	se va citi :	din vina :
25	tabelul cronologic	Faza Petru Rareş, din coloana a II-a (r. Buzău) corespunde în realitate cu începutul fazei Petru Rareş de pe coloana I (sudul Munteniei).		autorului
40	nota 3, r. 4	*SCIV*, VIII, 1954, 1–4, ...	*SCIV*, VIII, 1–4, 1957..	autorului
45	nota 7, r. 1-2	*SCIV*, VIII, 1–4, 1954, ..	*SCIV*, VIII, 1–4, 1957..	autorului
87	12 de sus	’Αδεξάνδρου	’Αλεξάνδρου	editurii
87	4 de jos	*Dophantos*	*Diophantos*	autorului
176	3 „ „	o fibulă de un alt tip ...	o fibulă de acelaşi tip...	autorului
218–219, fig. 2, legenda	col. I, r. 1 de jos	sec. X.	sec. XV	editurii
227	18 de jos	*Problemele neoliticului*	*Problemele paleoliticului*	autorului

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R. P. R.

* * * **Materiale şi cercetări arheologice, vol. VIII,** 808 p. + 16 pl., 111 lei.

* * * **Studii şi cercetări de numismatică, vol. III,** 639 p. + 1 pl., 34,50 lei.

VLADIMIR DUMITRESCU, **Necropola de incineraţie din epoca bronzului de la Cîrna,** „Biblioteca de arheologie IV", 386 p. + CLXIII pl., 89 lei.

* * * **Arheologia Moldovei** I, 309 p. + 1 pl., 46,10 lei.

* * * **Studii şi comunicări. Arheologie — Istorie — Etnografie** IV (Muzeul regional Alba-Iulia), 312 p. + 25 pl., 18,70 lei.

D. BERCIU, **Contribuţii la problemele neoliticului în Romînia în lumina noilor cercetări,** „Biblioteca de arheologie V", 594 p. + 15 pl., 80 lei.

FLOREA BOBU FLORESCU, **Monumentul de la Adamklissi. Tropaeum Traiani,** ediţia a II-a revăzută şi adăugită, 748 p. + 7 pl., 75 lei.

IORGU STOIAN, **Tomitana, Contribuţii epigrafice la istoria cetăţii Tomis,** „Biblioteca de arheologie VI", 384 p., 48,60 lei.

Din

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

au apărut:

anul I, 1950, 2 n-re (a 5 lei);
anul II, 1951, 2 n-re (a 5 lei);
anul III, 1952 (8 lei);
anul IV, 1953, 4 n-re (2 n-re duble a 5 lei);
anul V, 1954, 4 n-re (2 n-re duble a 6 lei);
anul VI, 1955, 4 n-re (2 n-re duble a 6 lei);
anul VII, 1956, 4 n-re (2 n-re duble a 8 lei);
anul VIII, 1957, 4 n-re (nr. cvadruplu, 16 lei) (epuizate);
anul IX, 1958, 2 n-re (a 12 lei);
anul X, 1959, 2 n-re (a 12 lei);
anul XI, 1960, 2 n-re (a 12 lei);
anul XII, 1961, 2 n-re (a 12 lei);
anul XIII, 1962, 2 n-re (a 12 lei).

Numerele curente se găsesc de vînzare
în Bucureşti:
la LIBRĂRIA ACADEMIEI;
LIBRĂRIA „MIHAIL EMINESCU";
LIBRĂRIA NOASTRĂ nr. 17;
LIBRĂRIA NOASTRĂ nr. 4;
în Cluj:
la LIBRĂRIA „A. S. PUŞKIN";
în Iaşi:
la LIBRĂRIA „CARTEA RUSĂ";
în Timişoara:
la LIBRĂRIA NOASTRĂ nr. 1
precum şi la chioşcurile şi magazinele de difuzare a presei din mediul urban.

Se poate comanda şi prin poştă la librăria

„CARTEA PRIN POŞTĂ"

Bucureşti, str. Biserica Enei nr. 16, raionul 30 Decembrie.

Abonamentele se fac la oficiile poştale, agenţiile poştale, factorii poştali şi difuzorii voluntari din întreprinderi şi instituţii.

Pentru străinătate, cererile de numere izolate sau de abonamente se fac prin întreprinderea de stat pentru comerţul exterior „Cartimex" I.S.C.E., str. Aristide Briand nr. 14, sau căsuţa poştală 134—135, Bucureşti.

I. P. „Informaţia", 1780

Lei 12